OPERATIE

EICHMANN

DE JACHT OP DE MEEST GEZOCHTE NAZI

Schokkend en adembenemend

Neal Bascomb

Spectrum

OPERATIE EICHMANN

DE JACHT OP DE MEEST GEZOCHTE NAZI

Adolf Eichmann was het brein achter de *Endlösung*, de uitroeiing van de joden in de Tweede Wereldoorlog. Zijn naam stond synoniem voor de wreedheid van de nazi's. Na de oorlog was hij het meest gehate en meest gezochte nazikopstuk. Vijftien jaar lang wist hij aan zijn belagers te ontsnappen. Uiteindelijk vluchtte hij met zijn gezin naar Argentinië. In mei 1960 werd Eichmann daar tijdens een geheime operatie van de Mossad, de Israëlische geheime dienst, in de kraag gevat en naar Israël afgevoerd. Daar werd hij tijdens een geruchtmakende rechtszaak veroordeeld voor zijn oorlogsmisdaden.

In een adembenemend relaas doet Neal Bascomb minutieus uit de doeken hoe Eichmann na de oorlog overleefde, en hoe de net opgerichte Mossad deze meest gehate nazi op het spoor kwam. Meeslepend als een spannende detective, bloedstollend als een pakkende thriller.

Operatie Eichmann is gebaseerd op informatie uit het dagboek dat Eichmann bijhield over zijn vlucht en op nieuw onderzoek van pas onlangs vrijgegeven documenten.

Neal Bascomb is onder meer auteur van het bekroonde boek *Red Mutiny*, het verhaal achter de mislukte revolutie van 1905 in tsaristisch Rusland. Als journalist werkte hij voor onder meer de *New York Times*.

‘Uitstekend gedocumenteerd […] Als dit boek je eenmaal gegrepen heeft, laat het je niet meer los.’

Publisher’s Weekly

‘Wat een spannend verhaal! Bascomb doet de kwestie-Eichmann veel uitvoeriger uit de doeken dan elk ander boek over dit onderwerp tot nu toe gedaan heeft.’

Washington Times

OPERATIE EICHMANN

Neal Bascomb

OPERATIE EICHMANN

DE JACHT OP DE MEEST GEZOCHTE NAZI

Spectrum

ISBN 978 90 00 32636 5
NUR 686

Oorspronkelijke titel: *Hunting Eichmann*
Uitgegeven door: Houghton Mifflin Harcourt Publishing Company, New York
Copyright © 2009 Neal Bascomb
Vertaald door: Sibilla Oskam
Redactie: George Pape

Eerste druk 2009
Omslagontwerp: Wil Immink
Zetwerk: Elgraphic+DTQP b.v., Schiedam

Copyright © 2009 Nederlandstalige uitgave: Uitgeverij Unieboek | Het Spectrum bv, Houten – Antwerpen

www.unieboekspectrum.nl

Deze digitale editie is gemaakt naar de tweede druk, 2011

Recht moet niet alleen geschieden, maar men moet duidelijk en ontwijfelbaar kunnen zien dat recht wordt gedaan.

– Lord Chief Justice Gordon Hewart, 1924

… En je bent gekomen, onze aartsvijand,
Verloren schepsel, voor wie de doodsklok luidt.
Wat heb je ons te zeggen, nu je voor ons staat?

– Primo Levi, 'Voor Adolf Eichmann', 1960

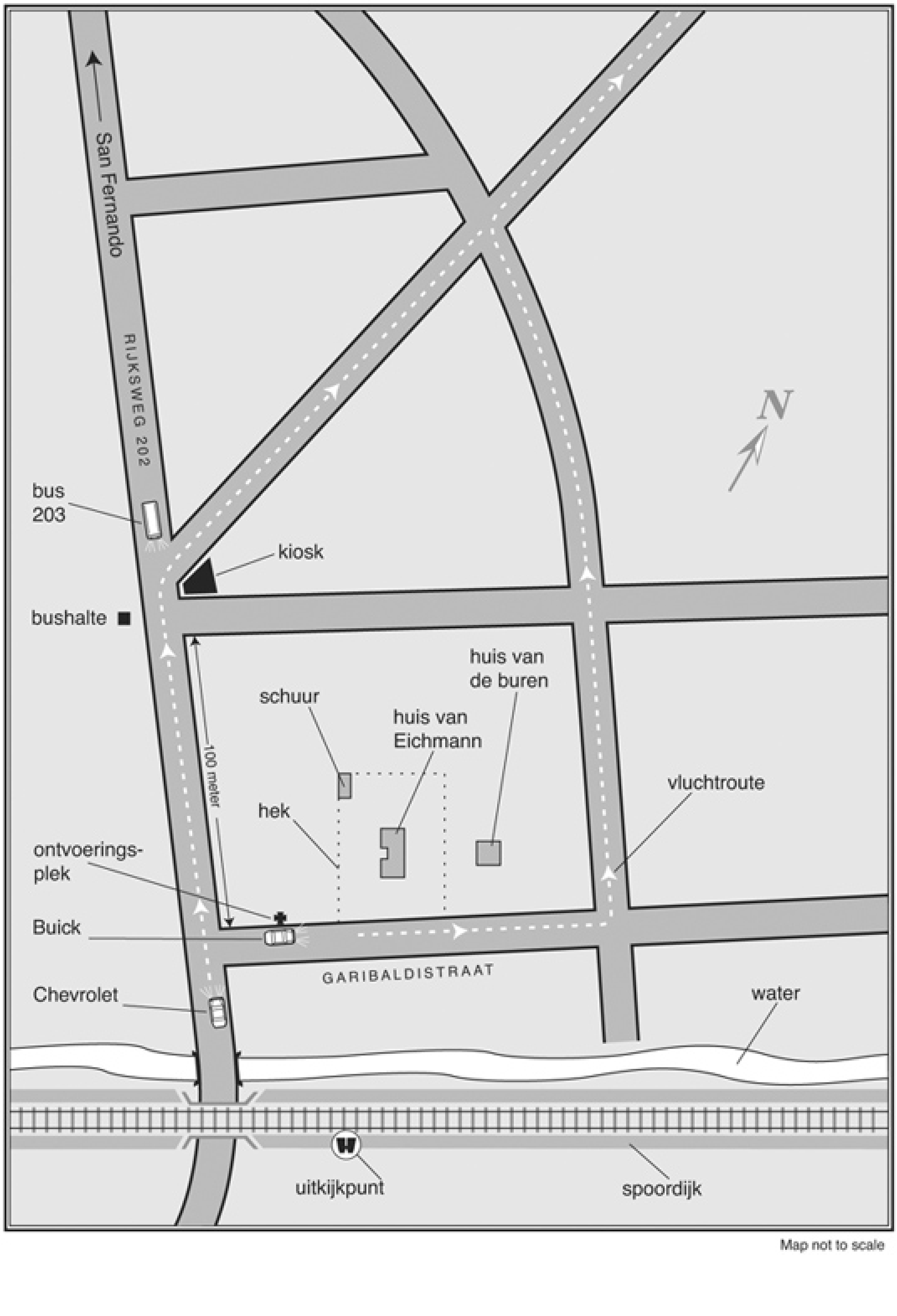

Map not to scale

Proloog

DE MAN VAN BUS 203 WAS LAAT.

Al drie weken lang hadden de mensen van het opsporingsteam geobserveerd hoe de man op wie zij het gemunt hadden van zijn werk terugkeerde naar zijn kleine bakstenen bunker van een huis aan de Garibaldistraat. Het was iedere avond hetzelfde patroon: om 19.40 uur stopte bus 203 bij de kiosk aan de smalle rijksweg, op honderd meter van de hoek van de Garibaldistraat; de man stapte uit de bus samen met een andere passagier, een vrouw. Daarna scheidden hun wegen. Soms ging de man even bij de kiosk een pakje sigaretten te kopen, maar dat duurde nooit langer dan een minuut. Daarna stak hij de straat over en liep naar zijn huis. Als er een auto aankwam, deed hij zijn zaklantaarn aan – rood aan de ene kant, wit aan de andere – om zijn aanwezigheid kenbaar te maken. Wanneer hij bij zijn woning was aangekomen, maakte hij altijd één keer een rondje om het huis, alsof hij wilde controleren of alles veilig was. Eenmaal binnen, begroette hij zijn vrouw en zoontje, deed een paar olielampen aan en ging aan tafel zitten voor het avondeten. Hij was een man van de klok, met altijd dezelfde routines en gewoontes. Door zijn voorspelbaarheid was hij kwetsbaar.

Maar op deze avond, woensdag 11 mei 1960, was het al 19.40 uur geweest en was er nog geen spoor van bus 203 of de man te bekennen. Het team wachtte in twee auto's. De ene, een zwarte Chevrolet sedan, stond geparkeerd aan de rand van rijksweg 202 met zicht op de bushalte. Wanneer de man eenmaal in zicht kwam, àls dat al zou gebeuren, zou de chauffeur in de reserveauto zijn koplampen aandoen om hem te verblinden vóór hij linksaf sloeg naar zijn huis. De ontvoeringsauto, een zwarte Buick limousine, stond in de Garibaldistraat tussen de rijksweg en het huis van de man. De bestuurder, in chauffeursuniform, had de motorkap omhoog gedaan om de indruk te wekken dat de limousine panne had. Twee andere mannen stonden op die koude, winderige avond buiten bij de auto en deden alsof ze probeerden de motor weer aan de praat te krijgen. Zij waren de mannetjesputters en hadden de taak hun prooi te grijpen en hem – zo snel en rustig mogelijk – de auto in te krijgen.

Om 19.44 uur kwam er eindelijk een bus aan op rijksweg 202, maar die reed gewoon door, langs de kiosk. Het team kon niet al te lang blijven wachten in deze verlaten buurt in de noordelijke buitenwijken van Buenos Aires, Argentinië, zonder dat dit al te veel opviel. Er waren maar een paar verspreid liggende huizen op deze bijna boomloze vlakte. Auto's die niet in de buurt thuishoorden vielen op.

De teamleider, die zich schuilhield op de achterbank van de limousine, stond erop dat ze bleven wachten, ondanks de risico's. Het team ging er niet tegenin. Niet nu, niet op dit kritieke tijdstip. De man mocht niet ontkomen.

Precies vijftien jaar daarvoor, tijdens de laatste dagen van het Derde Rijk, was SS luitenant-kolonel Adolf Eichmann hoofd van de afdeling IV B-4 van het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA, rijksveiligheidsdienst) en operationeel leider van de nazigenocide, ontsnapt naar de Oostenrijkse Alpen. Hij was als vermist opgegeven tijdens gevechtshandelingen door de vrouw die nu ongeduldig wachtte tot haar man thuiskwam van zijn werk. Er was naar hem gezocht door

de geallieerde opsporingsdienst en door onafhankelijke nazi-jagers zoals Simon Wiesenthal. Hij was, naar verluidt, geëxecuteerd door Joodse wrekers. Het gerucht had de ronde gedaan dat hij in West-Duitsland woonde, in Engeland, in Koeweit, in de Verenigde Staten en zelfs in Israël. Het spoor was dan weer warm, dan weer koud, dan weer warm.

Hij had zijn identiteit zo goed geheim weten te houden dat de agenten van de Mossad die nu hun posities hadden ingenomen in de Garibaldistraat, er nog steeds niet honderd procent zeker van waren dat de man die zij gingen ontvoeren inderdaad Eichmann was. Een alternatief plan, voor onvoorziene omstandigheden, een van vele, zou in werking treden voor het geval hij toch niet de man bleek te zijn die zij zochten. Niettemin waren ze daar dermate zeker van dat ze een gevaarlijke operatie op buitenlands grondgebied op touw zetten, waarbij meer dan tien agenten betrokken waren, onder wie het hoofd van de Israëlische geheime dienst zelf. Ze hadden Eichmanns dossier gelezen en zich terdege op de hoogte gesteld van zijn rol in de massamoord op de Joden. Ze waren professionals, maar konden onmogelijk neutraal tegenover deze missie staan. Sinds ze in Argentinië waren aangekomen, zag een van de agenten voortdurend de gezichten van familieleden voor zich die tijdens de Holocaust vermoord waren.

Ze konden nog een paar minuten wachten op bus 203.

Om 20.05 uur zag het team weer een zwak schijnsel in de verte. Enkele ogenblikken later verspreidden de koplampen van de bus een helder licht op de rijksweg. Remmen gierden, de deuren klapten met veel geraas open en de twee passagiers stapten de bus uit en stonden op straat. Toen de bus weer optrok, sloeg de vrouw linksaf en ging een andere richting uit dan de man. De man liep naar de Garibaldistraat, tegen de wind in tornend, met zijn handen diep in zijn zakken. Donderslagen waren in de verte te horen, een voorbode van een opkomend onweer. Het tijdstip was aangebroken waarop Adolf Eichmann zich moest verantwoorden voor wat hij had gedaan.

1

BUITEN MAUTHAUSEN, EEN CONCENTRATIEKAMP[1] dat bij een granietsteengroeve was gebouwd aan de noordoever van de rivier de Donau, in de deelstaat Ober-Oostenrijk, stond *Obersturmbannführer* Adolf Eichmann aan het hoofd van een lange colonne van 140 commandovoertuigen en vrachtwagens. Het was twaalf uur ’s middags, op zondag 19 maart 1944, en hij was op de dag af achtendertig jaar oud.

Gekleed in een lichtgrijs SS-uniform [2] zag hij eruit als een man met de gevoelens en de humor van een stuk graniet. Hij had fijn, donkerblond haar, dunne lippen, een lange neus en grijsblauwe ogen. Bij de slapen was zijn schedel sterk ingevallen, iets wat nog werd geaccentueerd door de kleppet die nu diep over zijn ogen getrokken was. Hij was iemand van gemiddelde lengte, en zijn tot in de puntjes verzorgde gestalte was licht voorovergebogen, als van een speurder op een vers spoor. Terwijl hij toekeek hoe zijn mannen voorbereidingen troffen om te vertrekken, vertrok de linkerhoek van zijn mond zich onbewust, waardoor zijn gezicht voor even een norse uitdrukking kreeg.

Het konvooi dat meer dan vijfhonderd leden van de SS vervoerde, was nu klaar voor vertrek. De motoren van een hele rij voertuigen

begonnen te ronken en zwarte uitlaatgassen verspreidden zich over de weg. Eichmann klom in zijn Mercedes-stafauto en gaf het sein dat de motorbrigade die voor de colonne uitreed, op moest trekken naar Boedapest over de weg die door de Eerste Pantserdivisie met behulp van explosieven gebaand was.

Twaalf uur daarvoor waren elf *Wehrmacht*-divisies stormenderhand de grenzen met Hongarije overgetrokken, terwijl paratroepen boven de historische hoofdstad gedropt werden om strategische regeringsgebouwen en posities in te nemen. Adolf Hitler had bevel gegeven tot de bezetting van het land, om te voorkomen dat de bondgenoot van de asmogendheden een wapenstilstand met de geallieerden zou sluiten, nu het Rode Leger vanuit het oosten oprukte.

Toen de colonne in hoog tempo Mauthausen achter zich liet, verwachtte Eichmann dat er binnen een paar maanden in dit kamp en zijn subkampen nog meer Joodse slavenarbeiders in de steengroeven en de munitie-, staal- en vliegtuigfabrieken in de buurt aan het werk zouden zijn. ‘Stuur de *Meister* in eigen persoon erop af’[3]: zo luidde het bevel van de *Reichsführer-SS* Heinrich Himmler, waarmee hij Eichmann bedoelde, om Hongarije van oost naar west uit te kammen op zoek naar de Joden. Zij die lichamelijk gezond waren, moesten naar werkkampen gestuurd worden voor ‘vernietiging door arbeid’; degenen die dat niet waren moesten onmiddellijk gedood worden. Eichmanns missie was van secundair, maar toch van groot belang bij de invasie van Hongarije. Hij zwol van trots door het vertrouwen dat Himmler in hem had gesteld door hem persoonlijk te belasten met het toezicht op de operatie. Eichmann zou door roeien en ruiten gaan om zijn nieuwe bijnaam, ‘de Meester’, waar te maken. Hij riep al zijn hoge dienstdoende officieren vanuit heel Europa bij elkaar om hem te assisteren bij zijn werk.

Omdat het Duitse leger Boedapest al omsingelde, stuitte de SS-colonne op weinig tegenstand en kon ze in Hongarije gemakkelijk oprukken. Tijdens de tocht van vierhonderd kilometer naar de hoofdstad[4] voelde Eichmanns staf zich voldoende zeker van zijn zaak

om een pauze in te lassen en met een fles rum te klinken op zijn verjaardag. Behalve bij deze onderbreking[5] en twee andere om te tanken had Eichmann tijdens de reis niets anders te doen dan kettingroken en verder na te denken over de strategie die hij zou hanteren om 725.000 Joden uit Hongarije zo snel mogelijk te elimineren, zonder dat er van verzet (zoals in Polen) of van massale ontsnappingen (zoals in Denemarken) sprake zou zijn. Deze twee operaties speelden door zijn hoofd toen het bijna anderhalve kilometer lange konvooi met een donderend geraas oprukte over de weg.

Tijdens het beramen van zijn plan voor Hongarije, de laatste paar weken, kon Eichmann teren op zijn acht jaar lange ervaring als belangrijkste coördinator bij de SS van Joodse aangelegenheden. Als hoofd van de afdeling IV B-4 was hij verantwoordelijk voor de uitvoering van Hitlers beleid om de Joden te elimineren. Eichmann runde zijn bureau alsof hij aan het hoofd stond van een divisie van een internationaal consortium.[6] Hij stelde ambitieuze doelen; hij nam daadkrachtige ondergeschikten in dienst en belastte hen met een deel van het werk; hij was vaak op reis om zich op de hoogte te stellen van hun vorderingen; hij bestudeerde wat wel en niet werkte en paste zijn strategie dienovereenkomstig aan; hij zorgde er wel voor zijn superieuren, met grafieken en cijfers, duidelijk te maken hoe doeltreffend hij te werk was gegaan. Zijn positie bracht met zich mee dat hij moest schipperen met veel voorkomende beleidsveranderingen, wettelijke restricties en onderlinge competentiestrijd. En hoewel hij een uniform droeg, mat hij succes niet af aan het aantal gewonnen gevechten, maar aan de vraag of gestelde doelen waren gehaald, quota’s vervuld, productiedoelen gerealiseerd, richtlijnen gevolgd en eenheden overgeplaatst. Door operaties die hij had geleid in Oostenrijk, Duitsland, Frankrijk, Italië, Nederland, België, Denemarken, Slowakije, Roemenië en Polen, had hij geleerd wat de beste methoden waren om dit succes te bereiken. Nu was hij van plan die in Hongarije toe te passen.

De eerste fase van zijn plan was gericht op het isoleren van de Joden.[7] Er zouden bevelen worden uitgevaardigd die het dragen van de Jodenster verplicht stelden, een reisverbod, een verbod op het gebruik van telefoon en radio, en het verwijderen van Joden uit het ambtenarenapparaat en tal van andere beroepsgroepen. Hij had meer dan honderd van dergelijke maatregelen in zijn hoofd, gericht op het opsporen en verwijderen van de Joden uit de Hongaarse samenleving. In de volgende fase zou ervoor gezorgd worden dat hun geld en andere waardevolle goederen in de schatkist van het Derde Rijk verdwenen. Bankconto's zouden bevroren worden. Fabrieken en firma's in bezit van Joden zouden onteigend en de bezittingen van werkelijk elk individu geroofd worden, tot aan hun bonkaarten toe. Daarna kwam de gettovorming, waardoor de Joden huis en haard zouden moeten verlaten en allemaal op een bepaalde plek geconcentreerd zouden worden tot de laatste, vierde, fase in werking zou treden, namelijk deportatie naar de kampen. Als ze daar eenmaal aangekomen waren, was een andere afdeling van de SS verantwoordelijk voor hun lot.

Om ontsnappingen en oproer te vermijden[8] was Eichmann van plan tijdens alle vier fasen een misleidingscampagne op touw te zetten. Hij wilde een persoonlijke ontmoeting arrangeren met Joodse leiders om hen gerust te stellen met de mededeling dat de beperkende maatregelen tegen hun gemeenschap slechts tijdelijk nodig waren vanwege de oorlog. Zolang deze leiders, georganiseerd in een raad, erop toezagen dat de maatregelen uitgevoerd werden, zou hij beloven dat hun gemeenschap geen haar zou worden gekrenkt. Smeergeld zou aangenomen worden van de Joden in ruil voor de belofte van een betere behandeling – een stap die de Joden niet alleen nog meer geld afhandig zou maken, maar ook de indruk zou wekken dat individuele personen gered konden worden als zij aan de Duitse eisen zouden voldoen. Eichmann dacht ook dat het beter was met fase drie en vier te beginnen in de meest afgelegen gebieden en Boedapest, waar de kans op georganiseerd verzet het grootst was, tot het laatst te bewaren. Zelfs wanneer de Joden met geweld de treinen ingedreven werden, kregen

ze te horen dat ze overgeplaatst werden met het oog op hun eigen veiligheid of om voor Duitsland te werken. Het kon zijn dat mensen de misleiding doorzagen, maar op die manier kon men genoeg tijd winnen en een stemming van doffe berusting kweken; bruut geweld kon de rest doen.

Eichmann wist dat hij voor al deze plannen de assistentie en mankracht van de Hongaarse autoriteiten nodig had.[9] Gegeven zijn beperkte staf van honderdvijftig man was het eerste wat hem te doen stond als hij in Boedapest was aangekomen zich te verzekeren van hun medewerking. Anders zouden zijn deportatieplannen voor Auschwitz, Mauthausen en andere kampen vertraging oplopen.

Toen zij Boedapest bereikten,[10] was het Duitse leger al bezig posities in te nemen in de straten van de stad, terwijl eskaders gevechtsvliegtuigen met zwarte kruisen op de vleugels laag over de Donau vlogen. Gestapoagenten verspreidden zich over de stad[11] om vooraanstaande Hongaren te arresteren die zich mogelijk tegen de bezetting teweer zouden stellen. Er stonden honderden Joden op de lijsten die ze bij zich hadden. Eichmann richtte in het majestueuze Hotel Majestic, dat op een beboste heuvel ten westen van de oude stad Boeda stond, zijn hoofdkwartier in.[12] Wachtposten en drie rijen prikkeldraad werden rond het hotel geplaatst, terwijl bewakers met Duitse herdershonden opgetrommeld werden om op het grondgebied te patrouilleren.

Omdat hij een moordaanslag door Joodse partizanen en geallieerde commando's vreesde,[13] was Eichmann erg beducht wat zijn veiligheid betreft. Hij gaf er de voorkeur aan op de achtergrond te blijven en leiding te geven via zijn ondergeschikten; en hij liet zich zelden fotograferen. Als voorzorgsmaatregel had hij altijd een voorraadje machinepistolen en granaten bij zich in zijn stafauto.

In zijn nieuwe hoofdkwartier bracht de Meester de eerste van vele slapeloze nachten door, waarin hij alle onderdelen van de machinerie in elkaar zette die stap voor stap elke, maar dan ook elke Jood in

Hongarije systematisch moest uitbuiten en daarna uit de weg ruimen. In zijn gedachtewereld waren zij de vijanden van het *Reich* en moesten ze, net als een woekerend kankergezwel, weggesneden en met wortel en tak uitgeroeid worden.

Bij het krieken van de dag op 15 april,[14] de laatste dag van het Joodse paasfeest, arriveerde deze machinerie bij de voordeur van de familie van Zeev Sapir. Zeev was twintig jaar en woonde met zijn ouders en vijf jongere broers en zusters in het dorp Dobradovo, zo'n vijftien kilometer van Munkács, een stad in het bergachtige district van de Roetheense Karpaten in Noordoost-Hongarije.

Gendarmes wekten het gezin en gaven hun bevel om hun boeltje bijeen te pakken. Ze mochten voedsel, kleren en beddengoed meenemen, maar niet meer dan vijftig kilo per persoon. De paar waardevolle familieerfstukken die het gezin bezat, werden geconfisqueerd voor ze de straat op gedreven werden. Daarna joegen de gendarmes met geweld en zweepslagen de gemeenschap van 103 mensen te voet naar Munkács. De allerkleinsten en de hoogbejaarden werden vervoerd in hooiwagens, getrokken door paarden.

In de maand sinds de Duitsers Hongarije hadden bezet, had Sapir waardig de vele beperkingen ondergaan die de Joden waren opgelegd. Er had altijd al een sterke anti-Joodse stemming geheerst onder de bevolking van de Roetheense Karpaten. Sapir kwam uit een streng orthodox gezin; toen hij opgroeide werd hij door de andere kinderen altijd 'Jodenjongen' genoemd en hij had in zijn korte leven al verscheidene regimes meegemaakt die het gebied waar hij woonde in handen hadden. Of ze nu Tsjechisch, Hongaars of Oekraïens waren, ze hadden allemaal zijn volk onderdrukt. De Hongaren hadden een paar jaar daarvoor zijn oudste broer meegenomen om hem in een dwangarbeiderskamp te laten werken. In het begin leek het erop of de Duitsers niet veel erger waren. Zeev droeg zijn davidster, net als de rest van zijn gemeenschap. Hij nam het niet zo nauw met de avondklok en de reisbeperkingen, en wist door te gaan met zijn handel

in meel op de zwarte markt waarmee hij zijn familie onderhield. De andere maatregelen die opgelegd werden door de nieuwe regering, zoals beperkingen van de persvrijheid, beroepsverboden, het verbod op het betreden van openbare gelegenheden en confiscatie van Joods onroerend goed, hadden geen onmiddellijk effect op het arme plattelandsdorpje waar hij woonde.

Maar nu werd hij bang. Zijn familie bereikte Munkács bij het vallen van de avond en was uitgeput door het dragen van de bagage tijdens de lange voettocht. De straten waren boordevol mannen, vrouwen en kinderen, die allemaal dezelfde kant uit liepen. Ze arriveerden op de opslagplaats van een voormalige steenfabriek, hun nieuwe verblijfplaats. In de loop van de volgende paar dagen werden 14.000 Joden uit de stad en de regio daaromheen opeengepakt in het getto. Ze kregen te horen dat ze verwijderd waren uit het 'militaire operatiegebied', om hen te beschermen tegen de oprukkende Russen.

Het nieuws was een schrale troost voor Sapir; zijn familie was ondergebracht in een provisorische hut, met weinig meer te eten dan een paar lepels aardappelsoep die in een badkuip opgediend werd. Er was nog minder water, aangezien het getto slechts beschikte over twee kranen. Toen de dagen en nachten voorbijgingen, werd het huilen van de kinderen, van honger en dorst, Sapir bijna te veel. Daarna kwamen de stortbuien. Ze verbleven in de openlucht en konden niet schuilen voor de neerstromende regen die de opslagplaats in een modderpoel veranderde en een epidemie veroorzaakte van tyfus en longontsteking. Op de een of andere manier wisten Sapir, zijn ouders en zijn vier jongere broertjes (vijftien, elf, zes en drie jaar oud) en zijn zusje van acht te voorkomen dat ze ziek werden.

Overdag speelden de Hongaarse gendarmes hun wrede spelletjes: ze dwongen werkploegen bijvoorbeeld om stapels bakstenen van het ene eind van het getto naar het andere over te brengen, louter en alleen uit machtswellust.

In zijn derde week in het getto had Sapir geen idee hoe lang ze daar nog moesten blijven of waar ze naderhand naartoe zouden

worden gestuurd. Met zulke vragen riskeerde je een zware afranseling. Sapir las in een plaatselijke krant die hij in handen gestopt kreeg, dat een hoge SS-officier binnenkort hun getto zou komen inspecteren. Misschien dat deze Duitse officier, die Eichmann heette, een antwoord op de vragen kon geven.

Bij Eichmanns aankomst kreeg de hele bevolking van het getto bevel om zich in een halve cirkel op te stellen op het hoofdterrein. Omringd door een entourage van dertig Hongaarse en SS-oficieren liep Eichmann, gekleed in rijbroek, zwarte laarzen en met pet, het terrein op. Met luide, duidelijke stem deelde hij de gevangenen mee: ‘Joden, jullie hebben niets te vrezen.[15] We hebben alleen het beste met jullie voor. Jullie zullen binnenkort vertrekken en naar echt mooie plekken gestuurd worden. Daar zullen jullie werken, jullie vrouwen zullen thuisblijven en jullie kinderen naar school gaan. Jullie zullen een heerlijk leven hebben.’ Er bleef Sapir niets anders over dan hem op zijn woord te geloven.

Kort na Eichmanns bezoek, op 22 mei, arriveerden de treinen op de rails die naar de voormalige steenfabriek hadden geleid.[16] Knallend met hun zweep, met hun gummiknuppel en pistoolmitrailleur in de aanslag, dreven de bewakers hen hardhandig het getto uit, richting spoorrails. Mannen, vrouwen en kinderen werden stuk voor stuk uitgekleed en hun kleren en weinige bezittingen doorzocht op achtergebleven kostbaarheden. Degenen die aarzelden de bevelen op te volgen, werden meedogenloos geslagen. Er heerste grote angst en verwarring.

Een bewaker scheurde Sapirs persoonlijke documenten in stukken en gaf hem toen zijn kleren terug. Nadat hij zich weer had aangekleed, bleef hij bij zijn familie en anderen uit zijn dorp toen ze in een veewagen werden gepropt. Alle 103 Joden uit zijn dorp werden in één wagon geperst waarin misschien acht koeien hadden gepast. Ze kregen een emmer water en een lege emmer die als wc moest dienen. De bewakers sloegen de deur dicht, waardoor ze in het donker zaten, en ze sloten de deur vervolgens af met een hangslot.

De trein kwam knarsend en piepend op gang. Niemand wist waar ze naartoe gingen. Toen de trein onderweg een klein stationnetje passeerde, probeerde iemand te zien wat er op de borden op het perron stond om te weten te komen in welke richting ze reden, maar het was moeilijk iets te onderscheiden door het enige raampje van de wagon, dat afgedekt was met prikkeldraad om ontsnapping te voorkomen. Tegen het eind van de eerste dag werden de hitte, de stank, de honger en dorst onverdraaglijk. Sapirs jongere broertjes en zusje smeekten huilend om water en iets te eten; zijn moeder kalmeerde hen met een fluisterend ‘Ga maar slapen, mijn kind’. Sapir stond het grootste deel van de tijd. Er was weinig ruimte om te zitten en wat er al aan ruimte was, werd voor de zwaksten onder hen gereserveerd. Dorpelingen, jong en oud, vielen flauw van uitputting, verscheidenen van hen stierven door verstikking. Op een bepaald moment stopte de trein. De deur ging open en de bewaker vroeg of ze misschien water wilden. Sapir klom uit de wagon om de emmer op het station te vullen. Op het moment dat hij terugkwam sloeg de bewaker hem de boordevolle emmer uit zijn handen. Ze moesten het zonder stellen.

Vier dagen na het vertrek uit Munkács kwam de trein piepend en knarsend tot stilstand.[17] Het was laat in de avond en toen de deur van de veewagon met veel lawaai openging, werden de ogen van de passagiers verblind door de zoeklichten rondom. Ss-bewakers schreeuwden: ‘Eruit! Uitstappen! Snel!’ Honden blaften toen de Joden de trein uitstroomden, uitgeteerde versies van hun vroegere zelf. Een winkelier uit Sapirs dorp liep terug naar de wagon: hij had zijn gebedssjaal daar achtergelaten. Een man in een gestreept uniform, die hun bagage wegdroeg, wees op een schoorsteen waar rook uit walmde. ‘Waar heb je een gebedssjaal voor nodig? Zo meteen zit je dáár.’

Op dat moment rook Sapir de stank van brandend vlees. Nu begreep hij wat hen te wachten stond op deze plek die Auschwitz heette. Een SS-officier verdeelde de nieuwe lichting die aangekomen was in twee rijen met een snelle handbeweging of een kortaf gesproken ‘Links’ of ‘Rechts’. Toen Sapir en zijn familie bij de

officier aangekomen waren, werd Sapir naar links gestuurd, zijn ouders, broertjes en zusje naar rechts. Hij probeerde uit alle macht bij hen te blijven, maar werd door de bewakers afgeranseld. Sapir zou zijn familie nooit meer terugzien. Toen hij weggeleid werd over een stoffige weg met aan weerskanten een hek van prikkeldraad, stond hij nog maar aan het begin van zijn strijd om te overleven.

Zes weken later, op zondag 2 juli 1944 om 8.30 uur, loeiden de sirenes in heel Boedapest, de ‘koningin van de Donau’.[18] Kort daarna liet de eerste van 750 geallieerde zware bommenwerpers, geleid door de Amerikaanse 15e Luchtmachteenheid, zijn bommen op de stad vallen. Afweergeschut en Duitse gevechtsvliegtuigen probeerden de verrassingsaanval af te slaan, maar ze werden overspoeld door de ene na de andere golf bommenwerpers en begeleidingsvliegtuigen. Eichmann zat ineengedoken in zijn villa op de heuveltop, die vroeger in bezit was geweest van een Joodse industrieel, toen Boedapest in vuur en vlam werd gezet. Vier uur later verdwenen de laatste bommenwerpers achter de horizon. Rookkolommen rezen op in heel Boedapest. Het bommentapijt had hele wijken met de grond gelijk gemaakt. Raffinaderijen, fabrieken, olieopslagtanks, spoorwegemplacementen en tientallen andere plekken waren verwoest. Duizenden burgers waren om het leven gekomen.

Toen hij ongedeerd zijn villa uitkwam, zag Eichmann hoe geallieerde vlugschriften uit de lucht dwarrelden en op zijn gazon vielen. De vijandelijke propaganda maakte bekend dat de Sovjets in het oosten door Roemenië trokken, terwijl de geallieerden in het westen in Frankrijk en Italië geland waren en oprukten naar Duitsland. Het Derde Rijk wachtte een nederlaag, verzekerden de vlugschriften, en elk verzet moest gestaakt worden. Bovendien had president Franklin Roosevelt verklaard dat de vervolging van de Hongaarse Joden en andere minderheden ‘uiterst nauwlettend’ gevolgd werd en gestopt moest worden. Zij die daarvoor verantwoordelijk waren, zouden worden opgespoord en gestraft. Maar noch een bombardement

door de geallieerden, noch een dreigement van een Amerikaanse president, en ook Hitler niet, konden Eichmann ervan weerhouden zijn meesterwerk af te maken: de vernietiging van het Hongaarse Jodendom, die eerst goed en wel was begonnen met de deportaties uit Munkács.

Eichmann verliet zijn villa om te zien of er schade was aangericht aan zijn hoofdkwartier in Hotel Majestic. Wat hij tot dan toe al had bereikt, lag nog vers in zijn geheugen. In de eerste week van juli was al gebleken dat het plan dat hij had beraamd geweldig werkte. Vijf van de zes operationele zones waar Joden waren geregistreerd voor deportatie, in totaal 437.402 ‘eenheden’,[19] waren ontruimd door de Hongaarse autoriteiten, die, zo bleek, maar al te graag zijn plannen uitvoerden. Iedere dag kwamen gemiddeld vier treinladingen met 3500 Joden in Auschwitz-Birkenau aan.[20] Slechts tien procent van de gedeporteerden werd geschikt bevonden voor de werkkampen. De rest onderging ‘een speciale behandeling’ in de gaskamers. Door Eichmanns tijdige afstemming met de kampcommandant, Rudolf Höss, was de capaciteit van het vernietigingskamp voldoende om de grote aantallen te verwerken. De staf was uitgebreid, de perrons waren verlengd, drie nieuwe spoorbanen aangelegd en de crematoria aangepast aan de nieuwe situatie.

Alleen de Joden uit Boedapest bleven in Hongarije.[21] Ze waren al ondergebracht in speciaal voor dat doel bestemde huizen, gemarkeerd met een gele ster, en er was een uitgaansverbod van kracht waardoor ze deze woningen alleen mochten verlaten tussen 14.00 en 17.00 uur. Politie en gendarmerie uit de buitenprovincies waren overgeplaatst naar Boedapest om assistentie te verlenen bij de ophanden zijnde deportatie en er werd al een dienstregeling opgesteld voor de treinen.

Maar toch waren er tegenkrachten[22] die Eichmanns plannen doorkruisten; met de geallieerde opmars op beide fronten, en nu ook de aanval op Boedapest, waren deze krachten niet te onderschatten. In de loop van de laatste weken hadden internationale protesten – van

Roosevelt en paus Pius XII tot de koning van Zweden – er bij admiraal Miklós Horthy, de regent van Hongarije (door Hitler als boegbeeld gehandhaafd), op aangedrongen om de acties tegen de Joden te staken. Horthy was wel gevoelig voor deze oproepen, niet alleen vanwege het feit dat hij kort daarvoor was ingelicht over de vernietigingskampen door het relaas van twee ontsnapte gevangenen, maar ook vanwege een recente couppoging door de Hongaarse staatssecretaris László Baky, de voornaamste medestander van Eichmann op het ministerie van Binnenlandse Zaken. Vijf dagen na het geallieerde bombardement, op 7 juli, schortte Horthy de deportaties op en ontsloeg hij Baky en zijn maatjes.

Razend over deze onderbreking gaf Eichmann niettemin zijn ondergeschikten de opdracht de 7500 Joden die vastgehouden werden in een steenfabriek ten noorden van de stad, naar Auschwitz te sturen.[23] Er werd hem geen strobreed in de weg gelegd. Een week later probeerde hij het weer met 1500 Joden in het interneringskamp Kistarcsa, achttien kilometer van Boedapest.[24] Toen de Joodse Raad van de stad hoorde van het vertrek van de trein, wist men Horthy ertoe over te halen deze op weg naar het vernietigingskamp te laten stoppen en terug te laten rijden naar Kistarcsa. Berlijn had nog niet gereageerd op de opschorting van de deportaties, maar dat kon Eichmann niets schelen. Hij zou zeker niet toestaan dat de regent zijn plannen verijdelde. Op 19 juli sommeerde hij de Joodse Raad naar zijn bureau te komen. Terwijl een van zijn knechtjes de leden van de Raad bezighield, stuurde Eichmann SS-troepen naar Kistarcsa en zette de Joden met bruut geweld weer op de trein. Pas toen de trein de grens met Polen gepasseerd was, liet Eichmann de Raad weer gaan.

Diezelfde week bemoeide Hitler zich met het conflict met Horthy. Omdat hij wilde dat deze het bondgenootschap met Duitsland niet opgaf, kwam Hitler met het aanbod 40.000 Joden uit Boedapest naar Palestina te laten emigreren, maar dan moest de rest wel volgens plan naar de kampen gedeporteerd worden. Daar was Eichmann niet blij

mee: hij wilde niet één enkele Jood laten ontsnappen. Hij beende het bureau binnen van de Duitse gevolmachtigde in Hongarije.

‘Onder geen beding stemt de *Reichsführer-SS* Himmler in met de emigratie van Hongaarse Joden naar Palestina,’[25] raasde hij. ‘De Joden in kwestie zijn zonder uitzondering belangrijk biologisch materiaal, velen van hen zijn oudgediende zionisten en hun emigratie is zeer ongewenst. Ik zal de zaak voorleggen aan de *Reichsführer-SS* en, indien nodig, op een herziening van de beslissing van de *Führer* aandringen.’

De gevolmachtigde en Berlijn waren niet onder de indruk. Nu het er in de oorlog slecht voor Duitsland voorstond, beschouwden velen die deel uitmaakten van de leiding van het *Reich*, onder wie Himmler, de Joden als broodnodige onderhandelingsobjecten.[26] Eichmann vond dit zwak, ook al maakte hij zich zorgen over zijn eigen toekomst;[27] in een gesprek met een SS-collega gaf hij toe dat hij bang was dat zijn naam bovenaan op de lijsten van de grootste oorlogsmisdadigers zou staan, die de geallieerden al hadden aangekondigd, vanwege de ongebruikelijk publieke rol die hij in Hongarije speelde.

In augustus, toen de Russen Roemenië veroverden, schoof Himmler de deportatieplannen geheel op de lange baan. Eichmann kreeg bevel zijn eenheid in Hongarije op te doeken, maar hij liet zijn plannen nog steeds niet varen. Behoudens een korte missie naar Roemenië bleef hij nog twee maanden in Boedapest hangen, wachtend op zijn kans om zijn plannen uit te voeren.

Hij reed paard en ging in zijn terreinwagen naar het platteland.[28] Hij bracht lange weekenden door in een kasteel dat eigendom was van zijn Hongaarse collega’s of hij bleef thuis, in zijn villa met de weelderige tuinen en een grote staf bedienden. Hij dineerde in chique restaurants in Boedapest en dronk zich laveloos in nachtclubs. Omdat zijn vrouw en drie zoons in Praag zaten, hield hij er twee vaste maîtresses op na, de ene een rijke, dertigjarige gescheiden vrouw, de andere de gade van een Hongaarse graaf. Eichmann was al sinds het

begin van zijn verblijf in Boedapest een rokkenjager geweest, maar nu had hij meer tijd dan ooit om aan zijn pleziertjes toe te geven. Niettemin werd hij steeds zenuwachtiger over het verloop van de oorlog. Hij rookte veel en blafte vaak zonder enige aanleiding zijn ondergeschikten af.

Eind oktober, toen de Russen nog maar honderdvijftig kilometer van Boedapest verwijderd waren en Horthy kort daarvoor als regent was afgezet, deed Eichmann een laatste poging om zijn klus in Hongarije af te maken. ‘Zoals jullie zien, ben ik weer terug,’ zei hij tegen de Joodse leiders in de hoofdstad.[29] Hij wist van de Duitse gevolmachtigde toestemming te krijgen om 50.000 Joden naar werkkampen in Oostenrijk te sturen. Het feit dat er geen treinen beschikbaar waren[30] voor de tweehonderd kilometer lange reis als gevolg van de bomaanvallen van de geallieerden, vormde geen beletsel voor hem. Toen de winter inviel, gaf hij de eerste 27.000 Joden, onder wie kinderen en zieken, een marsbevel. Met weinig proviand en geen beschutting raakten tal van hen binnen een paar dagen achterop. Zij kregen ofwel een genadeschot of men liet hen gewoon in de greppels aan de kant van de weg achter om te sterven. Zelfs de commandant van Auschwitz, Höss, die getuige was van wat er zich afspeelde toen hij in zijn auto op weg was van Boedapest naar Wenen, maakte bezwaar tegen de ontberingen die de Joden moesten lijden. Het was een opzettelijke slachting en Himmler had bevolen dat daar een eind aan moest komen. Toen Eichmann van een hogere officier het bevel kreeg om de mars stop te zetten, legde hij de order naast zich neer. Ten slotte sommeerde Himmler Eichmann begin december zich te melden in zijn hoofdkwartier in het Zwarte Woud. Vóór het onderhoud plaatsvond maakte Eichmann zijn vingers, die onder de nicotinevlekken zaten, schoon met puimsteen en citroen, want hij wist dat de *Reichsführer-SS* een hekel had aan sigaretten.[31]

‘U hebt weliswaar tot nu toe Joden uitgeroeid,’[32] zei Himmler op een toon waarin woede doorklonk, ‘maar ik geef u hier en nu het bevel

om vanaf dit moment de Joden te koesteren… Als u daar niet toe in staat bent, moet u dat nu zeggen!'

'Jawel, *Reichsführer,'* antwoordde Eichmann, wetend dat elk ander antwoord, elke andere actie van zijn kant zelfmoord betekende.

Op een ochtend, eind december 1944, blies de wind door een houten hut in Jaworzno, een subkamp van Auschwitz.[33] In zijn kooi rilde Zeev Sapir ononderbroken. Hij had zijn extra hemd geruild voor een brood en de paar overgebleven kleren hingen los om zijn uitgeteerde lichaam.

Om 4.30 uur klonk een sirene. Sapir sprong zijn bed uit om de regen slagen te ontlopen die hij zou krijgen als hij te laat was. Hij haastte zich naar buiten, samen met de honderd andere gevangenen uit zijn hut en stond nu bloot aan de snijdende wind en bittere kou terwijl ze stonden te wachten op het appel. Daarna begon hij aan zijn twaalf uur durende ploegendienst in de kolenmijnen van Dachsgrube. Hij moest per dienst vijfenveertig vrachtkarren met kolen vullen, anders kreeg hij vijfentwintig zweepslagen. Dit zou al moeilijk genoeg geweest zijn als hij kerngezond was geweest, maar na een ontbijt van slechts één kop koffie en één dun sneetje brood was elke dienst een waar herculeswerk. Sapir haalde de vereiste hoeveelheid vaak niet.

Die avond, toen Sapir terugkeerde naar het kamp, uitgeput en overdekt met kolengruis, kregen hij en de andere drieduizend gevangenen het bevel om op mars te gaan. Het Rode Leger was bezig Polen binnen te vallen, zo kregen ze van de SS-bewakers te horen. Het kon Sapir weinig schelen. Hij had bevel gekregen om te lopen, dus hij liep. Die houding – en de hand van het lot – hadden hem de afgelopen acht maanden in leven gehouden.

Vanaf het moment dat Sapir uit Hongarije in Auschwitz arriveerde en gescheiden was van zijn familie, was hij geslagen, afgevoerd naar een barak, uitgekleed, onderzocht, ontluisd en geschoren en was het nummer A3800 op zijn linkervoorarm getatoeëerd.[34] De volgende morgen was hij gedwongen in de gaskamers te werken waar, naar hij

vermoedde, zijn familie die nacht was omgebracht. Sapir sleepte dode lichamen uit de gaskamers en legde ze op hun rug op de binnenplaats, waar een kapper hun haar afknipte en een tandtechnicus eventuele gouden tanden en kiezen trok. Daarna droeg hij de lijken naar grote kuilen, waar ze opgestapeld werden als houtblokken en tot as verbrand. In het midden van de kuil liep een goot om het vet op te vangen dat uit de lichamen droop. Dat vet werd gebruikt om de crematoriumoven mee te stoken. De dikke rook, de donkerrode vlammen en de scherpe walm vergiftigden zijn ziel.

Sapir verloor elk gevoel voor tijd; hij wist niet meer welke dag het was of hoe laat het was. Hij wist alleen of het dag of nacht was. Op de een of andere manier ontsnapte hij aan executie, het lot dat de meeste arbeiders wachtte die de taak toebedeeld hadden gekregen in de gaskamers en crematoria te werken. De Duitsers brachten deze arbeiders regelmatig om het leven om hun activiteiten geheim te houden. Maar Sapir werd naar Jaworzno gestuurd, waar hij met een ander soort wreedheden te maken zou krijgen.

Nu liepen Sapir en de andere gevangenen in een lange rij het subkamp uit en waadden door de diepe sneeuw.[35] Ze liepen twee dagen zonder te weten waar ze naartoe gingen. Wie het tempo niet kon bijhouden of stopte om uit te rusten, werd doodgeschoten. Bij het invallen van de nacht op de tweede dag bereikten ze Beuthen (Bytom), een stad in Opper-Silezië, en moesten ze aan de kant van de weg gaan zitten.

De SS-officier die het commando voerde, liep met grote stappen de rij langs en zei: ‘Wie niet meer verder kan, mag hier blijven en zal met een vrachtwagen overgebracht worden.’ Sapir had allang geleerd zulke beloften niet te geloven, maar hij was te moe, had het te koud en het kon hem ook niets meer schelen. Tweehonderd gevangenen bleven ter plekke achter, terwijl de anderen doorliepen. Sapir viel in slaap op de plek waar hij in de sneeuw was gevallen. ’s Morgens kreeg de groep bevel met schoppen en pikhouwelen naar een veld te gaan en moesten ze beginnen met graven. De grond was bevroren, maar ze

groeven en groeven, ook al wisten ze dat zij hun eigen graf aan het graven waren.

Die avond werden ze meegenomen naar een eetzaal van een nabijgelegen mijn. Alle ramen waren uit hun sponningen geblazen door luchtaanvallen. Een aantal SS-officieren volgde hen naar binnen, geleid door een waarnemend officier die Lausmann heette. ‘Ja, ik weet dat jullie erge honger hebben,’ zei hij met een stem vol medeleven toen een grote gamel de zaal binnengebracht werd.

Sapir ging bij de andere gevangenen staan, uitgehongerd en bijna te moe om zich staande te houden. Degenen die het meest radeloos waren, drongen naar voren, in de hoop dat ze te eten zouden krijgen. Zíj werden het eerst vermoord. Lausmann greep de ene na de andere gevangene beet, duwde hem met zijn hoofd over de rand van de gamel en gaf hem een nekschot. Hij bleef maar schieten. Toen het bloedbad in volle gang was, begon een jonge gevangene een speech af te steken tegen wie het maar horen wilde. ‘Het Duitse volk zal hiervoor verantwoording moeten afleggen ten overstaan van de geschiedenis,’ verklaarde hij, voordat ook hij de kogel kreeg.

Lausmann ging door met schieten tot er nog maar elf gevangenen over waren; een van hen was Sapir. Voordat Sapir gesommeerd kon worden om naar voren te komen, werd Lausmann de zaal uitgeroepen door een superieur. De SS-bewakers brachten de overgebleven gevangenen per trein naar het concentratiekamp Gleiwitz, waar ze in een kelder werden gegooid die vol lag met aardappelen. Totaal uitgehongerd aten ze de bevroren aardappelen op. De volgende morgen werden ze weggevoerd naar het bos, samen met duizenden anderen. Plotseling werd het vuur geopend met machinegeweren: de gevangenen werden massaal afgemaakt. Sapir rende door het bos tot zijn benen het begaven. Hij viel en verloor het bewustzijn. Toen hij bijkwam, was hij alleen, met een bebloede voet en maar één schoen. Op het moment dat hij werd gevonden door het Rode Leger woog hij nog achtenvijftig pond. Zijn huid was geel en droog als perkament.

Het was januari 1945. Het duurde tot april voor hij weer enigszins op krachten was gekomen.

Sapir zou nooit de belofte vergeten die Eichmann had gedaan in het getto van Munkács, noch de oproep tot gerechtigheid van de medegevangene, vlak vóór diens executie. Maar er zouden nog vele, vele jaren voorbijgaan voordat er een beroep op hem gedaan zou worden om zich deze dingen te herinneren.

2

TOEN DE OORLOG TEN EINDE LIEP, stond de wereld op het punt geconfronteerd te worden met de sporen van de verschrikking die Sapir had overleefd. Op 12 april 1945 maakten de geallieerden een weg vrij naar Berlijn.[1] Ze waren al weken daarvoor de rivier de Rijn overgestoken en de Britse en Canadese legers stormden in hun Shermantanks door Noord-Duitsland naar het oosten. De Amerikaanse legers hadden het Ruhrgebied omsingeld, waarmee ze Hitlers industriegebied isoleerden en een groot gat sloegen in het westelijk front. Tussen vijfentachtig geallieerde divisies en Berlijn stond maar een handjevol ongeordende Duitse divisies. Een speerpunt van het Amerikaanse 9e Leger was al bezig bruggenhoofden te vestigen aan de rivier de Elbe, op slechts honderd kilometer van de hoofdstad van het Derde Rijk. Ten oosten van Berlijn stonden 1,25 miljoen Russische soldaten met 22.000 stuks artillerie op de oever van de rivier de Oder, slechts een kleine zestig kilometer verwijderd van de hoofdstad.

Terwijl deze strijdkrachten zich opmaakten voor de definitieve nederlaag van Duitsland, naderden twee *Wehrmacht*-kolonels, met een witte vlag op hun Mercedes, het vooruitgeschoven hoofdkwartier van het Britse 159e bataljon.[2] Ze boden een plaatselijke wapenstilstand aan om het gezag over te dragen over Bergen-Belsen, een

concentratiekamp dat geteisterd werd door een tyfusepidemie en een paar kilometer van de oprukkende Britse tanks lag. Diezelfde dag bezocht generaal Dwight Eisenhower, opperbevelhebber van het geallieerde expeditieleger, het werkkamp bij het dorp Ohrdruf – een subkamp van Buchenwald in de buurt van Gotha. Hij huiverde bij de aanblik van wat zich daar had afgespeeld.

Berichten over de genocidale acties van de Duitsers hadden de geallieerden in de loop van de oorlog bereikt. Al in de zomer van 1941 hadden codebrekers van Bletchley Park in Groot-Brittannië uitzendingen onderschept met gedetailleerde beschrijvingen van massa-executies van Joden in de Sovjet-Unie.[3] In 1942 had Witold Pilecki, lid van de Poolse verzetsbeweging, ervoor gezorgd dat hij naar Auschwitz werd gedeporteerd, van waaruit hij periodiek berichten naar de buitenwereld stuurde die westerse regeringen bereikten. Twee Slowaakse Joden waren ontsnapt uit Auschwitz-Birkenau, toen de uitroeiing van de Hongaarse Joden in volle gang was, en hadden gedetailleerde gegevens verschaft over het aantal transporten dat in het kamp arriveerde, over de nationaliteit van de gedeporteerden en het lot dat hen in de gaskamers wachtte. Het was hún relaas geweest dat geleid had tot de stroom protesten aan het adres van admiraal Horthy tegen de Hongaarse deportaties in 1944, waaronder een van president Roosevelt die luidde: ‘Aan alle nazi’s, ondergeschikten, functionarissen en aanhangers van het nationaal-socialisme, aan het Duitse volk en alle andere volkeren die zuchten onder het nazi-juk: wij maken hierbij bekend dat wij vastbesloten zijn elke betrokkenheid bij deze onmenselijke acties te bestraffen.’[4]

Roosevelt had al in oktober 1942 een soortgelijke verklaring uitgegeven.[5] Twee maanden later had de Britse minister van Buitenlandse Zaken, Anthony Eden, in het Lagerhuis bekendgemaakt dat Hitler van plan was het Joodse volk uit te roeien. Het Britse standpunt in die tijd, vastgelegd door Winston Churchill in een notitie aan zijn kabinet in 1943, was dat na hun arrestatie de Duitse leiders een kort proces zouden krijgen om hun identiteit vast te stellen en, zes

uur daarna, ‘gefusilleerd [zouden worden], zonder een hogere autoriteit daarin te betrekken.’[6] Vreemd genoeg was het Josef Stalin, die toch een autoriteit mocht worden genoemd op het gebied van schijnprocessen, die Churchill met behulp van Roosevelt had ‘teruggefloten’. Tijdens een bezoek dat Churchill in oktober 1944 aan Moskou bracht, had Stalin nadrukkelijk gesteld dat er geen executies mochten plaatsvinden zonder een eerlijk proces: ‘Anders zou de wereld zeggen dat we bang waren een proces tegen hen aan te spannen.’[7] Toen de oorlog ten einde liep, bleven de geallieerde leiders niettemin ruziën over de beste manier om de nazi’s te berechten.

Er waren nauwelijks enige voorbereidingen getroffen of plannen gemaakt hoe men deze misdadigers dacht te pakken.[8] Ten eerste vonden de geallieerden het al een probleem om vast te stellen wie nu precies binnen de categorie ‘oorlogsmisdadiger’ vielen. De Britten huldigden het kortzichtige standpunt dat de geallieerden alleen jacht moesten maken op die hoge Duitse personages ‘wier beruchte misdrijven […] niet gebonden waren aan specifieke geografische locaties’.[9] De Amerikanen en Russen wilden van een veel bredere definitie uitgaan. Dit resulteerde in een verwarrend aantal lijsten van oorlogsmisdadigers. Niet alleen hadden de geallieerden geen definitieve lijst, maar, wat veel belangrijker was, ze hadden in april 1945 slechts zeven onderzoeksteams samengesteld, die elk ruwweg vijf officieren en zeven gewone soldaten telden, om de oorlogsmisdadigers te lokaliseren. Daarentegen rekruteerde een Anglo-Amerikaanse operatie met de codenaam ‘Paperclip’[10] drieduizend onderzoekers die over het hele Derde Rijk zouden uitzwermen om Duitse topwetenschappers te arresteren en technologische informatie te verzamelen voordat ze in handen zouden vallen van de Russen. Degenen die belast waren met de opsporing van oorlogsmisdadigers, hadden niet eens zo’n operationele codenaam. Zo lagen dus de prioriteiten van Washington en Londen toen de oorlog ten einde liep.

Ondanks de inlichtingenrapporten die generaal Eisenhower gelezen had over de Duitse gruweldaden, was hij totaal overdonderd door wat hij in Ohrdruf aantrof. Hij en zijn staf werden rondgeleid door ex-gevangenen[11] en ze zagen mannen in het ziekenhuis die onbarmhartig gefolterd en ook uitgehongerd waren; ze lagen schouder aan schouder louter te wachten op de dood. In een kelder zag hij een galg waaraan gevangenen waren opgehangen met behulp van pianosnaren: die waren net zo lang dat ze met hun tenen de grond nog konden raken, maar hun doodsstrijd werd er wel door verlengd. Op een van de binnenplaatsen zag hij zo'n veertig lijken, onder de luizen, die in rijen waren opgestapeld. Op een veld daarnaast zag hij nog eens 3200 lijken liggen, veelal met schotwonden in het achterhoofd, naast een houten brandstapel die duidelijk bedoeld was om alle sporen van hun bestaan uit te wissen. Generaal Omar Bradley, die met Eisenhower was meegekomen, kon zelfs geen woord uitbrengen; en de anders zo nuchtere generaal George Patton moest tegen een muur overgeven. Bij zijn vertrek uit Ohrdruf zei Eisenhower tegen zijn officieren: 'Ik wil dat elke Amerikaanse eenheid die niet daadwerkelijk aan het front is, deze plek ziet. Er is ons verteld dat de Amerikaanse soldaat niet weet waar hij voor vecht. Nu kunnen ze in ieder geval zien *waartegen* ze vechten.' Eenmaal terug in zijn hoofdkwartier stuurde de geschokte opperbevelhebber berichten naar Washington en Londen waarin hij eiste dat wetgevers en krantenverslaggevers naar Ohrdruf zouden gaan. Hij wilde dat deze misdaden gedocumenteerd werden.

In de loop van de volgende dagen bevrijdden de Amerikanen grotere kampen, zoals Nordhausen en Buchenwald. Op 15 april trokken de Britten eindelijk Bergen-Belsen binnen, met verslaggevers en cameramannen om vast te leggen hoe de 60.000 'levende skeletten' naar hun jeeps strompelden. Een journalist van de *Evening Standard* schreef: 'De mensonwaardigheid van de dood boven de grond[12] – de ontblote tanden, het naakte lichaam dat respect vereist en ooit zo belangrijk is geweest voor een geliefde, de opgestapelde lichamen in

hun gruwelijke grijsheid, het meelijwekkende kleine ding met klauwtjes in plaats van handen dat ooit een baby was, nog in de beschermende omarming van een uitgeteerd bot dat ooit een moederarm is geweest – allemaal op de nazidoodshoop.' De foto's en nieuwsuitzendingen uit Bergen-Belsen en de andere kampen die Eisenhower openstelde voor verslaggevers, maakten een enorme indruk op het publiek. De *Jewish Chronicle*, de krant die al maanden eerder details had gepubliceerd over Auschwitz na de bevrijding van het kamp door de Russen, vroeg nu: 'Waarom moesten we al die tijd wachten op deze wereldwijde afschuw?'[13]

Eindelijk werden de concrete verschrikkingen van de *Endlösing* getoond, en wel overduidelijk en onontkoombaar, aan het grote publiek en zijn leiders. Elke dag opnieuw werd méér afschuwelijk materiaal ontdekt en gedocumenteerd, en de jacht op degenen die daarvoor verantwoordelijk waren, kreeg meer gewicht.

Op 13 april lag de eens zo grootse hoofdstad van Duitsland in puin.[14] Veelvuldige luchtaanvallen hadden de stad verwoest. Zwarte rook hing in de straten en verduisterde soms de zon. Er was een constant geloei van sirenes te horen. De inwoners van Berlijn zochten hun weg door de rook naar hun kantoor en fabriek, en stonden in lange rijen om aan eten te komen. Het leven ging verder. Ze begroetten elkaar met de woorden '*Bleib übrig':* 'Blijf leven.'

In de Kurfürstenstrasse 116 was overleven de enige gedachte die de Gestapo nog bezighield. Ze hadden zich teruggetrokken in het spelonkachtige gebouw met zijn reusachtige vertrekken en marmeren trappenhuizen, waar ook Eichmanns kantoor zich bevond, nadat brandbommen hun belangrijkste hoofdkwartier in de Prins Albrechtstrasse in de as hadden gelegd. Op een middag kwam Eichmann, die afgelopen december, toen de Russen Boedapest stormenderhand veroverd hadden, naar Berlijn was teruggekeerd, een aantal van zijn medeofficieren van de Gestapo tegen, die in de overvolle zaal zaten waar hij vroeger, in de tijd toen de nazi's door

heel Europa oprukten, viool had gespeeld, begeleid door een aantal van zijn stafleden. Er was een tafel neergezet en een afdelingsfunctionaris, die tot taak had valse papieren te verstrekken, maakte aantekeningen over de nieuwe identiteit die elk van de officieren wilde hebben, zodat hij werkvergunningen kon maken, of voor bedrijfscorrespondentie en andere papieren kon zorgen. Achter in de hal, ver weg van het gedrang om deze papieren te bemachtigen, keek Eichmann met walging toe hoe vroegere SS-officieren nu probeerden verzekeringsagenten of iets dergelijks te worden om aan arrestatie door de geallieerden te ontkomen.

Zijn chef, Heinrich Müller, kwam naast hem staan. ‘Hé, Eichmann? Wat is er met jou aan de hand?’[15]

‘Ik heb geen behoefte aan die papieren.’ Eichmann klopte op het Steyrpistool in zijn holster. ‘Kijk maar: dít is mijn paspoort. Als ik geen uitweg meer zie, dan is dit mijn laatste redmiddel. Iets anders heb ik niet nodig.’

‘Als we vijftig Eichmanns hadden gehad, dan hadden we de oorlog automatisch gewonnen,’ zei Müller. Eichmann zwol van trots bij deze woorden.

Eichmann hield er romantische ideeën op na over zijn onderduik in zijn ‘vossenhol’ in Berlijn.[16] Sinds hij terug was uit Boedapest, waar hij op kerstavond op het nippertje ontsnapt was aan de Russische artillerie, had hij een schuilplaats gemaakt onder het gebouw aan de Kurfürstenstrasse, met een generator, een ventilatiesysteem, voldoende petroleum, EHBO-middelen, water en een voorraad eten voor een paar weken. Buiten had hij zijn mannen het puin laten ophopen tot defensieve bolwerken met tankvallen en scherpschuttersnesten. Voor het allerergste geval had Eichmann cyanidecapsules bij de hand.

Maar zijn plan om zich schuil te houden in zijn hol en de opmars van de geallieerden af te wachten werd gedwarsboomd door Himmler, die Eichmann had gesommeerd naar diens nieuwe hoofdkwartier te komen in een kasteel buiten de hoofdstad. De *Reichsführer-SS* die er meer dan ooit op gespitst was om te onderhandelen met de

geallieerden, had Eichmann bevolen om 1200 van de meest vooraanstaande Joden bijeen te brengen die vastgehouden werden in het kamp Theresienstadt, ten noordwesten van Praag, en hen over te brengen naar de Tiroler Alpen zodat ze als gijzelaars konden dienen en Himmler hen kon gebruiken als drukmiddel bij de onderhandelingen.

‘Ik ben nog nooit zo optimistisch geweest.[17] Nooit. We krijgen een beter vredesverdrag dan bij Hubertusburg [aan het eind van de Zevenjarige Oorlog in 1763],’ zei Himmler, terwijl hij zich op zijn dijen sloeg. ‘We zullen een paar veren moeten laten, maar het wordt toch een beter vredesverdrag.’

In de paar resterende uren vóór de aanval op Berlijn begon, ging Eichmann terug naar zijn kantoor en riep zijn terneergeslagen eenheid bij elkaar. Hij nam afscheid van hen en zei dat hij wist dat de oorlog verloren was en dat zij alles in het werk moesten stellen om in leven te blijven. ‘Voor mij,’ zei hij, ‘is er niets meer belangrijk in het leven behalve om tot het laatst te blijven vechten, en ik hoop slechts dat ik in deze strijd het leven zal laten.’[18] Daarna zei hij cru: ‘Ik zal blij en gelukkig mijn graf ingaan in de wetenschap dat ik dat doe samen met vijf miljoen vijanden van het *Reich.’* Vijf miljoen was dus het aantal Joden dat volgens Eichmanns schatting in de loop van de *Endlösung* uitgeroeid was. Ondanks het feit dat hij trots was op wat hij tot stand had gebracht, had hij alle dossiers van zijn afdeling al laten verbranden.

Na dit afscheid reed Eichmann in zijn gepantserde stafauto tussen de Russische en Amerikaanse troepen door naar het zuiden, naar Praag, om de bevelen over te brengen aan de plaatselijke SS-commandant met betrekking tot de verwijdering van Joden uit Theresienstadt. Vanuit Praag vertrok Eichmann naar Innsbruck, in Oostenrijk, om de komst van de gijzelaars voor te bereiden.[19] Op een verlaten weg beschoot een geallieerd gevechtsvliegtuig Eichmanns auto. Hij ontsnapte aan de aanval, maar kreeg daarna te maken met een reeks bombardementen op een industriestadje in Noord-Tirol. Hij werd uit zijn auto geslingerd, die totaal vernield werd. Het was 17

april. De dag daarvoor waren de Russen begonnen met hun beslissende aanval op Berlijn.

Eichmann wist in korte tijd een kleine Fiat Topolino te vorderen om zijn reis voort te zetten. Toen hij in Innsbruck aankwam, bracht hij Franz Hofer, de *Gauleiter* (regionale partijleider) van Tirol, op de hoogte van de ophanden zijnde komst van 1200 Joden. Hofer had wel andere dingen aan zijn hoofd en wilde niet meewerken. Daarop organiseerde Eichmann twee hotels op de Brenner Pas om de gijzelaars te huisvesten. Hij probeerde Praag te laten weten dat ze met de deportaties konden beginnen, maar de telefoonverbindingen werkten niet meer. Hij moest weer terug naar Praag om ervoor te zorgen dat Himmlers orders werden uitgevoerd.

Onderweg stopte hij in Linz, in de deelstaat Ober-Oostenrijk, om een bezoek te brengen aan zijn vader, die tegen hem zei dat Himmlers directieven in dit stadium van de oorlog van weinig belang waren. Maar Eichmann vond het nodig om diens bevelen op te volgen en hij verliet zijn geboorteplaats slechts een paar uur nadat het hoofdkwartier van de staatspolitie in de stad platgebombardeerd werd tijdens een luchtaanval van de geallieerden. Niet veel later trok het Amerikaanse 3e Leger de stad binnen.

In Praag trof Eichmann een ravage aan. De meeste SS-commandanten waren ervandoor, met uitzondering van zijn chef, die hem vertelde: ‘Van Berlijn is niets meer over […] De Russen zijn doorgebroken.’

Eichmann peinsde zich suf wat hij nu moest beginnen en bereikte Ernst Kaltenbrunner in Altaussee per telefoon. Sinds de moordaanslag op Heydrich in 1942 had Kaltenbrunner het *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA, het hoofdbureau van de rijksveiligheidsdienst) geleid, een machtige afdeling binnen de SS die de binnenlandse en buitenlandse inlichtingendiensten runde, en ook de Gestapo en de rijksrecherche. Hij beval Eichmann naar Altaussee te komen voor nadere instructies. De Joden uit Theresienstadt deden er niet meer toe. Eichmann klom weer in zijn Fiat en reed over de

rijksweg; hij klampte zich vast aan een bevel van een commandostructuur die op dat moment van bovenaf ineenstortte.

Op 30 april bereikten de Russen het hart van Berlijn.[20] Het Rode Leger had de stad snel overrompeld, louter door de omvang van zijn vuurkracht. Twee weken daarvoor, precies om 3.00 uur, had een enorme artilleriebarrage van 40.000 kanonnen de komst van de Russen aangekondigd. Kort daarop volgde de ene na de andere golf zware bommenwerpers. Nu rolden hun tanks door de straten van het centrum van Berlijn, die elk gebouw waarvan men dacht dat zich daar Duitse soldaten in bevonden, opbliezen. De infanterie van het Rode Leger volgde, die elke straatbarricade omzeilde door met bazooka's door muren van binnenplaatsen en kelders te schieten. Vlammenwerpers dwongen iedereen die zich schuilhield in kelders, naar buiten te komen. De lichamen van de mensen die hadden geprobeerd aan de gevechten te ontsnappen, zowel burgers als soldaten, lagen overal verspreid op straat, hun roerloze gestalten overdekt met een laag stof van verpulverde stenen.

Vijftien meter onder de rijkskanselarij, in een versterkte bunker die dertig vertrekken telde, weigerde Adolf Hitler uit Berlijn te vluchten.[21] In de afgelopen weken verzekerde hij het ene moment dat er toch nog een wonderbaarlijke overwinning zou komen, en liep hij het volgende moment paars aan van woede, met trillende ledematen, in de zekerheid dat de oorlog verloren was. Het enige wat niet veranderde, was zijn geraas en getier tegen de Joden. Hij had volstrekt geen gezag meer: Himmler, Hermann Göring en zijn generaals hadden zijn vertrouwen geschonden door vredesonderhandelingen te beginnen en hij had praktisch geen contact meer met de buitenwereld. Terwijl de Russen de smeulende resten van het nabijgelegen Rijksdaggebouw omsingelden, trok Hitler zich terug in zijn kamer, nam een dosis cyanide in en schoot een kogel door zijn rechterslaap met zijn Waltherpistool. Het Duizendjarige Rijk was ten einde.

Hitlers trouwe volgelingen – van zijn directe entourage, die tot voor kort heer en meester was geweest over heel Europa, tot de SS-officieren in de kampen, die elke dag over leven en dood hadden beslist – bezaten geen enkele macht meer. De meesten van de mindere goden hadden hun uniformen al uitgetrokken en waren gevlucht. In de afgelopen maand waren de prijzen voor een auto met benzine, goed vervalste papieren en een authentieke Jodenster de pan uit gerezen.[22] Van de hoogste leiders waren alleen Joseph Goebbels, Martin Bormann en twee generaals nog bij hem toen de Führer zich van het leven beroofde.[23] De rest van de intimi had Berlijn in de dagen en weken daarvoor verlaten. Goebbels gaf de voorkeur aan zelfmoord, net als zijn vrouw. Hun zes weerloze kinderen hadden geen keuze. Ook de twee generaals pleegden zelfmoord. Bormann, Hitlers privésecretaris, ondernam een wanhopige poging door de omsingeling van de Sovjets heen te breken. Hij verdween en men neemt aan dat hij bij zijn poging is omgekomen, hoewel zijn dood nooit bevestigd werd.

Toen Eichmann op 2 mei in Altaussee arriveerde, wemelde het in het dorpje aan de oevers van het meer van nazipartijleiders en leden van de Gestapo, de Sicherheitsdienst (SD) en andere eenheden uit Berlijn.[24] Het dorp was gelegen in een smal bebost dal aan de voet van de meer dan drieduizend meter hoge bergtoppen van het Dachstein- en Totesgebergte en vormde een perfecte locatie om als alpiene veldschans te dienen waar de geallieerden zo bang voor waren. De twee wegen die naar het dorp leidden, konden gemakkelijk onbegaanbaar gemaakt worden en eventuele bommenwerpers zouden slechts met veel moeite het centrum kunnen raken. Eichmann wist echter dat de veldschans een mythe was. Er wás geen bergfort en er bestónden helemaal geen gecoördineerde plannen voor guerrillaacties achter de vijandelijke linies. Niettemin bood het een goede vluchtplek vanuit Berlijn. Samen met andere SS-officieren had Eichmann, die het gebied al kende toen hij nog een jongetje was, zijn gezin daarheen

laten overkomen toen de oorlog een voor hen ongunstige wending nam.

Hij ging meteen naar de villa buiten de stad waar Kaltenbrunner ingekwartierd was. Een adjudant leidde Eichmann naar de eetkamer, waar zijn baas patience aan het spelen was. Kaltenbrunner was gekleed in zijn SS-jas, een skibroek en laarzen. Met zijn lengte van bijna twee meter, zijn boomstammen van armen en een diep litteken dat over zijn wang tot aan zijn massieve kaak liep, was de leider van het RSHA een imposante verschijning. Als huisvriend van zijn familie in Linz had hij een rol van betekenis gespeeld in Eichmanns beslissing om bij de SS te gaan: hij had in die tijd tegen Eichmann gezegd, ‘Jij: jij hoort bij óns.’[25]

‘Is alles goed gegaan?’ vroeg Eichmann, in de hoop iets te weten te komen over de situatie in Berlijn.[26]

‘Het gaat slecht,’ antwoordde Kaltenbrunner.

Hij vroeg zijn adjudant Eichmann een cognac te brengen en terwijl ze samen dronken, vertelde hij Eichmann dat Hitler dood was. Eichmann was met stomheid geslagen. Hij had de *Führer* aanbeden; hij had geloofd dat een man die opgeklommen was van korporaal tot de leider van heel Duitsland, het verdiende om blindelings gehoorzaamd te worden. Nu was Hitler dood en bestond het Derde Rijk niet meer.

Kaltenbrunner gaf Eichmann bevel een aantal manschappen mee de bergen in te nemen en een verzetsgroep te vormen. Hij legde uit dat dit van belang zou zijn voor Himmler bij diens onderhandelingen met de geallieerden.

De twee namen afscheid zonder veel plichtplegingen of sentimenten. Toen Eichmann de kamer uitliep, hoorde hij hoe Kaltenbrunner zachtjes tegen zichzelf zei: ‘Wat een klotenzooi allemaal. Het spel is uit.’

Eichmann had dringend behoefte aan richtlijnen en kweet zich van zijn opdracht alsof het lot van Duitsland niet al bezegeld was. Hij rekruteerde verscheidene officieren van zijn afdeling, onder wie zijn

persoonlijke secretaris, Rudolf Jänisch, en Anton Burger, die al sinds zijn tijd in Wenen bij hem was. Ze namen het Park Hotel in bezit en brachten ruwweg tweehonderd man op de been, een zootje ongeregeld: *Waffen-SS* en *Hitlerjugend*, van wie velen gehandicapt waren door verwondingen of weinig militaire training hadden gehad. Voordat Eichmann de bergen introk, kreeg hij van Kaltenbrunner de instructie de Roemeense fascist Horia Sima en verscheidene leden van diens IJzeren Garde-militie mee te nemen op zijn expeditie. De leider van het RSHA was bezig Altaussee te zuiveren van de oorlogsmisdadigers die zich daar bevonden, om zichzelf van hen te distantiëren. Kaltenbrunner koesterde de illusie dat hij daar niet bij hoorde.

Omdat hij bang was voor een aanval van de kant van de geallieerden, smeekte een arts van het plaatselijke veldhospitaal Eichmann om met zijn gevechtstroepen het dorp te verlaten. Nadat hij zijn mannen had uitgerust met wintertenues, wapens, een geheime voorraad goud en rijksmarken en een rij vrachtwagens, leidde Eichmann hen de bergen in. Hij had genoeg geweren en bazooka's bij zich om de vijand ten minste een maand lang te bestoken.

Dichte sneeuw begon te vallen en de mannen moesten algauw een pad vrijmaken voor de jeeps en de radiowagen. Bij zonsopgang de volgende dag had de groep het bergdorp Blaa-Alm bereikt, hoog in de Alpen. Tijdens de tocht had Eichmann al kunnen vaststellen dat zijn mannen een slecht getrainde, gedesorganiseerde en – dat was nog het ergste – ongehoorzame troep waren, en nauwelijks geschikt waren een min of meer redelijk functionerende partizanenverzetsgroep te vormen. In Blaa-Alm liet hij de meest belabberde leden van de groep hun biezen pakken; hij gaf ieder van hen 5.000 rijksmark, een uitgavenpost die hij nauwkeurig noteerde in zijn aantekenboek. De soldaten vertrokken zonder enig protest. Eichmann gaf daarna bevel de resterende troepen een wapentraining te geven en stuurde Burger, een uitstekend skiër, op weg om het gehucht Rettenbach-Alm te verkennen, nog hoger in de bergen gelegen.

Na Burgers terugkomst leidde Eichmann zijn troepen naar het gehucht en bracht hen onder in een paar berghutten. Na een paar dagen arriveerde een ordonnans, gestuurd door Kaltenbrunner, met een directief van Himmler: ‘Het is verboden om het vuur te openen op Engelsen en Amerikanen.’ Het bevel, het laatste dat Eichmann van het Derde Rijk kreeg, maakte de noodzaak zijn samengeraapte troepen nog verder te leiden totaal overbodig. Er zou geen glorierijke laatste tegenstand meer geboden worden. Eichmanns oorlog was voorbij.

3

DE VOLGENDE MORGEN, OP 8 MEI, na een lange slapeloze nacht in zijn berghut, stelde Eichmann zijn manschappen op de hoogte van het directief.[1] Ze konden gaan en staan waar ze wilden; hij was van plan zijn gezin voor de laatste keer te bezoeken en zich daarna schuil te houden in de bergen. Hij koesterde, gezien zijn oorlogsactiviteiten, niet de illusie dat de geallieerden hem anders zouden brandmerken dan als oorlogsmisdadiger. Hij moest een arrestatie zien te vermijden.

Alleen en te voet daalde Eichmann door de sneeuw af naar Blaa-Alm en daarna naar Altaussee. Toen hij het dorp laat in de middag bereikte, vernam hij dat grootadmiraal Karl Dönitz, waarnemend staatshoofd van Duitsland, had ingestemd met een onvoorwaardelijke overgave. In het naastgelegen dal, aan de andere kant van de bergkam, dansten Amerikaanse troepen in de straten van Bad Ischl. De geallieerde troepen zouden weldra Altaussee binnentrekken.

Met een camouflagepak aan en een machinegeweer glipte Eichmann door het dorp naar het meer, waar zijn gezin woonde. Ze hadden een klein chalet gehuurd dat uitkeek op het water aan het eind van de Fischerdorfstrasse, een weg die steil rond de heuvel kronkelde. Er was geen tijd voor een uitgebreid afscheid. Hij had een groot deel van de oorlog doorgebracht zonder zijn vrouw en drie zoons, en hij

was niet meer dezelfde man die bij een concert in Linz in 1931 Veronika (Vera) Liebl, de tengere, blauwogige dochter van een Tsjecho-Slowaakse boer, had ontmoet.

In die tijd was Eichmann een vijfentwintigjarige handelsreiziger voor de Vacuüm Oliemaatschappij, die niet eens de middelbare school had afgemaakt. Hij kwam uit een goed burgerlijk gezin met vijf kinderen en reed op zijn robijnrode motor om indruk te maken op zijn nieuwe vriendin. Het enige teken van zijn politieke gezindheid, zo je daar al van kon spreken, was zijn lidmaatschap van een jeugdafdeling van een grotere organisatie van Duitse oorlogsveteranen, die militant nationalistisch was en campagne voerde tegen 'Joodse bolsjewisten'. In 1935 trouwden Eichmann en Vera voor de kerk, ondanks dat zijn kameraden, die neerkeken op religieuze rituelen, hem daarom uitlachten. Vera was een onschuldig, ongecompliceerd katholiek meisje en hield, net als haar echtgenoot, van klassieke muziek, maar was niet bijster geïnteresseerd in politiek en weigerde lid te worden van de NSDAP, de nazipartij.[2] Als Hitler en het Derde Rijk niet aan de macht waren gekomen, hadden die twee waarschijnlijk in Linz een rustig leven geleid. Maar Eichmann werd al snel ingelijfd bij de SS en Vera hield zich vooral bezig met het grootbrengen van hun drie zoons. Ze praatten nooit over zijn werk en door zijn spaarzame bezoeken en talrijke avontuurtjes werd hun relatie afstandelijker. Ondanks het feit dat haar huwelijk onder druk stond, bleef Vera dol op haar man.

In Altaussee had Eichmann een mand met erwten en wat meel gekocht. Dat was het enige wat hij had kunnen vinden. In tegenstelling tot sommige SS-kameraden had hij geen fortuin in goud en buitenlandse valuta achter de hand, ergens verstopt op een veilige plek. Hij had nu spijt als haren op zijn hoofd dat hij niet persoonlijk losgeld had afgeperst van Joodse leiders – ze hadden hem graag alles gegeven wat hij maar vroeg in ruil voor hun leven.

'De oorlog is voorbij,' zei hij tegen Vera.[3] 'Je hoeft je geen zorgen te maken. Het zijn alleen maar Amerikanen of Britten die eraan komen.' Maar voor het geval de Russen het eerst ten tonele

verschenen, gaf hij zijn vrouw een cyanidecapsule en ook één voor elk van zijn drie zoons. Hij liet instructies voor haar achter voor het geval er iemand naar het huis zou komen om een onderzoek in te stellen.[4] Hij zou contact met haar opnemen wanneer hij zich ergens had gevestigd waar het veilig was.

Daarna ging Eichmann naar de oever van het meer waar zijn zoons – Klaus, negen jaar, Horst, vijf, en Dieter, drie – aan het spelen waren en omhelsde hen een voor een.[5] Terwijl hij keek naar hun spelletjes, gleed kleine Dieter uit en viel in het meer. Eichmann viste de jongen uit het water, nam hem over de knie en gaf hem een paar harde klappen. Terwijl zijn zoon het op een schreeuwen zette, verbood Eichmann hem ooit nog eens naar de waterkant te gaan. Hij zou zijn zoons misschien wel nooit meer zien, zo redeneerde hij; het was maar beter om hun wat discipline bij te brengen voor hij vertrok. Hij vond dat dit het enige was wat een vader voor zijn kinderen kon doen.

'Hou je taai en zorg voor de kinderen,' zei hij tegen Vera en daarna liep hij de bergen in.

Als er geen bevelen uit te voeren of leiders te volgen waren, was Eichmann stuurloos. Terwijl hij verder klom, de bergen in, was het Amerikaanse leger, waaronder een detachement onderzoekers van de contraspionagedienst (CIC: Counter Intelligence Corps) dat op zoek was naar Kaltenbrunner, op weg naar Altaussee.[6] Toen het donker werd, was Eichmann bij Blaa-Alm aangekomen.[7] De meeste leden van de *Hitlerjugend* en de soldaten die hij de bergen in had gebracht waren al vertrokken. Zijn eigen mannen, de *Waffen-SS* en Horia Sima en zijn garde, waren gebleven, omdat ze wel wisten dat de geallieerden het op hen gemunt hadden. Eichmann bracht de nacht door in het dorp en besloot dat hij de volgende dag nog verder omhoog de bergen in zou trekken met alle manschappen die met hem mee wilden komen. Hij was er zeker van dat hij aan een eventuele arrestatie kon ontsnappen door in de bergen te blijven, die hij op zijn duimpje kende.

Bij het aanbreken van de dag vroeg Polanski, die al sinds jaar en dag zijn chauffeur was, of hij een van hun voertuigen mocht hebben en vertrekken. Nu de oorlog voorbij was, was hij van plan een transportbedrijf te beginnen. Eichmann stelde voor een van de vrachtauto's te nemen; hij had nu toch niets meer aan al die voertuigen. Later in de morgen keerde een van zijn SS-officieren, Otto Hünsche, die ook naar Altaussee was afgezakt om zijn gezin te bezoeken, terug met het nieuws dat Amerikaanse tanks net het gebied waren binnengereden. Hünsche was aan hun aandacht ontsnapt door zich in de velden buiten Altaussee schuil te houden voordat hij weer op weg was gegaan, terug naar Blaa-Alm.

Eichmanns groep trok te voet verder naar Rettenbach-Alm en overnachtte in een paar berghutten. In de loop van de volgende dagen verkenden ze de heuvels in de omgeving om te zien of er geallieerde patrouilles of Oostenrijkse verzetsstrijders zaten die de plek waar ze zich bevonden, zouden kunnen verraden aan de Amerikanen. Ze plaatsten borden met de waarschuwing dat iedereen die het gebied betrad, doodgeschoten zou worden. Maar ze wisten dat hun ontdekking onvermijdelijk was. Terwijl Eichmann weg was, waren zijn kameraden tot de slotsom gekomen dat ze niet aangetroffen wilden worden in gezelschap van de leider van de *Endlösung*. Anton Burger werd belast met de taak om het nieuws over te brengen.

'Kolonel, we hebben de situatie doorgesproken. We mogen niet het vuur openen op Engelsen of Amerikanen en de Russen komen hier niet,' begon Burger voorzichtig. 'U wordt gezocht als oorlogsmisdadiger. Wij niet. We vinden dat u ons een grote dienst zou bewijzen als u ons zou verlaten en een andere commandant zou aanstellen.'

De trouweloosheid van zijn mannen kwam hard aan, maar Eichmann wist dat ze gelijk hadden. Alleen Rudolf Jänisch bood aan bij hem te blijven. Ze trokken allebei een luchtmachtuniform aan, die ze meegenomen hadden, en ontdeden zich van hun persoonsbewijzen en al het andere waardoor ze geïdentificeerd konden worden. Na een

afscheidsschnaps liepen Eichmann en Jänisch Rettenbach-Alm uit, in noordelijke richting.

Een jaar daarvoor had Eichmann in Hongarije Joel Brand ontmoet, een Joodse afgevaardigde die had geprobeerd tienduizend vrachtwagens in te ruilen tegen één miljoen Joodse levens. Toen Brand een blik wierp op Eichmanns pistool op het bureau, glimlachte de officier koeltjes en zei: ‘Weet u, ik denk vaak hoe graag sommigen van uw volk mij uit de weg zouden willen ruimen.[8] Maar weest u vooral niet te optimistisch, meneer Brand, het kan zijn dat de tijden veranderen, het kan zijn dat wij de oorlog verliezen, maar u zult mij nooit te pakken krijgen… Nee, ik heb alle nodige maatregelen getroffen, mocht die situatie zich voordoen.’

Het was allemaal bluf geweest. Eichmann had zich helemaal niet voorbereid op een eventuele vlucht. Hij had weinig geld, geen veilig onderkomen, geen valse papieren en slechts één jonge adjudant die hem nog trouw was. Terwijl ze op weg gingen naar Duitsland, zagen ze dat de geallieerde troepen overal waren. Het net sloot zich.

Toen de vrede eenmaal gesloten was, bezetten de geallieerden Duitsland in hoog tempo.[9] Krijgsrecht werd van kracht, controleposten werden opgericht bij bruggen en kruispunten van wegen, er werden een avondklok en verduisteringstijden ingesteld, mobiele patrouille-eenheden het land ingestuurd en *Wehrmacht*-soldaten geïnterneerd in krijgsgevangenkampen. Het doel was om het land veilig te maken, de ontwikkeling van georganiseerd ondergronds verzet te voorkomen en een normale politiemacht op poten te zetten om onverwijld de openbare orde te herstellen. Het geallieerde hoofdkwartier vaardigde instructies uit aan elke legergroep in elke sector om nazipartijleden te arresteren en te verhoren, te beginnen bij Hitlers directe entourage tot en met plaatselijke groepsleiders; het betrof onder meer leden van de SD, de Gestapo en andere afdelingen van de SS; en verder hoge functionarissen van de politie, de *Wehrmacht*, de *Hitlerjugend* en het propagandaministerie. De

geallieerde leiders waren vast van plan Duitsland in hun greep te krijgen en alle nog resterende sporen van de nazistaat uit te wissen.

Sinds de bevrijding van de eerste concentratiekampen[10] hadden de geallieerden het aantal mensen dat zich geheel wijdde aan de jacht op de nazileiders en andere oorlogsmisdadigers, drastisch opgeschroefd. De CIC, die als belangrijkste taak had in Duitsland informatie te verzamelen en te helpen het Amerikaanse leger te beveiligen tegen subversieve agenten, merkte dat er na het staken van de vijandelijkheden op dit gebied weinig te doen was en daarom richtte men zijn aandacht op de lijsten met de meest gezochte misdadigers. De Britse inlichtingendienst droeg ook zijn steentje bij, zij het met minder directe daadkracht. De geallieerden hadden mensen in dienst genomen die zich bezighielden met het onderzoek naar oorlogsmisdaden, en hun specifieke mandaat was om bewijsmateriaal te verzamelen en degenen die ervan verdacht werden betrokken te zijn geweest bij de gruweldaden gevangen te nemen. In Versailles bogen geallieerde inlichtingenagenten zich over buitgemaakte verslagen en personeelsdossiers waarmee een register kon worden aangelegd van oorlogsmisdadigers en mensen die ervan verdacht werden dat zij een gevaar vormden voor de veiligheid. Dit register, het *Central Registry of War Criminals and Security Suspects* (CROWCASS), werd gevoegd bij een lange lijst die al samengesteld was door de *United Nations War Crimes Commission* (commissie voor oorlogsmisdaden van de Verenigde Naties). In de eerste week van mei bevatte de lijst meer dan 70.000 namen. Zoals de Britse minister van Buitenlandse Zaken Anthony Eden trots in het Lagerhuis zei: ‘Van Noorwegen tot de Beierse Alpen voeren de geallieerden op dit moment de grootste mensenjacht uit in de geschiedenis.’[11]

De hoogste nazileiders, al lang voor het eind van de oorlog geïdentificeerd en geregistreerd door de geallieerden, stonden boven aan de lijst. De dag nadat Eichmann zich weer in de bergen had teruggetrokken,[12] reed kolonel Robert Matteson, een eenendertigjarige functionaris van de CIC, die in Harvard had gestudeerd en bij het

Amerikaanse 3e Leger was ingedeeld, met zijn troepen Altaussee binnen. Hij had een tip gekregen dat Kaltenbrunner zich in het gebied bevond, samen met zijn maîtresse. Kort na aankomst pakten Matteson en zijn team ten minste twintig nazi's op en bezetten de villa die Kaltenbrunner net had verlaten – samen met het radiostation waarin hij contact had onderhouden met Berlijn. Een paar dagen later kwam er een andere tip van een plaatselijke Oostenrijkse verzetsstrijder dat Kaltenbrunner, zijn adjudant en twee SS-bewakers zich schuilhielden in een jachthut hoog in het Totes-gebirge.

Met vier voormalige soldaten van de *Wehrmacht*, die het gebied kenden, als gids en met steun van een Amerikaanse infanteriesectie, klom Matteson de bergen in, vermomd in *Lederhosen*, een alpenjasje en schoenen met ijzerbeslag. De groep ploegde 's nachts door diepe sneeuw om niet opgemerkt te worden. Vijf uur later, bij het eerste ochtendgloren, kregen ze de hut in het vizier. Matteson legde de laatste vijfhonderd meter in zijn eentje af. In zijn zak zat een briefje van Kaltenbrunners maîtresse dat zij van hem had moeten schrijven, waarin ze haar minnaar smeekte zich zonder geweld over te geven aan de Amerikanen. Matteson klopte aan.

Een ongeschoren man in burgerkleding deed de deur op een kier. 'Wat wilt u?'

'Ik wil graag even binnenkomen. Ik heb het koud,' antwoordde Matteson, met zijn wapen uit het zicht.

De Duitsers schudde van nee. De agent van de CIC gaf hem het briefje van de maîtresse en op het moment dat de man het las, sloeg hij de deur dicht. Door het raam zag Matteson de man door de kamer rennen en een revolver pakken. Een andere man, op het bed, probeerde ook een pistool te grijpen. Matteson liep bliksemsnel naar een wand van de hut waar geen ramen in zaten en floot naar zijn sectie. Ze omsingelden het huis en riepen naar Kaltenbrunner en zijn mannen dat ze zich moesten overgeven. De deur ging open en ze kwamen naar buiten, met hun armen omhoog. Eerst probeerde Kaltenbrunner zich nog voor te doen als *Wehrmacht*-arts, maar het was overduidelijk wie

ze voor zich hadden door zijn lengte, het litteken op zijn wang en zijn identificatieplaatje van de Gestapo met daarop ‘Nr. 2’ gegraveerd. Kaltenbrunner was de tweede in rang bij de SS, direct na Himmler.

Himmler zelf gaf zich niet zo gemakkelijk gewonnen. Aan het eind van de oorlog riep hij zijn staf bijeen en zei: ‘Nou, heren, u weet zeker wel wat u nu te doen staat? U moet onderduiken in de gelederen van de *Wehrmacht*.’[13] Dat deed hij zelf ook.[14] Hij schoor zijn snor af en trok het uniform aan van sergeant, met een zwart lapje over zijn oog; zo probeerde hij met zes van zijn manschappen door de Britse linies te komen, maar ze werden opgepakt tijdens een toevallige controle door een patrouille-eenheid. Tijdens een medisch routineonderzoek beet Himmler een cyanidecapsule doormidden die hij al in zijn mond had en stierf vijftien minuten later.

Andere nazicoryfeeën zaten al snel in de cel in de geallieerde gevangenis van Mondorf-les-Bains, in Luxemburg.[15] Hermann Göring gaf zich over in de Alpen en benadrukte dat hij uitsluitend wilde spreken met generaal Eisenhower. Twee soldaten trokken de bijna 120 kilo zware Göring, die na Hitler de tweede man van het *Reich* was geweest, zonder verdere plichtplegingen uit zijn auto. Grootadmiraal Dönitz, generaal Alfred Jodl, veldmaarschalk Wilhelm Keitel en minister van Bewapening Albert Speer gaven zich zonder protest over. Fritz Sauckel, hoofd van het dwangarbeidprogramma, liep in de val toen hij zich schuilhield in een grot. Tijdens een routinecontrole herkende een Joodse Amerikaanse majoor Julius Streicher, de virulent antisemitische uitgever, nu met baard, vermomd als kunstenaar met een verfkwast in de hand. Hans Frank, de gouverneur-generaal in Polen, probeerde zich schuil te houden onder Duitse krijgsgevangenen, maar hij werd zo zenuwachtig door het risico ontdekt te worden dat hij zijn linkerpols en zijn hals met een mes bewerkte, wat hij maar net overleefde. Luchtlandingstroepen van het 101e regiment troffen Robert Ley, hoofd van het *Deutsche Arbeitsfront* (DAF), in een berghut aan die veel weg had van de hut waarin

Kaltenbrunner was gevonden. Minister van Buitenlandse Zaken Joachim von Ribbentrop was een van de laatsten die opgepakt werd. Hij was de zoon van een wijnhandelaar, van wie Von Ribbentrop had gehoopt dat die hem een toevluchtsoord zou bieden, maar de man stelde de politie op de hoogte van de verblijfplaats van zijn zoon. Britse soldaten arresteerden Von Ribbentrop terwijl hij nog in bed lag in zijn schuilplaats in Hamburg. Hij ging rechtop zitten – hij had een gestreepte zijden pyjama aan – en zei in foutloos Engels: ‘The game is up. I congratulate you. (Het spel is uit. Gefeliciteerd.)’[16]

De beruchtste nazi’s vielen al tijdens de eerste weken van de bezetting in geallieerde handen. Iedere dag werden meer dan zevenhonderd personen van de arrestatielijst gevangengezet en vastgehouden voor nader verhoor, om de aard van hun activiteiten tijdens de oorlog vast te stellen voor een eventueel proces.[17] Veel van hun wapenbroeders werden stukken sneller ‘berecht’.

Hoewel de Russen verscheidene nazikopstukken in hechtenis namen voor geallieerde processen,[18] gingen zij vaak over tot standrecht – wat in tegenspraak was met Stalins eerdere oproep aan Churchill inzake de noodzaak van eerlijke processen. Met behulp van plaatselijke communisten en overlevenden van de kampen pakte de Russische geheime dienst, de NKVD, veel verdachte nazimisdadigers op en brachten hen over naar gevangenissen in de Sovjet-Unie, waarna men niets meer van hen hoorde. Anderen werden geëxecuteerd, hun rug doorzeefd met kogels uit machinegeweren.

De Russen waren niet de enigen die er een hardhandige manier van rechtspraak op nahielden. Toen de oorlog voorbij was, maakten Joodse wrekers – bestaande uit kampoverlevenden, verzetsstrijders en soldaten van de Joodse Brigade (kolonisten in Palestina die vanaf 1944 deel uitmaakten van een speciale Britse legereenheid) – jacht op leden van de Gestapo en andere SS’ers die misdaden hadden begaan tegen Joden, en vermoordden hen zonder vorm van proces.[19] De Haganah, de in Palestina gestationeerde ondergrondse Joodse

verdedigingsmacht, leidde sommige van deze eenheden. Andere opereerden volkomen zelfstandig. Deze eenheden deden zich vaak voor als leden van de Britse militaire politie; ze pakten hun slachtoffers's nachts op, reden hen naar een verlaten plek in de bossen of bij een meer en fusilleerden of verdronken hen dan. Eén groep voerde zelfs een plan uit om 15.000 Duitse krijgsgevangenen die vastgehouden werden in een Amerikaans kamp bij Neurenberg ter dood te brengen door hun brood te bestrooien met wit arsenicumpoeder. Meer dan tweeduizend gevangenen werden ziek, maar niemand stierf.

Ondanks het feit dat zoveel mensen vastbesloten waren om de nazi's te pakken te krijgen,[20] had Adolf Eichmann één voordeel: men wist nog niet dat hij een van de belangrijkste oorlogsmisdadigers wás. Zijn naam stond weliswaar op de geallieerde lijsten, vooral vanwege zijn 'activiteiten' in Tsjecho-Slowakije, maar op dat moment was hij gewoon een luitenant-kolonel tussen tienduizenden andere namen. De geallieerden wisten toen nog niet hoe intensief hij betrokken was geweest bij de *Endlösung*. Als kolonel Matteson zich bewust was geweest van de activiteiten van het hoofd van de afdeling IV B-4 toen hij Kaltenbrunner oppakte, zou Eichmann misschien ook wel binnen een paar dagen gepakt zijn. Maar door de trage start van het geallieerde onderzoek naar oorlogsmisdaden van de nazi's was hij ontkomen.

Eichmann en Jänisch liepen en liftten naar het westen, van Altaussee naar Salzburg.[21] Ze vermeden de geallieerde troepen door zich schuil te houden in de velden wanneer ze soldaten hoorden aankomen en sliepen 's nachts in verlaten schuren. Ze deden verscheidene dagen over de tocht van tachtig kilometer, maar net toen zij de stad in zicht hadden, ontdekte een Amerikaanse patrouille hen en moesten ze zich overgeven. Eichmann stelde zich voor als luchtmachtkorporaal Adolf Barth, waarbij hij de achternaam van zijn kruidenier in Berlijn gebruikte, maar er volgde nauwelijks enig nader verhoor. De patrouille

bracht Eichmann en Jänisch naar een haastig ingericht kamp, dat slechts een hek had bestaande uit één enkele prikkeldraadversperring, en geen zoeklichten. Het zat bomvol Duitse soldaten, die aangetroffen waren toen ze in het gebied rondzwierven; ze waren allemaal uitgeput en hongerig, en hadden nog steeds hun uniformen aan, bij gebrek aan andere kleding. De meesten wilden wat te eten krijgen en ook een slaapplaats, net als de negen miljoen krijgsgevangenen die al door de geallieerden in heel Noordwest-Europa werden vastgehouden, en bewaking was niet echt nodig.[22]

Zodra het nacht werd, glipten Eichmann en Jänisch het kamp uit en liepen naar Salzburg.[23] De koepel van de dom van de stad was ingestort en veel van de gebouwen en huizen bij het spoorwegstation waren met de grond gelijkgemaakt, maar Salzburg was een van de weinige steden in Duitsland en Oostenrijk waarvan het oude historische centrum de oorlog grotendeels ongeschonden had doorstaan. Eichmann wist hoe mooi de stad voor de oorlog was geweest; hij was er tien jaar eerder op zijn huwelijksreis geweest. De volgende dagen hielden de officieren zich schuil in de kronkelende, met kleine kasseien geplaveide steegjes van de oude stad, uit het zicht van de geallieerde patrouilles.

Op een middag maakte Eichmann een voettocht naar het beroemde kasteel uit de elfde eeuw en keek uit over het landschap in de omgeving. Hij was ervan overtuigd dat hij het niet verdiende om op de vlucht te zijn: hij had zich slechts gehouden aan zijn SS-eed '*Meine Ehre heisst Treue*' en de bevelen uitgevoerd die hem gegeven waren. Hij dacht erover na of hij veranderd was vergeleken met de man die zijn bruid tien jaar daarvoor naar deze zelfde plek had meegenomen. Hij kwam tot de conclusie dat dit niet zo was, hij was niet veranderd. Hij wist dat hij geen moordenaar of ploert was.

De waarheid was dat Eichmann wél een lange, kronkelende weg had afgelegd die hem tot de door haat gedreven fanatiekeling had gemaakt die hij in Hongarije was. Hij was geboren in een industriestad in Duitsland, was opgevoed in Linz, in Oostenrijk, door een vader die

een goedburgerlijke bedrijfsleider was, een streng protestant en een vurig nationalist.[24] In Linz, waar ook Hitler zijn jeugd had doorgebracht,[25] beschouwde de meerderheid van de bevolking, net als in de rest van Duitsland en Oostenrijk, Joden als een minderwaardig ras, als indringers die het tweeledige gevaar belichaamden van zowel het internationaal kapitalisme als het bolsjewisme. Maar antisemitisme was niet Eichmanns motivatie geweest om nazi te worden. De ramp van Versailles na de Eerste Wereldoorlog, Duitslands behoefte aan stabiliteit en, op een meer persoonlijk vlak, de wens hetzelfde mooie uniform te dragen als anderen van zijn leeftijd, waren op zich redenen genoeg.

Eichmann werd in 1932 lid van de NSDAP. Hij ging naar Duitsland, kreeg enige militaire training, las meer over het nationaal-socialisme en trad in dienst van de SD, die geleid werd door Reinhard Heydrich. Als medewerker van de inlichtingendienst van de partij werd Eichmann belast met het opstellen van een lijst van vrijmetselaars, die door de nazi's als vijanden beschouwd werden. IJverig, met aandacht voor details en met respect voor het gezag, trok hij de aandacht van Edler von Mildenstein, die de opdracht had gekregen een bureau op te zetten voor Joodse aangelegenheden (het '*Judenreferat*'). Gezien het feit dat Hitler een grote afkeer had van het Joodse volk – zoals in 1935 bleek uit de invoering van de rassenwetten van Neurenberg, die de Duitse Joden hun burgerrechten ontnamen – betekende dit een promotie voor Eichmann.

Destijds had Mildenstein een veel minder virulente houding tegenover de Joden dan tal van anderen in de SS; hij vond dat ze de Joden naar Palestina moesten sturen: dat zou dé oplossing zijn van het Joodse vraagstuk. Mildenstein droeg Eichmann op het zionisme te bestuderen. De volgende drie jaar schreef Eichmann, in dienst van de SS waar de sfeer steeds meer veranderde, rapporten over de Joden, hield hun organisaties in de gaten, probeerde Hebreeuws te leren (wat niet lukte), onderzocht emigratieplannen en reisde in 1937 zelfs naar Palestina, waar hij zich voordeed als journalist van het *Berliner*

Tageblatt. Bij de SD was hij al snel de ‘expert’ inzake Joodse aangelegenheden. Hoewel zijn standpunt betreffende de Joden wel verhardde – hij schreef in een verhandeling dat zij ‘de gevaarlijkste vijanden’ van het Derde Rijk waren[26] – vond hij nog steeds dat emigratie de beste manier was om de Joodse kwestie doeltreffend af te handelen.

In 1938, toen Duitsland Oostenrijk bezette, kreeg Eichmann zijn eerste kans om dit idee in de praktijk te brengen. Tweede luitenant Eichmann arriveerde in Wenen als afvaardigde van de SD om de kwestie van de 200.000 Oostenrijkse Joden af te handelen. Na de arrestatie van de belangrijkste leiders van de Joodse gemeenschap gebruikte hij velen van hen om de emigratie van de Joodse bevolking te organiseren en te financieren. In zijn bureau in het paleis Rothschild kende Eichmann voor het eerst het opwindende gevoel van macht. Aan een vriend schreef hij: ‘Ze zijn aan mij overgeleverd; zonder mij durven ze geen stap te zetten.’[27] Door zijn succes en de ‘vereiste hardheid’[28] werd hij gepromoveerd tot eerste luitenant. Hij verstond nu ook de kunst om de Joden niet langer als mensen te zien, maar als vee dat je van de ene plaats naar de andere kon drijven. Na een jaar in Wenen werd hij naar Tsjecho-Slowakije gestuurd om daar een soortgelijke operatie op touw te zetten.

Hoe meer grondgebied de nazi’s bezetten, hoe meer Joden onder hun gezag vielen, wat Eichmann nog meer carrièremogelijkheden opleverde. Toen Duitsland in september 1939 Polen binnenviel, stelde Heinrich Müller, de nieuwe chef van de Gestapo, Eichmann aan om het Centrale Bureau voor Joodse Emigratie te runnen, de afdeling die verantwoordelijk was voor gedwongen deportaties van Joden naar de buitengrenzen van het door de Duitsers bezette gebied. Emigratie was ‘uit’, deportatie was ‘in’. Na de invasie van Polen, een stap die de oorlogsverklaring van de geallieerden versnelde, was Eichmanns eerste belangrijke opdracht om 500.000 Polen te ‘hervestigen’; die moesten plaats maken voor etnische Duitsers. Hij was tegen die tijd al bedreven in het uitzetten van hele gemeenschappen en in het regelen

van het transport, maar zijn grootste probleem was plekken te vinden waar hij hen heen kon sturen. Hij formuleerde een voorstel om miljoenen Joden over te brengen naar Madagaskar, een gewaagd plan, zowel wat omvang als wat uitvoering betreft, maar het viel in duigen door de aarzelende houding van zijn superieuren. Niettemin had Eichmann bewezen dat hij een belangrijke rol speelde bij welke plannen ook met betrekking tot de Joodse kwestie.

In de tussentijd verkommerden Joodse families, die in heel Polen en ook in andere gebieden die door de Duitsers bezet waren uit hun huis waren gezet, in getto's en werkkampen. Maar hun lijden en hun dood werden steeds irrelevanter voor Eichmann. Zij vormden slechts een logistiek probleem dat opgelost moest worden.

Aan het eind van de zomer van 1941 sommeerde Heydrich Eichmann naar Berlijn te komen en zei tegen hem: 'De *Führer* heeft bevel gegeven tot fysieke uitroeiing.'[29] Hitler had al bij de invasie van de Sovjet-Unie de uitroeiing van de Joden verordonneerd, maar nu wilde hij dat íedere Europese Jood hetzelfde lot zou ondergaan. Eichmann werd eropuit gestuurd om rapport uit te brengen over plaatselijke moordoperaties die al in Polen plaatsvonden onder leiding van SS-politiechef Odilo Globocnik,[30] en over de bloedbaden die aangericht werden door de *Einsatzgruppen*, doodseskaders die opgezet waren door Heydrich en in het kielzog van de *Wehrmacht* Oost-Europa en Rusland binnentrokken om Joden, zigeuners, communisten en andere 'vijanden van het *Reich*' te elimineren. In de buurt van Lodz werden mannen, vrouwen en kinderen bijeengedreven en in vrachtwagens geladen die volgepompt werden met de uitlaatgassen van deze voertuigen. In Minsk werden ze gedwongen in kuilen te gaan staan, moesten ze zich uitkleden en werden ze daarna met honderden tegelijk doodgeschoten. Ondanks zijn gevoelens met betrekking tot de Joden was Eichmann geschokt door wat hij zag en hij zei dat ook tegen Müller. Dit was geen 'politieke oplossing' meer, aldus Eichmann.[31] Tegelijkertijd was hij bang dat door het nieuwe beleid zijn eigen afdeling overbodig zou worden. Deze angst zijn positie en

macht te verliezen woog zwaarder dan zijn bezwaren en na ampele overweging ging hij mee in de gedachte dat het noodzakelijk was Europa te zuiveren van de Joden door hen uit te roeien.

Op 20 januari 1942 belegde Heydrich een bijeenkomst van vijftien hoge officieren die op de een of andere manier te maken hadden met de Joodse kwestie, in een villa in Wannsee, een voorstad in het zuidwesten van Berlijn.[32] Op de agenda stond het opstellen van systematische plannen voor de *Endlösung en* deze centraal te laten leiden door de SS. Eichmann bereidde briefings voor over anti-Joodse maatregelen, deportaties en een uitsplitsing per land van de elf miljoen Joden die op de nominatie stonden uitgeroeid te worden. Hij maakte ook de notulen van de vergadering. Later dronk hij cognac met Heydrich en Müller, en hij toastte op het feit dat zij deze gigantische onderneming gingen leiden, terwijl ze bij de open haard zaten en naar de neerdwarrelende sneeuwvlokken buiten keken.

Hoewel hij pas kort daarvoor gepromoveerd was tot luitenant-kolonel, werd Eichmann de functie toevertrouwd van ‘bevoegd leidinggevende’, belast met het coördineren van alle zaken bij het RSHA die te maken hadden met de *Endlösung*. Hij liet alle eventuele resterende gevoelens van schuld en onbehagen over zijn betrokkenheid bij massamoord varen door zichzelf voor te houden dat zijn superieuren, ‘de pausen’, nu eenmaal ‘hun bevelen gegeven’ hadden.[33]

Eichmann ging met zijn zo karakteristieke daadkracht aan het werk in zijn nieuwe functie. Hij had het vernietigingsbeleid niet bepaald, zo redeneerde hij, maar het was zijn verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat de uitvoering ervan zo goed mogelijk werd gedaan. Hoe meer Joden hij naar de vernietigingskampen stuurde, vond hij, hoe competenter hij was in de ogen van zijn superieuren en hoe beter hij het *Reich* diende. Hij blonk uit in zijn taak en joeg miljoenen Joden in heel Europa de dood in. Maar met elke nieuwe uitdaging, bij elke oplossing van de problemen, werd hij meer en meer geobsedeerd door zijn werk, meer overtuigd van het belang ervan en

genoot hij steeds meer van de macht die hij had over leven en dood. Een Jood was niet langer een persoon, zelfs geen object dat van de ene naar de andere plaats vervoerd moest worden. Het judaïsme was een ziekte die een gevaar vormde voor iedere Duitser. ‘Ze stalen onze levensadem,’ schreef hij.[34] Ze moesten weggevaagd worden en hij was degene die erop zou toezien dat die opdracht tot een goed einde werd gebracht. In Hongarije bereikte Eichmann het hoogtepunt van zijn barbarij. Hij was het levende bewijs van het gezegde: ‘Macht leidt tot corruptie; absolute macht leidt tot absolute corruptie.’

Terwijl hij in mei 1945 over Salzburg uitkeek, deed hij zijn uiterste best niet onder ogen te zien wat voor man hij geworden was, maar hij kon zichzelf niet wijsmaken dat de geallieerden geen jacht op hem zouden maken, vooral gezien de ongebruikelijk publieke rol die hij in Hongarije had gespeeld. Hij was erop gespitst naar Duitsland terug te keren, omdat hij wist dat hij daar een grotere kans had om ontdekking te vermijden dan in Oostenrijk, waar hij het grootse deel van zijn leven had doorgebracht.[35] Maar eenvoudig zou het niet zijn. Vanuit zijn uitkijkpunt bij het kasteel kon hij zien hoe de Amerikanen alle wegen van en naar Salzburg controleerden.

Hij nam een verpleegster in de arm om hem en Jänisch te helpen ontsnappen. Zij liep met hen mee naar de controlepost en zei tegen de Amerikanen dat deze twee luchtmachtkorporaals geen rooie cent hadden en alleen maar terug wilden naar hun land. De bewakers lieten hen door.

Eichmann en Jänisch moesten daarna de Duitse grens over om Beieren binnen te komen. Terwijl ze uit het zicht kropen bij de grote weg, zagen ze hoe een lijkwagen en een paar nabestaanden, geëscorteerd door soldaten, gewoon de grens overstaken zonder dat hun ook maar een strobreed in de weg werd gelegd door de Amerikanen. Maar toen Eichmann en Jänisch hen probeerden te volgen werden de twee aangehouden. Dit keer inspecteerde een van de soldaten hen grondiger: hij ontdekte een tatoeage van een halve

centimeter aan de onderkant van Eichmanns linkerarm die zijn bloedgroep aangaf. Eichmann vervloekte Himmler binnensmonds omdat deze de tatoeages verplicht had gesteld voor leden van de SS. In de tijd dat hij in de bergen zat, had hij geprobeerd de zijne met een sigaret weg te branden, maar de tatoeage was nog steeds zichtbaar.[36]

De mannen werden in een vrachtwagen naar een streng bewaakt interneringskamp gebracht. Eichmann zei dat hij sergeant was geweest bij de *Waffen-SS* en Barth heette, maar in de loop van de volgende dagen merkte hij op dat de Amerikanen Duitse officieren beter behandelden dan militairen met een lagere rang. Tegen de tijd dat hij verhoord werd, had hij een nieuwe identiteit voor zichzelf verzonnen.

Toen hem naar zijn naam werd gevraagd, antwoordde hij: ‘Otto Eckmann.’[37] Het was een naam die dicht in de buurt kwam van zijn eigen naam zodat hij er, zelfs als hij afgeleid was, op zou reageren. Ook was het zo dat als iemand die hij kende zijn echte naam riep, dit misschien geen achterdocht zou wekken bij de bewakers.

‘Rang?’

‘Tweede luitenant bij de 22e cavaleriedivisie van de *Waffen-SS*.’

‘Geboren?’

‘Ja, natuurlijk,’ zei Eichmann, een tikkeltje arrogant, maar hij voegde eraan toe: ‘19 maart 1905. In Breslau.’

Het was een jaar eerder dan zijn werkelijke geboortedatum – gemakkelijk te onthouden – en hij had voor Breslau gekozen omdat de stad in Russische handen was en praktisch geheel verwoest was door herhaalde bombardementen, waarbij, naar hij vermoedde, ook alle parochieregisters en officiële documenten waren vernietigd.

De Amerikaanse officier schreef deze gegevens op en na een paar standaardvragen over Eichmanns diensttijd in de oorlog liet hij Eichmann weer gaan en gaf hij hem bevel terug te gaan naar zijn werkdetachement. De luitenant moest die dag nog een hele Duitse transporteenheid ondervragen.

In juni werden Eichmann en Jänisch van tijdelijk kamp naar tijdelijk kamp overgebracht; ze leefden van gevechtsrantsoenen en

treurden om de ondergang van het Derde Rijk. Tijdens de transporten van het ene kamp naar het andere zag Eichmann overal waar hij langs kwam puinhopen. Wrakken van tanks en auto's lagen op de wegen en verwrongen stukken staal die ooit vliegtuigen waren geweest, lagen her en der verspreid op de velden.[38] Bruggen waren vernield, spoorrails uiteengereten en de meeste steden hadden geleden onder bomaanvallen die in het wilde weg waren uitgevoerd, waarbij de gebouwen veranderd waren in puinhopen. Maar dat alles was niets vergeleken met de verwoesting die was aangericht onder de mensen. Honderdduizenden vluchtelingen, velen van hen nog maar net bevrijd uit concentratie- en dwangarbeiderskampen, liepen in hordes op de overvolle wegen en hoopten zich op in de dorpen waar de krijgsgevangenen doorheen reden. Gekleed in weinig meer dan lompen, met schoenen die praktisch uit elkaar vielen en volgepropt waren met kranten, zochten zij onderdak in *ausgebombte*, zwartgeblakerde huizen, of ze liepen in kleine groepen naar een of andere onbekende bestemming, met de weinige bezittingen die ze nog hadden in stoffen zakken over hun schouder. Ze groeven haastig graven aan de kant van de weg voor achtergelaten lijken.

In een kamp in de Beierse bossen kwam Eichmann een Duitse officier tegen met de naam Rudolf Scheide, die dienst deed als adjudant bij de kampcommandant. Gehoorzaam onthulde hij zijn ware naam en legde uit dat hij geregistreerd wilde worden onder zijn valse naam, Eckmann. 'Wat u met uw naam doet, moet u zelf weten,' zei Scheide onverschillig tegen hem.[39] Hij moest honderden krijgsgevangenen afhandelen, die iedere dag in vrachtwagens arriveerden.

Eind juni werden Eichmann en Jänisch weer op een andere vrachtwagen geladen en naar weer een ander kamp gestuurd, dit keer naar Weiden, tachtig kilometer ten oosten van Neurenberg.[40] Dit kamp was een uitgestrekt stuk land, omgeven door prikkeldraad. Een massa soldaten, onder wie meer dan tweeduizend officieren, verbleef in het kamp; velen van hen schuilden in gaten die zij in de grond hadden

gegraven, aangezien er maar weinig tenten waren.[41] De soldaten gebruikten loopgraven als latrines en er was maar weinig voedsel en water voor de duizenden mannen.

Eichmann was wel diep gevallen vergeleken met de tijd toen hij in zijn fraaie villa woonde, met grandioos uitzicht op Boedapest, waar hij in de watten werd gelegd door bedienden en de duurste wijnen dronk. Maar Weiden was nog heilig vergeleken met waar hij de ‘vijanden van het *Reich*’ naartoe had gestuurd. Terwijl Otto Eckmann zijn werk deed in zijn detachement, begonnen deze vijanden, degenen die de oorlog hadden overleefd, langzaam maar zeker te beseffen wat zijn positie in de SS was geweest. Weldra zou Adolf Eichmann niet langer gewoon een van de tienduizenden zijn die gezocht werden door de opsporingsdiensten. Hij zou een uiterst belangrijk doelwit worden.

4

‘HEEFT U OOIT GEHOORD VAN ADOLF EICHMANN?’[1] vroeg kapitein Choter-Ischai van de Joodse Brigade aan de man tegenover hem, die weer iets in gewicht was toegenomen, maar, na jaren concentratiekamp, bij lange na nog niet zijn oude, breedgeschouderde gestalte had teruggekregen.

‘Ik heb zijn naam horen noemen door een paar Hongaarse Joden in Mauthausen,’ zei Simon Wiesenthal. ‘Het zegt me niets.’

‘Zoek het toch maar even uit,’ zei Choter-Ischai en hij legde uit dat hij over informatie beschikte dat Eichmann in hoge mate betrokken was geweest bij ‘Joodse aangelegenheden’ in Berlijn en gearresteerd moest worden. ‘Vervelend genoeg komt hij uit ons land. Hij is geboren in Palestina.’

Nadat de kapitein vertrokken was, kamde Wiesenthal de dossiers uit op het hoofdkwartier van de *Office of Strategic Services* (Bureau van de Strategische Dienst, OSS, de voorloper van de CIA) in Linz, waar hij werkte. Er was maar weinig informatie over deze Eichmann. Zijn voornaam was niet bekend, alleen zijn rang: luitenant-kolonel. Uit de gegevens bleek dat Eichmann betrokken was geweest bij acties in Oostenrijk, Tsjecho-Slowakije, Frankrijk, Griekenland en Hongarije, maar verder werd er niets specifieks vermeld. Wiesenthal

schreef de naam op, zodat hij later inlichtingen over hem zou kunnen inwinnen en ging, halverwege juni 1945, verder met zijn mallemolen van activiteiten. Pas vier weken daarvoor – hij woog toen 44 kilo – was hij de donkere barak in Mauthausen uitgestrompeld, het zonlicht in, en had hij een grijze Amerikaanse tank door de ingang zien rijden.[2] Bij die aanblik was hij in elkaar gezakt.

Voordat de nazi's Polen overrompelden, was Wiesenthal architect geweest met een groeiende reputatie, en getrouwd – hij hoopte dat hij gauw zelf ook vader zou worden. De nazi's hadden zijn moeder vermoord, hadden zijn vrouw meegenomen en hij had, zowel lichamelijk als geestelijk, zulke verschrikkingen ondergaan dat hij tweemaal een zelfmoordpoging had gedaan. Aan het eind van de oorlog vreesde hij dat, als hij degenen die daarvoor verantwoordelijk waren niet zou opsporen, hij niets meer had om voor te leven. Terwijl hij in Mauthausen herstellende was, smeekte de zesendertigjarige een Amerikaanse legereenheid die zich bezighield met oorlogsmisdaden, hem in dienst te nemen. In een brief aan het hoofd van de eenheid somde hij de twaalf concentratiekampen op die hij had overleefd en kwam met de namen en, merkwaardig genoeg, ook met de rang van eenennegentig personen, samen met een omschrijving van hun misdaden: 'SS-majoor Katzmann – verantwoordelijk voor de dood van ten minste één miljoen mensen;[3] Gestapo-commissaris Shöls – hij controleerde de tijdschema's voor de massamoorden in heel Galicië; commandant van Janowska, Friedrich Warzok – een beest, die ten minste 60.000 Joden liquideerde en gevangenen vaak levend verbrandde in hun barakken; SS-bewaker van Plaszow, Hujar – won talrijke weddenschappen door een kogel door twee hoofden tegelijk te schieten.'

Het hoofd van de opsporingsdienst nam Wiesenthal in dienst, waarbij hij hem de bevoegdheid gaf tot arrestatie. Wiesenthal wist meer dan een dozijn leden van de SS te pakken te krijgen met behulp van de Amerikaanse eenheid, voordat hij overgeplaatst werd naar de OSS. De Amerikaanse inlichtingendienst was ook geïnteresseerd in de

arrestatie van SS-functionarissen, zij het meer op grond van hun contraspionageactiviteiten dan van hun oorlogsmisdaden.

In de maand nadat Choter-Ischai Eichmanns naam had genoemd, kwam Wiesenthal niet veel meer te weten over de luitenant-kolonel, behalve geruchten van de kant van voormalige gevangenen in Mauthausen dat hij vloeiend Jiddisch en Hebreeuws sprak. Eind juli reisde hij naar Wenen om informatie te verzamelen voor zijn onderzoeksactiviteiten met betrekking tot voormalige SS-officieren.[4] Hij had een bespreking met Gideon Raphael, een hoge agent bij de Brichah, de ondergrondse organisatie die de uittocht leidde van Joden uit Europa naar Palestina, in weerwil van de Britse blokkade. Raphael gaf Wiesenthal een lijst met oorlogsmisdadigers die de *Jewish Agency for Palestine* (de voorloper van de Israëlische regering) al sinds 1944 met grote zorg had opgesteld.[5]

De naam Eichmann prijkte boven aan de lijst.[6] Raphael wist meer over Eichmann dan de geallieerden, hoewel zijn voornaam nog steeds niet bekend was. Wel wist hij te vertellen dat diens bijnaam ‘Eichie’ was. Hij was, naar verluidt, getrouwd en had een kind en was, naar men zei, geboren in Sarona, een Duitse tempelierskolonie in Palestina. Opnieuw stond in het rapport vermeld dat hij Hebreeuws en Jiddisch sprak. Wat van groot belang was, was dat er stond dat hij een ‘hoge functionaris op het hoofdkwartier van de Gestapo, op de afdeling Joodse Aangelegenheden’ was. Wiesenthal wist dat dit betekende dat Eichmann van essentieel belang was geweest bij het runnen van de vernietigingskampen.

Nadat hij naar Linz was teruggekeerd, ging Wiesenthal rechtstreeks naar zijn baas, kapitein O’Meara van de OSS, om de zaak Eichmann te bespreken.

‘Hij is het hoofd van de Joodse afdeling van de Gestapo,’ zei O’Meara. Hij moedigde Wiesenthal aan Eichmann op te sporen.

Wat Wiesenthal niet wist, was dat de geallieerden steeds meer informatie over Eichmann hadden verzameld door middel van hun verhoren van gevangengenomen SS-officieren, onder wie een aantal

mensen die nauw met hem samen hadden gewerkt.[7] Zij wisten dat hij de functie had bekleed van hoofd van de Joodse sectie van de Gestapo en waren in grote lijnen op de hoogte van zijn activiteiten.

Een paar avonden daarna zat Wiesenthal aan zijn bureau in zijn appartement in Landstrasse 40, slechts twee huizen verwijderd van het OSS-bureau, en bekeek de lijst met namen. ‘Eichmann’ was nu onderstreept vanwege het belang van de zaak. Zijn hospita kwam binnen om zijn kamer schoon te maken en gluurde over zijn schouder naar de lijst.

‘Eichmann!’ riep ze uit.[8] ‘Dat moet de SS-generaal Eichmann zijn die over de Joden ging. Wist u dat zijn ouders hier in deze straat wonen? Maar een paar huizen verderop, op nummer 32!’

Een verbijsterde Wiesenthal gaf dit direct door aan de OSS, maar hij weigerde, toen hem dat gevraagd werd, zelf naar het huis te gaan. Hij kon de gedachte niet verdragen dat hij dezelfde deurklink zou aanraken als iemand die de hand had gehad in zo veel moorden.[9]

Op 28 juli vielen twee agenten van de OSS Landstrasse 32 binnen.[10] Ze ondervroegen Eichmanns vader die na veel aarzeling toegaf dat zijn zoon Adolf lid was geweest van de SS, maar dat dit het enige was wat hij wist over diens activiteiten tijdens de oorlog. Adolf was tegen het eind van de oorlog langsgekomen, maar zijn vader had sindsdien niets meer van hem vernomen. De agenten kwamen te weten dat hij geboren was in Solingen, in Duitsland, niet in Palestina; dat hij drie kinderen had in plaats van één; en dat hij getrouwd was met een vrouw die Vera Liebl heette. Tijdens een doorzoeking van het huis vonden ze niet één foto van Adolf.

‘Is er een foto van hem?’ vroeg een agent van de OSS, omdat hij vermoedde dat de man iets voor hen verborg.

Eichmann senior schudde het hoofd. ‘Hij hield er niet van gefotografeerd te worden,’ zei hij.

Toen hij opgesteld stond in een rij SS'ers, wachtte tweede luitenant Otto Eckmann zenuwachtig af, terwijl Joodse kampoverlevenden naar zijn gezicht staarden om te zien of zij hem herkenden.[11] Gewapende Amerikaanse bewakers en geallieerde speurders naar oorlogsmisdadigers keken vol verwachting toe.

Eichmann was de zomer veilig doorgekomen met zijn nieuwe identiteit en had zonder enig probleem verscheidene verhoren door de CIC ondergaan over zijn activiteiten tijdens de oorlog. Geen van zijn antwoorden had geleid tot een nader onderzoek en hij bracht zijn dagen door met het opstapelen van zware munitie in een opslagplaats van de luchtmacht. Eind augustus brachten de Amerikanen hem over naar een ander kamp, gelegen in Ober-Dachstetten, ten westen van Neurenberg. Zijn adjudant Jänisch werd naar een ander kamp gestuurd. Eichmann zat in zijn eentje, tussen driehonderd voormalige SS-officieren, en werd ingedeeld bij een werkdetachement. Niemand daar wist wie hij was.

Eind september vonden steeds meer confrontaties *(line-ups)* met vroegere nazi's plaats. Geen van de overlevenden herkende Eichmann wanneer ze langs de rijen liepen. In tegenstelling tot het openlijke, ostentatieve optreden van de meeste SS'ers, zij het in de kampen of bij de begeleiding van deportaties, had Eichmann er de voorkeur aan gegeven om op de achtergrond te blijven.[12] Met uitzondering van de tijd die hij in Wenen en Hongarije had doorgebracht, had hij zijn staf besprekingen laten voeren met Joodse afgevaardigden en de plannen laten uitvoeren. Hij had er ook een punt van gemaakt te vermijden dat er foto's van hem werden genomen. Voor zijn identiteitspapieren had hij altijd een officiele Gestapofoto gebruikt en de negatieven vernietigd. Deze voorzichtigheid wierp nu vruchten af. Desondanks was hij er zeker van dat hij op zekere dag herkend zou worden bij een van de confrontaties.

In oktober werd Eichmann opgeroepen ter ondervraging in het verhoorcentrum van de CIC in het nabijgelegen Ansbach.[13] Hij wist zeker dat hij in de problemen was toen hij tegenover een ervaren

ondervrager kwam te zitten die perfect Duits sprak en genoeg afwist van de slinkse praktijken van de SS om Eichmann op een leugen te betrappen.

Eichmann nam met de ondervrager zijn diensttijd door: hoe hij deel had uitgemaakt van een divisie van de *Waffen-SS* die even buiten Boedapest tegen de Russen had gevochten en daarna dienst had gedaan onder de welbekende generaal Sepp Dietrich bij de verdediging van Wenen aan het eind van de oorlog. Als antwoord op de vraag waarom hij het kamp was binnengekomen zonder papieren, legde Eichmann uit dat hij die had vernietigd na zijn aftocht uit Wenen, een standaardprocedure in het leger. De ondervrager onderbrak hem verscheidene malen om dieper in te gaan op militaire details die elke luitenant van de *Waffen-SS* zou moeten weten, maar die Eichmann onbekend waren. Even later, toen de ondervrager hem onder druk zette, spreidde Eichmann ongewild een arrogantie ten toon die duidelijk maakte dat hij een hogere officiersrang had bekleed. Toen het verhoor ten einde was, zei de ondervrager tegen Eichmann dat zijn antwoorden geverifieerd zouden worden en dat er zeker nog meer verhoren zouden volgen.

Ondanks het feit dat Eichmann informatie had verstrekt die tijd en heen-en-weergereis zouden vergen om een en ander nader te onderzoeken, vreesde hij dat hij zich te veel had blootgegeven. Hij werd naar Ober-Dachstetten teruggebracht in een militaire bus[14] en rilde bij de gedachte hoe de Poolse bewakers in het kamp hem zouden behandelen als ze wisten wie hij was. Zelfmoordgedachten speelden door zijn hoofd en hij vroeg zelfs aan een van de andere SS-officieren, die voor de oorlog apotheker was geweest, hoeveel morfine hij nodig had om zichzelf van het leven te beroven. Zijn wanhoop bereikte een hoogtepunt toen hij hoorde dat de geallieerden op het punt stonden de kopstukken van het Derde Rijk voor te geleiden in een rechtszaal in Neurenberg.

Op 21 november, twee uur voor het aanbreken van de dag, wekten de bewakers de gevangenen in Neurenberg om hen voor te bereiden op hun eerste dag voor het Internationale Militaire Tribunaal.[15] Na vele maanden politiek en juridisch gesteggel waren de geallieerden het eens geworden over een tenlastelegging en een lijst van vierentwintig beklaagden voor de berechting van de voornaamste oorlogsmisdaden. De beklaagden waren lang en intensief ondervraagd. De aanklagers hadden stapels belastende nazidocumenten vergaard, vele ervan ontdekt in zoutmijnen, in landhuizen of achter valse wanden in overheidsgebouwen. Nu zou het proces dan toch echt beginnen.

De bewakers brachten de gevangenen een ontbijt bestaande uit koffie en havermout, schoren hun gezicht en kleedden de militairen in een gewoon uniform en de burgers in pak met stropdas. Zoals al het geval was geweest sinds hun arrestatie, werden ze streng bewaakt om zelfmoordpogingen te voorkomen. De gevangenisdirecteur waarschuwde hen, terwijl hij met een gummiknuppel zwaaide, dat, als zij zich zouden misdragen tijdens het proces, zij hun privileges zouden verliezen. Daarna werden ze in groepen van vier door de gevangenis geleid en liepen ze, via een overdekte verbindingsgang, het Paleis van Justitie binnen. Een ijzeren deur werd opengeschoven, waarachter een lift tevoorschijn kwam, bestaande uit een stalen kooi die groot genoeg was voor de gevangenen en hun bewakers.

Op de eerste verdieping leidden de bewakers hen de rechtszaal binnen en lieten hen plaatsnemen op twee houten banken, gerangschikt naar hun namen, zoals deze vermeld stonden in de tenlastelegging. Op de eerste rij: Hermann Göring, Rudolf Hess, Joachim von Ribbentrop, Wilhelm Keitel, Alfred Rosenberg, Hans Frank, Wilhelm Frick, Julius Streicher, Walter Funk en Hjalmar Schacht. Op de tweede rij: Karl Dönitz, Erich Raeder, Baldur von Schirach, Fritz Sauckel, Alfred Jodl, Franz von Papen, Arthur Seyss-Inquart, Albert Speer, Konstantin von Neurath en Hans Fritzsche. Van de andere vier verdachten had Ernst Kaltenbrunner drie dagen daarvoor een hersenbloeding gekregen, Robert Ley had zich in zijn cel

verhangen, met een handdoek, Gustav Krupp was te zwak bevonden om terecht te staan en Martin Bormann was nog steeds op vrije voeten.

Tien bewakers, met witte knuppels, witte riemen en witte helmen, stonden naast en achter de beklaagden. De rest van de rechtszaal, die de vorm had van een amfitheater, was leeg. Om 9.30 uur gingen de deuren met een zwaai wijdopen. De verdedigers stroomden naar binnen en gingen vóór de beklaagdenbank zitten. De aanklagers gingen aan de andere kant zitten. Tolken en justitiestenografen namen hun plaatsen in en meer dan 250 journalisten deden hetzelfde. Precies om 10.00 uur riep de gerechtsbode om orde in de rechtszaal en vier rechters, één uit elk van de vier bezettingsmachten – de Verenigde Staten, de Sovjet-Unie, Groot-Brittannië en Frankrijk – kwamen onder doodse stilte binnen.

Na een korte inleiding, door de president van het tribunaal, somden de aanklagers de aanklacht op vier punten op tegen de beklaagden: misdaden tegen de vrede, oorlogsmisdaden, misdaden tegen de menselijkheid en samenzwering teneinde deze misdaden te plegen.[16] Urenlang werd de tenlastelegging voorgelezen, wat een vernietigend beeld opleverde van schendingen van internationale verdragen, totalitaire machtsuitoefening, aanvalsoorlogen, slavenarbeid, de moord op krijgsgevangenen, plundering, de moedwillige vernietiging van duizenden dorpen en steden, en het martelen, fusilleren, vergassen, ophangen en systematisch uitroeien van onschuldige mensen om plaats te maken voor het *Herrenvolk*. Sommigen van de beklaagden grijnsden, veegden hun voorhoofd af en bewogen zich ongemakkelijk heen en weer op hun plaats. Anderen zaten doodstil. Göring poseerde voor de camera's. Hess kreunde ellendig; hij beweerde dat hij maagpijn had en men moest hem een injectie toedienen om hem te kalmeren. Tranen rolden over Von Ribbentrops wangen en uiteindelijk werd hij weggevoerd om in zijn eentje uit te huilen in een aangrenzende hal. Tijdens de lunchpauze wendde Schirach, de parmantige achtendertigjarige voormalige leider

van de *Hitlerjugend*, zich tot een klinisch psycholoog die de gevangenen begeleidde, en zei droog: ‘Ik neem aan dat we biefstuk krijgen op de dag dat jullie ons ophangen.’[17]

De volgende dag verklaarden de verdachten of zij naar hun mening ‘schuldig’ of onschuldig’ waren. Als eerste antwoordde Göring met uitdagende blik: ‘Ik verklaar dat ik, in de zin van de tenlastelegging, niet schuldig ben.’[18] Ook de andere beklaagden verklaarden dat zij ‘niet schuldig’ waren. Daarna stond Robert Jackson, de Amerikaanse hoofdaanklager, op om een openingsverklaring af te leggen. Hij was gekleed in driedelig streepjespak met een horlogeketting die uit zijn vestzak hing, en sprak met afgemeten intensiteit.

> Het voorrecht het eerste proces in de geschiedenis te openen inzake misdaden tegen de wereldvrede legt een zware verantwoordelijkheid op mijn schouders.[19] De misdaden die wij willen berechten en bestraffen, zijn zo berekenend, zo boosaardig en zo vernietigend geweest, dat de beschaving niet kan toestaan dat deze genegeerd worden, omdat zij een herhaling niet zou overleven. Dat vier grote naties, in de roes van de overwinning en gekwetst door het aangedane onrecht, de wrekende hand níet hebben opgeheven en vrijwillig hun gevangengenomen vijanden hebben overgeleverd ter berechting door de wettelijke macht is een van de meest significante eerbewijzen die macht ooit aan de rede heeft betoond.

In de loop van de daaropvolgende weken droegen de aanklagers hun argumenten aan op elk van de punten van de tenlastelegging. Zij wezen op in beslag genomen nazidocumenten en bewijsmateriaal over hoe plannen voor deze misdaden door de beklaagden waren

ontwikkeld, over de maatregelen die zij hadden genomen om hun plannen te verwezenlijken en over de bevelen die ze hadden gegeven om deze uit te voeren. Hun schuld was zonneklaar, maar het proces maakte eveneens duidelijk dat ook tal van andere nazi's direct de hand hadden gehad in deze misdaden. Een van de namen die het meest genoemd werd was die van Adolf Eichmann.

Eichmann kwam voor het eerst ter sprake op de twintigste dag van het proces. De aanklager citeerde een Hongaarse Joodse leider die schreef over de aankomst van de Duitsers in maart 1944: 'Samen met de Duitse militaire bezettingstroepen arriveerde in Boedapest een "Speciaal Afdelingscommando" van de Duitse geheime dienst, met als enig doel de Hongaarse Joden te liquideren.[20] Het commando werd geleid door Adolf Eichmann [...] De commandanten van de vernietigingskampen vergasten uitsluitend op directe of indirecte instructies van Eichmann.' De volgende dag werd Eichmann aangeduid als 'Hoofd van de Joodse Afdeling van de Gestapo', die ooit gezaghebbend had verklaard dat vier miljoen Joden gedeporteerd waren en daarna omgebracht in de vernietigingskampen.

Kort na de hervatting van het proces, op 3 januari 1946, nam SS-kapitein Dieter Wisliceny plaats in de getuigenbank. Wisliceny had elf jaar met Eichmann gewerkt en was eveneens een goede vriend van de familie. Zijn getuigenis zou de rol die Eichmann had gespeeld bij de genocide, aan het licht brengen.

Als antwoord op een vraag van de aanklager, luitenant-kolonel Smith Brookhart, of Eichmann Wisliceny het bevel had getoond van Himmler om een begin te maken met de *Endlösung*, zei de getuige: 'Ja, Eichmann overhandigde mij het document, ik heb het bevel met eigen ogen gezien.'[21]

'Heeft u gevraagd naar de inhoudelijke betekenis van het woord *Endlösung* dat gebruikt werd in het bevel?' vroeg luitenant-kolonel Brookhart.

'Eichmann legde mij vervolgens uit wat daarmee bedoeld werd. Hij zei dat de geplande biologische vernietiging van het Joodse ras in

de Oostelijke Gebieden werd verbloemd door het concept en het woordgebruik *Endlösing.'*

'Heeft u nog iets gezegd tegen Eichmann met betrekking tot de macht die hem verleend werd met dit bevel?'

'Eichmann zei tegen mij dat hij binnen het RSHA persoonlijk belast was met de uitvoering van dit bevel,' antwoordde Wisliceny. 'Hiertoe had hij alle bevoegdheid gekregen van het hoofd van de veiligheidsdienst; hij was persoonlijk verantwoordelijk voor de uitvoering van dit bevel.'

'Heeft u een opmerking gemaakt tegen Eichmann over zijn bevoegdheid?'

'Ja. Het was mij volkomen duidelijk dat dit bevel de dood betekende voor miljoenen mensen. Ik zei tegen Eichmann: "God geve dat onze vijanden nooit de gelegenheid krijgen hetzelfde met het Duitse volk te doen", waarop Eichmann antwoordde dat ik niet zo sentimenteel moest doen.'

Met deze grimmige getuigenis werden de betekenis en de aard van Eichmann voor het eerst bij het grote publiek bekend. Vanaf de zomer echter waren de geallieerden er in toenemende mate op gespitst hem te pakken te krijgen. De CIC had in augustus zijn vrouw in Altaussee verhoord.[22] Zij had de onderzoekers te kennen gegeven dat zij, sinds zij in maart 1945 afscheid hadden genomen, geen contact meer had gehad met haar man. Ze had ook geen foto van hem om die aan hen mee te geven.

Begin september leidden de verhoren van verscheidene andere intimi van Eichmann, onder wie Wisliceny, tot een uitvoerige beschrijving van de leider van afdeling IV B-4 en diens naaste medewerkers.[23] Het was duidelijk dat hij aan het eind van de oorlog nog in leven was geweest en zijn medewerkers betwijfelden of hij zelfmoord had gepleegd. De onderzoekers kregen verscheidene tips waar hij zich ophield, waaronder Altaussee en Salzburg. Later die maand werd Eichmann in een speciaal aan hem gewijd rapport omschreven als 'dringend gezocht[24] om overgebracht te worden naar

het hoofdkwartier van het geallieerde expeditieleger voor verhoor en mogelijk voor berechting door de Commissie voor Oorlogsmisdaden’. In november werd hij op aanplakbiljetten, die verspreid werden in de verschillende gebieden die onder het gezag van de CIC vielen, aangeduid als ‘een van de belangrijkste oorlogsmisdadigers’;[25] ze gaven eveneens een duidelijke, nauwkeurige beschrijving van hem:

> Leeftijd: Ongeveer 40
> Lengte: 1,78 meter
> Gewicht: 70 kilo
> Bouw: Mager, pezig
> Haar: Dun op de schedel, donkerblond
> Ogen: Blauwgrijs
> Gezicht: Geprononceerde gelaatstrekken, haviksneus
> Houding: Rechtop, militair, de gang van een bergbeklimmer
> Dialect: Spreekt met Oostenrijks accent, schrille, hese, monotone stem, altijd luid
> Bijzonder kenmerken: Heeft gewoonlijk een wandelstok bij zich. Bewegingen zijn opvallend nerveus; als hij spreekt kucht hij nerveus, heeft een tic aan één kant van zijn mond, één oog dicht

Maar begin 1946 was Eichmann nog steeds niet opgespoord, terwijl hij al meer dan zes maanden in geallieerde handen was, wat iets zegt over het ongecoördineerde, overbelaste karakter van het onderzoek naar oorlogsmisdaden.[26] Na hun snelle arrestatie van de belangrijkste personen van de nazi-elite liepen de Britten er nu de kantjes af en de Amerikanen beschikten nog steeds niet over genoeg onderzoekers om het aantal van oorlogsmisdaden verdachte personen te kunnen verwerken. Wat hun werk nog meer bemoeilijkte, was het feit dat de veelgeprezen lijst verdachten van CROWCASS pas in de herfst van

1945 overal verspreid werd en toen dat gebeurd was, was de lijst te omvangrijk om veel effect te sorteren.

De geallieerden hadden bewezen meer dan vaardig te zijn in het oppakken van tienduizenden verdachten in hun arrestatiecategorieën. Dezen waren gefotografeerd en verhoord en hun fysieke kenmerken waren genoteerd.[27] Maar zonder een gecoördineerd, volledig uitgerust informatiecentrum waar alle gegevens opgeslagen waren, konden Eichmann noch de anderen die over hun identiteit hadden gelogen, ontmaskerd worden in een krijgsgevangenenstelsel dat in Duitsland alleen al meer dan tweehonderd Amerikaanse kampen telde.

Desondanks deden individuele geallieerde onderzoekers hun uiterste best deze problemen het hoofd te bieden. Een paar dagen na Wisliceny's getuigenverklaring[28] deed de CIC nog een bulletin uitgaan naar haar regionale bureaus, waarin geëist werd dat elke aanwijzing aangaande Eichmann, die 'in ieder geval medeverantwoordelijk was voor de uitroeiing van ongeveer zes miljoen Joden', werd nageplozen om hem te kunnen arresteren. In het bulletin stond de waarschuwing dat Eichmann 'een desperate figuur was die, als hij in het nauw gedreven werd, zou proberen het tot een vuurgevecht te laten komen.[29] Hij is een vindingrijk alpinist en verandert, naar wordt aangenomen, voortdurend van verblijfplaats.'

In het kamp Ober-Dachstetten was Eichmann bezig met zijn ontsnappingsplannen.[30] Begin 1946 hoorde hij via de tamtam van de gevangenen over de getuigenverklaring van Dieter Wisliceny. Hij had zijn jongste zoon naar hem vernoemd. Als zelfs een van zijn beste vrienden hem aan de geallieerden verraadde, kon Eichmann erop rekenen dat anderen dat ook zouden doen, misschien wel zijn adjudant Jänisch, die op de hoogte was van zijn valse identiteit. Nu Eichmann publiekelijk geïdentificeerd was als de spin in het web van de *Endlösung*, kon hij er zeker van zijn dat de prijs die op zijn hoofd stond, hoog was.

Al maandenlang knaagde de angst aan hem gepakt te worden. Hij kon nooit zeker weten wie naar hem zochten, hoe naarstig ze dat deden, of zij in het bezit waren van een foto van hem en of ze informanten hadden. Hij had nog een verhoor in Ansbach met succes doorstaan, maar hij was er daardoor nog meer van overtuigd geraakt dat zijn ondervragers hem niet geloofden. Ze zouden hem ofwel identificeren als Eichmann of een of andere Joodse overlevende zou hem herkennen. Hoe dan ook, hij zou zeker ontmaskerd worden als hij in het kamp bleef.

Eichmann ging regelrecht naar kolonel Opperbeck, de hoogste SS-officier in het kamp. Acht maanden na de ineenstorting van het Derde Rijk vond Eichmann het nog steeds nodig toestemming te krijgen voordat hij iets ondernam. Hij stelde Opperbeck op de hoogte van zijn ware identiteit en rang, zijn positie binnen het RSHA en zijn wens te ontvluchten.

‘Ik weet al een hele tijd wie u bent,’ zei Opperbeck.[31] ‘Aangezien u mij nooit iets heeft verteld, heb ik het voor me gehouden.’

Ze kwamen overeen een bijeenkomst van de SS-officieren te beleggen.[32] Die nacht verzamelden ze zich bij de latrine en Eichmann vertelde de officieren dat hij uit het kamp wilde ontsnappen. Hij onthulde zijn naam niet, alleen dat hij vreesde dat de geallieerden jacht op hem maakten vanwege zijn politieke activiteiten. Hij zei tegen de groep dat hij van plan was naar Egypte te reizen, waar hij misschien een veilig onderkomen zou vinden.

De officieren gaven hun toestemming voor de ontsnapping. Een van hen, Hans Feiersleben, stelde voor dat Eichmann nog een tijdlang in Duitsland zou blijven: hij had een broer die houtvester was in Noord-Duitsland en die hem een baantje kon bezorgen in een afgelegen gebied waar de geallieerden hem nooit zouden kunnen vinden. Een ander, Kurt Bauer, raadde hem aan eerst naar Prien te reizen, ten zuidoosten van München, waar Bauers zuster hem zou laten onderduiken en hem zou helpen bij zijn verdere reizen.

Tegen het eind van de bijeenkomst had Eichmann zijn plan getrokken. De andere officieren hielpen hem aan valse papieren op naam van Otto Heniger. Een ordonnans deed een poging zijn SS-tatoeage weg te branden. En een vrouw met wie hij weleens flirtte bij het hek van het kamp, gaf hem heimelijk een Tiroler jasje en wat verf om de broek van zijn luchtmachtuniform groen te verven. Met een paar wollen sokken over zijn broek zou hij eruitzien als een jager in de bossen.

Een paar nachten later schoor Eichmann zijn baard af en deed zijn nieuwe kleren aan. Hij liep naar een stuk van de prikkeldraadomheining buiten het gezichtsveld van de bewakers. In de duisternis klom hij behoedzaam door de versperring, waarbij hij de scherpe uitsteeksels vermeed. Aan de andere kant van het hek aarzelde hij; hij voelde zich hulpeloos, blootgesteld aan elke willekeurige patrouille. Hij liep haastig de bossen in.

5

HET WAS EIND MEI 1946 en Tuviah Friedman wachtte in een straat in Wenen op een man die hij slechts kende als Arthur.[1] Arthur was zowel hoofd van de Haganah in Wenen als de leider van de organisatie-Brichah die de vierentwintigjarige Friedman en duizenden andere Joden hielp om heimelijk naar Palestina te emigreren. Friedmans verzoek om Arthur te ontmoeten had overigens niets met deze reis te maken, maar het was van net zo groot, zo niet groter belang voor hem.

Tegen het eind van de oorlog was Friedman teruggekeerd naar zijn huisje in Radom,[2] een industriestadje in het hart van Polen dat door de Russen was bevrijd tijdens hun opmars naar Berlijn. Toen hij voor zijn huis in de straat stond, werd hij bestormd door herinneringen uit zijn kindertijd: zijn jongere zusje Itka, dat op haar fietsje reed en steeds met één hand haar blonde krullen uit haar gezicht veegde; zijn brutale jongere broertje Hershele, die op het dak speelde; zijn oudere zus Bella, die een van haar geliefde boeken aan het lezen was; zijn vader die hem liet zien hoe de drukpersen werkten; zijn moeder in een van de mooie jurken die zij in haar winkel naaide. Zijn ouders, Itka en Hershele waren allemaal omgekomen, door toedoen van de nazi's, en hij wist nog steeds niet of Bella nog leefde. Hij had de getto's

overleefd, en ook de dwangarbeid, de grillige moordlust van de SS-bewakers en een halfbakken plan om via de riolering te ontsnappen uit een werkkamp. Uiteindelijk had hij kans gezien te ontsnappen door een bajonet in de hals van een Duitse soldaat te planten. Toen hij voor het ouderlijk huis stond, dat nu bewoond werd door een gezin dat erin getrokken was zodra de Joden uit Radom waren gedeporteerd, wist Friedman dat deze wereld niets meer voor hem betekende. Hij zou er nooit meer naar terugkeren.

Hij ging bij de Poolse militie en werd naar Danzig gestuurd om Duitsers te arresteren die zich nog ophielden in de stad, die totaal in puin lag.[3] Zijn superieur gaf hem de raad de naam Jasinski aan te nemen – met zijn blonde haar kon hij gemakkelijk doorgaan voor *goj*, een niet-Jood. Hij stemde er schoorvoetend in toe, omdat hij de baan wilde. Algauw kwam hij erachter dat hij talent had voor het politiewerk en het afnemen van verhoren, nog afgezien van een blind fanatisme, aangewakkerd door verdriet en woede, om SS-gevangenen voor hem in het stof te laten kruipen. In Danzig vond hij Bella terug, die op miraculeuze wijze Auschwitz had overleefd.

In de loop van de daaropvolgende maanden voelde hij zich meer en meer ongemakkelijk, omdat het leven dat hij leidde – met zijn nieuwe naam Jasinski – één grote leugen was. Begin 1946 verliet hij de militie en sloot zich aan bij een kibboets buiten Danzig; een paar maanden later zocht hij contact met de Brichah en begon de grote trektocht naar Palestina. Tijdens de tocht ontmoette hij een oude vriend in de straten van Wenen, die hem vertelde over een SS'er die daar vandaan kwam en die zij nog uit Radom kenden. Friedman liep regelrecht naar het huis van de man, vernam dat deze zich schuilhield in een Amerikaans krijgsgevangenkamp, ging undercover, spoorde hem op en wist een bekentenis van hem los te krijgen. Daarna ving hij iets op over een andere SS-officier uit Radom, die zich ook in Wenen schuilhield. Friedman vroeg of hij het hoofd van de Haganah kon spreken, in de hoop dat deze hem kon helpen bewijsmateriaal tegen de officier te verzamelen.

Een zwarte sedan stopte bij de stoeprand en de chauffeur deed het portierraampje bij de zitplaats aan de andere kant naar beneden. De rookpluim van een sigaar kwam hem tegemoet. ‘Friedman?’ vroeg de man aan het stuur. Hij knikte en stapte in de auto.

Arthur Pier stelde zich voor tijdens de rit. Hij was lang, slank en gekleed als een aristocraat. Hoewel hij maar een paar jaar ouder was dan Friedman, straalde Pier kalmte en competentie uit, iets wat meteen grote indruk op Friedman maakte. Hij vertelde Pier over zijn verlangen naar Palestina te gaan.

‘En we willen dolgraag zorgen dat je daar ook komt,’ zei Pier.[4] ‘Ik werk zelf in een kibboets en we hebben gezonde jonge mannen zoals jij hard nodig, Tadek.’

Friedman was verbaasd dat Pier zijn bijnaam kende, maar hij zei niets. Ze kwamen aan bij Frankgasse 2, in het centrum van Wenen. Op het bord bij de deur stond ‘OOSTENRIJKSE VLUCHTELINGENORGANISATIE’, maar in werkelijkheid was dit het hoofdkwartier van de Brichah, een bureau bestaande uit zes vertrekken, dat gonsde van activiteit. Pier nodigde Friedman uit in zijn kantoor te komen en deed de deur dicht. Friedman legde aan Pier uit dat hij, voor hij naar Palestina vertrok, hulp nodig had om naar Stuttgart te reizen om bewijsmateriaal te verzamelen tegen twee SS-officieren.

‘Hoe heten ze?’ vroeg Pier, bladerend in een zwart aantekenboekje op zijn bureau. ‘Dit boekje is het resultaat van twee jaar hard werken in Palestina… Konrad Buchmayer? Ja, die staat op de lijst… Er is in Radom een Gestapo-officier met de naam Schokl. Dat moet de man zijn die jij bedoelt: Richard Schoegl.’ Hij zette snel een teken met een rood potlood bij elk van de twee namen. Daarna keek hij Friedman aan. ‘Tadek, een paar weken geleden heeft de leider van jouw kibboets me over jou verteld en over je werk in Danzig.’

Pier legde uit dat hij uit Wenen was geëmigreerd toen de nazi’s aan de macht kwamen.[5] Na een paar jaar waarin hij anderen had geholpen om naar Palestina te vluchten, had de *Jewish Agency* hem opgedragen

bewijsmateriaal te verzamelen tegen nazi-oorlogsmisdadigers via vluchtelingen die in Haifa aankwamen. In de anderhalf jaar daarna had hij dossiers aangelegd van duizenden Duitsers, die hij daarna had doorgegeven aan de Amerikaanse OSS en het Internationaal Militair Tribunaal in Neurenberg. Pier vertelde Friedman dat David Ben-Goerion, de leider van de *Jewish Agency*, Pier en andere topmensen in de organisatie aan het eind van de oorlog bijeen had geroepen en een beroep op hen had gedaan naar Europa te gaan om leiding te geven aan de emigratie van Joden naar Palestina. Dit zou helpen bij hun pogingen een onafhankelijke staat te stichten. Ben-Goerion had hun ook de instructie gegeven met de geallieerden samen te werken bij de jacht op oorlogsmisdadigers, met gebruikmaking van de informatie die Pier had verzameld. Ze móésten en zouden berecht worden, had Ben-Goerion gezegd, terwijl hij met de vuist op tafel sloeg om zijn woorden kracht bij te zetten.

Bij zijn aankomst in november 1945 gaf Pier zich uit voor journalist; hij droeg een aktetas met een dubbele bodem waarin het aantekenboek zat en gouden pondstukken om zijn operatie te financieren. Hij merkte al snel dat hij overstelpt werd met het vele werk dat zijn taak om vluchtelingen naar Palestina te smokkelen met zich meebracht. Op dit moment was hij bezig een team samen te stellen om serieus jacht te maken op de oorlogsmisdadigers en hen voor het gerecht te slepen. ‘Dit is geen gemakkelijk werk.[6] Geen van ons hier werkt voor geld,’ zei Pier. ‘Ik weet dat je hier ervaring mee hebt en ik vraag je om met ons samen te werken om de moordenaars te vinden.’

Friedman luisterde. Hij begreep nu waarom hij de verschrikkingen van de oorlog had overleefd: om dit werk te doen.

‘Heb je ooit gehoord van Adolf Eichmann?’ vroeg Pier, terwijl hij de naam aanwees in het aantekenboekje.

Friedman zei dat hij niet wist wie dat was; hij schaamde zich dat hij de man niet kende.

‘Je moet Eichmann vinden. Ik zeg het nog een keer tegen je: je móét Eichmann vinden.’ Pier wees op het zwarte boekje. ‘Ik wil die naam kunnen doorstrepen.’

Friedman had zijn missie. Hij was een van de vele mensen die Pier eropuit stuurde om de luitenant-kolonel op te sporen die hij vroeger in Wenen had gekend. Pier had de afgelopen twee jaar veel verhalen over Eichmann gehoord, vooral over wat hij in Hongarije had gedaan. Hij wilde dat de man gepakt en berecht werd.

De Haganah was niet de enige groep die op zoek was naar Eichmann. Anderen die achter hem aan zaten en die op eigen houtje opereerden, hadden deels dezelfde informatie als Pier en geloofden dat zij hun slachtoffer al in het vizier hadden. Maar in tegenstelling tot Pier waren zij uit op standrechtelijke genoegdoening, niet op een proces.

Vijf Joodse wrekers, in Britse legeruniformen gestoken en uitgerust met stenguns, parkeerden hun jeep buiten het zicht, in een bosje bij een dorpje tussen Linz en Salzburg.[7] Ze wachtten tot het helemaal donker was. Hun ogen waren gericht op een klein chalet met een beneden- en een bovenverdieping. Toen de nacht hen volledig omhulde, slopen ze langzaam de heuvel op om Adolf Eichmann te vermoorden.

Toen ze het huis naderden, kroop een van de mannen alleen verder, grommend als een hond. Hij had met Tito gevochten in diens guerrillaoorlog tegen de fascisten in Joegoslavië en had ervaring in de omgang met waakhonden. De drie enorme honden die het chalet bewaakten, kwamen naar hem toe en hij gooide een stuk vergiftigd vlees naar hen toe. Een paar minuten later waren de honden dood. De rest van de groep ging naar de zijkant van het huis. Een korte blik door het raam leerde hun dat er vier mannen aan tafel zaten te eten. De wrekers maakten zich klaar voor actie.

Ze hadden in het voorjaar van 1946 door Oostenrijk gereisd op zoek naar Eichmann. Ze hadden zijn vrouw opgespoord in Altaussee

en zijn oudste broer Otto in het aangrenzende Bad Aussee. Na een maand gepost te hebben waren ze de twee tweemaal naar dit chalet gevolgd. Het feit dat Eichmanns vrouw en zijn broer verschillende treinen hadden genomen naar het dorp en elk apart naar het huis waren gegaan om deze mannen te ontmoeten, had argwaan gewekt bij de Joden. Ze hadden verscheidene weken bij het chalet gepost. Het was duidelijk dat er vier mannen in het huis woonden. Ze gingen overdag niet naar buiten en een dorpeling bracht iedere avond eten en andere benodigdheden. De wrekers waren ervan overtuigd dat een van de mannen Eichmann was. Zijn gelaatstrekken en lengte kwamen overeen met de gegevens die zij hadden verzameld en de bezoeken van Vera en Otto Eichmann bevestigden hun vermoedens eens temeer.

Op een teken ramden twee van de Joden met hun schouder tegen de deur van het chalet, waardoor die openvloog. Ze richtten hun geweren op de vier weerloze mannen en gaven hen bevel te gaan staan. De mannen stonden behoedzaam van tafel op om geen bedreigende bewegingen te maken.

‘Jij,’ blafte een van de wrekers in het Duits. ‘Kom hier!’

‘Ik?’ vroeg een van de mannen, trillend van angst.

Twee mannen sleepten hem het huis uit, terwijl de anderen hun geweren gericht hielden op de drie bij de tafel. Toen ze eenmaal buiten het chalet waren, sloeg een van hen hun gevangene bewusteloos door een klap op diens achterhoofd. Ze droegen hem naar de jeep en reden een aantal kilometers door het dennenbos. Toen hij vanuit de jeep in de modder werd gegooid, kwam de gevangene weer bij.

De leider van de groep klom de jeep uit en stond over hem heen gebogen. ‘Wij zijn Joden, Adolf Eichmann.[8] We hebben een flinke rekening met je te vereffenen.’

‘Ik zweer u bij mijn vrouw en kinderen, bij de nagedachtenis van mijn moeder, dat ik niet Adolf Eichmann ben.[9] Hij was een moordenaar. Ik was alleen maar soldaat. Jullie zijn goede mensen,’ pleitte hij, ‘Ik smeek u om genade.’

‘Je weet zelf wel hoeveel genade jij had met het Joodse volk.’

De gevangene bekende dat hij deel had uitgemaakt van de *Einsatzgruppen* en dat hij een paar Joden had vermoord, maar alleen omdat hij daartoe bevel had gekregen. Hij smeekte hen om hem te geloven; hij zei dat de vrouw en de broer van Eichmann vrienden waren van de eigenaar van het chalet. Na enige ogenblikken hield zijn woordenstroom op en hij zei: ‘Het enige wat jullie kunnen doen is mij ombrengen.’

Na deze woorden doorzeefden de wrekers zijn borst met kogels. Ze vervloekten de dag dat hij geboren was en begroeven hem in een naamloos graf.

Adolf Eichmann was nog altijd springlevend, de dag nadat de vijf Joodse wrekers de man in Oostenrijk hadden gefusilleerd.[10] Hij werd wakker in een hut vol stapelbedden, diep in de bossen van de Britse bezettingszone in Noord-Duitsland, samen met negentien andere houtvesters, allemaal uit de dienst ontslagen *Wehrmacht*-soldaten. Na het ontbijt ploeterden Eichmann en zijn maten door het bos met bijlen en zagen. Ze noemden het dichtbeboste gebied op de Lüneburger Heide ‘het eiland’. Voor Eichmann was het eiland, waar ze geen elektriciteit of telefoon hadden, een ideale schuilplaats met het oog op zijn vervolgers, die hem, zo las hij in een van de schaarse kranten die in het kamp terecht waren gekomen, een ‘massamoordenaar’ noemden.

Na zijn ontsnapping uit Ober-Dachstetten had Eichmann zich eerst tot de volgende morgen schuilgehouden in een verlaten spoorwegstation, verscheidene kilometers van het kamp.[11] Daarna had hij de trein naar München genomen, vervolgens een naar Prien. Hij had een aanbevelingsbrief laten zien aan Nellie Krawietz, de zuster van SS-officier Bauer, een opvallend mooie oorlogsweduwe van vierentwintig. Ze had geen vragen gesteld en bezorgde Eichmann een kamer op een boerderij aan de rand van de stad. De volgende zes weken zagen ze elkaar bijna dagelijks, hoewel hij weinig meer had losgelaten dan dat hij Otto Heniger heette, gescheiden was en vader

van drie kinderen die hij sinds het eind van de oorlog niet meer had gezien.

Het wemelde van de Amerikaanse militairen in het district en in februari 1946 was Eichmann steeds zenuwachtiger geworden. Hij had Nellie gevraagd om twee kaartjes voor hem te kopen naar Hamburg; zij moest met hem meegaan zodat het zou lijken of ze man en vrouw waren, die een weekendtripje maakten. Daardoor zouden ze minder opvallen, had hij uitgelegd. Nellie was verliefd geworden op de stille, ietwat melancholieke man en had toegestemd. Tijdens de reis drong ze er herhaaldelijk bij hem op aan om zichzelf aan te geven bij een denazificatietribunaal zodat hij de rest van zijn leven niet ondergedoken zou moeten blijven. In een onbewaakt moment had hij verteld dat hij betrokken was geweest bij de concentratiekampen en dat hij in werkelijkheid Adolf Eichmann heette. Als hij gepakt zou worden, had hij haar verzekerd, zou hij veel langer dan een paar jaar door de geallieerden gevangengezet worden, als ze hem al niet zouden executeren – het lot dat ze in petto hadden voor de veroordeelden in het nog steeds voortdurende proces in Neurenberg. Nellie had beloofd dat ze zijn geheim zou bewaren en hem, wanneer ze maar kon, zou opzoeken.

In maart was Eichmann het stadhuis van Eversen binnengelopen, een stad aan de zuidwestelijke rand van de Lüneburger Heide, zo'n honderd kilometer van Hamburg. Hij had vervalste documenten overlegd aan de beambten van de Britse zone, waarin stond dat hij geboren was in Breslau en een ontslagen krijgsgevangene was, die in de *Wehrmacht* had gediend – dezelfde informatie als bij zijn vorige identiteit. De beambte had geen van de gegevens in twijfel getrokken en had hem een inreisvisum toegekend op de naam Otto Heniger. Eichmann had vervolgens de broer van SS-officier Feiersleben weten te traceren en had een baan als houtvester gekregen.

Aan het eind van een lange werkdag in een deel van het woud dat door een bosbrand was verwoest, keerde Eichmann terug naar het kamp, zijn kleren en gezicht zwart van het verkoolde hout.[12] Samen

met de andere mannen waste hij zich met regenwater dat werd opgevangen in oude munitievaten en ging daarna bij het kampvuur zitten, waar hij een waterige stoofpot at. Tot diep in de nacht speelden de houtvesters kaart, dronken de plaatselijke schnaps en rookten *Lucky Strikes*. Het was een ruw stelletje, dat bleek wel uit de taal die ze uitsloegen en de manier waarop ze zich gedroegen. Bij tijd en wijle leende Eichmann een viool van een van de boswachters, maar verder deed hij zijn uiterste best om deel uit te maken van de groep. Hij hield van de vredige stilte van de bossen; hij voelde zich veilig. Voorlopig was dat het enige wat hij verlangde. Op een ijskoude ochtend in Wenen, begin 1947, liepen Arthur Pier en Tuviah Friedman de Weense gevangenis binnen waar Joseph Weisl, Eichmanns voormalige chauffeur, op zijn proces zat te wachten wegens oorlogsmisdaden. Friedman had het bezoek geregeld en, net als altijd, was hij verbaasd geweest dat alle deuren voor hem opengingen als hij meedeelde dat hij voor het hoofd van de Haganah werkte.

De gevangeniscommandant stelde zijn kantoor beschikbaar voor het verhoor. Een gevangenbewaarder leidde de achtentwintigjarige gedetineerde de kamer binnen. Pier leunde achterover in de stoel van de commandant en rookte een sigaar, terwijl Friedman naast hem zat met een blocnote en een pen. Eerst stelde Pier Weisl een paar eenvoudige vragen over zijn oorlogservaringen en hoe hij naar Oostenrijk was ontsnapt. Toen vroeg hij hem botweg: ‘Probeert u mij wijs te maken dat Eichmann tijdens de oorlog is omgekomen?’ [13]

‘Nee, nee. Ik weet niet wat er met hem is gebeurd. Het enige wat ik weet, is dat ongeveer een maand voor het eind van de oorlog alle SS-officieren hun rang veranderden – niemand wilde meer een hogere rang dan die van luitenant.’

‘Wat was hij voor een man, Weisl?’

‘Nou ja, in de laatste paar jaar was iedereen bang voor hem, echt doodsbang… Hij glimlachte en lachte niet meer. Ik denk dat hij te veel wist.’

‘U had lange tijd de leiding over de barakken in Doppl, hè? En Eichmann bezocht Doppl geregeld, zo is het toch?’ vroeg Pier. Ze hadden al een dossier samengesteld over de chauffeur. Een paar maanden daarvoor was Dieter Wisliceny, Eichmanns plaatsvervanger, na de processen in Neurenberg overgebracht naar een gevangenis in Tsjecho-Slowakije. Na zijn aankomst daar had hij een hoop details verteld over Eichmanns medewerkers en zelfs aangeboden te helpen Eichmann op te sporen om zo straf voor zijn eigen misdaden te ontlopen.

Weisl aarzelde met zijn antwoord op deze vraag en keek van de een naar de ander. Pier bood hem een sigaret aan en Friedman legde zijn pen neer in een poging hem op zijn gemak te stellen.

‘U weet natuurlijk wel dat Eichmann in Doppl een maîtresse had. *Frau* Maria Mösenbacher. Dat was een geweldige vrouw en hij bracht veel tijd met haar door,’ zei Weisl.

‘Waar woont ze nu?’ vroeg Pier.

Weisl vertelde dat ze daar nog steeds woonde. Hij pakte de pen en de blocnote van het bureau, tekende een plattegrond van Doppl en gaf nauwkeurig aan waar dat was. ‘Ze heeft vast nog wel een foto van Eichmann. Ik heb er daar één zien staan, met mijn eigen ogen. Ze was heel trots op hem.’

‘Vertelt u mij eens,’ zei Friedman. ‘Kende hij werkelijk Hebreeuws?’

Weisl grinnikte. ‘Eichmann sprak met de Weense Joden, de rijken, die helemaal geen Hebreeuws verstonden. Later moest hij daar nog altijd om lachen, dat hij de Joden had wijsgemaakt dat hij in Palestina was geboren.’

Pier stond op. Hij en zijn familie waren een van de velen die in 1938 door Eichmann gedwongen waren Wenen te verlaten. ‘Dat was het voor vandaag,’ zei hij. Hij gaf de bewaarder bij de deur een teken en richtte zich daarna weer tot Weisl. ‘Jullie SS’ers waren een mooi stelletje, een heel mooi stelletje,’ zei hij sarcastisch. ‘Maar dat is allemaal voorbij. Afgelopen. *Kaput.’*

Friedman en Pier keerden terug naar hun hoofdkwartier op Frankgasse 2.[14] De afgelopen acht maanden hadden Friedman en een aantal anderen die vanuit het kantoor van de Haganah opereerden, ervoor gezorgd dat veel SS-officieren gearresteerd waren en ze hadden een omvangrijke verzameling documenten over oorlogsmisdaden opgebouwd; ook hadden ze veel aanwijzingen over de verblijfplaats van Eichmann nagetrokken. Sommigen van de naaste medewerkers van de nazi, onder wie Anton Burger, waren opgepakt en verhoord. Ze hadden ook Eichmanns gezin opgespoord en verscheidene van zijn maîtresses. Niemand wist waar hij was.

Friedman en Pier hadden bij geruchte vernomen dat hij werd vastgehouden in een Duits krijgsgevangenkamp en zij drongen er bij de geallieerden op aan navraag te doen bij alle kampen, maar ze konden hun geen foto van hem geven. Van de tientallen mensen die ze hadden verhoord had niemand ook maar één enkele foto van hem. Ze hadden wel een nauwkeurige persoonsbeschrijving van Eichmann, maar dat woog niet op tegen een foto. Nu had Weisl hun misschien een goede aanwijzing gegeven om er eentje te bemachtigen.

Pier wilde Manus Diamant op deze zaak zetten en Friedman wist dat hij de juiste keuze had gemaakt. De volgende dag zat Diamant in de trein van Wenen naar Linz.

Diamant was een knappe, hoffelijke man – de Romeo van het team van de Haganah in Oostenrijk. Hij had blauwe ogen en een dikke snor, en kon met verve en vol zelfvertrouwen elke rol spelen die hem opgedragen werd. In een ander leven was hij misschien een groot acteur geworden, maar hij was in 1923 als Jood geboren in Katowice, in het zuiden van Polen. Toen hij elf was, pikte hij al hakenkruisen van de Mercedes die geparkeerd stond voor het Duitse consulaat. Als tiener had hij gezien hoe de nazi’s Joodse vluchtelingen afranselden en hij had gezworen dat hém dat niet zou overkomen. Op zijn achttiende was hij met zijn familie naar Warschau getrokken en had zich aangesloten bij het ondergrondse verzet. Toen de nazi’s de getto’s hadden ontruimd, was Diamant de stad ontvlucht met valse arische

papieren, maar zijn familie had hij niet kunnen redden. Op de leeftijd van eenentwintig jaar bevond hij zich in Oostenrijk waar hij zich voordeed als dr. Janowski, patholoog van een ziekenhuis in Graz, en Joden hielp ontsnappen. Vandaaruit was hij naar Hongarije gegaan, waar hij wapens had gekocht voor het verzet en Duitse munitietreinen had gesaboteerd. Hij werd gearresteerd tijdens een razzia bij de grens, was naar Auschwitz gestuurd, maar had zijn bewakers ervan weten te overtuigen dat hij een Pool was.

Na de oorlog was Diamant naar Wenen gekomen om bij de Haganah te werken. Hij had al het vertrouwen van Eichmanns vrouw in Altaussee weten te winnen en hij had verscheidene van Eichmanns maîtresses het hof gemaakt. Maar alle pogingen waren op niets uitgelopen. Vera Eichmann werd de hele tijd nauwlettend in de gaten gehouden, maar ze verschafte geen enkele aanwijzing over waar haar man zich ophield – zelfs niet of hij nog in leven was. De maîtresses bleken ook van niets te weten; ze hadden zelfs geen kiekje van hun vroegere minnaar.

Diamant hoopte vurig dat ze deze keer meer succes zouden hebben. Hij deed zich voor als een voormalige Nederlandse SS-officier en maakte een tussenstop in Linz voor een bespreking met Wiesenthal. Wiesenthal woonde nog steeds in het stadje, samen met zijn vrouw, die de oorlog had overleefd. Hij kende de omgeving goed. Hoewel zij onafhankelijk van elkaar opereerden, wisselden Wiesenthal en de speurders van de Haganah vaak tips en contacten uit. Wiesenthal verstrekte Diamant enige informatie over Doppl en noemde de namen van een paar mensen met wie Diamant contact kon opnemen voor zijn speurtocht naar Maria Mösenbacher, Eichmanns maîtresse aldaar.

Na in Doppl een paar inlichtingen ingewonnen te hebben, hoorde Diamant dat *Fräulein* Mösenbacher een aantrekkelijke, frivole vrouw van veertig was die men niet zo mocht en die vaak had opgeschept over haar relatie met ‘Adolf’, een hoge SS-officier. Diamant kwam ook te weten dat ze verhuisd was en een piepklein gemeubileerd appartementje huurde in Urfahr, een stadje aan de overzijde van de

rivier de Donau. De week daarop volgde hij haar; hij wist al snel wanneer ze naar de kapper, de kruidenier, de apotheek en het postkantoor ging en wanneer ze weer naar haar appartement liep tegenover de banketzaak. Op die manier was Diamant in de buurt toen er een paar kruidenierswaren uit haar mand vielen: hij raapte ze op. Hij stelde zich glimlachend aan haar voor als Henry van Diamant.

‘Dank u. Hartelijk dank. Mijn naam is Maria… Dank u.’[15]

Hij nam zijn hoed af en bood aan om haar naar huis te begeleiden. In de loop van de daaropvolgende weken leerden ze elkaar beter kennen. Ze dronken samen koffie, dineerden samen en maakten een wandeling in de omgeving. Op een avond, tijdens het diner, liet hij opzettelijk zijn portefeuille openvallen om zijn valse Nederlandse SS-persoonsbewijs te laten zien, zodat hij kon uitleggen waarom hij niet terug kon naar Nederland. Hij kocht blouses voor haar en bonbons. Om haar te overtuigen van zijn enthousiaste interesse in amateurfotografie gaf hij haar een paar landschapsfoto’s die hij zogenaamd zelf had genomen, maar in werkelijkheid had gekocht. Op een avond bij haar thuis, een paar weken nadat ze elkaar voor het eerst hadden ontmoet, liet hij haar een album zien met ‘familiefoto’s’ (allemaal gekocht).

‘Ik heb er ook één,’ zei Mösenbacher trots en pakte een goud op snee album van een plank. Ze sloeg de bladzijden om en wees foto’s aan van haar broer en ouders.

Wekenlang had Diamant deze domme vrouw, die zo boosaardig over de Joden sprak, om zich heen geduld, uitsluitend om dit resultaat te bereiken. Hij hoopte vurig dat ze die foto van Eichmann nog had.

‘Weet u, ik had veel aanbidders.’ Ze pauzeerde bij een foto van een man van begin dertig met een lange, scherpe neus en getuite lippen. ‘Dit is Adolf… Hij was mijn vaste vriend. Wie weet wat er van hem geworden is. Hij heeft de oorlog waarschijnlijk niet overleefd, anders had hij mij wel een levensteken gegeven.’

De volgende twee uur, nog wat napratend aan tafel na het diner en wijndrinkend met Mösenbacher, wilde Diamant alleen maar weg,

zodat hij een begin kon maken met het uitvoeren van zijn plan om de foto in handen te krijgen. De volgende morgen ging hij naar de Oostenrijkse politie met een brief van Arthur Pier. Een paar uur later nam de politie de albums in beslag onder het voorwendsel dat Mösenbacher daarin gestolen bonnenkaarten bewaarde. Diamants handen trilden onwillekeurig van emotie toen hij de foto vasthield.

Hij ging terug naar Wenen en liet de foto aan Pier en Friedman zien. ‘Goed werk, Manus. Dit is de moordenaar van ons volk.’ Honderden kopieën werden gemaakt en rondgestuurd naar de politie en geallieerde onderzoekers in heel Europa.[16] Diamant bracht persoonlijk een afdruk naar Wiesenthal, die tegen hem zei: ‘Nu weten we hoe hij eruitziet. Dit is de eerste stap om hem op te pakken.’

6

EICHMANN WILDE WEG UIT DE BOSSEN.[1] Achttien maanden lang als houtvester werken, net doen alsof hij een eenvoudige arbeider was, zonder enige familie, ambitie of status: het begon allemaal op zijn zenuwen te werken. De enige keer dat hij zich uit het woud waagde, was om op zondag wat te gaan drinken in de herberg in Celle en af en toe voor een ontmoeting met Nellie Krawietz. Hoewel Eichmann veilig was op de Lüneburger Heide, voelde hij zich meer een mol dan een man. Hij wilde een nieuw leven.

Aan zijn vroegere leven werd hij herinnerd door de kranten. De arrestatie en bekentenis van de commandant van Auschwitz, Rudolf Höss, had Eichmann, de ‘massamoordenaar’, weer in het nieuws gebracht.[2] Höss zorgde voor nog meer aanwijzingen voor Eichmanns betrokkenheid bij de vernietigingskampen: hij vertelde uitvoerig en gedetailleerd over diens vele bezoeken, over de discussies met betrekking tot de geschiktheid van Zyklon *B* voor de gaskamers en over zijn allesoverheersende obsessie om ‘elke Jood die hij in handen kon krijgen, te vernietigen’.

Op een dag las Eichmann dat een groep Joden hem had opgepakt in een hut in Oostenrijk, hem in een jeep had meegenomen naar de bossen en hem daar had gefusilleerd.[3] Volgens de moordenaars had hij

tot op het laatst op uitdagende wijze verzet geboden. Dit laatste detail kon Eichmann wel waarderen; hij wist zeker dat hij zich, met de dood voor ogen, net zo dapper gedragen zou hebben. Wat echter verontrustender was, was het verslag van zijn vlucht uit Ober-Dachstetten, waaronder ook de exacte datum van zijn ontsnapping. Ofwel zijn adjudant Jänisch of een van de SS-officieren in het kamp had de onderzoekers klaarblijkelijk verteld dat de ontsnapte Otto Eckmann in werkelijkheid Adolf Eichmann was. Gelukkig werd zijn nieuwe identiteit niet vermeld; en hij was, naar verluidt, op weg om contact te leggen met de grootmoefti van Jeruzalem.

Toen de eerste winterstormen van 1947 over de Lüneburger Heide joegen, begon Eichmann na te denken over hoe en waar hij een nieuw bestaan kon opbouwen, samen met zijn gezin en zonder de angst dat hij elk moment ontdekt kon worden. Hij begon links en rechts discreet te informeren of iemand een route wist om Europa uit te komen.[4] Hij probeerde ook een manier te bedenken hoe hij zijn naam van de lijst van gezochte personen kon laten verdwijnen. Het gerucht dat hij vermoord zou zijn door Joodse wrekers, was niet genoeg om de onderzoekers van oorlogsmisdaden ervan te overtuigen dat het niet langer nodig was om naar hem te zoeken.

In december 1947 reisde Simon Wiesenthal naar het hoofdkwartier van de CIC in Bad Ischl, in Oostenrijk, nadat een agent van de CIC hem dringend om een onderhoud had verzocht.[5] De agent vertelde Wiesenthal het verontrustende nieuws dat Vera Eichmann net een aanvraag had ingediend bij de plaatselijke justitie om haar man officieel dood te laten verklaren ‘in het belang van haar kinderen’. Volgens een beëdigde verklaring van Karl Lukas uit Tsjecho-Slowakije, die bijgesloten was bij de aanvraag, was Eichmann op 30 april 1945 doodgeschoten door partizanen in Praag. Dit verhaal had de CIC-agent het hele jaar al van de familie Eichmann te horen gekregen, maar nu was er dus een getuige die dit bevestigde.[6]

Door zijn eigen onderzoek wist Wiesenthal dat het onmogelijk was. Hij had medewerkers van Eichmann ondervraagd die hem in mei 1945 nog in Altaussee hadden gesproken, vlak voor hij verdween. Hij had ook nieuwsberichten gelezen over zijn ontsnapping uit Ober-Dachstetten[7] en hij had de getuigenverklaring tijdens de processen tegen oorlogsmisdaden in Neurenberg gehoord van de Duitse officier Rudolf Scheide die de Amerikaanse onderzoekers had bezworen dat een gevangene hem op 15 juni 1945 had verteld dat hij Eichmann was, maar onder de naam Eckmann leefde – en dat nog vóórdat hij in Ober-Dachstetten was beland. Die valse naam die door twee mensen, los van elkaar, bevestigd was, werd doorgestuurd naar alle onderzoeksbureaus van de geallieerden, maar zonder resultaat. Eichmann zou zijn identiteit nu zeker weer veranderd hebben. Toch bewezen de rapporten dat hij aan het eind van de oorlog in ieder geval niet in Praag gedood was.

Als Vera Eichmann zou bereiken dat haar verzoek werd ingewilligd,[8] zou Eichmann geschrapt worden van de lijst met gezochte personen van de geallieerden en de Oostenrijkse politie. Naar een dode werd niet gezocht. Wiesenthal was er zeker van dat Vera haar aanvraag niet had ingediend omdat ze wilde hertrouwen of in aanmerking wilde komen voor een weduwepensioen, maar omdat ze wilde dat de jacht op haar man gestaakt werd: ze handelde waarschijnlijk op instigatie van haar man. Hoewel de politie al haar post onderschepte, was Wiesenthal ervan overtuigd dat Eichmann in staat was contact met haar op te nemen via andere kanalen, als hij dat wilde.

De agent van de CIC benadrukte tegenover Wiesenthal dat hij de rechter wel kon overhalen de hoorzitting te verdagen, maar slechts voor één maand. Wiesenthal ging snel aan het werk en stuurde een van zijn medewerkers naar Praag om inlichtingen in te winnen over deze Karl Lukas. Tien dagen later kreeg hij bericht dat Lukas getrouwd was met Maria Liebl, Vera's zuster. De rechter wees het verzoek af.

Dit was een klein succesje, maar het was desondanks belangrijk, gezien Wiesenthals vruchteloze jacht op Eichmann die al tweeënhalf jaar duurde. Zijn dossier over de nazi was gegroeid. Hij had vrijwel alle stafmedewerkers van Eichmann stuk voor stuk ondervraagd. Hij had weken doorgebracht in Neurenberg met het uitpluizen van procesverslagen om te zien of Eichmann ergens ter sprake was gekomen, een klus waardoor hem de werkelijke omvang van Eichmanns betrokkenheid bij de *Endlösung* duidelijk was geworden. Daarna had Wiesenthal vele nazidocumenten ontdekt over het vernietigingsprogramma en de rol die Eichmann en zijn ondergeschikten hadden gespeeld bij de uitvoering ervan. In Linz noemden de mensen op straat de nazi-jager 'Eichmann-Wiesenthal', omdat hij erom bekend stond dat hij constant aanwijzingen naploos en de familie in de gaten hield.

Maar door het feit dat hij Eichmann maar niet kon vinden, raakte hij gefrustreerd en daarin stond hij niet alleen. Manus Diamant had hem verteld over een voorval, een paar maanden nadat hij erin geslaagd was de foto bij Maria Mösenbacher thuis te pakken te krijgen.[9] Ondanks het feit dat de foto wijd en zijd verspreid werd en Diamant nauwe contacten onderhield met de familie Eichmann (weer door zich voor te doen als een voormalige Nederlandse SS'er), kwamen er totaal geen nieuwe aanwijzingen over de plaats waar hij zich ophield en Diamant was kwaad omdat ze maar niet verder kwamen. Op een middag ging hij in een roeibootje het meer op met Eichmanns drie zoons, die hem 'oom Henry' waren gaan noemen. In het bootje werd hij plotseling overspoeld door emoties bij de herinnering aan taferelen waarvan hij tijdens de oorlog getuige was geweest: kinderen die uit de armen van hun moeder werden gerukt; Joden op de vlucht voor SS'ers in zwarte uniformen die door de straten marcheerden; schietpartijen en schietpartijen en schietpartijen.

Toen hij weer bij zinnen kwam, merkte hij dat hij met kracht een van de roeiriemen omklemde; hij staarde naar Dieter Eichmann, die lachte en speelde in de zomerzon. Diamant had de aanvechting Dieter

en de andere twee jongens uit wraak dood te slaan. Adolf Eichmann verdiende het in ieder geval déze prijs te betalen voor wat hij had gedaan, bedacht Diamant in stille woede. Maar toen ontspande hij zijn greep op de roeiriem enigszins en keerde terug naar de oever. Vera Eichmann begroette hem na zijn terugkeer en zei dat ze vond dat hij er gespannen uitzag. ‘Er is niets bijzonders gebeurd,’ zei hij geruststellend tegen haar. ‘De kinderen hebben zich allemaal prima gedragen.’ Hij zwoer dat hij nooit meer naar dat huis zou gaan.

In die maand december verliet Diamant Oostenrijk.[10] Na de resolutie van de Verenigde Naties van 27 november 1947, waarbij Palestina opgedeeld werd voor de vorming van een Joodse staat, ontbond Arthur Pier zijn groep Haganah-agenten en ging met Diamant terug naar Palestina. Men verwachtte een oorlog met de Arabische staten die tegen de vestiging van de staat Israël waren en ze waren daar nodig om wapens te smokkelen en voorbereidingen te treffen voor de verdediging van het land.

Het was Wiesenthal ook duidelijk dat de rest van de wereld niet meer stilstond bij het verleden, maar vooruitkeek. Het begin van de Koude Oorlog betekende ook dat de geallieerden langzaam maar zeker niet meer de wilskracht en de middelen konden opbrengen voor de jacht op oorlogsmisdadigers. De vonnissen in Neurenberg hadden veel politieke leiders het gevoel gegeven dat de gruweldaden van de nazi’s voldoende waren bestraft. Er werden overigens nog wel processen gevoerd tegen onder meer de leiders van de *Einsatzgruppen*, concentratiekampartsen en rechters in het Derde Rijk.[11] Uiteindelijk leidde dat alles slechts tot aanklachten tegen 185 verdachten. Her en der werden nog andere processen gevoerd en dan waren er ook nog zittingen van het denazificatietribunaal tegen degenen die na de oorlog geïnterneerd waren geweest in kampen.[12] Aan zo’n 9600 voormalige nazi’s werden gevangenisstraffen opgelegd vanwege hun misdaden, maar het ging, typerend genoeg, om korte celstraffen. Deze aantallen vertegenwoordigden maar een fractie van de 160.000 Duitsers die, naar schatting van Wiesenthal en anderen, betrokken waren geweest

bij de oorlogsmisdaden: van kopstukken als Heinrich Müller en Adolf Eichmann tot beruchte figuren als Josef Mengele, die in Auschwitz toezicht had gehouden op het selecteren van de Joden en beestachtige experimenten had uitgevoerd op gevangenen; en ook gewone soldaten, politiemannen en SS'ers die hadden deelgenomen aan de gruweldaden. Ze werden ofwel vrijgelaten uit de krijgsgevangenenkampen ofwel gewoon nooit gegrepen. Er waren maar weinig mensen die nog interesse toonden om deze misdadigers voor het gerecht te slepen.

Alleen Tuviah Friedman bleef in Wenen om, samen met Wiesenthal, door te gaan met de jacht. De CIC en de Oostenrijkse politie hielpen hen weliswaar, maar deze organisaties kwamen zelf nauwelijks in actie; hun bijdrage was eerder reactief dan proactief. De twee mannen werkten dag en nacht om getuigenverklaringen van overlevenden te verzamelen en ook elk bewijsmateriaal dat ze maar konden vinden tegen oorlogsmisdadigers. Hoewel ze afzonderlijke documentatiecentra runden, werkten ze vaak samen, wisselden informatie uit en spoorden personen op die op hun lijst van gezochte misdadigers stonden – recentelijk nog een paar mensen die betrokken waren geweest bij het vernietigingskamp Belzec. Eichmann liet hen niet los, maar hun jacht op hem liep keer op keer op niets uit. Het leek wel alsof hij als een geest van de aardbodem was verdwenen; hun verlangen naar een aanwijzing over zijn schuilplaats bleef aan het eind van elke dag onvervuld.

Op een naargeestige wintermiddag, toen het jaar 1947 ten einde liep, zat Wiesenthal in zijn kantoor, omringd door rapporten over moorden, folteringen en andere verschrikkingen die waren opgeborgen in zijn dossierkasten en in hoge, wankelende stapels op zijn bureau lagen.[13] Op de muur tegenover hem hing een grote wereldkaart, met een paar potlood-lijnen die de routes aangaven die, naar hij had gehoord, oorlogsmisdadigers hadden gevolgd om in het Midden-Oosten en Zuid-Amerika te komen. De maand daarvoor had Wiesenthal een vroegere geheim agent van de nazi's ontmoet die hem

had verteld over een geheime organisatie, in het leven geroepen door SS-officieren, om nazi’s Europa uit te smokkelen. Terwijl hij naar de kaart staarde, dacht Wiesenthal onwillekeurig dat, als Eichmann al een van deze routes had genomen, hij wel nooit gevonden zou worden.

In Altensalzkoth, een dorp op de Lüneburger Heide, zat Eichmann aan zijn bureau en schreef een afscheidsbrief aan Nellie Krawietz, gedateerd april 1950. Hij bedankte haar voor haar hulp en vriendschap en legde uit dat hij ging vertrekken naar het grondgebied van de Sovjets in de hoop dat de Russen hem in dienst zouden nemen. ‘Als je binnen vier weken niets van me hoort,’ schreef hij haar, ‘kun je een streep door mijn naam zetten.’[14]

Op de ochtend van zijn vertrek trok Eichmann voor het eerst in lange tijd een pak aan en deed hij een stropdas om.[15] De laatste twee jaar had hij een kamer gehuurd in het huis van Anna Lindhorst, een oorlogsweduwe die daar woonde met haar zoon, een tiener. Toen het houtbedrijf failliet was gegaan en hij zijn baan was kwijtgeraakt, had hij een stukje land van haar gepacht en was een kippenfarm begonnen. Vanwege de prijsbewaking verkocht hij zijn eieren op de zwarte markt, meestal aan de Joodse gemeenschap in het nabijgelegen Belsen, de plek waar het voormalige concentratiekamp had gestaan. Eichmann zag er de ironie wel van in. Hij kwam vaak Britse soldaten tegen in het gebied en verkocht hun af en toe ook eieren, maar hij maakte zich geen zorgen. Niemand vermoedde dat hij iets anders was dan een kippenboer. Eichmann potte zijn geld op en wachtte af.

De tijd was aangebroken om zijn ontsnappingspoging te doen. Het jaar daarvoor hadden de Britten bekendgemaakt dat zij voorlopig zouden ophouden oorlogsmisdadigers te berechten en de Amerikanen waren gefixeerd op de Russen, vooral nu Berlijn verdeeld was. Eichmanns identiteitskaart, uitgegeven in juni 1948, zou over zes weken verlopen zijn.[16] Hij had die gekregen nadat hij contact had opgenomen met een paar ex-SS’ers in Celle die betrokken waren bij

een ondergronds netwerk dat voortvluchtige personen Europa uitsmokkelde.

Voor zijn vertrek nam Eichmann nog even afscheid van zijn hospita; hij vertelde haar een ander verhaal dan aan Nellie, om verwarring te zaaien bij zijn eventuele achtervolgers.[17] Hij verklaarde dat hij naar Scandinavië vertrok, waar hij met zijn technische ervaring wel een baan zou weten te krijgen. Hij zei tegen haar dat de houtvester Feiersleben de volgende dag langs zou komen om voor zijn kippen te zorgen. Vanaf hun eerste ontmoeting had Anna Lindhorst nooit enige verdenking gekoesterd dat er iets niet in orde was met haar huurder, die altijd aardig was tegen haar zoon en zijn huur stipt op tijd betaalde. Ze geloofde zijn verhaal.

Daarna pakte Eichmann zijn koffer op en liet de heide achter zich.[18] Na zijn gewone uniform, een verschoten blauwe overall, gaven zijn nieuwe kleren hem het gevoel dat hij opviel. Onder de naam Otto Heniger reisde hij per trein naar München, in de zenuwen dat hij ieder moment ontdekt zou kunnen worden, nu hij de betrekkelijke veiligheid van het bos achter zich had gelaten. Vanuit München reisde hij naar een stad aan de Beierse grens. Het zou nog een probleem worden om de grens met Oostenrijk te passeren en daarna door te reizen naar Italië. Eichmann kende elke halteplaats en elke contactpersoon op de uitgestippelde route uit zijn hoofd die de agent van het ondergrondse netwerk – een man met wie hij contact had gelegd via gecodeerde advertenties in de krant en die hij alleen maar kende onder de naam ‘Günther’ – hem had gegeven. Eichmann had ‘Günther’ driehonderd mark gegeven voor diens hulp, een vijfde van zijn spaargeld.

In de stad wemelde het van de grenspolitie, duidelijk op zoek naar voortvluchtige personen.[19] Eichmann had de zenuwen toen hij het hotelformulier invulde en raakte in paniek toen zijn contactpersoon niet kwam opdagen. (Later hoorde hij van medewerkers van de man dat deze in het ziekenhuis lag). Na een week wachten regelde zijn contactpersoon een jager uit de streek die Eichmann over de grens zou smokkelen. Hij was blij dat hij kon vertrekken. Eichmann bond zijn

koffer op zijn rug en de twee mannen liepen over goedgebaande bospaden de bergen in en stopten niet voordat zij een hut hadden bereikt die hoog op de helling lag. Toen de nacht inviel keek Eichmann naar beneden, naar het Duitse landschap: na morgen zou hij zijn geboorteland waarschijnlijk nooit meer terugzien.

Terwijl ze de volgende dag aan het ontbijt zaten, keek de jager uit het raam en zag een grenswacht komen aanlopen over het pad. ‘Niets aan de hand,’ zei hij tegen Eichmann. ‘Hij heeft natuurlijk rook uit de schoorsteen zien komen. Hij wil waarschijnlijk alleen een kop koffie.’ Eichmann verschool zich, verstijfd van angst, in een stoffige kast en probeerde niet te niezen terwijl de jager en de grenswacht zaten te kletsen en koffie dronken. Nadat de grenswacht weer was vertrokken, kwam Eichmann uit de kast gerold en de jager leidde hem over een kronkelende route, ver weg van de patrouilles, en daalde met hem af naar Kufstein in Oostenrijk. Nadat hij de nacht in een klooster had doorgebracht dat op zijn lijst stond met betrouwbare adressen, nam hij een taxi naar Innsbruck. Daar had hij twee contactpersonen. De eerste, een vroegere SS-luitenant, stuurde hem weg en zei chagrijnig: ‘Ze sturen werkelijk elke verdomde zwerver naar mij toe.’ De tweede nam Eichmann mee naar een herberg bij de Brennerpas die tussen Oostenrijk en Italië door de Alpen loopt. Er zaten Franse soldaten in het gebied, daarom moest Eichmann zich schuilhouden op een zolder vol spinnenwebben en rommel van de waard.

Verscheidene dagen later vond de waard dat het nu wel veilig was om te vertrekken; hij bracht hem naar het begin van de pas. Deze keer mocht Eichmann zijn koffer niet meenemen; de waard was bang dat het argwaan zou wekken als zij een patrouille tegenkwamen. Anderhalve kilometer over de grens met Italië kwam een priester in een zwart gewaad op een fiets aanrijden en stopte bij de twee mannen. Hij had Eichmanns koffer bij zich; de priester was zonder problemen de grens overgekomen.

Nadat de waard terug was gegaan naar Oostenrijk, dronken Eichmann en zijn nieuwe metgezel samen een glas wijn om de

geslaagde grensoverschrijding te vieren. De priester regelde een auto die hen naar Merano bracht, een Tiroolse stad in Noord-Italië. Eichmann bracht de nacht door in een kasteel, ook een betrouwbaar adres voor voortvluchtige nazi's. De volgende dag kreeg hij een nieuwe identiteitskaart, uitgegeven door het stadhuis van een aangrenzend dorp, Termeno.

Alles was geregeld. Om door Europa te reizen en de Atlantische Oceaan over te steken naar Zuid-Amerika had Eichmann een netwerk aangeboord waarvan de tentakels zich over heel Europa uitstrekten, inclusief het Vaticaan en de hoogste regeringskringen van Argentinië. Voortaan zou hij Ricardo Klement heten. De agent van het ondergrondse netwerk die hem zijn identiteitsbewijs bracht, had ook een inreisvisum bij zich voor zijn definitieve bestemming: Buenos Aires.

In februari 1945 had Juan Perón de meest vooraanstaande leden van de invloedrijke Duitse gemeenschap in Buenos Aires bijeengeroepen; de meesten van hen waren enthousiaste aanhangers van het Derde Rijk.[20] De negenenveertigjarige vicepresident en minister van Oorlog van Argentinië – een machiavellistische opportunist in de ogen van zijn vijanden en een fatsoenlijke, charismatische redder van het gewone volk in de ogen van zijn aanhangers – kondigde aan dat Argentinië een eind zou maken aan zijn neutraliteit en Duitsland de oorlog zou verklaren. 'Het is louter een formaliteit,' legde Perón verontschuldigend uit, om het land de strafmaatregelen te besparen wanneer de oorlog ten einde was.[21] Het was bepaald geen geheim dat Argentinië de nazi's de gelegenheid bood op zijn grondgebied inlichtingen te verzamelen en geheime oorlogshandelingen op het westelijk halfrond voor te bereiden. Op de bijeenkomst had Perón duidelijk gemaakt dat hij de Duitse gemeenschap niet in de steek zou laten.

Perón stamde uit een geslacht van nationalistische officieren die vurig katholiek waren en weinig ophadden met democratische

principes.[22] Van 1939 tot 1941 had hij als militair attaché in Rome gewoond en hij had grote bewondering voor Benito Mussolini en de Italiaanse fascisten. Twee jaar na zijn terugkomst in Argentinië had hij een coup gepleegd, samen met een handvol andere militairen. Door zijn geflirt met de industriearbeiders had hij genoeg populariteit verworven om, nog geen jaar na de oorlog, de presidentsverkiezingen te winnen. Het was meer een goedkeuringsstempel dan een verkiezing, aangezien hij het land met zijn vijftien miljoen inwoners al langer bestuurde, zij het niet formeel.

Na de nederlaag van Duitsland wilde Perón de immigratie bewerkstelligen van naziwetenschappers en -ingenieurs ten behoeve van de militaire research en de industrialisering van zijn land.[23] Maar hij vond ook dat het zijn plicht was om vriendschappelijke betrekkingen te onderhouden met de Duitsers en anderen afkomstig uit de asmogendheden; hij hielp dan ook iedereen die naar zijn land wilde komen om een nieuw bestaan op te bouwen, wat ze tijdens de oorlog ook hadden uitgespookt. Hij beschouwde de Neurenberg-processen als een ‘schande die de geschiedenis nooit zal vergeven’[24] en zwoer alles te doen wat hij kon om anderen te helpen aan het lot van beklaagde te ontkomen. Hij stelde zich veel minder gastvrij op tegenover degenen die zich wilden voegen bij de grote Joodse gemeenschap in het land en stelde een fervente antisemiet aan als hoofd immigratie. Deze publiceerde een boek waarin hij bijvoorbeeld beweerde dat de Joden ‘zich als een gezwel nestelen in het volk waar ze zich willen vestigen.’[25]

Geleid door het hoofd van de Argentijnse geheime dienst, Rodolfo Freude, richtten de agenten van het ontsnappingsnetwerk operatiebases in heel Europa op.[26] Freude was de telg van een rijke Argentijnse zakenman met belangrijke naziconnecties, die mede Peróns verkiezingscampagne voor het presidentschap had gefinancierd.

Het netwerk bestond onder anderen uit Carlos Fuldner, een Argentijnse Duitser en voormalig kapitein bij de SS die tot Himmlers entourage had behoord; verder uit voormalige leden van de *Waffen-SS* en de *Abwehr* (de Duitse contraspionagedienst); uit een Kroatische ambassadeur in Berlijn tijdens de oorlog; uit een Spaanse journalist, en uit oorlogsmisdadigers uit België, Frankrijk, Tsjecho-Slowakije, Nederland en Duitsland, die de schuld van hun verkregen vrijheid inlosten door medevluchtelingen te redden. Ze kregen hun orders rechtstreeks van Freude in het presidentiële paleis Casa Rosada, in het hart van Buenos Aires, en deze agenten zorgden voor de financiering van de operaties, betaalden steekpenningen aan plaatselijke beambten, regelden veilige onderkomens en vervoer voor hun protegés, waren in de weer met de immigratiedienst en de Argentijnse consulaten om de noodzakelijke inreisvisa en andere papieren te regelen, en verzorgden de coördinatie met de vertegenwoordigers van het Vaticaan.

Het netwerk zou nooit zo effectief zijn geweest zonder de hulp van de katholieke Kerk, met name van bisschop Alois Hudal, rector van de Santa Maria dell'Anima in Rome.[27] Diens kerk was ooit een armenhuis geweest, maar had zich in de vijftiende eeuw ontwikkeld tot een centrum van Duitssprekende katholieken in Italië en de keizerlijke adelaarsvlag wapperde nog steeds van de torenspits. Onder auspiciën van Hudal, een Oostenrijker en groot bewonderaar van Hitler, die trots te koop liep met zijn gouden insigne van de NSDAP, bood de kerk een veilige haven voor oorlogsmisdadigers; dezen werden Europa uitgesmokkeld, in nauwe samenwerking met Peróns agenten. In 1948 schreef Hudal persoonlijk een brief aan Perón met het verzoek visa te verstrekken voor vijfduizend Duitsers en Oostenrijkers die 'dapper gevochten' hadden tegen het communisme. Hij kon zich niet vinden in de term 'oorlogsmisdadigers' omdat degenen die hij hielp naar zijn mening niet schuldig waren aan de misdaden waarvan zij werden beticht, aangezien ze slechts bevelen hadden opgevolgd van hun superieuren. Hudal werd in zijn werk bijgestaan door kardinalen die een hogere positie innamen en door

priesters die in de kerkelijke hiërarchie zijn minderen waren. Een groot aantal kloosters en conventen in Duitsland, Zwitserland, Oostenrijk en Italië dienden als toevluchtsoorden op de ontsnappingsroutes – '*Rattenlinien*' – van de nazi's. Paus Pius XII keurde de betrokkenheid van het Vaticaan bij het netwerk officieel niet goed, maar hij zag het door de vingers, voornamelijk vanwege het feit dat de Kerk zich had opgeworpen als bolwerk tegen de verspreiding van het communisme.

Volgens een vertrouwelijk rapport van de CIC (1947) zat het naoorlogse Europa boordevol vluchtelingen.[28] Overal kon men gemakkelijk aan valse paspoorten en identiteitspapieren komen en het was niet moeilijk bereidwillige smokkelaars in te huren. Argentinië en het Vaticaan waren niet de enige autonome staten die een toevluchtsoord vormden voor voormalige nazi's, van wie velen betrokken waren geweest bij de gruweldaden tijdens de oorlog. Ook de geallieerden smokkelden een aantal oorlogsmisdadigers het land uit, onder meer voormalige SS-officieren, die gerekruteerd werden voor inlichtingenwerk gericht tegen de Sovjet-Unie en haar satellietstaten. Het was zelfs zo dat de Verenigde Staten en ook andere landen deels dezelfde vluchtroutes en *'safe houses'* gebruikten om personen Europa uit te smokkelen als Argentinië en het Vaticaan.

Toch werd geen enkele smokkeloperatie even professioneel en op zo'n grote schaal gerund als die van Juan Perón.[29] Toen Eichmann zijn voelhoorns uitstak vanaf de Lüneburger Heide om erachter te komen hoe hij Duitsland kon verlaten, pikte een van de belangrijkste netwerkmedewerkers, Reinhard Kops, die een verbindingsschakel vormde tussen bisschop Hudal en de Argentijnen, zijn naam onmiddellijk op. Kops was een expert geweest in de bestrijding van de vrijmetselarij en *ook Abwehr*-agent, en hij kende Eichmann nog goed van zijn tijd in Berlijn en Hongarije. Eichmanns ontsnapping naar Argentinië zou buitengewoon goed uitkomen. In juni 1948 werd in Buenos Aires een immigratiedossier voor hem aangelegd. Een inreisvisum werd afgegeven en de identiteitspapieren uit Termeno

geregeld. Eichmann moest wel aanwezig zijn bij de volgende stappen in het proces, dat een duidelijk pad volgde, uitgezet met Kops hulp. Eichmann was slechts een van de velen die op deze manier wisten te ontsnappen binnen hetzelfde tijdsbestek van een paar maanden: bijvoorbeeld ook ‘de Engel des Doods’, Josef Mengele; ‘de Slager van Riga’, Eduard Roschmann; de massamoordenaar Erich Priebke; de uitvoerder van de ‘genadedood’ van de geestelijk gestoorden en gehandicapten, Gerhard Bohne; en de gevreesde SS-commandant Josef Schwammberger. Nu wilde Eichmann, de laatste van de groep, hen volgen naar de vrijheid, die een land aan de andere kant van de wereld, geleid door een vriend van de nazi’s, hun zou verschaffen.

Reizend onder de naam Ricardo Klement, verliet Eichmann Merano.[30] Diezelfde avond nog arriveerde hij in Genua. De vierhonderd jaar oude stenen vuurtoren aldaar wierp zijn lichtbundels over de oude haven en lichtte zijn ontsnapping bij.

Eichmann ging naar de kerk van San Antonio, gelegen bij de haven, te midden van een groepje oude pastelkleurige huizen. Hij klopte op de deur en wachtte tot zijn volgende contactpersoon, de eerwaarde Edoardo Dömöter, de deur open zou doen. De oude franciscaner monnik verwelkomde Eichmann, nam hem mee naar het priesterkoor en liep met hem mee naar zijn kamer. Kops had Dömoter persoonlijk aanbevolen om de operaties in Genua te leiden. Hij wist dat de Hongaarse priester zeer sympathiek stond tegenover de voortvluchtige nazi’s.

De volgende dag meldde Eichmann zich bij het stadshoofdkwartier van het Internationaal Rode Kruiscomité (ICRC). Hij overlegde zijn officiële inreisvisum en de identiteitskaart uit Termeno, samen met een aanbevelingsbrief van Dömöter. Hierin stond dat Ricardo Klement een oorlogsvluchteling was en geen reisdocumenten kon krijgen van een andere instantie. Zonder enige aarzeling accepteerde de beambte zijn aanvraag voor een paspoort van het Rode Kruis. Hij nam Eichmanns vingerafdrukken en diens foto, bevestigde één kopie aan het kartonnen

paspoort en zette er een Rode Kruisstempel op met de datum 1 juni 1950. Een overgelukkige Eichmann liep het kantoor uit; nu voelde hij zich weer een normaal mens. Daarna ging hij naar het Argentijnse consulaat, waar hij zijn visum kreeg, alweer zonder enig probleem. Ten slotte ging hij naar het Argentijnse immigratiebureau. Ze controleerden zijn papieren en hij moest een medisch routineonderzoek ondergaan. De dokter deed zijn bril af – misschien, dacht Eichmann, om te zien of die deel uitmaakte van een vermomming. Dat was duidelijk niet het geval en hij kwam door de test.

Tijdens zijn verblijf in Genua bracht Eichmann zijn avonden door met schaken en chianti drinken met Dömöter.[31] De dag voordat zijn schip vertrok, accepteerde Eichmann de uitnodiging van de priester om de mis bij te wonen en kreeg hij diens zegen. De volgende dag, 17 juli 1950, liep Eichmann door de havenwijk met zijn koffer. Hij had een nieuw pak aan, droeg een strikdas en een zwarte hoed en zag eruit als een handelsreiziger. Hij ging aan boord van het passagiersschip *Giovanna C* en deponeerde zijn koffer op zijn kooi in zijn hut in de derde klasse. Hierna ging hij naar het bovendek om te kijken hoe het schip vertrok. Op zijn passage naar Argentinië werd hij vergezeld door twee andere vroegere nazi’s die ook door Peróns netwerk geholpen waren: Wilhelm Mohnke, een SS-brigadegeneraal die met Hitler in de bunker had gezeten, en SS-kapitein Herbert Kuhlmann, commandant van een pantserdivisie van de *Hitlerjugend*.[32]

Toen het schip de haven uitstoomde, werd Eichmann plotseling overmand door een gevoel van niet alleen opluchting, maar ook van triomf dat hij zijn achtervolgers te slim af was geweest.[33] Als hij eenmaal in Argentinië was aangekomen, was het risico van ontdekking door de geallieerden bijzonder klein, vooral als hij voorzichtig was. Maar de wetenschap dat hij onherroepelijk gebroken had met zijn vaderland, temperde zijn vreugde. Hij stak zijn hand in zijn zak en liet het beetje aarde dat hij meegenomen had voor hij de grens met Oostenrijk was overgestoken, door zijn vingers glijden. Hij nam zich

voor zijn gezin te laten overkomen zodra hij in Argentinië gesetteld was en een baan had gevonden.

De reis van een maand naar Argentinië verliep langzaam.[34] Er kwamen meer passagiers aan boord in Napels, Barcelona en Lissabon voordat het schip koers zette naar het zuiden, langs de Afrikaanse kust, naar Dakar. De ondraaglijke hitte was onontkoombaar. Daarna stak het schip de Atlantische Oceaan over en de verveling van de eindeloze zeevlakte werd slechts doorbroken door twee zware stormen waardoor alle passagiers zwemvesten moesten dragen en in hun hut moesten blijven.

Eichmann had tijd in overvloed om te lezen over zijn plaats van bestemming. Argentinië was acht keer zo groot als Duitsland en strekte zich uit van de droge, winderige gebieden in het zuiden, die zo dicht bij de Zuidpool lagen dat ijzige winden het land teisterden, helemaal tot de tropische oerwouden in het noorden.[35] In het westen lag de Andes, het reusachtige gebergte, met tal van toppen van bijna zevenduizend meter. En in het oosten was er de Atlantische Oceaan, met een kustlijn van wel vierduizend kilometer. Het hart van het land, met zijn pampa's – vruchtbare grasvlakten –, leverde het voedsel voor de 22 miljoen inwoners van Argentinië. Op deze steppen, schreef een van de reisboekauteurs, 'zijn de afstanden van huis tot huis te groot om het blaffen van de honden te kunnen horen, zelfs in de stilste nacht; het is een land waar de hanen maar twee keer kraaien, omdat ze geen antwoord krijgen[36] […] Het is het land waar het groen zich uitstrekt als een zeevlakte en waar de meeuwen de ploegen volgen zoals zeemeeuwen de schepen volgen.' Deze lege, open vlakten vormen een scherp contrast met de metropool Buenos Aires, die zich naar alle kanten uitstrekt en een gebied bestrijkt van honderd vierkante kilometer, waar meer dan een derde van alle Argentijnen woont. In een dergelijk land zou Eichmann zich schuil kunnen houden onder de miljoenen inwoners van de stad aan de westelijke oever van de Río de la Plata ('rivier van zilver') of in een geïsoleerde buitenpost, ver weg van enig menselijk contact.

Eindelijk, na een korte stop in Río de Janeiro, legde de *Giovanna C* op 13 juli, bij zonsondergang, aan in Montevideo, Uruguay. Het schip zou daar aangemeerd blijven tot de volgende morgen, aan de overkant van de rivier waaraan ook Buenos Aires ligt, omdat schepen alleen overdag mochten aanleggen in de haven van Buenos Aires. Terwijl Eichmann op de boeg stond, staarde hij over het water naar de lichtjes van zijn nieuwe vaderland. De volgende dag zou hij weer een nieuwe identiteit hebben, de vierde in vijf jaar tijd. Hij stelde zich voor dat alle identiteiten met elkaar een gesprek voerden in zijn hoofd.

‘Luister eens,’ zei Barth tegen Eckmann, ‘waren al die slachtingen, al die moorden nu echt nodig?’[37]

‘En wat heeft dat uiteindelijk opgeleverd?’ vroeg Heniger, voor hij zich tot Klement wendde. ‘Wat verwacht jíj eigenlijk van je komst naar Argentinië?’

Starend in de verte, hield Eichmann zichzelf voor de zoveelste keer voor dat hij slechts bevelen had opgevolgd, net als elke Russische, Franse, Britse of Amerikaanse soldaat had gedaan. Ze waren allemaal medeschuldig aan de gruweldaden, besloot hij. Maar dat was verleden tijd. Vanaf morgen zou hij weer kunnen leven zonder de constante angst gepakt te worden, zonder het gezicht van elke voorbijganger te moeten bestuderen of deze er blijk van gaf dat hij hem had herkend.

De volgende morgen naderde de *Giovanna C* de oevers van de koffiekleurige Río de la Plata, waar Buenos Aires zich uitstrekt over een egale laagvlakte. Het passeerde reusachtige baggermolens die de ondiepe rivier uitgroeven en meerde af in de haven. Eichmann verliet het schip, met in zijn koffer alles wat hij bezat, en ging in de rij staan bij de immigratiebalie. Hij zette opnieuw alle details van zijn nieuwe identiteit op een rijtje en bereidde zich voor op de antwoorden op de vragen van de beambte.

Naam? Ricardo Klement.[38] *Geboortedatum?* 23 mei 1913. *Naam van uw moeder?* Anna. *Huwelijkse staat?* Alleenstaand. *Beroep?* Mecanicien. *Geboorteplaats?* Bolzano, Italië. *Moedertaal?* Duits.

Kunt u lezen en schrijven? Ja. *Geloof?* Katholiek. *Emigratiereden?* Werk zoeken. *Waar verblijft u?* Hotel Buenos Aires.

Er bleek volstrekt geen reden geweest te zijn om dit steeds te repeteren. Zijn paspoort werd gestempeld zonder dat er verder een vraag werd gesteld en de beambte wuifde Eichmann met een handgebaar zijn nieuwe land binnen. Hij was niet van plan dit ooit nog te verlaten.

7

CARLOS FULDNER, de efficiënte, veertigjarige, veeltalige leider van de Argentijnse ‘rattenlijn’ loodste Eichmann zijn nieuwe leven binnen.[1] Het eerste wat hij deed, was Eichmann een appartement in Florida bezorgen, een wijk ten noorden van het centrum van de stad, en de nieuwkomer voorstellen aan anderen die hij geholpen had te ontsnappen.

Buenos Aires zat vol gevluchte Duitse nazi’s, Italiaanse fascisten, Spaanse falangisten, Belgische rexisten en ballingen van het Franse Vichy-regime, de Roemeense IJzeren Garde, de Kroatische Ustashi en Hongaarse Pijlkruisers.[2] Het aantal topoorlogsmisdadigers liep in de honderden, maar nog eens vele duizenden waren lid geweest van deze groeperingen en in ieder geval medeplichtig aan de gruweldaden tijdens de oorlog. Ze gingen met elkaar om; sommigen van hen hoorden tot de intimi van Perón en werkten ofwel rechtstreeks voor zijn regering, ofwel voor door de staat gesponsorde ondernemingen.

Eichmann merkte algauw dat Buenos Aires een hechte Duitse gemeenschap bezat, met eigen wijken, privéclubs, scholen en restaurants, en zelfs met drie grote Duitstalige kranten.[3] Deze gemeenschap had voor het overgrote deel Hitler gesteund tijdens de oorlog en velen van hen deelden ook zijn antipathie tegen de Joden,

van wie er 300.000 in Argentinië woonden. De ondergang van het Derde Rijk werd als een tragedie ervaren.[4] Zoals een buitenlandse correspondent in mei 1945 schreef: 'Van alle hoofdsteden van de landen die in oorlog waren met Duitsland, heeft Buenos Aires zich onderscheiden door het feit dat zij waarschijnlijk de enige was waar er geen publieke vreugde-uitingen te signaleren waren bij de val van Berlijn.'[5] De klap werd slechts verzacht door het goud dat vanuit Duitsland het land binnenstroomde, zowel voor als na de val van het *Reich*.

Dankzij Fuldners introductie voelde Eichmann zich op zijn gemak in zijn nieuwe wereld. De stad zelf deed hem in vele opzichten denken aan Europa, voornamelijk door de vele immigranten die aan het begin van de eeuw uit Spanje, Italië, Engeland en Duitsland het land binnengekomen waren. Net als Parijs en Rome kon Buenos Aires bogen op brede, door platanen beschaduwde boulevards, weelderige tuinen, elegante *plaza's* met in het midden indrukwekkende marmeren fonteinen en kapitale villa's en appartementengebouwen die versierd waren met cherubijnen en bloemen.[6] Er waren zevenenveertig theaters, met name de Colón, ontworpen naar het model van de Parijse *Opéra*. Talloze goede restaurants, gerenommeerde universiteiten, chique winkels, exclusieve clubs, intellectueel hoogstaande uitgeverijen en art-nouveaubioscopen – dat had Buenos Aires allemaal te bieden. De trots van de inwoners op het Europees-continentale karakter van hun stad was zo groot dat ze, als ze naar het aangrenzende Chili of Brazilië reisden, zeiden dat ze 'naar Zuid-Amerika gingen'.

Buenos Aires was ook een moderne handelsstad, het middelpunt van de handel in de enorme hoeveelheden landbouwproducten en natuurlijke hulpbronnen van Argentinië, en eveneens het industriële centrum van het land. Snelwegen en een uitgebreid spoorwegnet strekten zich uit in alle richtingen, voor de aanvoer van goederen uit het binnenland, en via de haven, een van de grootste van Zuid-Amerika, werden deze goederen naar het buitenland verscheept. Er

liepen metrolijnen onder de torenhoge, witte wolkenkrabbers en auto's en bussen hadden goeddeels de door paarden voortgetrokken huurrijtuigen vervangen die ooit het straatbeeld hadden bepaald (hoewel men ze nog alijd kon aantreffen in een paar nauwe steegjes, waar ze melk en vlees bezorgden). In de oude binnenstad floreerden tal van banken en op de aandelenmarkt werd druk gehandeld.

Maar Buenos Aires kende ook sloppenwijken, die *villas miserias* genoemd werden, waar honderdduizenden mensen in golfplaten of kartonnen hutten woonden met één enkele kraan voor de watervoorziening van vijftig mensen. Hun ellendige situatie werd nog verergerd door een economie die het grootste deel van de rijkdommen van het land naar een paar honderd families sluisde en te kampen had met een enorme werkeloosheid, een torenhoog oplopende staatsschuld en een bloeiende zwarte markt.

Eichmann had 485 peso's in zijn zak toen hij in Buenos Aires aankwam.[7] Met zo'n beperkte hoeveelheid geld en geen werkvergunning had hij gemakkelijk in de smerige *villas miserias* kunnen belanden, als degenen die hem hier naartoe hadden gehaald hem niet geholpen hadden. Fuldner bezorgde hem een baantje in een ijzerwinkel en bespoedigde de goedkeuring door de politie in Buenos Aires van zijn Argentijnse identiteitskaart. Met deze papieren op zak was Eichmann in oktober 1950 in alle opzichten Ricardo Klement, iemand met een verblijfsvergunning, die legaal kon werken. Vervolgens nam Fuldner hem in dienst als ingenieur bij zijn nieuwe bedrijf CAPRI, dat gefinancierd werd door de regering om dammen en hydro-elektrische krachtcentrales te bouwen in Tucumán. Het personeel van het bedrijf telde meer dan driehonderd Duitsers, onder wie Herbert Kuhlmann, die met Eichmann was meegereisd op de *Giovanna C*,, en tientallen andere voormalige nazi's, onder wie verscheidene hoge partijbonzen van de NSDAP.

Op 30 juni 1952 dronk Eichmann maté voor zijn huisje in het afgelegen dorp La Cocha in de geïsoleerd liggende provincie

Tucumán, zo'n duizend kilometer ten noordwesten van Buenos Aires.[8] Daar woonde hij alleen, te midden van ruige bergen aan weerskanten en een brede, platte vlakte aan de zuidkant, zonder elektriciteit, waterleiding of zelfs maar een kruidenierszaak of een postkantoor in de buurt. De koude windvlagen die vanaf de Andes het dal inwaaiden, brachten maar weinig verkoeling in de hete, droge lucht.

Eichmann zadelde zijn paard, deed een poncho aan, zette een leren cowboyhoed op en reed naar beneden naar een van de vele rivieren die door het gebied stroomden. Aan de waterkant ging hij na hoe diep het water en hoe krachtig de stroming was en schreef de uitkomsten op in een aantekenboekje. Aan het eind van de week zou hij zijn bevindingen doorgeven aan zijn bazen en zijn loon in ontvangst komen nemen. Eichmann verdiende 2.500 peso's per maand als topografisch ingenieur bij CAPRI, het bedrijf waarvan sommigen zeiden dat de afkorting stond voor Duits 'Bedrijf Voor Nieuwe Immigranten'.[9]

Ook als hij onder landgenoten was, bleef Eichmann een *einzelgänger* en weigerde hij vragen te beantwoorden over zijn verleden. Toen zijn directe chef Heinz Lühr, die ontevreden was over zijn slordige werk en hooghartige houding, een poging ondernam om bij zijn superieuren meer over Ricardo Klement te weten te komen, kreeg hij te horen dat hij de zaak moest laten rusten; hij vernam alleen dat Klement 'in het verleden moeilijke dingen meegemaakt' had.[10]

Na twee jaar een geïsoleerd leven geleid te hebben, waarbij bittere, sombere gedachten hem voortdurend door het hoofd hadden gespookt – over de nederlaag van Duitsland en het feit dat hij zich nog steeds schuil moest houden – verlangde Eichmann ernaar zijn vrouw en drie zoons te laten overkomen. Fuldner had Eichmann geholpen om heimelijk contact te leggen met Vera. Hij had haar vanuit Argentinië voor het eerst met kerstmis 1950 een brief geschreven, waarin stond: 'de oom van je kinderen, van wie iedereen denkt dat hij dood is, is in

leven en hij maakt het goed – Ricardo Klement',[11] en vanaf die tijd had hij haar geld gestuurd en instructies gegeven voor de reis.

Op die dag in 1952 dat Eichmann bij de rivier was, scheepte zijn gezin zich in Genua in op het schip *Salta*.[12] Hij vond het verschrikkelijk dat zijn vrouw haar meisjesnaam moest voeren en dat zijn drie zoons moesten zeggen dat hun vader dood was en dat zij naar Argentinië gingen om bij hun oom te gaan wonen, maar hij kon er niet van uitgaan dat de jacht op hem inmiddels was gestaakt. Voorzorgsmaatregelen waren nog steeds noodzakelijk.

Drie weken later nam Eichmann de trein naar Buenos Aires. Niet lang na zijn aankomst werd het land in rouw gedompeld door de dood, op 26 juli, van Eva Perón, de echtgenote van Juan Perón en de presidentsvrouwe die door het volk werd aanbeden. Overal hingen vlaggen halfstok.[13] Fabrieken en overheidsgebouwen waren gesloten. Onder een grauwe, stormachtige lucht hingen mensen op kruispunten en op aanplakborden in de hoofdstad portretten op van de 'spirituele leidster' van Argentinië, en kaarslichtprocessies trokken door de straten.

Twee dagen na haar dood ontscheepten de passagiers van de *Salta*, terwijl de regen met bakken uit de hemel viel.[14] Eichmann stuurde twee vrienden naar de haven om zijn gezin op te halen, een voorzorgsmaatregel voor het geval dat men hen op het spoor was gekomen toen zij Genua verlieten. Ze werden naar een onopvallend hotel gebracht. Toen Eichmann in de deuropening verscheen, huilde Vera van vreugde. Ondanks haar grote blijdschap viel het haar onwillekeurig op dat haar man er stukken ouder uitzag. Hij liep nu nog meer voorovergebogen, zijn gezicht zag er getekend en grauw uit en zijn haar was dunner geworden.

'Ik ben jullie oom Ricardo,' zei Eichmann tegen zijn zoons: Klaus, nu zestien, Horst, twaalf en Dieter, tien.

Omdat ze dachten dat hun vader al jaren dood was, twijfelden zijn twee jongste zoons er niet aan dat de man die voor hen stond hun oom

was. Maar Klaus wist dat dit zijn vader was. Desondanks zei hij niets. Eichmann gaf hun elk honderd peso's en de jongens renden weg om de omgeving te verkennen. De twee jongsten kochten een ijsje en snoep, en Klaus, die op zijn vader leek, kocht zijn eerste pakje sigaretten. Later ging het gezin samen uit eten. Eichmann was blij dat hij zijn jongens weer bij zich had.

Toen Eichmann en Vera eenmaal alleen waren, liet ze hem de stapel krantenknipsels zien die ze de afgelopen zeven jaar had verzameld en die de vreselijke misdaden beschreven die hij had gepleegd. Ze wilde tekst en uitleg. Eichmann werd razend en zijn gezicht vertrok zich tot een hard masker. ‘Veronika,’ beet hij haar toe, ‘ik heb niet één Jood gedood en nooit één enkel bevel gegeven om een Jood om te brengen.’[15] Ze vroeg nooit meer iets over zijn verleden.

Zodra de treinen na de staatsbegrafenis van Eva Perón weer begonnen te rijden, namen ze de Pullmann Express naar Tucumán en daarna een vrachtwagen naar Eichmanns afgelegen huis.[16] Daar vertelde hij zijn zoons wie hij in werkelijkheid was en zei tegen hen dat ze nooit ofte nimmer iemand mochten vertellen wie hun ‘oom Ricardo’ eigenlijk was. Hij wilde echter pertinent dat zijn zoons weer de achternaam ‘Eichmann’ aannamen.

In de loop van de volgende maanden gingen de jongens paardrijden op het land en leerden ze iedere dag trouw de vereiste honderd nieuwe woorden Spaans (niet meer en niet minder, luidde het bevel). Ze noemden hun vader na een tijd *der Alte*, ‘die ouwe’. Vera zorgde voor het eten, hield het huisje schoon, deed zuinig aan met het oog op het spaargeld en las elke morgen in haar bijbel. Voor het eerst sinds het begin van de oorlog had Eichmann, langer dan een paar dagen of weken achter elkaar, zijn gezin om zich heen. Hij dacht dat hij nu echt een nieuw leven kon beginnen.

‘Mevrouw Eichmann en haar zoons zijn verdwenen.’[17]

Wiesenthal legde de hoorn op de haak en ging onmiddellijk op weg van Linz naar Altaussee, vanwaar zijn informant hem had

opgebeld, om een onderzoek in te stellen. Het was juli 1952. Samen met de Oostenrijkse politie bezocht hij het huis aan Fischerdorf 8 en ondervroeg Vera Eichmanns buren en de familieleden die zich nog in het gebied bevonden.

De omstandigheden waarmee hun vertrek gepaard was gegaan, overtuigden Wiesenthal ervan dat ze vertrokken waren om zich bij Eichmann te voegen. Het huis was geheel ontruimd, er stonden geen meubels meer en er was een gat gegraven in de tuin alsof iemand dingen die daar verborgen waren geweest had opgegraven, misschien geld of documenten. De huisbaas beweerde dat Vera Eichmann was vertrokken zonder hem daarvan op de hoogte te stellen of de huur op te zeggen. Hij had geen idee waar zij en haar zoons naartoe waren gegaan. De jongens hadden midden in het schooljaar de school verlaten; ze hadden het schoolhoofd geen tekst en uitleg gegeven en ook geen kopieën gevraagd van hun rapporten, die ze toch nodig zouden hebben om terecht te kunnen op een andere school. Een bewoner in de buurt beweerde dat Vera naar Brazilië was geëmigreerd om met een rijke veeboer te trouwen. Haar zuster kwam met een heel ander verhaal, namelijk dat Vera getrouwd en naar Duitsland verhuisd was, maar ze beweerde dat ze haar zusters echtgenoot nooit had ontmoet. Kort daarop ontdekte Wiesenthal een dossier in het Duitse consulaat in Graz waarin stond dat Vera recentelijk een Duits paspoort had gekregen op haar meisjesnaam. Haar zoons Horst en Dieter konden op haar paspoort reizen, aangezien ze minderjarig waren. Klaus had een eigen paspoort gekregen.

Wiesenthal wist dat het gezin zijn laatste kans was om Eichmann te traceren. Nu waren ze weg en kon hij er op geen enkele manier achterkomen waar ze zaten. Hij had geruchten vernomen dat Eichmann in Zuid-Amerika zat, in Duitsland of het Midden-Oosten, maar dát waren het: geruchten.

Wiesenthal raakte in een diepe depressie. Hij at en dronk nauwelijks. Hij leed aan slapeloosheid; hij bracht zijn doorwaakte nachten door met de doden – zijn vrienden en familie en vreemden die

hij nooit zou kennen. Toen zijn vrouw hem vroeg wat hem zo dwars zat, antwoordde hij: ‘De nazi’s hebben de oorlog verloren, maar wíj verliezen de strijd nà de oorlog.’[18] Wiesenthal ging naar zijn dokter en die zei tegen hem dat door zijn werk voor hem ‘het concentratiekamp nooit ophield’.[19] De dokter adviseerde Wiesenthal een hobby te zoeken; daardoor zou in ieder geval de stress verminderen. Wiesenthal zei dat hij erover zou nadenken, maar weigerde pertinent te stoppen met het achtervolgen van oorlogsmisdadigers. Uiteindelijk ging hij postzegels verzamelen en merkte dat hij daar plezier in had.

Zijn landgenoot Tuviah Friedman had genoeg van oorlogsmisdadigers.[20] In de afgelopen jaren had hij gehuiverd bij het zien van nieuwe politiemannen in de straten van Wenen, velen achter in de twintig of begin dertig. Hij was ervan overtuigd dat een aantal van hen bewaker was geweest in de concentratiekampen, maar de politieautoriteiten weigerden hun antecedenten na te gaan. Friedman kreeg te horen dat hij het verleden moest laten rusten, een gedachte die, naar hij wist, ook heerste in de recent opgerichte Bondsrepubliek Duitsland (BRD, West-Duitsland). Zijn werk bij het documentatiecentrum liep af, aangezien de meeste kampoverlevenden en staatloze Joden zich in Israël, Europa of de Verenigde Staten gevestigd hadden. Friedmans vrienden drongen erop aan dat hij naar de toekomst moest kijken en niet naar het verleden, en zeiden: ‘Je hebt jezelf te lang ondergedompeld in Joods verdriet en Joodse tranen.’[21] Zijn toekomstige vrouw, Anna, had besloten naar Israël te emigreren om er medicijnen te studeren en Friedman liet zich vermurwen. Anna kwam uit Hongarije en had de Holocaust overleefd; ze vond dat Israël de enige plek was waar ze zich op haar gemak zou voelen. Dat gevoel van veiligheid kon hij haar niet ontzeggen.

Friedman was bezig voorbereidingen te treffen om naar Israël te vertrekken toen hij van de verdwijning van Vera Eichmann en haar zoons hoorde. Hoewel hij ervan overtuigd was dat Simon Wiesenthal en hij de enige twee mensen waren die de zoektocht naar Eichmann en

diens soortgenoten nog belangrijk vonden, wist hij dat hij desondanks naar Israël moest gaan. Hij stuurde zijn dossiers met getuigenverklaringen van overlevenden, samen met andere verslagen, in twee enorme hutkoffers naar Yad Vashem, een centrum in Israël dat kort daarvoor was opgericht om de Holocaust te documenteren. Daarna vertrok hij naar Haifa om daar een baan te vinden en met Anna te trouwen.

Toen hij in december 1952 weer even terug was in Wenen, bracht hij een bezoek aan Wiesenthal. ‘Tadek,’ zei Wiesenthal, ‘je moet de Israëli’s blijven herinneren aan Eichmann. Laat je niet wijsmaken dat je het verleden moet laten rusten.[22] Laat de Israëlische regering maar alles doen wat ze wil – huizen bouwen, iedereen Ivriet leren, een sterk leger opbouwen. Prima, uitstekend. Maar ze moeten ook beginnen met zoeken naar Eichmann. Zorg dat ze iets dóen.’

Friedman had zijn dossier over Eichmann zelf gehouden. Hij had de informatie niet naar Yad Vashem gestuurd. Maar, zei hij tegen zijn vriend, hij moest verder.

Wiesenthal greep Friedmans hand en herhaalde met nadruk: ‘Denk erover na. Wanneer Eichmann gepakt wordt, zal hij berecht worden door een Joods gerechtshof in een Joodse staat. De waarheid over de geschiedenis en de eer van ons volk, Tadek: beide staan op het spel.’

Eind 1953, na een jaar zonder nieuws over Eichmann, gaf een wonderbaarlijke speling van het lot Wiesenthal de beste aanwijzing over de verblijfplaats van de voortvluchtige sinds hij met zijn zoektocht was begonnen. Hij had een afspraak gemaakt met een oude Oostenrijkse baron in Innsbruck om over postzegels te praten. Baron Mast, een bevlogen monarchist die had geleden onder Hitlers regime, zei tegen zijn gast hoe bezorgd hij was dat voormalige nazi’s nu weer hoge posten innamen in de regering alsof ‘er niets veranderd was’.

De baron haalde een brief uit zijn bureaula en gaf hem aan Wiesenthal; de brief was afkomstig van een kolonel van de *Luftwaffe*, die Hitler nooit had gemogen en nu in Argentinië woonde. ‘Mooie postzegels, hè?’ merkte de baron op. ‘Maar lees eens wat erin staat.’

Wiesenthal vouwde de brief open en las de inhoud in stilte: ‘Er zijn een paar mensen hier die we vroeger allebei gekend hebben.[23] […] Dan zijn er nog een paar die je nooit hebt ontmoet. Stel je voor wie ik nog meer zag – en met wie ik zelfs tweemaal heb moeten praten: dat smerige zwijn Eichmann die het commando voerde over de Joden. Hij woont in de buurt van Buenos Aires en werkt bij een waterbedrijf.’

‘Wat zegt u me daarvan, hè?’ vroeg de baron. ‘Een aantal van de ergsten van de hele bende zijn ontkomen.’

Verbijsterd haastte Wiesenthal zich terug naar zijn hotel om op te schrijven wat hij gelezen had, met daarbij naam en adres van de afzender. Na zijn terugkomst in Linz[24] belde hij de Israëlische consul in Wenen en stuurde hem vervolgens een pakket met de inhoud van de brief van de baron, een levensbeschrijving van Eichmann, voorbeelden van zijn handschrift, zijn foto en een overzicht van de acht jaar lange zoektocht naar hem. Wiesenthal benadrukte dat hij er zeker van was dat, als de Israëli’s dit spoor zouden volgen, ze Eichmann zouden vinden.

Naarmate de maanden verstreken zonder enig bericht uit Israël werd Wiesenthal radeloos bij het vooruitzicht dat er geen actie zou worden ondernomen, maar zelf kon hij weinig beginnen. Hij had het geld niet om naar Buenos Aires te gaan en sprak geen Spaans. Daar kwam nog bij dat de Argentijnse regering voormalige nazi’s graag een toevluchtsoord bood en nogal vijandig stond tegenover Joden. Zelfs als hij Eichmann vond, zou hij hem niet kunnen arresteren en het land uit krijgen, zo besefte hij. Toch had hij nog hoop dat de Israëli’s in actie zouden komen.

Op 30 maart 1954 werd die hoop de bodem ingeslagen. De Israëlische consul, Arie Eshel, had een onderhoud met Wiesenthal en zei tegen hem dat de Israëli’s meer details nodig hadden over Eichmanns exacte verblijfplaats voordat ze een onderzoek zouden instellen. Ze hadden de middelen niet om ieder gerucht met betrekking tot Eichmann na te trekken. Ze hadden genoeg aan hun hoofd: ze

moesten de staat opbouwen en de escalerende spanning met Egypte het hoofd bieden. Israël diende nu zijn aandacht te richten op de toekomst, niet op het verleden. Eshel stelde voor dat Wiesenthal contact zou opnemen met Nahum Goldmann, de stichter van het Joodse Wereldcongres, en, naast de Israëlische eerste minister Ben-Goerion, de meest invloedrijke Joodse leider op het wereldtoneel. Volgens Eshel was Goldmann geïnteresseerd in wat Wiesenthal te weten was gekomen over Eichmann.

Diezelfde dag nog schreef Wiesenthal een brief aan Goldmann. Hij begon zijn schrijven als volgt: ‘Ik heb me jarenlang beziggehouden met Eichmann[25] en ook al heb ik meer geluk gehad met tal van andere personen, met déze zaak heb ik altijd pech gehad.’ Hij vermeldde nogmaals de details die hij naar de Israëli’s had gestuurd en smeekte Goldmann vervolgens om krachtdadig op te treden naar aanleiding van deze informatie. Hij eindigde zijn brief met de woorden: ‘Ik hoop maar dat de man die u op de zaak zet, meer geluk heeft dan ik. Ik ben in ieder geval van ganser harte bereid om weer betrokken te raken bij de zaak, mocht u dat eventueel van belang achten.’

Daarna wachtte Wiesenthal voor de zoveelste keer op een antwoord. Hij verwachtte een snelle reactie, maar er verstreken twee maanden waarin hij niets hoorde. Uiteindelijk ontving hij een briefje van Abraham Kalmanowitz, een vooraanstaande rabbi en geleerde uit New York. Goldmann had het materiaal doorgestuurd naar de rabbi. Kalmanowitz wilde weten of Wiesenthal in het bezit was van Eichmanns exacte adres, zijn valse naam en of er afdoende bewijs bestond dat hij nog in leven was. ‘Dit is van groot belang, omdat we geen betrouwbare getuige hebben dat Eichmann sinds het eind van de oorlog nog gesignaleerd is,’ schreef Kalmanowitz.[26] Wiesenthal antwoordde gefrustreerd dat er veel indicaties waren dat Eichmann in leven was, waaronder zijn ontsnapping uit Ober-Dachstetten en de verdachte activiteiten van zijn vrouw. Wat zijn adres en valse naam betreft, die bezat hij geen van beide, maar hij stelde voor dat zij voor vijfhonderd dollar wel een Spaanssprekende speurder konden inhuren

om naar Buenos Aires te gaan. Kalmanowitz bracht daar tegenin dat het veel waarschijnlijker was dat Eichmann zich in Damascus, Syrië, bevond, althans volgens de meest recente inlichtingen van zijn bronnen. Verder verklaarde de rabbi dat hij ‘zeer geïnteresseerd [was] in de concrete aanwijzing over Eichmanns verblijfplaats, aangezien dat de enige informatie is die voor onze regering de aanleiding vormt om in actie te komen.’

Wat Wiesenthal niet wist, was dat rabbi Kalmanowitz al vanaf herfst 1953 herhaalde pogingen had ondernomen om de CIA ertoe aan te zetten een onderzoek te starten naar Eichmann. De rabbi had brieven gestuurd naar de Amerikaanse president, de minister van Buitenlandse Zaken en de directeur van de centrale inlichtingendienst. Hij had ook een senator van New Jersey in de arm genomen om druk uit te oefenen op Washington. Oktober 1953 antwoordde de CIA: ‘Het is onze taak niet om oorlogsmisdadigers aan te houden.’[27] De CIA verklaarde ook dat, zelfs al zouden zij Eichmann vinden, het enige wat ze dan konden doen was de West-Duitse regering daarvan op de hoogte te stellen, die, volgens de meest recente wetgeving, de bevoegdheid had tegen oorlogsmisdadigers op te treden. De West-Duitse bondskanselier Konrad Adenauer was er echter ook niet erg in geïnteresseerd jacht op hen te maken, gezien het feit dat hij twee jaar daarvoor de volgende verklaring had afgelegd: ‘De tijd is aangebroken om het uitroken van nazi’s te staken.[28] […] Als we daar eenmaal mee beginnen, dan is het eind niet in zicht.’ Kalmanowitz had Wiesenthals brief doorgegeven aan de CIA, maar dat had de inlichtingendienst er niet toe bewogen enige actie te ondernemen.[29]

Ontmoedigd door zijn briefwisseling met Kalmanowitz,[30] schreef Wiesenthal een laatste brief aan Goldmann, waarin hij hem meedeelde dat een recent bericht van het persbureau Reuters, namelijk dat Eichmann door Joodse wrekers omgebracht was in een bos even buiten Linz, pertinent onjuist was en dat was gebleken dat je aan Kalmanowitz niets had als je verder wilde komen met het onderzoek

naar aanleiding van de tip uit Argentinië. Goldmann reageerde niet. Kort daarop sloot Wiesenthal zijn kantoor, pakte zijn papieren in dozen die bij elkaar meer dan vijfhonderd kilo wogen, en stuurde die naar Yad Vashem.[31] Net als Friedman bewaarde hij zelf zijn dossier over Eichmann, maar verder hield hij het najagen van dit fantoom voor gezien – een fantoom dat niemand anders, zo leek het wel, iets kon schelen. Zijn teleurstelling dat hij er niet in geslaagd was de oorlogsmisdadiger te vinden, hield hem 's nachts wakker en bleef hem overdag achtervolgen. In veel opzichten was Eichmann de belichaming geworden van de nazimachinerie die in juli 1941 voor het eerst in Wiesenthals leven was verschenen, toen hij in Lvov gearresteerd was en met veertig andere Joden tegen de muur was gezet. De helft van de groep had al een nekschot gekregen toen een avondmis, aangekondigd door het luiden van kerkklokken, het bloedbad onderbrak.

Nu er in Korea fel werd gevochten en de kloof tussen het Westen en de Sovjet-Unie steeds groter werd, kon de wereld het zich niet permitteren zich te bekommeren om misdaden begaan in het verleden. 'We hebben wel wat anders aan ons hoofd,' kreeg Wiesenthal te horen van zijn Amerikaanse vrienden.[32] Zo leek iedereen erover te denken en dus werd de jacht op Eichmann gestaakt.

8

OP EEN MIDDAG EIND DECEMBER 1956 nam Sylvia Hermann haar nieuwe vriend, Nick Eichmann, mee naar huis. Ze woonde nog bij haar ouders in Olivos, een grotendeels Duitse voorstad in het district Vicente López van Buenos Aires aan de Río de la Plata, zo'n vijftien kilometer ten noorden van het stadscentrum. De twee vormden een opvallend paar. Nick was lang en blond, met lichtblauwe ogen en een guitige glimlach.[1] Sylvia was ook aantrekkelijk met haar dikke bruine haar, blauwe ogen en een expressief gezicht.[2] Ze had ook een scherp verstand en een eigenzinnig karakter. De twee hadden elkaar kort geleden ontmoet in een van de dancings in de buurt en waren sindsdien een paar keer samen uitgegaan. Sylvia had Nick uitgenodigd om kennis te maken met haar ouders die Duitse immigranten waren.

Het voorstellen vond plaats in hun beider moedertaal. Nick zocht de hand van Sylvia's vader, Lothar Hermann, een tengere man die blind was. Tijdens het avondeten spraken ze over Duitsland. Nick vertelde trots dat zijn vader een hoge officier bij de *Wehrmacht* was geweest die zijn land trouw had gediend. Lothar, een advocaat, zei niets over zijn eigen ervaringen. Even later kwam het gesprek op het lot van de Joden.

‘Het zou beter geweest zijn als de Duitsers hun karwei om ze allemaal uit te roeien hadden afgemaakt,’ verklaarde Nick.[3]

Lothar was geschokt door die opmerking, maar hield opnieuw zijn mond. Wat zijn gast niet wist, was dat Lothar half-Joods was en dat hij in 1936 in Dachau had gezeten vanwege zijn socialistische activiteiten.[4] De steeds erger wordende vervolging van de Joden indachtig, was hij kort na de *Kristallnacht* met zijn niet-Joodse vrouw naar Argentinië geëmigreerd. Om alle vooroordelen van de Duitse gemeenschap daar te omzeilen, had hij nooit iets over zijn familieachtergrond losgelaten. Sylvia was christelijk opgevoed en maar weinig mensen, ook hun goede vrienden niet, wisten iets af van haar vaders Joodse afkomst of dat hij zijn gezichtsvermogen had verloren doordat hij door de Gestapo verscheidene keren in elkaar was geslagen.

Lothar vertelde Nick hier niets over en stuurde het gesprek behoedzaam in een andere richting. Hij vond het niet nodig een vervelende scène te maken en de jongen was tenslotte niet de enige die er een dergelijke mening op nahield. Tijdens de oorlog waren de straten van Buenos Aires vol geweest met mensen uit de Duitse gemeenschap die nazispandoeken droegen en het roerend eens waren met Hitlers van haat doortrokken filosofie. Met de ineenstorting van het Derde Rijk waren zulke sentimenten niet als bij toverslag verdwenen.

Hoewel Lothar zich ieder woord dat die avond gesproken was, zou blijven herinneren, dacht Nick er verder niet over na. Hij mocht dan zijn naam veranderd hebben van Klaus (de Duitse afkorting van Nikolas) in Nick, maar voor zijn vaders veiligheid zou het, voor hij zulke vuiligheid spuide, wijzer geweest zijn te bedenken dat hij nog steeds de naam ‘Eichmann’ droeg. Ook na zes jaar Argentinië hield Adolf Eichmann zijn identiteit en zijn ware relatie tot de jongens nog steeds geheim.[5] Wanneer ze thuis bezoek verwachtten, gaf hij hun vaak een klap in het gezicht om duidelijk te maken hoe belangrijk het was dat ze voorzichtig waren met wat ze zeiden en tegen wie. Je wist

maar nooit wie je kon vertrouwen en wie hen misschien wilde verraden.

Zoals hij al vier maanden lang elke zondagmorgen deed, reed Adolf Eichmann met de bus van Olivos naar Florida, de rijke wijk van Buenos Aires.[6] Het was zo'n typisch warme, vochtige zomerdag in februari 1957. Hij stapte uit op de Libertystraat en liep daarna op zijn gemak naar een wit huis met een buitengalerij, die in de schaduw lag van zilverberken.

Willem Sassen, een slungelachtige, achtendertigjarige Nederlander, leidde Eichmann rechtstreeks naar zijn studeerkamer.[7] Zijn vrouw hield zich op de achtergrond, want ze mocht de veelvuldige bezoeker niet; zijn twee dochtertjes bespiedden de gast vanuit de hal en bedachten hoe sinister en eng de man was die urenlang achter gesloten deuren door hun vader werd geïnterviewd.

Sassen en Eichmann gingen aan het werk. De Nederlander zette de microfoon op tafel, deed een nieuwe tape in zijn bandrecorder en ging verder met zijn vragenlijst over hoe Eichmann zelf over zijn rol in de Holocaust dacht.

Met ernstige, strenge stem, onderbroken door veelvuldige trekken aan zijn sigaret, gaf Eichmann antwoord op zijn vragen.

> Ik zou graag iets gedetailleerder willen ingaan op de nauwgezette bureaucraat, wat in mijn nadeel zou kunnen werken.[8] Deze nauwgezette bureaucraat ging hand in hand met een fanatieke strijder voor de vrijheid van mijn volk. Ik herhaal het nog één keer, de luis die je bijt stoort me niet, maar de luis die onder mijn kraag zit, doet dat wel. Wat nuttig is voor mijn volk beduidt voor mij een heilige orde en een heilige wet. En ten slotte, moet ik u zeggen, heb ik nergens spijt van. Ik ga zeker niet schuldbewust en nederig zitten doen. In de maanden dat u

> dit alles hebt opgenomen, waarin u hebt geprobeerd mijn geheugen op te frissen, is een heleboel inderdaad opgefrist […] Het zou te gemakkelijk zijn en ik zou, omwille van de huidige publieke opinie, heel goed de rol kunnen spelen van een Saul die verandert in een Paulus. Maar ik moet u zeggen dat ik dat niet kan, omdat ik er niet toe bereid ben, omdat ik uit het diepst van mijn hart weiger te zeggen dat wij iets verkeerds deden.
>
> Nee, ik moet u heel eerlijk zeggen dat ik, als we van de 10,3 miljoen Joden, aangetoond door Korherr [een statisticus van de SS], er 10,3 miljoen daadwerkelijk omgebracht hadden, tevreden zou zijn en zou zeggen: prima, we hebben een vijand uitgeschakeld. Aangezien door een vervelende speling van het lot het merendeel van deze Joden in leven is gebleven, zeg ik tegen mezelf dat het lot dat nu eenmaal bepaald heeft en dat ik me moet neerleggen bij dat lot en bij de Voorzienigheid. Wij zouden onze plicht hebben vervuld voor ons bloed, voor ons volk en voor de vrijheid van alle mensen als we de sluwste geest van de mensheid hadden vernietigd. Aangezien dat niet het geval is, zeg ik u dat onze kinderen het kwellende en ongelukkige feit onder ogen zullen moeten zien dat wij gefaald hebben en misschien zullen ze ons erom vervloeken.

Eichmann pauzeerde, zette zijn bril af en streek met zijn tong over zijn valse bovengebit.[9] Sassen wist dat wanneer Eichmann nerveus en ontwijkend was, hij zijn lippen tuitte en er een lichte tic onder zijn linkeroog te zien was. Tijdens deze sessie was hij echter ongebruikelijk openhartig, zij het op zijn eigen kenmerkende, elliptische manier.

Het was dit soort openhartige praat die Sassen wilde, en hij was eropuit de interviews snel te bewerken tot een biografie. Hij had het tijdschrift *Life* al benaderd met de mededeling dat hij een ‘echt sensationeel verhaal’ had,[10] maar aangezien hij Eichmanns identiteit niet kon onthullen, had de hoofdredacteur tegen hem gezegd dat het tijdschrift er niets mee te maken wilde hebben. Sassen ging er desondanks mee door, omdat hij er zeker van was dat hij de ‘primeur van de eeuw’ had.

Na de oorlog was de Nederlandse journalist, die in een speciaal SS-korps van oorlogsverslaggevers en propagandisten had gediend en in zijn geboorteland bij verstek tot twintig jaar dwangarbeid was veroordeeld, met zijn gezin naar Argentinië ontsnapt aan boord van een gecharterde schoener.[11] Na aankomst had hij aangepapt met de voormalige *Luftwaffe-vliegenier* en goede vriend van Perón Hans-Ulrich Rudel. Sassen fungeerde als ghostwriter bij het schrijven van Rudels memoires, was ook presidentieel pr-adviseur en schreef voor *Der Weg*, het maandelijks verschijnende snertblaadje van de nazi’s. Het tijdschrift werd vervaardigd achter in een boekwinkel die diende als trefpunt van voortvluchtige nazi’s en hun aanhangers.

Sassen en Eichmann kenden elkaar al verscheidene jaren[12] (de journalist was met Eichmann meegegaan naar diens nieuwe woonplaats in Tucumán), maar sinds Eichmann terug was in Buenos Aires nadat CAPRI op de fles was gegaan, hadden ze elkaar vaker ontmoet. Tijdens drinkgelagen met andere voortvluchtige nazi’s – in de *Biergarten ABC* bijvoorbeeld, waar de kelners met hun hakken klakten als zij de bestelling opnamen, of bij jachtpartijen in het weekend waar voornamelijk over de oorlog en vrouwen werd gesproken – sprak Eichmann verbitterd over het eind van de oorlog en zijn eigen patriottisme. ‘Ik ben in het verleden een goede Duitser geweest, en ik ben ook nu nog een goede Duitser en ik zal als een goede Duitser sterven,’ zei hij. Hij wond zich alleen op als hij het erover had dat alle feiten over de *Endlösung* eens op een rijtje gezet moesten worden. Op een avond, in 1956, bij een fles wijn, overreedde

Sassen Eichmann om zijn verhaal te doen, met als argument: ‘Laten we samen een boek schrijven, als tegenwicht tegen alle negatieve propaganda.’[13]

Zo begonnen hun sessies.[14] Eichmann kwam elke week naar het huis. Ze praatten vier uur, waarbij ze vaak een paar flessen rode wijn dronken – een poging van de kant van Sassen om de geïnterviewde meer ontspannen te maken. Soms waren ook andere nazi’s aanwezig bij de interviews, nieuwsgierig naar wat Eichmann te vertellen had. Na elke sessie liet Sassen een secretaresse het verhaal op de band uitschrijven op een enorme rol papier dat zijn dochter Saskia dan tot afzonderlijke pagina’s knipte met een keukenschaar.

Uit het transcript kwam een man naar voren die met alle geweld wilde bewijzen dat hij niets verkeerds had gedaan in zijn rol als chef van de afdeling IV B-4. Hij streefde er aan de ene kant naar zich belangrijker voor te doen en zichzelf in te delen bij de nazi-elite, terwijl hij aan de andere kant betoogde dat hij uiteindelijk niet verantwoordelijk was voor de moordpartijen, omdat hij alleen maar bevelen had opgevolgd. Hij verklaarde dat hij geen haat koesterde tegen de Joden, waarbij hij een Joodse jeugdvriend noemde, en dat hij de voorkeur zou hebben gegeven aan hun emigratie uit het Derde Rijk. Toch hamerde hij er met hartstocht op dat de Joden de uitroeiing over zichzelf hadden afgeroepen. In zijn poging deze tegengestelde meningen met elkaar in overeenstemming te brengen praatte hij uren bandmateriaal vol, en ordner na ordner werd gevuld met netjes uitgetypte transcripten.

Veel passages waren huiveringwekkend. Hij beschreef hoe hij zijn plichten vervulde: ‘Ik zat aan mijn bureau en deed mijn werk.[15] Het was mijn taak onze Joodse vijanden te vangen, als vissen in een net, en hen te vervoeren naar hun definitieve bestemming.’ Hij legde uit hoe hij anderen binnen de nazihiërarchie ertoe overhaalde zijn misleidingspraktijken toe te passen: ‘We hanteerden het Warschaumodel[16] [refererend aan de bloedige opstand in het getto] net

als een handelsreiziger die een artikel des te gemakkelijker verkoopt door te wijzen op een speciale reclame.’ Over zijn operaties in Nederland zei hij: ‘Ik stuurde mijn goederenwagons naar Amsterdam* en de meesten van de 140.000 Nederlandse Joden gingen regelrecht naar de gaskamers in Bergen-Belsen**, Sobibor en Auschwitz… Alles liep echt gesmeerd!’[17]

Toen Eichmann het transcript las, was hij niet tevreden met het resultaat en krabbelde honderden opmerkingen en correcties in de kantlijn. Hij wilde uit alle macht bereiken dat zijn memoires zijn vroegere activiteiten rechtvaardigden. Hij streed een verloren strijd, maar zich neerleggen bij de waarheid betekende dat hij de realiteit onder ogen moest zien en zich schuldig moest voelen over wat hij had gedaan. Hij ging door met de interviews, elke zondag weer.[18] Op een middag klaagde hij dat hij de rest van zijn leven best had willen slijten als politiechef in Linz, als de oorlog anders was verlopen. Zijn lippen vertrokken tot een glimlach bij deze gedachte. Sassen noteerde elk detail.

Wanneer hij na zijn bijeenkomst met Sassen terugkeerde naar het vervallen deel van de wijk Olivos, werd Eichmann er weer aan herinnerd hoe weinig respect en aanzien hij eigenlijk genoot, iets waar hij, naar zijn mening, recht op had. Hij huurde zijn bescheiden huisje van een Joodse huisbaas[19] en, wat in zijn ogen nog veel erger was, hij had Herbert Kuhlmann het huurcontract moeten laten tekenen. Eichmann had geld geleend aan de commandant van de pantserdivisie voor diens overtocht naar Argentinië. Sindsdien had Kuhlmann een fortuin opgebouwd in zaken en woonde in de chique wijk Palermo Chico, waar alle ambassades in Buenos Aires zich bevonden. Eichmann had zich genoodzaakt gezien om hem in de arm te nemen om een huurcontract te krijgen.

Kuhlmann was niet de enige vroegere nazi die rijk geworden was in Buenos Aires, een huis als een paleis bewoonde en een

vooraanstaande maatschappelijke positie had weten te bereiken in de stad. Josef Mengele en vele anderen was het ook voor de wind gegaan, zelfs nadat zij hun grootste weldoener en beschermheer Juan Perón hadden verloren als gevolg van een militaire staatsgreep in september 1955. Het succes van Eichmanns collega-nazi's betekende een klap voor zijn gevoel van eigenwaarde en hij was ervan overtuigd dat ze overal in de stad rondvertelden: 'Pas op voor die Klement.[20] In werkelijkheid is hij dat zwijn Eichmann.'

Toen Eichmann in het voorjaar van 1953 zijn baan verloor, verhuisde hij met zijn gezin naar Buenos Aires.[21] Iedere poging die hij ondernam om zijn positie te verbeteren, liep beroerd af. Eerst begon hij samen met een paar andere Duitsers een wasserij. Ze konden niet op tegen hun Chinese concurrenten. Daarop investeerde hij in een textielzaak. Ook die ging failliet, waardoor hij al zijn geld kwijtraakte. Daarna kreeg hij een baantje als uurloner – transportmanager bij een leverancier van sanitaire voorzieningen – maar hij werd algauw weer de laan uitgestuurd. Toen ging hij naar een paar verre verwanten om een kippenfarm te leiden, zestig kilometer ten noorden van de stad, waar ook angorakonijnen werden gefokt. Die onderneming ging eveneens failliet en Eichmann kwam terug naar Buenos Aires en nam een min baantje aan bij een pakhuis voor huishoudelijke apparatuur, in bezit van een ex-nazi. De geboorte van zijn vierde zoon, Ricardo Francisco, kort na hun verhuizing uit Tucamán, was de enige heuglijke gebeurtenis in deze periode van mislukkingen. De jongen was vernoemd naar de franciscaner priester die Eichmann in Genua had geholpen.

In Olivos was Eichmann een stille, in zichzelf gekeerde persoon.[22] Hij liep voorovergebogen, sprak zelden meer dan een paar woorden met zijn buren in het Spaans, met een zwaar accent. Hij maakte vaak ruzie met zijn vrouw en het feit dat ze constant in de bijbel zat te lezen en hymnen zong, maakte hem razend. Op een avond rukte hij de bijbel uit haar handen en scheurde die in tweeën, waarna hij het huis

uitstormde.[23] Hij was ook ontevreden over zijn drie oudere zoons.[24] Ondanks al zijn gepreek over discipline en dat een mens een doel in zijn leven moest hebben, waren ze in zijn ogen onbehouwen en misten ze elke intellectuele nieuwsgierigheid. Klaus was meer geïnteresseerd in paardrijden en op poema's jagen in de streek tussen Buenos Aires en Tucumán in plaats van in studeren, en Horst wilde per se bij de koopvaardij.[25] Eichmann koesterde slechts de wens dat ze niet in het leger zouden gaan of zich zouden inlaten met politiek.[26] Ze deden er beter aan, luidde zijn advies, om als eenvoudige arbeiders te werken en niets met oorlog te maken te hebben. Jammer genoeg voor Eichmann hadden zijn overtuigingen ook hen aangestoken, maar ze waren op geen stukken na zo voorzichtig als hun vader graag had gewild, want ze kwamen openlijk voor hun mening uit.

In Coronel Suárez, een dorp op de pampa's, een paar honderd kilometer ten zuidwesten van Buenos Aires,[27] leidde de familie Hermann een veel vrediger bestaan dan in Olivos, dat ze kort daarvoor had verlaten. Lothar was een nieuwe advocatenpraktijk begonnen, waarbij hij met name arbeiders hielp om een aanvraag in te dienen voor hun pensioen. Sylvia hoopte naar de universiteit te kunnen gaan in de Verenigde Staten, maar voorlopig woonde ze nog bij haar ouders en droeg financieel zo veel mogelijk haar steentje bij.

Op een dag in april 1957 las Sylvia de krant *Argentinisches Tageblatt* voor aan haar vader toen ze op een artikel stuitte over een proces tegen oorlogsmisdadigers in Frankfurt. Een van de personen waarvan vermeld werd dat hij zich nog steeds op vrije voeten bevond, was de SS-officier verantwoordelijk voor de coördinatie van de massamoord, Adolf Eichmann.

Ze stopte met lezen en keek op. Ogenblikkelijk herinnerde Lothar Hermann zich het diner van maanden terug, toen Nick Eichmann openlijk gezegd had dat zijn vader Duitsland zo trouw had gediend en dat de Joden vernietigd hadden moeten worden.

Sylvia legde de krant neer. Ze zei tegen haar vader dat Nick nooit veel over zijn familie had gezegd – alleen dat zijn moeder na de oorlog hertrouwd was. Ze wist niet eens of zijn vader nog leefde, hoewel Nick verteld had dat hij een hoge *Wehrmacht*-officier was geweest die met zijn gezin heel Europa was doorgetrokken, inclusief een verblijf in Polen. Ze was nooit bij haar vriend thuis uitgenodigd en zelfs nu nog schreef ze brieven naar hem via een wederzijdse vriend, omdat hij haar nooit zijn adres had gegeven.

Lothar wist dat veel ex-nazi's na de nederlaag van Duitsland naar Argentinië waren gekomen. Gezien de opmerkingen die Nick had gemaakt over zijn vaders diensttijd en de Joden was Lothar er zeker van dat hij de zoon was van de oorlogsmisdadiger. Het feit dat Nick Sylvia nooit had verteld waar hij woonde, sterkte hem in zijn overtuiging.

Lothar wist dat hij dat tegen iemand moest zeggen, dat hij iets moest doen.[28] Als hij contact opnam met de Duitse ambassade in Buenos Aires, wist hij zeker dat zij Eichmann zouden waarschuwen. De stad zat vol mensen die Hitler nog steeds hogelijk waardeerden. In plaats daarvan besloot Hermann een brief te schrijven aan de openbare aanklagers van het proces in Frankfurt die in het artikel werden genoemd. Hij vertelde hun dat hij geloofde dat Adolf Eichmann in Buenos Aires woonde, samen met zijn vrouw en zoons.

Verscheidene weken later ontving Fritz Bauer in Frankfurt de brief. Een openbare aanklager had hem doorgestuurd, omdat hij wist dat hij geïnteresseerd was in de jacht op oorlogsmisdadigers. Lothar Hermann had het niet beter kunnen treffen dat juist Bauer te weten kwam wat hij te vertellen had. Bauer, een man met een onderkin, een breed, rond gezicht en een gedrongen lichaam, was de procureur-generaal van de deelstaat Hessen en stond bekend als de terriër van het West-Duitse justitiële stelsel. Veel juristen wisten dat hij zijn mannetje stond, vooral degenen die ooit trouwe leden van de nazipartij waren

geweest en pogingen dwarsboomden om nazi's gerechtelijk te vervolgen die gruweldaden hadden begaan tijdens de oorlog.

Bauer was in 1903 in Stuttgart geboren en was de zoon van een Joodse textielhandelaar. Hij begon zijn rechtenstudie toen hij achttien was, studeerde af op zijn tweeëntwintigste en werd de jongste *Bezirksrichter* (kantonrechter) van Duitsland op de leeftijd van zesentwintig jaar.[29] Vanaf het allereerste begin van zijn carrière huldigde hij als fundamentele rechtsfilosofie het principe dat elke jurist de verantwoordelijkheid had op te treden als verdediger van de grondwet tegen 'de ingeboren neiging van de staat te vervallen tot een politiestaat'. Toen de nazi's in 1933 aan de macht kwamen, werd hij door de nieuwe regering ontslagen omdat hij Joods was. Een paar maanden later zette de Gestapo hem gevangen in een concentratiekamp wegens zijn activiteiten in de sociaal-democratische partij (SPD). Toen hij negen maanden later werd vrijgelaten, vluchtte hij naar Denemarken, waar hij bleef wonen tot de Duitsers het land in 1940 bezetten. Na nog een tijdlang in de gevangenis gezeten te hebben, dook Bauer onder en ontsnapte met zijn gezin in een vissersboot naar Zweden. De rest van de oorlog bracht hij door met het uitgeven van een sociaal-democratisch tijdschrift, samen met de latere West-Duitse kanselier Willi Brandt, en met het overpeinzen van de wettelijke mogelijkheden om de nazi's voor hun misdaden te berechten.

Toen de oorlog voorbij was, twijfelde Bauer of hij naar zijn geboorteland zou terugkeren. Hij was getrouwd met een Deense en vond het geen prettig idee te wonen in een land dat een man als Hitler had gesteund. Maar nadat de West-Duitse grondwet van kracht was geworden, vond hij dat het zijn plicht was om mee te helpen de democratie te bevorderen en zich te verzetten tegen elke nieuwe opleving van het totalitarisme. Hij was er ook van overtuigd dat het verwerken van het verleden essentieel was om dat doel te bereiken.

Na zijn terugkomst in Duitsland werd Bauer benoemd tot regionaal procureur-generaal. Hij maakte al snel naam door zijn

proces wegens smaad tegen Otto Remer, een rechts politicus die degenen die in juli 1944 de moordaanslag op Hitler hadden beraamd ‘landverraders’ had genoemd. (Remer had zelf meegeholpen het complot te verijdelen.) Bauer won de rechtszaak door als argument naar voren te brengen dat verzet tegen overheidsgezag de plicht was van elke burger met enig verantwoordelijkheidsgevoel. Een paar jaar later werd hij procureur-generaal van Hessen, waar hij actief rechtszaken aanhangig maakte tegen nazi-oorlogsmisdadigers. In december 1956 vaardigde hij arrestatiebevelen uit tegen Adolf Eichmann en twaalf anderen op beschuldiging van moord en medeplichtigheid aan moord.[30]

Na de brief van Lothar Hermann gelezen te hebben besefte Bauer dat hij een deugdelijke aanwijzing in handen had met betrekking tot de verblijfplaats van een van de architecten van de *Endlösung*. Hij ging meteen aan de slag. Hij droeg zijn hoogste aanklager op zo veel mogelijk informatie te verzamelen over Eichmann,[31] onder meer over zijn oorlogsactiviteiten, persoonsbeschrijving, foto’s, laatst bekende adres (van zowel Eichmann zelf als van zijn gezin) – alles wat ertoe kon bijdragen dat de Argentijnse bron zijn identiteit definitief kon vaststellen. Bauer stuurde de informatie daarna naar Hermann in Coronel Suárez, met het verzoek het adres van de desbetreffende persoon te achterhalen. Tegelijkertijd probeerde Bauer Interpol over te halen een internationale zoektocht naar hem te beginnen.

Sylvia Hermann, gekleed in een blauwe jurk, liep door de Chacabucostraat in een van de armere delen van Olivos.[32] Na een treinreis van tien uur met haar vader vanuit Coronel Suárez, had ze de bus genomen die door de hele buurt reed, in de hoop Nick tegen te komen en erachter te komen waar hij woonde. Dat lukte niet, maar ze kwam wel een vriend van haar tegen die wist waar hij woonde. Ze controleerde de nummers op elk huis tot ze bij 4261 aankwam. De witte, door een laag hek omgeven bungalow was kenmerkend voor de buurt. Het huis telde niet meer dan een paar kamers en had een

terracotta puntdak. Ze deed het hek open, liep naar de voordeur en klopte aan. Terwijl ze wachtte tot er werd opengedaan, zag ze dat er iemand achter de gordijnen stond. Verscheidene minuten gingen voorbij.

Sylvia's vader had een brief ontvangen van Fritz Bauer met een vage foto van Adolf Eichmann, samen met een persoonsbeschrijving van hem en details over het gezin. De namen en de leeftijd van Nick en zijn broer Dieter, die Sylvia ook had ontmoet, klopten met de beschrijving. Zij en haar vader waren er zeker van dat zij Eichmanns zoons waren. Nu was het de vraag of hun vader nog leefde en bij hen woonde.

Sylvia was zonder enige bescherming naar het huis gekomen. Er was niemand om haar te helpen als het doel van haar komst zou uitkomen. Adolf Eichman was een moordenaar, daar was geen twijfel aan, en als hij zich werkelijk in Buenos Aires schuilhield, had hij er alles aan gedaan om niet ontdekt te worden. Sylvia probeerde zo kalm mogelijk te blijven terwijl ze wachtte tot er werd opengedaan.

Een kleine, stevige vrouw met een peuter op de arm deed de deur open. Sylvia stelde zich voor als een vriendin van Nick. De vrouw zei dat zij zijn moeder was; ze nodigde Sylvia behoedzaam uit om binnen te komen en vroeg of ze een kopje koffie en een stukje taart wilde.

Sylvia zei ja en bedankte haar. Ze glimlachte naar Dieter die ze aan de andere kant van de kamer zag staan. 'Is Nick thuis?' vroeg ze.

'Nee, hij is een uur geleden weggegaan,' antwoordde Dieter, verbaasd om haar te zien.

Toen ze aan tafel plaatsnam kwam er een man met een bril op de kamer binnen. Hij was ergens in de vijftig, van dezelfde leeftijd als Eichmann moest zijn. Hij liep met zijn hoofd lichtjes gebogen alsof hij iets op de grond zag liggen.

'Goedemiddag,' zei Sylvia.

Hij maakte een lichte buiging en zei in het Duits: 'Prettig u te ontmoeten, jongedame.'

'Bent u meneer Eichmann?' vroeg Sylvia dapper.

Hij antwoordde niet.

'Bent u nu Nicks vader?'

Hij aarzelde even voordat hij op scherpe toon zei: 'Nee, ik ben zijn oom.' Zijn schelle stem klopte met wat ze gelezen had in Bauers brief, maar de foto die Bauer gestuurd had, was van een veel jongere man en te vaag om er zeker van te zijn of dit Adolf Eichmann was.

Sylvia begon zenuwachtig te praten over hoe ze kort daarvoor de middelbare school had afgemaakt en van plan was vreemde talen te gaan studeren op de universiteit. Ze vroeg de man of hij Engels of Frans sprak en hij gaf toe dat hij een paar woorden Frans kende uit de tijd dat hij in de oorlog in België en Frankrijk gestationeerd was. Het gesprek stokte, maar hij was wel aardiger tegen haar geworden.

Voor Vera binnenkwam met de koffie, kwam Nick binnenlopen. Geschokt Sylvia in de woonkamer aan te treffen, flapte hij uit: 'Van wie heb je mijn adres? Wie heeft je gezegd dat je me kan opzoeken?'

Ze antwoordde dat een paar gemeenschappelijke vrienden haar zijn adres hadden gegeven en dat ze hem alleen maar wilde zien omdat ze toevallig toch in Buenos Aires was. 'Heb ik iets verkeerd gedaan?' vroeg ze.

De oudere man zei dat alles in orde was en dat ze zeker welkom was.

Nick zweeg.

Sylvia zei daarop dat ze weer weg moest en dat ze hoopte dat ze gauw weer eens langs mocht komen, maar dan wat langer. Er viel even een pijnlijke stilte toen de man haar naar de deur bracht.

'Dank je, vader,' zei Nick. 'Ik breng Sylvia wel naar de bus.'

Terwijl ze de straat uitliepen naar het busstation, zei Sylvia dat ze blij was dat ze zijn familie nu eens had ontmoet, maar ze vroeg ook waarom hij 'vader' tegen zijn oom had gezegd. Nick wuifde de vraag weg en zei dat het alleen maar een teken van respect was. Bij het busstation nam ze afscheid en zei tegen hem dat ze wel op eigen gelegenheid terug kon gaan naar haar vader. Hoe verder Nick zich van haar verwijderde, hoe veiliger ze zich voelde.

Eenmaal terug bij haar vader, vertelde ze alles wat er was gebeurd. Ze waren er nu allebei van overtuigd dat de man in het huis de vader van Nick Eichmann was en dat hij, gezien tal van andere details die klopten, niemand anders kon zijn dan de gezochte nazi-oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann in hoogsteigen persoon.

9

OP 19 SEPTEMBER 1957 had Fritz Bauer in een motel aan een snelweg tussen Frankfurt en Keulen een bespreking met Felix Shinar, hoofd van de Israëlische missie en verantwoordelijk voor het algehele toezicht op het verdrag met West-Duitsland waarin de herstelbetalingen geregeld zouden worden.[1] Dit was bedoeld als compensatie voor de misdaden gepleegd tegen de Joden door het Derde Rijk. Aangezien de twee landen hun diplomatieke betrekkingen nog moesten formaliseren, fungeerde Shinar als een soort ambassadeur tussen de twee landen.

Bauer kwam meteen terzake; hij wilde niet het risico lopen dat iemand hen op dat moment samen zou zien. ‘Eichmann is opgespoord.’[2]

‘Adolf Eichmann?’ vroeg Shinar, geschokt en opgewonden tegelijk door het nieuws. Een rabbi in Frankfurt had contact met hem opgenomen en hem verteld dat de procureur-generaal hem wilde spreken over een belangrijk onderwerp, maar had niet gezegd wat dat was.

‘Ja, hij zit in Argentinië.’

‘Wat gaat u nu doen?’

Deze vraag had Bauer verwacht en hij had daarover nagedacht vanaf het moment dat hij bericht had gekregen van Lothar Hermann dat hij er, meer dan ooit, zeker van was dat hij Eichmann had gevonden en dat hij nu ook een adres had. Bauer wist heel goed hoe groot de tegenstand zou zijn waar hij op zou stuiten als hij in West-Duitsland achter oorlogsmisdadigers aan zou gaan.[3] In de loop der jaren had hij meermaals moorddreigementen ontvangen en dossiers met betrekking tot deze onderzoeken waren op mysterieuze wijze uit zijn kantoor verdwenen. Naast deze persoonlijke aanvallen was er ook in de hoogste regeringskringen weerzin tegen al te diep graven in het verleden. Hoewel kanselier Konrad Adenauer niet beticht kon worden van enige betrokkenheid bij het nazisme[4] en ook de door de Duitsers begane gruweldaden had erkend door zijn overeenkomst met Israël over de herstelbetalingen, ging het hem er in de eerste plaats om een levensvatbare democratie op poten te zetten en negeerde hij vaak het oorlogsverleden van zijn regeringsleden als hij vond dat ze hem daarbij konden helpen.

Veel van deze personen waren bepaald niet onschuldig aan dergelijke misdaden. Het ging daarbij met name om staatssecretaris Hans Globke, die een commentaar op de Neurenberger rassenwetten op papier had gezet, waardoor de Duitse Joden het staatsburgerschap was ontnomen. Bauer vond het onverdraaglijk dat Globke een van de machtigste en invloedrijkste posten in Bonn bekleedde.[5] Als het ‘uitroken’ van Eichmann zou betekenen dat Globke ten val gebracht zou worden, zou dit nog een winstpunt opleveren. Maar Globke en anderen van zijn soort hadden goede motieven om hun duistere verleden te laten rusten, waardoor een poging van de kant van Bauer om Eichmann te laten arresteren via de officiële regeringskanalen hoogstwaarschijnlijk gedoemd was te mislukken.

Voordat hij een stap zette, had Bauer Georg-August Zinn geconsulteerd over de beste manier om de zaak aan te pakken.[6] Zinn was een hoge functionaris in zijn eigen SPD en minister-president van

Hessen. Ze hadden maar weinig opties tot hun beschikking. Geen van beiden had de middelen of het recht om op eigen houtje een internationaal onderzoek in te stellen. De Duitse federale politie had negatief gereageerd op Bauers verzoek Interpol in te schakelen bij de zoektoch naar Eichmann, met als verklaring dat de 'politieke' misdaden van de nazi's niet binnen het mandaat van Interpol vielen. Bauer en Zinn vreesden dat, als zij de regering-Adenauer benaderden, er ofwel helemaal niets zou gebeuren of, wat nog erger was, iemand Eichmann zou waarschuwen en dat hij dan voorgoed zou verdwijnen. Bauer was zich er van bewust dat hij door informatie door te spelen aan een vreemde mogendheid, zich schuldig zou maken aan landverraad, maar hij vond dat hij geen andere keuze had om Eichmann voor het gerecht te slepen. Daarom had hij om de bijeenkomst met Shinar verzocht.

'Om u eerlijk de waarheid te zeggen,' zei Bauer, 'ik kan het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken niet vertrouwen.[7] Ik kan de Duitse ambassades in Zuid-Amerika niet vertrouwen. Ik kan zelfs mijn eigen staf niet vertrouwen. Er blijft me niets anders over dan me tot u te richten. Niemand anders heeft er zo veel belang bij dat Eichmann gepakt wordt. Het zal duidelijk zijn dat ik in deze zaak met u in contact wil blijven, maar alleen onder de meest strikte geheimhouding.'

'Dank u voor het grote vertrouwen dat u in ons stelt,' sprak Shinar met trillende stem. De emotie was van zijn gezicht af te lezen. 'Israël zal nooit vergeten wat u heeft gedaan.'

Shinar beloofde dat hij de boodschap zou doorgeven aan de juiste mensen en dat zij snel contact zouden opnemen met Bauer. De twee verlieten het motel apart van elkaar.

Niet ver van het heldere blauwe water van de Middellandse Zee, in het vroegere Duitse tempeliersdorp Sarona, stond een oud natuurstenen huis met rode dakpannen.[8] Het zag er precies zo uit als alle andere huizen in die historische wijk van Tel Aviv en de mensen die er elke

dag langskwamen, besteedden er geen aandacht aan. Ook de kleine man die de hele dag in- en uitliep, viel hun niet op. Hij was 1,55 meter lang, met een kalende kruin, flaporen en doordringende, blauwgrijze ogen; soms was hij gekleed in het keurige, maar goedkope pak van een bankbediende, soms ook droeg hij vrijetijdskleding, met een hemd zo ver open dat je zijn brede, stevige borstkas kon zien. Hij liep met kloeke pas en rechte rug en scheen altijd op weg te zijn naar een bepaalde bestemming, maar dit was eigenlijk heel normaal. Israël was een jonge natie, met een bevolking die zeer doelgericht in het leven stond. Als iemand hem hoorde praten, wat alleen gebeurde als hij dat zelf wilde of als het onderwerp van gesprek niet vertrouwelijk was, zou hij of zij hem Ivriet horen spreken met een licht Oost-Europees accent in korte zinnen, die veel weg hadden van het geluid van een kalasjnikov. De man was Isser Harel, hoofd van de Mossad, de Israëlische geheime dienst, en het oude stenen huis was het hoofdkwartier van de organisatie.

Op een dag, aan het eind van september, ging Harel het gebouw binnen en liep langs enkele tientallen mannen en vrouwen die in de doolhof van kamers werkten.[9] Hij stapte zijn kantoor binnen en begroette zijn twee secretaresses, die hem hartelijk welkom heetten. Het meubilair in de kamer bestond uit een eenvoudig bureau en een telefoon, een lange vergadertafel, een onopvallende zitbank en een kleine safe. Harel was net terug van een haastig belegde bijeenkomst in een nabijgelegen café in Ramat Gan met de Israëlische minister van Buitenlandse Zaken, Walter Eytan. Eytan had nieuws uit Duitsland dat niet kon wachten en waarover hij niet over de telefoon wilde spreken: ‘Adolf Eichmann is in leven en zijn adres in Argentinië is bekend.’

Harel vroeg zijn secretaresse om zo spoedig mogelijk alle dossiers die ze over Eichmann hadden, te brengen. Hij wist dat Eichmann een leidende rol had gespeeld bij de systematische vernietiging van de Joden in de Tweede Wereldoorlog en dat in de loop van de jaren tal van geruchten de ronde hadden gedaan over de plaats waar hij zich mogelijk ophield, maar dat was het wel zo’n beetje. De jacht op

oorlogsmisdadigers behoorde niet tot de vele taken die Harels achttienurige werkdag vulden.[10] Hij had slechts één staflid die de opdracht had informatie te verzamelen over voormalige nazi's en dat was eigenlijk niet meer dan een archivarisfunctie, bestaande uit het opslaan en tegen het licht houden van informatie die door diverse bronnen over de hele wereld werd verzameld en opgestuurd.

Het gebrek aan daadkracht van de Mossad met betrekking tot deze zaak weerspiegelde het gebrek aan interesse binnen de Israëlische samenleving om zich bezig te houden met de misdaden tegen het Joodse volk.[11] Overlevenden van de Holocaust, ruwweg een kwart van de bevolking, spraken zelden over hun ervaringen: omdat dit te pijnlijk was en ook omdat ze het verleden niet meer wilden oprakelen. Ze moesten een land opbouwen. Hoewel Israël in 1950 een wet had aangenomen die voorzag in de vervolging van nazi's en hun collaborateurs, was er geen druk uitgeoefend door hooggeplaatste regeringsfunctionarissen om iemand krachtens deze wet te arresteren. Het was zelfs zo, dat het enige grote proces in Israël aangaande oorlogsmisdaden was gevoerd tegen Rezsö Kasztner, een Israëli die ervan beschuldigd werd dat hij in Hongarije met Eichmann had samengewerkt. Het hooggerechtshof had uiteindelijk bepaald dat Kasztner eerder Joodse levens had gered dan dat hij had meegewerkt aan hun vernietiging – maar dat gebeurde pas na de moordaanslag op hem in maart 1957. Tijdens het proces werd er weinig bij stilgestaan dat eigenlijk Eichmann zelf en zijn soortgenoten terecht zouden moeten staan.[12]

Maar de geestdrift van de anders zo zwijgzame minister van Buitenlandse Zaken had indruk gemaakt op Harel. Hij wist dat hij te maken had met een onbevestigde tip uit een gebied dat geen rol speelde wat de veiligheid van Israël betrof, maar hij wilde in ieder geval wel het dossier inzien. Het lag in zijn karakter besloten dat hij alles wilde weten: de voornaamste reden waarom hij hoofd was geworden van de spionagedienst van Israël.

Harel was de jongste zoon van orthodoxe Joden uit Vitebsk, een stad in het westen van Rusland, en na de Russische Revolutie in 1917 was hun bloeiende familiezaak onteigend.[13] Teruggebracht tot de bedelstaf trok de familie naar Letland, waar de jonge Isser in zijn harde nieuwe omgeving overleefde door zijn vuisten te gebruiken, door een sfinxachtige kalmte te bewaren en door obsessief alles te lezen wat hij in handen kon krijgen – van de Russische klassieken tot detectives tot boeken over het zionisme. Toen hij zestien was, weigerde hij aan de eis van zijn ouders te voldoen om de middelbare school af te maken en ging het huis uit om te werken op een collectieve boerderij buiten Riga, die gerund werd door zionisten. De levensstijl en de ambities van de zionisten bevielen hem en een jaar later, in 1929, toen moslims een bloedbad aanrichtten onder 67 Joden in Palestina, besloot hij te emigreren. Hij wist valse identiteitspapieren te bemachtigen en had op zijn reis altijd een kleine revolver en een handvol kogels op zak. Hij arriveerde per schip in Jaffa, de oude havenstad even ten zuiden van Tel Aviv. Toen de Britse beambten de passagiers fouilleerden op wapens, kwam Harel met gemak door de inspectie, omdat hij zijn revolver en munitie verborgen had in een uitgehold brood.

Harel ging bij een kibboets in Herzliya, ten noorden van Tel Aviv, waar hij overdag sinaasappelbomen kweekte en ’s nachts in een tent sliep. Hoewel ze hem plagend ‘kleine Isser’ noemden, werd hij zeer gerespecteerd vanwege zijn serieuze karakter en sterke arbeidsethos. Hij trouwde, verliet na vijf jaar de kibboets, begon een eigen zaak in het verpakken van sinaasappelen en leidde tot het begin van de Tweede Wereldoorlog een welvarend bestaan. In 1942 nam hij dienst in de Haganah, uit angst dat Hitler misschien Palestina zou aanvallen.

Een van zijn eerste opdrachten was erachter te komen of een Duitser die in een afgelegen villa woonde, een nazispion was. Harel kroop in de nachtelijke duisternis over de grond van het perceel, wist de villa binnen te komen en doorzocht elke kamer van het huis tot hij in de kelder een installatie ontdekte waar vals geld werd gedrukt. De

man was gewoon een crimineel. Na een tijdje als geheim agent gewerkt te hebben in de Britse hulppolitiemacht – waaruit hij ontslagen werd toen hij een kapitein een klap verkocht omdat de man Joden beledigde – werd Harel gerekruteerd door de inlichtingendienst van de Haganah, de Shai.

De geheim agenten van de Shai opereerden vanuit een vierkamerwoning, voorzien van een bord met ‘Begeleidingsdienst voor Veteranen’, boven een bloemenwinkel en slechts op een steenworp afstand van het hoofdbureau van politie. Ze bespioneerden de Britten en saboteerden hun pogingen om het verzet van de Haganah tegen de bezetting te breken. Ze runden een netwerk van informanten en spionnen, ontvreemdden documenten, luisterden telefoons af, decodeerden boodschappen en bouwden geheime wapenvoorraden op. Hoewel hij niet zo hoogopgeleid, cultureel ontwikkeld en sociaal vaardig was als veel andere Shaiagenten, leerde Harel het vak snel en werd hij belast met het opsporen van extremistische Joodse dissidente groeperingen zoals de Irgoen en de Sternbende. In het begin had hij moeite met de overvloed aan geheime informatie, waarvan veel niets om het lijf had, en maakten zijn superieuren zich zorgen of hij het werk wel aankon. Maar al snel leerde hij hoe hij de belangrijkste details van een operationeel dossier moest lezen, interpreteren en onthouden, en kreeg hij de reputatie een echte bloedhond te zijn. In 1947 werd Harel gepromoveerd tot leider van de Shai-operaties in Tel Aviv, waar hij een omvangrijk netwerk van Arabische informanten opzette.[14]

Aan de vooravond van 14 mei 1948, toen de Britten klaar waren om zich uit Palestina terug te trekken en David Ben-Goerion zich voorbereidde op de stichting van een onafhankelijke Joodse staat, was Harel de enige van de geheim agenten van de Shai die voorspelde dat het Arabisch Legioen *(Arab Legion)* zou aanvallen op het moment dat de staat Israël zou worden uitgeroepen. Dat was niet gebaseerd op een vaag vermoeden. Hij had persoonlijk een boodschap overgebracht aan Ben-Goerion van een informant die net uit Jordanië was teruggekeerd:

‘Abdullah gaat een oorlog beginnen – dat is een ding dat zeker is.[15] De tanks staan klaar om op te rukken. Het Arabisch Legioen zal morgen aanvallen.’ Ben-Goerion stuurde verscheidene legereenheden om een verdedigingslinie op te werpen en op die manier een verrassingsaanval te voorkomen. Harel had de aandacht getrokken van de Israëlische leider.

Twee maanden later, toen Israël nog steeds midden in de oorlog zat, kwam Harel samen met de andere vier sectiehoofden naar het hoofdkwartier van de Shai in de Ben Yehudastraat om de Israëlische inlichtingendienst en de spionageoperaties te reorganiseren.[16] Hij werd benoemd tot hoofd van de Sjin Bet (of: Sjabak), de binnenlandse veiligheidsdienst, een van de drie nieuwe afdelingen. In deze functie trok hij opnieuw de aandacht van Ben-Goerion door de gewelddadige Joodse extremistische groeperingen voorgoed uit te schakelen. Maar contraspionage was Harels primaire taak en hij werd al snel een expert in het elimineren van Arabische en Russische spionnen. In 1952 bleek zijn expertise van essentieel belang toen hij de buitenlandse veiligheidsdienst, de Mossad, ging leiden. Het Instituut voor Coördinatie was pas twaalf maanden daarvoor opgericht om een eind te maken aan de verwarring die veroorzaakt werd door de verschillende, elkaar vaak beconcurrerende afdelingen van de geheime dienst bij spionagemissies in het buitenland. De hoogste chef van de Mossad was niet in staat gebleken de organisatie naar behoren te leiden, een punt dat de veertigjarige Harel hem onder de neus wreef: ‘U moet ontslag nemen.’[17] Op zijn eerste werkdag riep Harel zijn zwaarbeproefde twaalfkoppige staf, die opereerde vanuit drie kleine kamertjes, bijeen en zei: ‘Het verleden telt niet meer.[18] Vanaf nu worden er geen fouten meer gemaakt. We gaan samen door, met een schone lei. We spreken met niemand anders, alleen met elkaar.’ De spionnenjager, die munt had geslagen uit de slordige, arrogante werkwijze van de tegenstanders die zijn doelwit vormden, was nu ook

de spionnenchef en in beide functies ging hij gedisciplineerd en vasthoudend te werk.

In de loop van de daaropvolgende jaren nam Harel het op tegen buitenlandse spionnen en Arabische saboteurs in zijn rol als hoofd van de Sjin Bet, terwijl hij ook de Mossad verder uitbouwde door een aantal van de beste agenten van de binnenlandse veiligheidsdienst aan te trekken.[19] Hij stuurde Israëlische spionnen eropuit om overal ter wereld andere landen te infiltreren en bouwde een belangrijke relatie op met de CIA. In 1956, tijdens de Suezoorlog met Egypte, gebruikte hij de inlichtingen die hij had verzameld om de Israëlische troepen te steunen bij hun aanvallen en hij zette ook een desinformatiecampagne op touw die verhinderde dat de Egyptenaren weerloze Israëlische steden aanvielen. In dezelfde periode leidde hij een reusachtige illegale immigratieactie van Marokkaanse Joden en deed een meesterzet door een kopie te bemachtigen van een geheime redevoering van Nikita Chroesjtsjov, gehouden tijdens het congres van de communistische partij in de Sovjet-Unie, waarin deze kritiek uitoefende op het wrede regime van Stalin en waarmee hij een minder harde Sovjetpolitiek inluidde. Hoewel de Mossad nog maar een kleine, jonge inlichtingendienst was, kreeg ze al snel de reputatie van een effectieve, geduchte inlichtingenorganisatie. Door zijn successen bij de Sjin Bet en de Mossad werd Harel al snel de *Memuneh* genoemd, ‘de baas’ van de Israëlische inlichtingendiensten, die slechts verantwoording schuldig was aan de minister-president.[20]

Wat de nazi’s het Joodse volk hadden aangedaan, liet Harel nooit los. De staat Israël bestond deels om ervoor te zorgen dat er nooit meer een herhaling zou komen van de Holocaust.[21] Maar Harel groef niet te diep in de geschiedenis van de volkenmoord, omdat hij intuïtief begreep dat het zo in- en inslecht was dat hij het toch nooit in zijn volle omvang zou kunnen bevatten.

Nu zat hij in stilte aan zijn bureau en opende het Eichmanndossier. Hij las transcripten van de Neurenbergprocessen, SS-dossiers waar men de hand op had kunnen leggen, getuigenverklaringen van leden

van Eichmanns staf en talrijke meldingen over Eichmanns veronderstelde verblijfplaats.[22] Vreemd genoeg vermeldde één rapport dat Eichmann in hetzelfde dorp geboren was waar hij nu zijn kantoor had. Een deel van de informatie was afkomstig van Yad Vashem, een deel van Simon Wiesenthal en een deel van Arthur Pier en zijn Haganah-team: Tuviah Friedman en Manus Diamant. Ook de foto afkomstig van Eichmanns maîtresse bevond zich in het dossier. Veel van de tips over zijn verblijfplaats stonden in brieven die naar de Israëlische ambassades waren gestuurd door mensen die dachten dat zij hem gezien hadden.

Bij het aanbreken van de volgende dag sloeg Harel de laatste bladzijde om van het dikke dossier. Hij was diep geschokt door het beeld dat hij nu van Eichmann had. Hier was de man, vermoedde Harel, die het apparaat had opgezet en gecoördineerd, bedoeld om miljoenen mensen te vermoorden – de man die kinderen had gescheiden van hun moeder, bejaarden op lange marsen had gedwongen, hele dorpen had leeggehaald en hen allemaal naar de gaskamers had gestuurd.[23] Tegelijkertijd had hij zich al die tijd op de borst geklopt, omdat hij er prat op ging dat hij zijn eed van trouw aan de SS nooit had geschonden, dat hij een goed soldaat was en een idealist. Het was Harel duidelijk dat Eichmann zonder enige scrupule gemoord had en buitengewoon goed op de hoogte was van de methoden van politie- en inlichtingendiensten. Daar twijfelde hij geen moment aan. Als Eichmann nog in leven was, had hij kans gezien keer op keer aan zijn achtervolgers te ontkomen en had hij de laatste twaalf jaar alle sporen van zijn bestaan uitgewist. Deze nieuwe informatie uit Duitsland, ook al leek zij betrouwbaar, zou net zo goed weer een vals spoor kunnen zijn. Niettemin, gezien wat hij nu over Eichmann wist, ging Harel aan de slag om erachter te komen of dat inderdaad het geval was.

In de eerste plaats wilde Harel uitzoeken wat Fritz Bauer precies wist, hoe hij aan zijn informatie was gekomen en of hij een betrouwbaar

persoon was om mee samen te werken.[24] Voor een plan over wat ze zouden doen als ze de oorlogsmisdadiger ontdekten, was het nog te vroeg, maar Harel wist één ding wél zeker: ze zouden veel meer dan een uitwijzingsverzoek aan de desbetreffende autoriteiten in Argentinië nodig hebben om Eichmann in handen te krijgen.

Nadat hij alle mogelijke informatie had gekregen van Felix Shinar, stuurde Harel een van zijn Mossad-medewerkers, Shaul Darom, om de zaak met Bauer te bespreken. Op 6 november reisde Darom naar Frankfurt en had een onderhoud met de procureur-generaal bij hem thuis. Tevreden over de snelle reactie uit Israël vertelde Bauer dat zijn bron een half-Jood was die in Argentinië woonde, die feiten over Eichmann naar voren had gebracht die klopten met al bekende gegevens over zijn leven, vooral wat betreft zijn gezin. De bron had ook een adres opgegeven waar het gezin, samen met een man van dezelfde leeftijd als Eichmann, woonde. Gezien de geruchten dat Vera Eichmann hertrouwd was, vroeg Darom zich af of deze man misschien haar tweede man was, een mogelijkheid die Bauer ook wel zag, maar niet serieus nam. Hij had langs een andere weg inlichtingen ingewonnen over Vera's verblijfplaats, door een opsporingsambtenaar van de politie naar haar moeder in een stad in de buurt van Heidelberg, Duitsland, te sturen om haar te ondervragen.[25] Haar moeder had verklaard dat ze sinds 1953 niets meer van Vera had gehoord en dat haar dochter getrouwd was met een haar onbekende man en naar Amerika was vertrokken. Bauer vermoedde dat de moeder loog. Hij overhandigde Darom het hele dossier over Eichmann, waaronder een vage foto uit een SS-dossier. Het enige wat Bauer voor zich hield, was de identiteit van zijn bron omdat hij Lothar Hermann wilde beschermen. Alle pogingen van de kant van Darom om Bauer over te halen deze informatie te verstrekken, waren tevergeefs.

Darom stuurde Harel een positief rapport over Bauer, waarin hij verklaarde dat als hij een portret zou moeten schilderen van de Duitse jurist, hij hem zou afbeelden met een boek in de ene en een zwaard in de andere hand. Hij legde ook uit dat Bauer bereid was alles in het

werk te stellen om Eichmann te pakken te krijgen, al zou hem dat zijn baan kosten, en dat de tip betrouwbaar genoeg leek te zijn om na te trekken.

Kort daarop, in januari 1958, stuurde Harel een andere medewerker, Yoel Goren, naar Buenos Aires om na te gaan wie er op het adres Chacabucostraat 4261 woonde.[26] Goren had verscheidene jaren in Zuid-Amerika doorgebracht en sprak vloeiend Spaans. Harel drukte hem op het hart omzichtig te werk te gaan, uit angst dat de kleinste fout zijn aanwezigheid zou kunnen verraden en Eichmann op de vlucht zou jagen.

De week daarop ging Goren verscheidene malen met de trein vanuit het centrum van de stad naar Olivos. In het gedeelte van die wijk dat het dichtst bij de Río de la Plata lag, stonden veel grote herenhuizen, de zomerresidenties van de elite. Hoe verder hij zich van de rivier verwijderde, hoe kleiner en bouwvalliger de huizen werden. Uit de tongval die hij op straat hoorde, maakte hij op dat er veel Duitsers in die buurt woonden en hij zag zelfs hakenkruisen die op de muur van een paar gebouwen geschilderd waren. Chacabucostraat lag helemaal aan de rand van de wijk en werd bewoond door arbeiders die iedere dag heen en weer pendelden naar de stad. Het was een ongeplaveide straat, zonder verkeer, en vreemden werden duidelijk argwanend bekeken. Dat maakte elke vorm van surveillance praktisch onmogelijk, maar wat Goren aantrof op Chacabuco 4261 overtuigde hem ervan dat er weinig kans was dat Eichmann daar woonde. Een slonzige vrouw was aan het werk in een tuin zo groot als een postzegel en het huis zelf leek meer op de woning van een ongeschoolde arbeider dan op dat van het gezin van iemand die ooit een vooraanstaande positie in het Derde Rijk had bekleed. Volgens de informatie van de inlichtingendiensten had Adolf Eichmann persoonlijk de vermogens van de meest prominente Joodse families in Europa ingepikt, nog afgezien van de minder grote rijkdommen van duizenden anderen. Het was gewoon onmogelijk dat deze *bon vivant* met zijn dure smaak en dito levensstijl maatschappelijk gezien zo diep

was gezonken dat hij genoodzaakt was om in zo’n armoedig huis te wonen, zelfs al was hij dan ondergedoken.

Heimelijk maakte Goren een paar foto’s van het huis voor hij terugkeerde naar Tel Aviv om aan Harel te melden dat het ‘miserabele huisje’ in de Chacabucostraat onmogelijk het onderkomen kon zijn van Adolf Eichmann; hij had ook niemand die beantwoordde aan de persoonsbeschrijving, het huis in of uit zien gaan in de periode dat hij het in de gaten had gehouden. Goren legde deze verklaring slechts twee weken nadat hij op de zaak was gezet af.

Toen Shaul Darom vervolgens met Fritz Bauer sprak, moest Bauer zijn indruk van de Israëli’s bijstellen.[27] Met een dergelijk kort onderzoek kon je onmogelijk een man vinden die al twaalf jaar had weten te vermijden dat hij gepakt werd. Darom liet de procureur-generaal weten dat Harel geen verdere stappen kon ondernemen tenzij hij de identiteit van zijn bron kende. Ze moesten elkaar in alle opzichten kunnen vertrouwen. Bauer liet zich ompraten en ze kwamen overeen dat Bauer een aanbevelingsbrief zou schrijven voor zijn ‘afgevaardigde’ om Lothar Hermann te ontmoeten. Harel wilde in geen geval dat het onderzoek sporen zou achterlaten die naar de Israëli’s zouden leiden, hoewel hij na Gorens verslag al zijn twijfels had of Eichmann inderdaad op het Chacabucoadres woonde.

Harel ‘leende’ de chef van de recherchedienst in Tel Aviv, Ephraim Hofstetter, die zich moest voordoen als Bauers ‘afgevaardigde’. Harel wilde dat Hofstetter zekerheid verschafte over de wijze waarop Hermann precies aan zijn informatie over Eichmann was gekomen, of hij betrouwbaar was en of hij informatie achterhield. Verder moest Hofstetter erachter zien te komen wie er op Chacabucostraat 4261 woonde. Het hoofd van de Mossad had enorm veel vertrouwen in Hofstetter, een nuchtere professional met twintig jaar ervaring bij de recherche.[28] Hofstetter was in Polen geboren, had zijn ouders en zuster in de Holocaust verloren en wist van Eichmann af omdat hij het

proces tegen Kasztner had gevolgd. De rechercheur sprak vloeiend Duits en kon gemakkelijk doorgaan voor Bauers afgevaardigde.

Eind februari arriveerde Hofstetter in Buenos Aires. Hij droeg dikke winterkleding en ontdekte dat het daar hartje zomer was.[29] Hij werd buiten de lange, gelijkvloerse aankomsthal van het vliegveld met gelach begroet door een man met een bleke huidskleur en een kaal, roze hoofd: Ephraim Ilani, een agent van de Mossad die gespecialiseerd was in Arabische operaties en een sabbatical had opgenomen om de geschiedenis van Joodse nederzettingen in Argentinië te bestuderen.[30] Ilani had Goren korte tijd geholpen bij diens eerdere onderzoek. Harel had Ilani opgedragen om veel intensiever met Hofstetter samen te werken, aangezien deze niet meer dan een paar woorden Spaans sprak. Ilani sprak het plaatselijke dialect vloeiend (en ook nog negen andere talen), kende het land goed en had een uitgebreid netwerk van vrienden en contacten in Buenos Aires, omdat hij een gezelligheidsdier was met gevoel voor humor en gemakkelijk contact maakte met mensen.

De twee reisden met de nachttrein naar Coronel Suárez. Om 9.30 uur stapten ze uit op het perron van een vervallen station. Het afgelegen stadje, dat bestond uit één enkele weg met aan weerskanten houten huizen, was weinig meer dan een laatste halte voordat de eindeloze pampa’s begonnen. Het was moeilijk voor te stellen dat dit echt de plek was waar een aanknopingspunt te vinden was voor Adolf Eichmanns verblijfplaats.

Ilani informeerde her en der waar ze het huis van Lothar Hermann konden vinden.[31] De bewoners en de mensen die in de plaatselijke bedrijven werkten, bekeken de twee mannen argwanend en vroegen zich af wat deze vreemdelingen bij hun buren kwamen doen. Ze boden niet aan om te helpen. Bij het spoorwegstation bood een taxichauffeur zijn diensten aan, maar alleen als hij hen met zijn taxi naar Hermanns huis kon rijden. Zoals ze al snel ontdekten, hadden ze de korte afstand gemakkelijk over de spoorbaan kunnen lopen. Hofstetter ging in zijn eentje naar de deur en Ilani bleef achter voor het geval er zich

problemen zouden voordoen. Voor zover ze wisten, kon dit net zo goed een val zijn.

Toen de deur werd opengedaan, stelde Hofstetter zich voor. ‘Mijn naam is Karl Huppert.[32] Ik heb u een telegram gestuurd vanuit Buenos Aires om u mijn bezoek aan te kondigen.’

Hermann gebaarde dat Hofstetter mee moest komen naar de woonkamer. Hofstetter kon eerst niet goed plaatsen wat er mis was met Hermann en de kamer, maar iets klopte er niet. Behalve een tafel, een kast en een paar stoelen was de kamer leeg. Pas toen hij zijn aanbevelingsbrief van Bauer wilde overhandigen en Hermann die niet aanpakte, besefte Hofstetter dat de man blind was. Isser Harel had hem naar Argentinië gestuurd om een nader onderzoek in te stellen naar het feit dat Adolf Eichmann gesignaleerd was door een man die niet kon zien.

Hofstetters scepsis verdween al snel toen Hermann en zijn vrouw, die verschenen was toen hij haar had geroepen om de brief voor te lezen, uitvoerig vertelden hoe achterdochtig zij aanvankelijk waren geworden na het bezoek van Nick Eichmann en hoe hun dochter zijn adres had achterhaald. Hofstetter vond dat Hermann de zaak enorm opblies, vooral door zijn ongefundeerde opmerkingen dat Eichmann plastische chirurgie had ondergaan en dat hij over grote sommen geld beschikte, maar zijn motieven waren duidelijk.

‘U moet niet denken dat ik met dit hele gedoe rond Eichmann begonnen ben om Duitsland ook maar enigszins te dienen,’ zei Hermann. ‘Mijn enige doel is de rekening te vereffenen met de nazimisdadigers die mij en mijn gezin zoveel ellende hebben bezorgd.’

De voordeur ging open, Sylvia Hermann kwam het huis binnen en begroette haar ouders. Ze stond stil toen ze Hofstetter zag en haar vader stelde hem aan haar voor: ‘Meneer Huppert.’ Zonder enige terughoudendheid vertelde Sylvia hem over haar bezoek aan het huis van Eichmann.

‘Was er iets bijzonders aan de manier waarop hij sprak?’ vroeg Hofstetter haar.

‘Zijn stem klonk akelig en schel, precies zoals *Doktor* Bauer die beschreven had in een van zijn brieven.’

Hofstetter vroeg of die brieven haar mening misschien beïnvloed hadden.

‘Nee,’ zei ze op besliste toon. ‘Ik ben er honderd procent zeker van dat het een onbevooroordeelde indruk was.’

‘Wat je vertelt, klinkt heel overtuigend,’ zei Hofstetter, onder de indruk van de moed en de oprechtheid van het meisje. Alles wat ze zei, klopte met de informatie die hij had gekregen in Tel Aviv. ‘Maar het is geen afdoende identificatie. Het kan zijn dat Vera Eichmann hertrouwd is – we hebben daarover veel geruchten gehoord – en dat haar kinderen de achternaam van hun vader hebben gehouden.’ Hij verklaarde dat hij de valse naam van degene die met Vera en haar zoons samenwoonde, moest weten en ook waar hij werkte. Hij wilde ook foto’s van hem en zijn gezin in handen zien te krijgen, en documenten met zijn naam en, in het beste geval, zijn vingerafdrukken.

‘Ik weet zeker dat ik u het bewijsmateriaal kan leveren dat u wilt,’ antwoordde Lothar Hermann. ‘Ik heb veel vrienden in Olivos en ook connecties met de plaatselijke autoriteiten. Ik kan gemakkelijk aan die dingen komen. Maar het zal duidelijk zijn dat ik dan weer naar Buenos Aires zal moeten reizen, mijn dochter ook… Dat gaat nog meer geld kosten en dat kunnen we ons gewoon niet veroorloven.’

Hofstetter beloofde dat zijn mensen alle onkosten zouden vergoeden. Omwille van de geheimhouding gaf hij hun de instructie dat al hun correspondentie met hem gestuurd moest worden naar een adres in de Bronx, New York, ter attentie van A.S. Richter. Hij scheurde een Argentijnse dollar in tweeën en gaf één helft aan Hermann. Iemand in bezit van de andere helft was te vertrouwen.

Na twee uur plannen en de zaken doorpraten bedankte Hofstetter het gezin en vertrok. Hij zou Harel laten weten dat de Hermanns

betrouwbaar waren, maar dat er meer informatie nodig was en dat zij in staat leken te zijn die te vergaren. Toen Hofstetter terugliep naar het stadje, stopte de taxi die hem naar het huis had gereden naast hem. Ilani stak zijn hoofd uit het achterraampje en vroeg lachend: ‘Kan ik u een lift geven, meneer?’

10

OP 8 APRIL brachten Sylvia Hermann en haar vader een bezoek aan het kadaster in La Plata, de hoofdstad van de provincie Buenos Aires, vijfenvijftig kilometer ten zuidoosten van de metropool.[1] Hun Duitse contactpersoon had de beloofde geldmiddelen gestuurd en de amateurdetectives waren er nu op uit het bewijsmateriaal te verzamelen dat aantoonde dat ze inderdaad de juiste man op het oog hadden.

Een kantoorbediende bracht hun de kadastergegevens van Chacabucostraat 4261 en Sylvia las ze voor aan haar vader. Een Oostenrijker, Francisco Schmidt, had op 14 augustus 1947 het stukje grond in Olivos gekocht om er twee huizen op te bouwen. Eichmann was Oostenrijker, dat wist Lothar, en hij was na de oorlog in Argentinië aangekomen. Dus Schmidt moest de valse naam zijn waaronder hij nu leefde. Opgewonden door deze belangwekkende ontdekking namen Hermann en zijn dochter de trein naar Buenos Aires om te zoeken naar een bevestiging van hun bevindingen. Via een contactpersoon bij het plaatselijke elektriciteitsbedrijf ontdekten ze dat er twee meters geregistreerd waren op het adres, ten name van Dagoto en Klement. In plaats van de alias Schmidt in twijfel te trekken, veronderstelde Hermann dat dit de twee valse namen moesten zijn

waarvan Schmidt zich had bediend om zijn sporen uit te wissen. Toen Hermann de mensen had gelokaliseerd die Schmidt het perceel in Chacabuco hadden verkocht, kreeg hij een persoonsbeschrijving die leek op het signalement dat Bauer van Eichmann had gestuurd en dat zijn dochter had bevestigd tijdens haar korte bezoek aan het huis. De verkoper vertelde hem ook dat Schmidt niet alleen een paar littekens op zijn gezicht had, maar ook dat het gerucht de ronde deed dat hij in 1945 in de Argentijnse hoofdstad was aangekomen aan boord van een Duitse onderzeeër.

De maand daarop keerden de Hermanns vijf dagen terug naar Buenos Aires om hun onderzoek voort te zetten. Tijdens dit bezoek ontdekten ze een foto van Nick en hoorden nog een gerucht, namelijk dat Adolf Eichmann na zijn aankomst uit Europa verscheidene jaren in het binnenland had gewoond. Hun pogingen zijn foto, vingerafdrukken en identiteitspapieren te vinden mislukten. Op 19 mei schreef Hermann aan Huppert in New York en bracht verslag uit van hun detectivewerk van de afgelopen zes weken. ‘Francisco Schmidt is de man die we zoeken,’ schreef Hermann; hij verklaarde dat het aannemelijk was dat hij plastische chirurgie had ondergaan (vandaar de littekens). Hij schreef dat voor nader onderzoek meer geld nodig was en dat hij ‘alle touwtjes in handen’ wilde houden bij het onderzoek in deze zaak. Hermann was er zeker van dat men, naar aanleiding van zijn ontdekkingen, in actie zou komen.

De brief van Lothar Hermann maakte zijn rondreis: van Argentinië, via New York, naar het hoofdkwartier van de Mossad in Tel Aviv, waar hij in juni 1958 aankwam.[2] Isser Harel had zijn bedenkingen over de inhoud. Hermann was te zeker van zijn zaak en wilde ook te veel zeggenschap – allebei trekjes die Harel wantrouwde, zowel intuïtief als door zijn ervaring.

Met de brief in de hand ontkrachtte hij stuk voor stuk elke bewering. Louter en alleen omdat Schmidt geregistreerd stond als de eigenaar van het stuk land waar Nick Eichmann woonde, was geen

bewijs dat Adolf Eichmann daar woonde en ook niet onder die valse naam. De bewering over de plastische chirurgie was pure speculatie. En wat voor zin had het om uit te vissen waar Eichmann aan het eind van de jaren veertig woonde als Hermann toch al wist dat Schmidt en Eichmann een en dezelfde persoon waren? Je onderzocht de meest recente aanwijzingen, niet de meest gedateerde. Zijn eis om meer geld te sturen en 'alle touwtjes in handen' te krijgen, riekte naar potentiële zwendel.

Harel was aan het hoofd van de Israëlische inlichtingendienst komen te staan doordat hij altijd zo veel mogelijk informatie verzamelde en zich verplaatste in de gedachtewereld van zijn vijanden: hij wilde hun motivaties begrijpen en hun eventuele volgende stappen vóór zijn.[3] Zijn agenten zeiden onder elkaar dat 'als je Isser Harel de voorkant van een luciferdoosje liet zien, hij je, zonder te kijken, kon vertellen wat er op de achterkant stond.'[4] Hij vertrouwde op zijn intuïtie en wat de zaak Eichmann betrof, zei zijn instinct hem niet alleen dat Yoel Goren gelijk had dat de voortvluchtige nazi niet in zo'n armoedig huis kon wonen, maar ook dat de informatie die Lothar Hermann in zijn rapport had gestuurd op zijn minst suspect was en in het ergste geval misschien wel geheel en al op fantasie berustte.

Harel stuurde een telegram naar Ilani in Buenos Aires om Francisco Schmidts antecedenten na te trekken. Als dit een dood spoor bleek te zijn, zou het hoofd van de Mossad de tip uit Buenos Aires bij de stapel onbewezen geruchten over Eichmanns verblijfplaats in het dossier leggen.[5] Volgens een van die geruchten zou Eichmann manager zijn bij een importbedrijf in Damascus onder de naam Brunkmann. Volgens een ander verhaal reisde hij vrijelijk op en neer tussen Zuid-Amerika en Zwitserland onder de alias dr. Spitzer. Volgens weer andere geruchten zat hij in Cairo waar hij de bevolking aanzette tot pogroms tegen Joden, of in Kiel, Duitsland, waar hij zichzelf Arthur Sonnenburg noemde. Harel had aanvankelijk gedacht

dat de informatie van Fritz Bauer geloofwaardig klonk, maar nu twijfelde hij er net zo sterk aan als aan al die andere tips.

In de zomer had Harel dringender zaken aan zijn hoofd. Hij ontmaskerde een Sovjet-‘mol’ die in zijn dienst was geïnfiltreerd, en in het Midden-Oosten heerste onrust door de nog steeds voortdurende gevolgen van de Suezoorlog.[6] Eerder dat jaar hadden Egypte en Syrië zich samengevoegd tot de Verenigde Arabische Republiek, waardoor president Gamaal Abd-al Nasser, die zich openlijk oorlogszuchtig opstelde tegenover Israël, nog meer status had gekregen. De Iraakse koning Faisal II was in juli bij een moordaanslag om het leven gekomen en rebellen bedreigden nu zijn neef, koning Hoessein van Jordanië. Ben-Goerion had het Israëlische leger in staat van paraatheid gebracht en elke informatie over wat de volgende stap zou kunnen zijn van de Arabische buren van de jonge staat, had de hoogste prioriteit. Gezien de beperkte omvang en kracht van de Mossad was Harel niet bereid ook maar één enkele agent beschikbaar te stellen om zich bezig te houden met wat naar alle waarschijnlijkheid een vals spoor was.[7] Alleen een directief van de eerste minister zou hem van gedachten kunnen doen veranderen.

Eind augustus rapporteerde Ilani aan Harel dat Francisco Schmidt in geen geval Eichmann was; hij woonde niet eens op het Chacabucoadres.[8] Hij was alleen maar de huisbaas. Zoals een van Harels agenten zei: ‘Soms maak je van de stukjes informatie een prachtige legpuzzel en dan blijkt plotseling dat het een afbeelding is geworden van een paard in plaats van een kameel, waar je verder niets mee kunt beginnen.’[9] Harel schoof het Eichmann-dossier in de la; Hermann had de verkeerde op het oog. Het hoofd van de Mossad bracht Bauer op de hoogte van zijn conclusie en beëindigde de correspondentie met Hermann. Eens temeer werd de jacht op Eichmann stopgezet.

Een paar maanden daarvoor, begin maart 1958, had Kurt Weiss, werkzaam bij de West-Duitse federale inlichtingendienst (BND – *Bundes-nachrichtendienst)*, een ontmoeting met een geheim agent van de CIA in München om informatie uit te wisselen over voormalige nazi's die eventueel betrokken zouden kunnen zijn bij spionageactiviteiten in het Midden-Oosten.[10] Beide organisaties hadden er een gewoonte van gemaakt om voormalige agenten van de SS, de Gestapo en de *Abwehr* in dienst te nemen, ook al ontkenden ze dit in alle toonaarden tegenover het grote publiek – en vaak ook tegenover elkaar.[11] Hun respectieve chefs, Reinhard Gehlen en zijn Amerikaanse weldoener Allen Dulles, waren gefixeerd op de strijd tegen het communistische gevaar over de hele wereld. Dat sommigen van hun werknemers, onder wie verscheidene luitenants van Adolf Eichmann, bloed aan hun handen hadden, was niet echt een reden hen te diskwalificeren. Maar het was meer dan eens gebleken dat deze figuren eerder een probleem vormden dan dat ze iets opleverden, aangezien een aantal van hen dubbelspionnen bleken te zijn of hun vroegere maatjes in dienst hadden genomen als informant. Daardoor was er een 'broeinest' ontstaan van voormalige nazi's, die allemaal moreel corrupt waren en er een dubieuze loyaliteit op nahielden, waardoor de toch al duistere wereld van de geheime diensten nog ondoorzichtiger werd.

Tijdens hun gesprek in München wilde Weiss weten of de CIA enige nadere informatie te bieden had over een aantal namen die zijn aandacht hadden getrokken: *Abwehr*-agent Eberhard Momm, die, naar werd verondersteld, in Duitsland woonde; Franz Rademacher (alias Rosello), een diplomaat in dienst van het Derde Rijk, belast met Joodse zaken, die na de oorlog naar Syrië was gevlucht; Johannes von Leers, een propaganda-medewerker van Goebbels die naar Argentinië was uitgeweken en in 1956 naar Cairo was vertrokken om voor Nasser te werken; en Adolf Eichmann. Volgens de informatie van de BND-agent was Eichmann 'geboren in Israël en later SS-*Obersturmbannführer* geworden.[12] Hij woont sinds 1952, naar men

zegt, in Argentinië onder de valse naam Clemens. Volgens een ander gerucht woont hij, ondanks het feit dat hij verantwoordelijk was voor de massavernietiging van Joden, nu in Jeruzalem.’

In dezelfde periode als waarin deze uitwisseling van informatie plaatsvond,[13] probeerde de West-Duitse binnenlandse veiligheidsdienst (BfV – *Bundesamt für Verfassungsschutz)*, belast met het bestrijden van een eventuele opleving van het nazisme, via het ministerie van Buitenlandse Zaken en de Duitse ambassade in Argentinië te verifiëren of Karl Eichmann, een persoon van wie de veiligheidsdienst wist dat hij voor het neonazitijdschrift *Der Weg* schreef, in werkelijkheid Adolf Eichmann was en of hij in Buenos Aires woonde onder de naam Klement. De ambassade reageerde later in de zomer dat zij geen enkele informatie had die hierop wees en dat Eichmann zich hoogstwaarschijnlijk in het Midden-Oosten ophield.

Iemand in de gelederen van voormalige nazi’s die Eichmanns alias kende, speelde ongetwijfeld informatie door aan de twee belangrijkste Duitse inlichtingendiensten. Geen van beide gaf blijk van veel daadkracht of enthousiasme bij het opsporen van de oorlogsmisdadiger, misschien omdat ze niet wilden dat Hans Globke, die de supervisie had over zowel de BND als de BfV, te veel ongewenste negatieve aandacht kreeg.[14] Eichmann zou in ieder geval het nodige weten te vertellen over de activiteiten van de staatssecretaris tijdens Hitlers bewind: dat stond als een paal boven water.

Ook de CIA ondernam geen enkele actie. Vier jaar eerder was er druk uitgeoefend op de organisatie door Joodse leiders in de Verenigde Staten om de rapporten van Wiesenthal, waarin stond dat Eichmann in Argentinië zat, nader te onderzoeken. Maar de inlichtingendienst was daar toentertijd niet op ingegaan en deed dat ook nu niet – de agenten van de CIA hadden niet eens het fatsoen de meest recente informatie aan hun Israëlische collega’s door te geven. Gezien de banden die de CIA onderhield met Globke, die in die periode fungeerde als de belangrijkste schakel tussen de Duitse inlichtingendienst en de

Amerikaanse organisatie, en gezien het feit dat de meesten van Eichmanns luitenants voor Amerika spioneerden, was het niet in het belang van de CIA om het verleden op te rakelen. Daarom werd er geen ruchtbaarheid gegeven aan het feit dat niet alleen bekend was dat Eichmann zich bediende van de alias Klement, maar dat deze naam ook geassocieerd werd met het huis waar hij (volgens Lothar Hermann) woonde.

In San Fernando, een afgelegen wijk aan de noordkant van Buenos Aires, waren Eichmann en zijn drie zoons in februari 1959 druk bezig met het graven van een enorme rechthoekige greppel in de grond.[15] Er sijpelde water naar binnen via de zijkanten en de bodem, aangezien het stuk land dat Eichmann gekocht had, gelegen was in een vlakte die in de winter vaak onder water kwam te staan doordat de nabijgelegen rivier de Reconquista buiten haar oevers trad. Toen ze klaar waren met graven, pompten ze het water weg en maakten de greppel waterdicht. Eichmann wilde dat zijn nieuwe huis een fundering had van anderhalve meter diep en muren van zestig centimeter dik – in beide gevallen driemaal de standaardmaten. Hij was bezig een fort te bouwen.

Eichmann had eind 1958 een stuk land gekocht van achthonderd vierkante meter, wat hem al zijn bescheiden spaargeld had gekost. Hij wilde niet langer iets huren en dacht dat de investering een goede buffer zou vormen tegen de inflatie die Argentinië teisterde. Het was langetermijn-planning: hij wilde voorgoed in Argentinië blijven. Het stuk land was goedkoop vanwege het feit dat het zo geïsoleerd lag en af en toe onder water stond. Er was geen aansluiting op het elektriciteitsnet, geen stromend water, geen riolering. Een pluspunt was echter dat er daarom ook geen gemeentebelasting werd geheven en dat er weinig nieuwsgierig glurende buren waren.

Nu de eerste bouwfase achter de rug was, konden Eichmann en zijn zoons beginnen met het bouwen van hun huis. Hij had het nodige bouwmateriaal aangeschaft en de levering geregeld. Hij had het werk-

en tijdschema tot in de kleinste details gepland en volgens zijn planning zou het huis begin 1960 klaar zijn. Het gelijkvloerse bakstenen bouwwerk zou niet ruim zijn, maar wel van hemzelf.

Na een reeks misstappen in zijn carrière had hij een veelbelovende nieuwe baan gekregen bij een Mercedes-Benzfabriek, waar bussen en vrachtwagens gefabriceerd werden en die gelegen was in het industriegebied González Catan, zo'n dertig kilometer ten zuidwesten van Buenos Aires.[16] In maart was hij aangenomen als lasser, maar Eichmann vermoedde dat er wel promotiekansen in zaten. Jorge Antonio, een aanhanger van Perón, die, zo werd beweerd, na de oorlog betrokken was geweest bij het overhevelen van nazifondsen naar Argentinië, had een Argentijns filiaal van het Duitse bedrijf opgezet.[17] Antonio had meer dan vijfhonderd man personeel, voor het merendeel Duitse immigranten, onder wie een aantal voortvluchtige nazi's. Eichmann had voor de zoveelste keer een beroep gedaan op zijn vroegere kameraden om hem te helpen en ze hadden hem nogmaals geholpen – zij het deze keer meer uit medelijden dan om iets anders.

Ondanks het feit dat zijn vooruitzichten nu beter waren, bleef Eichmann de gevangene van het verleden. Hij kocht het ene geschiedenisboek over de oorlog na het andere en krabbelde zijn reacties in de kantlijn van deze boeken. In *Die letzten Tage der Reichskanzlei* (1947)[18] bekritiseerde Gerhard Boldt de stompzinnigheid en lafheid van Hitlers entourage. Wanneer Boldt, een vroegere nazi-officier die met Hitler in de Führerbunker had gezeten, in het verhaal opdook, streepte Eichmann zijn naam door en schreef in plaats daarvan 'verrader,' 'schoft' of 'ploert'. Bij één passage krabbelde Eichmann: 'De schrijver moet levend gevild worden voor zijn verraad.[19] Met oplichters zoals hij moesten we de oorlog wel verliezen.' Op de laatste pagina van het boek schreef Eichmann zijn mening over de aard van de 'plicht', een deugd waar Boldt duidelijk niets van begreep: '1. Iedereen heeft het recht om te leven zoals hij wil;[20] 2. Maar dan heeft hij niet het recht zich een officier te noemen,

omdat 3. Officier = het vervullen van je plicht zoals gespecificeerd in de militaire eed.'

Eichmann werd meer en meer een paria binnen de Duitse gemeenschap in Buenos Aires vanwege zijn obsessie met de oorlog.[21] Tijdens het borrelen in de *Biergarten ABC* raasde en tierde hij vaak over al die mensen die het Derde Rijk hadden verraden en hoe alles ook anders had kunnen lopen. Bij andere gelegenheden was hij alleen een zuurpruim, zei praktisch niets en was zeer nerveus; hij stond erom bekend dat zijn handdruk zo slap was als een vaatdoek.

Aan Eichmanns sessies met Sassen was een eind gekomen en zodoende had hij geen uitlaatklep meer voor zijn zwartgalligheid. Begin 1959 deed Eichmann een poging zijn gedachten op papier te zetten over wat hij had gedaan en hoe hij zich meer dan tien jaar na de oorlog voelde. Het zou de aanzet vormen tot zijn memoires.

> Ik ben het langzamerhand zat het leven te leiden van een anonieme zwerver tussen twee werelden.[22] De stem van mijn hart, waar niemand aan kan ontkomen, heeft mij altijd ingefluisterd te proberen vrede te vinden. Ik zou ook graag vrede sluiten met mijn vroegere tegenstanders. Misschien ligt dat wel besloten in de Duitse aard.
>
> Ik zou me het liefst willen aangeven bij de Duitse autoriteiten, als ik niet in aanmerking moest nemen dat mensen misschien nog altijd veel te veel belang hechten aan de politieke kant van de zaak om tot een duidelijke, objectieve conclusie te kunnen komen. Verre zij het van mij eraan te twijfelen dat een Duits gerechtshof tot een rechtvaardige uitspraak zou komen, maar het is mij totaal niet duidelijk welke juridische status heden ten dage verleend zou worden aan iemand die in het verleden bevelen kreeg, wiens plicht het was om trouw te zijn aan

de eed die hij gezworen had en de bevelen en instructies uit te voeren die hem waren opgedragen.

Ik was slechts een trouw, fatsoenlijk, correct, ijverig en enthousiast lid van de SS en van het *Reichssicherheitshauptamt*, uitsluitend gedreven door idealistische gevoelens *(Regungen)* ten aanzien van het vaderland waar ik de eer had toe te behoren. Ondanks mijn gewetensvolle zelfonderzoek moet ik ten gunste van mijzelf aanvoeren dat ik noch een moordenaar was, noch een massamoordenaar. Maar, om absoluut eerlijk te zijn, ik moet mijzelf wel beschuldigen van medeplichtigheid aan moord, omdat ik deportatiebevelen heb doorgegeven die ik ontving, en omdat in ieder geval een fractie van de gedeporteerden werd vermoord, zij het door een totaal andere eenheid. Ik heb gezegd dat ik mezelf zou moeten beschuldigen van medeplichtigheid aan moord, als ik met genadeloze strengheid over mezelf zou moeten oordelen.

Maar ik weet niet zeker of ik het recht heb dit te doen in het aangezicht van mijn directe ondergeschikten. Daarom ben ik nog steeds verwikkeld in een innerlijke strijd. Mijn subjectieve houding ten opzichte van dingen die gebeurd zijn, was gebaseerd op mijn geloof in de noodzaak van een totale oorlog, omdat ik wel moest geloven in de steeds weer uitgevaardigde proclamaties van de leiders van het toenmalige Derde Rijk, zoals: ‘Overwinning in deze totale oorlog, anders zal het Duitse volk ten onder gaan.’ Krachtens deze houding deed ik de mij opgedragen plicht met een rein geweten en een trouw hart.

Dat was de overtuiging die Eichmann zichzelf iedere dag opnieuw voorhield, in het vertrouwen dat zijn achtervolgers hun zoektocht naar

hem hadden gestaakt en dat hij nooit concreet het recht onder ogen zou moeten zien waar hij zich, in gedachten, als abstract begrip mee bezighield.

11

OP ZATERDAG 10 OKTOBER 1959 stond Tuviah Friedman in de avondschemering op zijn balkon en keek uit over Haifa.[1] De sabbatrust liep ten einde terwijl de zon onderging en de stad aan de noordelijke kust van Israël tot leven kwam. Mensen stroomden al kletsend de straat op om op terrasjes te genieten van de koele avond. Motoren ronkten door de straten die steil omhoogliepen, de berg Karmel op, en de remmen van de bussen gierden als ze naar beneden reden. Friedman kon zijn buren op weg naar buiten horen lachen op de binnenplaats. Iedereen leek ergens heen te gaan. Hij staarde naar de flikkerende lichtjes van de boten in de haven en wist dat hij nergens van kon genieten. De envelop in zijn borstzak brandde een gat in zijn borst.

Toen Friedman zes jaar eerder voor het eerst naar Israël was gekomen, was hij vastbesloten om de jacht op nazi-oorlogsmisdadigers uit zijn hoofd te zetten, vooral die op Eichmann.[2] Hij had het ene na het andere baantje gehad voordat hij met zijn werk bij Yad Vashem begon, waar hij meehielp de verzameling over de geschiedenis van de Holocaust te organiseren en de namen van Joodse slachtoffers te registreren. Hij had de afdeling van het museum in Haifa opgezet, maar was daarna toch weer druk gaan uitoefenen op

functionarissen om informatie te verstrekken over oorlogsmisdadigers. Hij kon het gewoonweg niet laten, ondanks het feit dat zijn superieuren hem er nadrukkelijk op wezen dat ‘wij geen politieorganisatie zijn’. In 1957 had hij ontslag genomen. Met een kleine beurs van de regering had Friedmann zijn documentatiecentrum heropend en richtte zijn aandacht opnieuw op het oppakken van Eichmann. Sindsdien had hij geen loon meer ontvangen en zijn vrouw, Anna, nu een praktiserend oogarts, had hem en hun pasgeboren zoontje onderhouden.

In de zomer van 1959 was Friedman een briefwisseling begonnen met Erwin Schüle. Schüle was directeur van het West-Duitse Centraal Bureau voor de opheldering van nationaal-socialistische misdaden *(Zentralstelle zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen)*.[3] Het bureau was gevestigd in Ludwigburg, bij Stuttgart, en was in december van het jaar daarvoor geopend, nadat Schüle met succes verscheidene nazi’s gerechtelijk had vervolgd tijdens een proces in Ulm, dat enorme publiciteit had gekregen. Het proces had slachtoffers gestimuleerd aan te dringen op meer vervolgingen. Friedman had Schüle verscheidene dossiers gestuurd over de oorlogsmisdadigers naar wie hij zocht.[4] Hij had de aanklager later gevraagd waarom hij niet geïnteresseerd was in de opsporing van het ‘monster dat de belichaming van de duivel zelf was’: Adolf Eichmann. Schüle had geantwoord dat hij wel degelijk geïnteresseerd was in al het materiaal dat Friedman in bezit had en Friedman had vervolgens een kopie van zijn Eichmann-dossier naar Ludwigsburg gestuurd met het verzoek of de Duitse regering niet in overweging zou willen nemen een beloning op het hoofd van de nazi te zetten.

Op 20 augustus had Schüle teruggeschreven dat een vertrouwelijke bron hem had gemeld dat Eichmann zich in Koeweit bevond. Friedman had de brief voorgelegd aan zowel zijn vroegere Haganah-chef, Arthur Pier (nu Asher Ben-Natan en op dat moment directeur-generaal van het Israëlische ministerie van Defensie) als aan verscheidene hoofden van Joodse organisaties en zelfs aan de

Israëlische politie in Tel Aviv. Ze lieten hem allemaal weten dat ze niets konden doen. Niets.

Nu had Friedman Schüles brief altijd bij zich, in zijn borstzak. Hij was er zeker van dat hij nu een aanwijzing had waar Eichmann zich ophield en toch was hij machteloos: hij kon geen actie ondernemen. Zijn vrouw probeerde hem te troosten, maar hij voelde zich verlamd, verwikkeld in een innerlijke strijd of hij de hele zaak maar moest vergeten of met wat hij wist naar de pers moest gaan.

Terwijl hij luisterde en toekeek hoe de mensen in Haifa genoten van een zorgeloze avond, vond Friedman dat hij geen andere keus had dan de zaak openbaar te maken. Hij liep met grote passen naar de telefoon, draaide het nummer van een contactpersoon bij de krant *Ma'ariv* en gaf hem het verhaal: Adolf Eichmann, de nazi-oorlogsmisdadiger die er totaal op gefixeerd was geweest om Europa van de Joden te zuiveren, liep gewoon vrij rond in Koeweit.[5]

Het bericht, dat hij op het conto schreef van de West-Duitse aanklager, gaf aanleiding tot een enorme publieke verontwaardiging. In de hele wereld brachten kranten met grote koppen op de voorpagina het nieuws over de oorlogsmisdadiger in Koeweit. Friedman gaf tientallen interviews aan Israëlische en buitenlandse correspondenten, waarin hij de misdaden beschreef van 'de meest infame moordenaar uit de geschiedenis' en voorstelde een beloning van tienduizend dollar op zijn hoofd te zetten. Sommigen eisten dat er onmiddellijk een zoekactie op touw zou worden gezet. Tien dagen nadat het verhaal was gepubliceerd, werd Friedman uitgenodigd een redevoering te houden tijdens een verkiezingsbijeenkomst voor David Ben-Goerion en andere leden van zijn partij die zich verkiesbaar hadden gesteld. Friedman smeekte de minister-president om 'het bevel uit te vaardigen dezelfde Eichmann die miljoenen Joden naar de gasovens had gestuurd op te sporen'.[6]

Intussen stroomden de brieven binnen bij Friedmans documentatiecentrum. Sommige voorspelden dat Eichmann nooit gevonden zou worden; andere bevatten tips over zijn werkelijke

verblijfplaats. Volgens één tip leidde de nazi een kluizenaarsbestaan in een huis op de top van een heuvel in Nieuw-Zeeland. Tussen al die brieven vond Friedman ook een briefje dat op 24 oktober was gepost door ene Lothar Hermann uit Coronel Suárez in Argentinië. Hermann verklaarde dat hij het artikel over Eichmann in een plaatselijke krant had gelezen en dat het 'volkomen onjuist [was]. De genoemde persoon woont niet in Koeweit aan de Perzische Golf.[7] Hij woont met zijn vrouw en vier kinderen onder een schuilnaam in de buurt van Buenos Aires.' Hermann bood aan 'exacte data en gedetailleerd materiaal' te verstrekken en 'was bereid de zaak volkomen op te helderen, echter alleen als de meest strikte geheimhouding in acht wordt genomen'. Een snelle uitwisseling van nog twee brieven, waarin ook van een beloning werd gesproken, overtuigde Friedman ervan dat deze Argentijn over harde feiten beschikte wat de verblijfplaats van Eichmann betrof.

Friedman liet de tip over Koeweit verder voor wat die was, maakte kopieën van de brieven uit Argentinië en gaf die aan een vooraanstaand lid van het Joods Wereld Congres (WJC), die beloofde ze door te geven aan mensen die de inhoud snel en naar behoren konden onderzoeken. Friedman voelde dat hij op de goede weg was.

Begin december 1959 deed Fritz Bauer, met zijn koffer in zijn hand, het licht uit in zijn kantoor in Frankfurt. Hij was op weg naar Israël, ditmaal met overtuigend bewijs dat Eichmann zich schuilhield in Buenos Aires. De procureur-generaal was van plan op zijn strepen te gaan staan en niet terug te keren zonder de garantie dat er onmiddellijk een operatie gestart zou worden. De Israëli's moesten in actie komen.

Bauer durfde niet het risico te nemen het land te verlaten met zijn meest recente informatie op schrift, maar hij had de details in zijn geheugen geprent. Volgens zijn bron was de voortvluchtige nazi in 1950 uit Duitsland ontsnapt met de hulp van de katholieke Kerk en had zich schuilgehouden in kloosters op weg naar Italië.[8] Daar had hij een nieuwe identiteit gekregen en een aanvraag ingediend voor een

paspoort van het Internationale Rode Kruis. Hij was naar Buenos Aires gereisd, had onder zijn nieuwe pseudoniem een Argentijnse identiteitskaart gekregen en had een hele reeks baantjes had. Eerst had hij gewerkt bij een bedrijf dat CAPRI heette en gerund werd door een investeringsfirma onder de naam Fuldner Company, die opereerde vanuit een adres in Buenos Aires: Avenida Córdoba 374. De firma had zich beziggehouden met het omzetten van waterkracht in elektriciteit. Toen hij voor CAPRI werkte, had Eichmann in de buurt van de stad San Miguel de Tucumán gewoond. Later had hij een wasserij gerund in de wijk Olivos in Buenos Aires. In 1958 woonde hij nog steeds in de hoofdstad en werkte nog steeds voor de Fuldner Company.

De informatie was nauwkeurig en besloeg een aantal jaren; ze was vrijwel zeker afkomstig van iemand die Eichmann goed kende. Maar van al die gegevens was één ding voor Bauer het belangrijkst: de naam waaronder Eichmann volgens de bron al die jaren had geleefd: Ricardo Klement. Die kwam overeen met de naam waarop de elektriciteitsmeter van Chacabucostraat 4261 stond geregistreerd. Twee onafhankelijke bronnen. Eén naam. Klement was Eichmann. Geen twijfel mogelijk.

Bauer had besloten met deze nieuwe details niet naar Isser Harel te gaan.[9] Hij was teleurgesteld in het hoofd van de Mossad omdat deze de eerste tip die Bauer hem had gestuurd in de la had gelegd, nog afgezien van het feit dat hij zich had verlaten op een blinde man en zijn dochter om het onderzoek te leiden. In plaats daarvan had Bauer afgesproken met Haim Cohen, de Israëlische procureur-generaal. Bauer kon onmogelijk de identiteit onthullen van zijn bron, aangezien deze een te cruciale positie bekleedde.[10] (Tot op de dag van vandaag is dit nog steeds staatsgeheim.) Hij zou Cohen vragen om zo veel mogelijk druk uit te oefenen op Harel om, op basis van deze informatie, in actie te komen.

Na de ervaringen met Hermann vermoedde Bauer dat Harel erop zou staan dat de identiteit van de bron werd onthuld of anders zou weigeren zich met de zaak in te laten. Maar de laatste zes maanden

hadden bewezen dat Bauer geen enkele andere keuze had dan nogmaals naar de Israëli's te gaan. Zijn aanvankelijke indruk dat zijn eigen regering niet krachtdadig zou optreden tegen voortvluchtige nazi's als Eichmann was steeds opnieuw bevestigd. In juni had een van zijn collega's in Freiburg een aanhoudingsbevel uitgevaardigd tegen Josef Mengele voor zijn vele misdaden in Auschwitz.[11] De aanklager was in het bezit van een adres in Argentinië waarvan men wist dat Mengele daar woonde, en hij had het West-Duitse ministerie ervan weten te overtuigen een uitleveringsverzoek in te dienen. De Argentijnen hadden eerst ontkend dat Mengele het land was binnengekomen (hoewel ze dat wel degelijk wisten), en toen men hun het bewijs geleverd had dat hij zich in het land bevond, hadden ze het ministerie van Buitenlandse Zaken laten weten dat zijn misdaden 'politiek' van aard waren en dat daarom nader onderzoek nodig was. De uitlevering was nog steeds hangende, waardoor Mengele alle tijd had te ontsnappen, mocht hij zich ooit bedreigd voelen. Aangezien Werner Junkers, een voormalige hooggeplaatste medewerker van Joachim von Ribbentrop, de West-Duitse ambassadeur in Argentinië was, was het zeer aannemelijk dat Mengele op de hoogte was van de procedure tegen hem en dat die op niets zouden uitlopen.[12]

Eén ding wist Bauer zeker: er was geen tijd meer te verliezen, wilde men Eichmann nog te pakken krijgen. Hoewel het bericht over Koeweit misschien wel de aanleiding was geweest dat zijn informant zich gemeld had, vreesde Bauer dat ook Eichmann hierdoor wist dat hij nog steeds gezocht werd en dat dit voor hem een aanleiding zou kunnen zijn onder te duiken. Sindsdien had Bauer er bij zijn naaste collega Schüle, die nu van het Argentijnse onderzoek op de hoogte was, op aangedrongen contact op te nemen met Friedman om hem ervan te verzekeren dat de procureur-generaal van Hessen alle moeite deed om Eichmann op te sporen.[13] Méér publiciteit zou de jacht alleen maar in gevaar brengen.

Terwijl hij het gebouw uitliep en in een klaarstaande auto stapte, hoopte Bauer dat Eichman niet al de benen had genomen.

Tijdens de rit van Tel Aviv naar Jeruzalem zaten Zvi Aharoni, de achtendertigjarige hoofdondervrager van Sjin Bet, en Isser Harel zwijgend achter in een sedan, bestuurd door een chauffeur.[14] Aharoni nam in ijltempo de rapporten door die Lothar Hermann gestuurd had. De Sjin Bet-ondervrager was niet verbaasd dat hij de afgelopen twee jaar niets over het onderzoek had gehoord. Harel had de gewoonte om informatie slechts mondjesmaat door te geven. Zijn agenten wisten alleen wat ze moesten weten – niet meer en niet minder. Aharoni was geschokt dat Harel het onderzoek louter aan de Hermanns had overgelaten. Aharoni was eerder dat jaar zes weken lang in Buenos Aires geweest op een andere missie en had sommige van de aanwijzingen zelf kunnen natrekken. Maar je twijfelde nu eenmaal niet aan de methoden van het hoofd van de Mossad.

Eerder die dag had Harel Aharoni bij zich geroepen en hem meegedeeld dat ze op het ministerie van Justitie in Jeruzalem werden verwacht voor een bespreking met Haim Cohen en Fritz Bauer. Pas toen ze in de auto zaten, had Harel Aharoni verteld over Eichmann en had hij hem de dossiers laten inzien. Cohen had er uitdrukkelijk om gevraagd dat Aharoni aanwezig zou zijn bij de bespreking. Ze kenden elkaar goed van de verscheidene spionagezaken en gevallen van landverraad waar ze samen aan hadden gewerkt, en ze waren allebei intelligent, op een koele, logische manier. Van geboorte waren ze Duitse Joden, maar ze geloofden geen van beiden meer in een God die de Joden had overgeleverd aan de barbarij van de nazi's.[15]

Terwijl de sedan door de dennenbossen op de heuvels van Judea buiten Jeruzalem kronkelde, voelde Aharoni dat zijn baas gepikeerd was over het feit dat hij ontboden was door Cohen. De chef van de Mossad was alleen verantwoording schuldig aan Ben-Goerion, maar hij kon een oproep van de procureur-generaal niet naast zich neerleggen. Hoe dan ook, Bauer was vast niet helemaal hier naartoe gekomen zonder een grondige reden.

De auto bereikte Jeruzalem en reed door de doolhof van steile straten naar het ministerie van Justitie in de Jaffastraat. Je kon in de

verte de muren van de Oude Stad zien. Ze beklommen de trap naar de eerste verdieping waar Cohen en Bauer op hen zaten te wachten. Na een korte introductie kwam Bauer meteen met de nieuwe inlichtingen op de proppen die hij ontvangen had en die de schuilnaam Klement bevestigden. Zijn borstelige, grijze wenkbrauwen gingen geagiteerd op en neer terwijl hij sprak. Hij was duidelijk woedend dat het eerste Israëlische onderzoek de rapporten van Hermann niet serieus had genomen. Kostbare tijd – achttien maanden – was verstreken zonder dat men in actie was gekomen, en Bauer vreesde dat Eichmann sindsdien allang verhuisd was of weer van naam was veranderd.

‘Dit is gewoonweg niet te geloven!’ zei Bauer kwaad.[16] ‘Hier hebben we de naam Klement: twee volkomen onafhankelijke bronnen die elkaar niet kennen, noemen deze naam. Elke tweederangs politieman zou een dergelijke aanwijzing kunnen natrekken! Ga naar de slager of de groenteman om de hoek, doe navraag en je krijgt alles te horen wat je maar over hem wil weten!’

Harel probeerde Bauer te kalmeren en verzekerde hem dat door deze belangrijke nieuwe informatie de dynamiek van het onderzoek volstrekt zou veranderen. Bauer bleef razend. Hij verklaarde dat hij geen andere keus had dan via de officiële Duitse kanalen een uitleveringsprocedure te starten als de Israëli’s niet onmiddellijk in actie kwamen. Hoewel Harel dacht dat Bauer naar alle waarschijnlijkheid bluftte, antwoordde de Mossad-chef dat dit niet nodig zou zijn. Ze wilden dat Eichmann gevonden werd en stonden klaar om in actie te komen.

Cohen zei: ‘Ik wil dat Zvi naar Buenos Aires gaat en dit verhaal voor eens en altijd controleert. We moeten deze zaak nu echt serieus nemen.’[17]

Harel stemde toe; hij was er nu zeker van dat hij het belang van de rapporten van Hermann had onderschat.[18] Aharoni reageerde kalm op de beslissing. Hij was sowieso niet iemand die te koop liep met zijn emoties, maar innerlijk glom hij van trots dat zij zoveel vertrouwen in zijn vaardigheden stelden. Aharoni wilde weten waar Bauer zijn

informatie vandaan had. Bauer zei op besliste toon dat hij de identiteit van zijn informant geheim moest houden, maar benadrukte dat deze bron en Hermann elkaar niet kenden. Aharoni vermoedde dat zijn inlichtingen afkomstig waren van een voormalige SS-officier die kort daarvoor Argentinië had verlaten en eropuit was in een goed blaadje te komen bij de West-Duitse autoriteiten, ofwel om aangesteld te worden bij hun inlichtingendiensten ofwel om aan een proces wegens oorlogsmisdaden te ontkomen. Maar op dit moment deed dat er niet toe: de bron leek betrouwbaar. Aharoni zou naar Duitsland gaan om het inlichtingenmateriaal op te halen dat Bauer de laatste twee jaar had verzameld. Daarna zou hij naar Argentinië reizen. De bijeenkomst die onder hoogspanning was begonnen, eindigde ermee dat ze elkaar hartelijk de hand schudden.

Aharoni voelde nu al hoe zwaar de last was die op zijn schouders drukte: zijn missie zou waarschijnlijk meer om het lijf hebben dan inlichtingen inwinnen bij de buurtslager in Buenos Aires, wat Bauer ook mocht beweren. Het lot van Eichmann werd bepaald door de vraag of Aharoni er al dan niet in zou slagen zijn verblijfplaats en identiteit te achterhalen.

Op 6 december verwelkomde minister-president David Ben-Goerion zijn Mossad-chef in zijn kantoor. Hoewel ze beiden even lang waren, had de man die bekendstond als de grondlegger van Israël een uitstraling die veel meer respect afdwong.[19] Hij had de ingevallen wangen en de instinctieve agressiviteit van een vechter en de wilde, witte haardos en het nieuwsgierige intellect van een kunstenaar. Hij was al begin zeventig en zijn tijd als leider van de nieuwe natie zat er bijna op, maar zijn blik was nog net zo helder en intelligent als toen hij in 1948 de stichting van de staat Israël had afgekondigd. Harel en Ben-Goerion waren zeer goede vrienden, omdat ze de laatste tien jaar altijd op elkaar hadden kunnen rekenen, niet alleen in het belang van Israël, maar ook met het oog op hun eigen greep op de machtsinstrumenten van het land.

Haim Cohen voegde zich na korte tijd bij hen en Harel bracht verslag uit aan Ben-Goerion over de bespreking met Bauer; hij legde uit dat de procureur-generaal van Hessen nu over de informatie beschikte die vrijwel zeker uitsluitsel gaf over waar Eichmann woonde en onder welke naam.[20] Het hoofd van de Mossad had de minister-president al eerder verteld over de zoektocht naar de voortvluchtige nazi, maar nooit met de overtuiging dat hij ook daadwerkelijk gevonden zou kunnen worden. Ben-Goerion was onder de indruk van de moed die Bauer had getoond door hen opnieuw – en ditmaal persoonlijk – te benaderen met zijn informatie. Harel deelde Ben-Goerion mee dat Bauer gedreigd had dat hij druk zou uitoefenen in West-Duitsland om een uitleveringsprocedure te starten als Israël geen actie ondernam op basis van zijn aanwijzingen.

‘Zorg ervoor dat Bauer die stap niet zet,’ zei Ben-Goerion op besliste toon.[21] ‘Als Eichmann zich daar bevindt, zullen we hem oppakken en hier naartoe brengen.’

Harel had een dergelijke actie al overwogen, maar hij wist hoe extreem moeilijk zo’n operatie zou zijn, die de beperkte middelen van de Mossad zwaar op de proef zou stellen.[22] Een handiger oplossing zou zijn om Eichmann maar om te brengen. Zijn mensen hadden ervaring met deze methode: op een dag zou de Argentijnse politie Ricardo Klement dood aantreffen na een auto-ongeluk of een ander onfortuinlijk voorval; de wereld hoefde niet te weten dat Adolf Eichmann dood was – of dat de Israëli’s hem hadden vermoord.

Ben-Goerion was hier volstrekt duidelijk over: hij wilde dat Eichmann levend gepakt werd om in Israël terecht te staan voor zijn misdaden tegen het Joodse volk.[23] Cohen maakte zich zorgen over de legaliteit van een dergelijke stap, waar hij al met Harel over gesproken had. Zuiver juridisch gezien had West-Duitsland er veel meer recht op om Eichmann te berechten dan Israël, dat nog niet bestond toen de misdaden werden gepleegd. Niettemin droeg Ben-Goerion de

Israëlische procureur-generaal op om de zaak verder uit te zoeken en de juiste rechtsgrond te vinden.

Wat de operatie zelf betrof, had Ben-Goerion het volste vertrouwen in Harel; die avond schreef hij vol overtuiging in zijn dagboek: ‘Isser gaat de klus klaren.’[24]

Drie weken later, op kerstavond, kwamen diegenen in West-Duitsland die met weemoed terugdachten aan het naziverleden in actie.[25] In Keulen schilderden twee jongemannen enorme hakenkruisen en JUDEN RAUS (‘Weg met de Joden’) op de muren van een pasgebouwde synagoge en op een gedenkteken gewijd aan mensen die in het verzet tegen Hitler hadden gevochten. In de loop van de daaropvolgende dagen kwam het in heel West-Duitsland tot een uitbarsting van antisemitische aanslagen en demonstraties, en de politie moest posten bij synagogen en Joodse begraafplaatsen om verdere schennis te voorkomen. In totaal werden 685 Joodse locaties in het hele land beklad met hakenkruisen. Deze acties waren meer dan geïsoleerde incidenten, veroorzaakt door een paar raddraaiers, en Joodse leiders in West-Duitsland verklaarden dat de voorvallen ‘beelden opriepen die deden denken aan de novemberdagen van 1938’.[26]

Kanselier Adenauer liet via de radio onmiddellijk weten dat dergelijke acties niet getolereerd zouden worden, maar het was duidelijk dat er veel meer voor nodig was om de opkomst van het neonazisme de kop in te drukken.[27] De *Deutsche Reichspartei* (DRP), een rechtse groepering met nazisympathieën, was bij de laatste verkiezingen gegroeid. Het lidmaatschap van militante en nationalistische organisaties nam toe, net als het aantal nieuwsbrieven en dagbladen, boekenclubs en discussiegroepen, waarvan de lezers en leden de ‘democratie in Bonn’ haatten; ze waren van plan ‘de geaccepteerde feiten recht te zetten’ over Hitler en de Duitse oorlogsschuld.

De aanslagen en aanvallen brachten ook naar voren dat talrijke vroegere partijfunctionarissen van de NSDAP veel belangrijke posten bekleedden in het nieuwe Duitsland. Een derde van Adenauers kabinet bestond uit dergelijke lieden, een kwart van de *Bundestag* (parlement) en een fors percentage van het ambtenarenkorps, de justitie en het ministerie van Buitenlandse Zaken. Bovendien waren acht ambassadeurs in het buitenland voormalige nazi's. Geconfronteerd met een recente campagne, merendeels georganiseerd door zijn politieke tegenstanders, had Adenauer verzuimd op te treden tegen de toename van het aantal ex-nazi's in zijn kabinet. Hij weigerde met name Hans Globke, Theodor Oberländer, de minister van Vluchtelingenzaken (een officier van de *Waffen-SS*, die ooit de uitroeiing van het Slavische volk had geëist), en de minister van Binnenlandse Zaken Gerhard Schröder (een voormalig leider van een eenheid nazistische paramilitairen – niet te verwarren met de latere bondskanselier) te ontslaan.

Wat ook zorgelijk was, was het feit dat de recente processen tegen oorlogsmisdadigers, gevoerd door Erwin Schüle en Fritz Bauer, weinig hadden bijgedragen tot een verandering van de 'bijna landelijk gevoelde behoefte om de blinden neer te laten voor het verleden',[28] zoals een verslaggever van de *New York Times* de mentaliteit in West-Duitsland beschreef. Zelfs Duitse leraren bleken hun leerlingen onjuist te informeren over de aard van Hitlers regime. Een studieboek voor de derde klas van de middelbare school besteedde maar één enkele paragraaf aan de 'Joodse kwestie' *(Judenfrage)* tijdens de Tweede Wereldoorlog. Over de vernietigingskampen werd met geen woord gerept. Al deze tendensen vervulden Israël met grote zorg en gaven aanleiding tot veel kritiek.

Kort na het incident in Keulen vroeg de Israëlische parlementscommissie voor buitenlandse zaken en defensie Harel over de mogelijkheid van een opleving van het nazisme.[29] Ook tegen deze hoge functionarissen kon Harel niet onthullen dat hij van plan was een eerste grote klap toe te brengen in de strijd tegen deze opleving: de

aanhouding van Adolf Eichmann. Hij was er meer dan ooit van overtuigd dat Ben-Goerion gelijk had: de vangst van de voortvluchtige oorlogsmisdadiger en de openbaarmaking van zijn misdaden tijdens een proces zouden de wereld herinneren aan de gruweldaden van de nazi's en een waarschuwing zijn dat het nog steeds nodig was om waakzaam te blijven tegen groeperingen die eropuit waren opnieuw dergelijke daden te begaan. Het hoofd van de Mossad had Aharoni al belast met de missie in Argentinië,[30] een andere agent was bezig met een onderzoek naar de familieleden van Eichmann en van Vera Liebl in Europa, en Harel onderzocht hoe ze hun gevangene heimelijk uit Argentinië konden ontvoeren wanneer de tijd rijp was.

Harel had ook stappen ondernomen om Eichmann niet te laten merken dat er in Buenos Aires jacht op hem gemaakt werd, vooral na de mogelijk rampzalige verklaringen van Tuviah Friedman tegenover de pers. In de eerste plaats hield Bauer, op zijn advies, een persconferentie in Frankfurt, waarbij hij verklaarde dat zijn bureau een serieus onderzoek instelde naar de aanwezigheid van Eichmann in Koeweit; hij deelde mee dat hij een tip had gekregen dat de voortvluchtige nazi in dienst was van een sjeik en fungeerde als 'invloedrijke tussenpersoon tussen bedrijven in Duitsland en Koeweit'.[31] Toevalligerwijs werd deze verklaring afgelegd op de dag vóór de serie antisemitische aanslagen. In de tweede plaats zorgde Harel er via Bauer voor dat Schüle opnieuw contact zou opnemen met Friedman om hem dringend te verzoeken zijn publieke campagne voor een beloning op het hoofd van Eichmann te staken. 'Alsjeblieft, zorg ervoor dat er geen publicaties, geen redevoeringen en geen procedures van welke aard ook plaatsvinden in verband met de zaak-Eichmann,' schreef Schüle.[32] In de derde plaats wendde het hoofd van de Mossad zijn invloed aan om een eind te maken aan een afzonderlijk onderzoek door een plaatselijke Joodse organisatie in Buenos Aires, die Lothar Hermann had geïnterviewd over de inhoud van zijn brief aan Tuviah Friedman.[33] In de vierde plaats maakte Harel korte metten met een

verzoek van een parlementslid van de Knesset aan David Ben-Goerion op 25 december, namelijk om ‘gepaste maatregelen te nemen om Eichmanns aanhouding en straf te bewerkstelligen’,[34] door het parlementslid te vragen zijn verzoek in te trekken, omdat beantwoording daarvan hun inspanningen zou bemoeilijken.

Tijdens de bijeenkomst met de commissie voor buitenlandse zaken en defensie was Harel net zo bot, maar hij gaf de aanwezigen de volgende verzekering: ‘Ik ben bezig een actie voor te bereiden die, als ze slaagt, een doodklap zal betekenen voor deze uitbarsting van neonazisme.’[35] Nu hij volledig achter de missie stond en de goedkeurig van de premier had, zou hij er ook voor zorgen dat de actie tot een goed einde werd gebracht.

12

OP 1 MAART 1960 meldde Zvi Aharoni zich bij de immigratiecontrole op de luchthaven in Ezeiza, een uur van Buenos Aires vandaan. In zijn Israëlische diplomatieke papieren stond dat hij de heer Rodan was, staflid van het ministerie van Buitenlandse Zaken.[1] Hij legde in zijn gebrekkige Spaans uit dat hij naar Argentinië was gekomen om een onderzoek in te stellen naar meldingen van uitbarstingen van antisemitisme in Zuid-Amerika. De bewaker bekeek het paspoort en daarna de houder.

Aharoni had zo'n lang, onopvallend gezicht waardoor zijn gedachten moeilijk te peilen waren, wat wel handig was bij zijn werk als ondervrager.[2] Degenen die hem kenden, zeiden dat hij de wereld als een tranendal zag, een en al tragedie. In de loop van zijn achtendertig jaar was hij talloze malen aan de dood ontsnapt en iedere keer had hij zich afgevraagd waarom hij in leven was gebleven en anderen niet.

Twee weken voor de *Kristallnacht*, die nacht in november 1938 toen Hitlers boeventuig in heel Duitsland Joodse winkels en woningen plunderde, verliet Aharoni met zijn moeder en jongere broer Berlijn om naar Israël te emigreren. Alle andere familieleden zouden worden vermoord in de Holocaust.

Toen hij in een kibboets in de heuvels van het lager gelegen deel van Galilea woonde, leerde de jongen Ivriet, paardrijden en met een geweer schieten, en ondervond hij aan den lijve hoe het was om in het stikdonker te zitten wachten op een aanval. De volgende tien jaar had hij bijna altijd een vuurwapen bij zich, eerst als wachtpost bij de kibboets en later als lid van *de Jewish Settlement Police* (Joodse koloniale politie). In 1943 meldde hij zich aan bij het Britse leger. Zijn eenheid was eerst gestationeerd in Cairo en daarna in Italië, waar hij Duitse gevangenen met een hoge rang verhoorde. Aan het eind van de oorlog werd zijn poging een leven als gewoon burger te leiden gedwarsboomd door de Arabisch-Israëlische Oorlog van 1948, waarin hij betrokken raakte bij zware gevechten. Talloze keren wachtte hem een zekere dood: bij een hinderlaag op klaarlichte dag buiten de kibboets; tijdens een aanval op zee door een U-boot; bij een omsingeling door Arabieren, in zijn eentje op een heuveltop in Palestina, slechts beschut door één enkele rots, die stukje bij beetje kapotgeschoten werd door de kogels die hem om de oren vlogen; bij het ophalen van een 2 inch-mortier in open veld onder constant kanonvuur; toen hij een onontplofte granaat vond, op een paar centimeter van zijn voet. Toch had hij het elke keer weer overleefd, terwijl degenen die aan zijn zijde vochten, de dood hadden gevonden.

In de zomer van 1949 moest Aharoni, nu kapitein en compagniecommandant die het bevel voerde over tweehonderd man, de strijd aanbinden met een nieuwe vijand: tyfus. In het ziekenhuis vloeide het leven langzaam uit hem weg. Hij was zo ziek dat zijn vrouw, die hij in de kibboets had ontmoet, hem niet eens kon vragen hoe ze hun pasgeboren zoon zouden noemen. Nogmaals overleefde hij, maar hij was te zwak om terug te gaan in het leger. Bij toeval ontmoette hij iemand onder wie hij in Italië had gediend; deze stelde hem voor bij de Israëlische veiligheidsdienst te gaan. Een van hun vroegere commandanten was plaatsvervangend hoofd van de Sjin Bet. Niet lang daarna zat Aharoni in een café in Jaffa tegenover Isser Harel. Harel stelde hem een paar vragen over zijn verleden en vroeg daarna

wat Aharoni vond van de gewelddadige, rechtse, dissidente groeperingen, zoals de Irgoen. Uit Harels toon kon Aharoni wel opmaken wat het antwoord moest zijn: ‘Ik ben daar faliekant tegen.’[3] Twee dagen later werd hij uitgenodigd bij de Sjin Bet te komen werken als een van de twee mannen belast met de verhoren. De daaropvolgende jaren bouwde hij de onderzoeksafdeling van de Sjin Bet op, trainde talrijke nieuwe rekruten en kreeg de rang van afdelingschef, net onder het plaatsvervangend hoofd van de hele organisatie.

Nu, pas aangekomen in Argentinië, opereerde Aharoni voor het eerst als een agent van de Mossad – heel iets anders dan zijn normale werk. Harel, die gewacht had tot hij een andere opdracht had afgerond voordat hij hem naar Buenos Aires stuurde, hoopte dat de niet-aflatende, emotieloze vastberadenheid van de ondervrager hem naar Eichmann zou leiden. Bij de paspoortcontrole legde Aharoni met succes zijn eerste test af toen de beambte zijn papieren stempelde en hem toestemming gaf het land binnen te komen, zonder daarbij de verzegelde diplomatieke postzak te inspecteren. Die postzak bevatte alles wat de Israëli’s over Eichmann wisten, inclusief de meest recente informatie van Bauer. Het had hun verscheidene weken gekost die informatie heimelijk in handen te krijgen.

Buiten het vliegveld stond ‘Yossef’ in de gloeiende hitte op hem te wachten; hij was de veiligheidsagent bij de Israëlische ambassade, met wie Aharoni verscheidene jaren in Tel Aviv had samengewerkt.[4] Tijdens de rit naar de stad staarde Aharoni wezenloos naar de dikke rijen bomen aan weerszijden van de snelweg, in de wetenschap dat hij binnenkort een aantal risico’s zou moeten nemen om onomstotelijk te bewijzen dat Klement niemand anders was dan Eichmann. Nóg een ‘misschien’ in het dossier diende nergens toe. Harel had een definitief antwoord nodig voordat hij een missie op touw kon zetten. Gezien het feit dat de man die zij op het oog hadden, al zo lang vrij in Argentinië rondliep, hoopte Aharoni dat Eichmann in de loop van de tijd minder

achterdochtig was geworden en niet meteen de benen zou nemen als hij ook maar even het gevoel had dat iemand hem observeerde.

'Yossef' bracht Aharoni naar de Israëlische ambassade – hij was de enige die wist wat de ware reden was van Aharoni's bezoek. Aharoni sloot zijn Eichmann-dossiers weg in een safe; doordat hij ze lange tijd had bestudeerd, kende hij de meeste feiten uit zijn hoofd. Later reed 'Yossef' hem naar zijn hotel. Onderweg sprak Aharoni in detail met hem door wat voor soort hulp hij nodig zou hebben, vooral omdat hij in zijn eentje was, onbekend was met de stad en maar weinig Spaans kende. In ieder land, wist Aharoni, bevonden zich Joodse vrijwilligers, bekend onder de naam *sayanim* ('helpers'),[5] die beschikbaar waren om agenten van de Mossad bij te staan, of dit nu was met posten, met vervoer, veilige adressen of medische hulp, of dat er gewoon op een hoek gewacht moest worden op een boodschapper. Ze vroegen er niets voor en ze wisten dat ze geen vragen konden stellen of ook maar één enkel woord loslaten over wat ze hadden gedaan. Zonder deze mensen zouden de tentakels van de kleine Israëlische geheime dienst geenszins zo ver hebben gereikt als nu het geval was. Aharoni zou hun hulp hard nodig hebben.

Twee dagen later reed Aharoni langzaam in een gehuurde Fiat door de Chacabucostraat.[6] 'Roberto', een twintigjarige Argentijnse student met een zwart streepsnorretje, zat naast hem met een stratengids in zijn hand. Hij had al vaker als vrijwilliger bij andere operaties gewerkt en wist zijn vragen tot een minimum te beperken.

Toen zij langs Chacabuco 4261 reden, wierp Aharoni een snelle blik op het kleine huis met de onverzorgde tuin. Hij stopte een paar straten verder in een zijweg en dacht erover na hoe hij degene die in het huis woonde goed zou kunnen bekijken. Hij viste een ansichtkaart van een tropisch eiland, die hij van het vliegveld had meegenomen, uit zijn zak en zei tegen Roberto dat hij op de achterkant moest schrijven: 'Net terug. Groeten, George', samen met een verzonnen naam en adres. Aharoni zei dat hij de naam Dagosto (een variant op de naam

Dagoto, waarop, zoals Lothar Hermann had ontdekt, een van de elektriciteitsmeters in Chacabucostraat 4261 geregistreerd stond) en Chacabuco 4263 bij ‘afzender’ moest krabbelen. Dat adres bestond wel niet, maar de kaart zou Roberto een excuus geven om aan buren te vragen of zij de afzender kenden. Omdat er geen postzegel op de kaart zat en ook geen poststempel, drukte Aharoni de jongeman op het hart niemand een nauwkeurige blik op de kaart te gunnen.

Roberto ging op pad, terwijl Aharoni in de auto bleef wachten. Er waren twee jaar verstreken sinds Sylvia Hermann door deze straat was gelopen. De voortvluchtige nazi zou heel goed verhuisd kunnen zijn naar een andere buurt en, als dat inderdaad het geval was, zou het uiterst moeilijk worden hem te lokaliseren in een stad met meer dan vijf miljoen mensen, die verspreid woonden op wel meer dan honderd vierkante kilometer. Eichmann was misschien wel verhuisd naar een andere stad, een ander land, een ander continent – Aharoni had geen idee.

Twintig minuten later verscheen Roberto weer en holde terug naar de auto. Hij zwaaide met de ansichtkaart en lachte, waarna hij weer voorin de auto ging zitten. Hij had met een jong meisje, dat buiten bij het huis stond, over de familie Dagosto gesproken en had ongemerkt door de ramen van Chacabuco 4261 kunnen kijken. Er woonde niemand in de wijk met de naam Dagosto, maar het huis was leeg en Roberto had gezien dat er binnen een paar schilders aan het werk waren. Klement woonde niet meer op het adres. Erger nog, hij had waarschijnlijk het pand zeer kort daarvoor verlaten. Als Aharoni niet was opgehouden in Israël door die andere klus, zou hij aangekomen zijn voordat Klement was verhuisd. Nu moest hij een nieuw plan bedenken.

Aan de andere kant van de aardbol wachtte de geheim agent van de Mossad, Yaakov Gat, in een dorpje in West-Duitsland op de terugkomst van zijn partner, Michael Bloch.[7] Harel had de twee mannen gerekruteerd om onderzoek te doen naar de familie Eichmann

en de familie Liebl. Bloch, die vloeiend Duits sprak, bracht de ochtend door in een plaatselijk café en kletste wat met dorpelingen om te zien of ze iets wisten over de familie Eichmann. Iedere poging om met Vera Eichmanns zuster Eva te spreken, om erachter te komen of zij wist waar Vera woonde, was afgeketst op dezelfde muur van stilzwijgen waar Gat de afgelopen zes weken ook al op was gestuit bij de andere familieleden.[8] Dat zei op zich al veel, want het was een teken dat de familie iets te verbergen had.

Gat, veertig jaar oud, lang en zo mager als een spriet, was een agent van Sjin Bet en gestationeerd op de ambassade in Parijs.[9] Hij was belast met de opsporing van Oost-Duitse, Hongaarse en KGB-agenten die informatie doorgaven aan Egypte. Hij was ook een vooraanstaande vertegenwoordiger van de Mossad in Europa. Gezien het feit dat Harel beide organisaties runde, waren de scheidslijnen tussen de twee organisaties vaak vaag. Gat was geboren in Transsylvanië en was persoonlijk emotioneel betrokken bij de operatie om Eichmann te lokaliseren. Hij en zijn naaste familie hadden het nazitijdperk wel overleefd door weg te trekken uit de streek, die in 1940 door Hongarije was geannexeerd, maar velen in zijn uitgebreide familie, onder meer de helft van zijn vaders familie, waren achtergebleven en door Eichmann naar vernietigingskampen gestuurd. Aan het eind van de oorlog was Gat naar Israël vertrokken, maar was gevangengenomen en gedetineerd in een Brits kamp voor illegale immigranten op Cyprus totdat de staat Israël was uitgeroepen. Gats neef, een parachutist, maakte hem erop attent dat zijn alerte geest en buitengewone kalmte de veiligheidsdiensten goed van pas zouden kunnen komen. Hij was bereid bij hen in dienst te treden op voorwaarde dat hij nooit een uniform hoefde te dragen, aangezien herinneringen aan de fascistische Roemeense soldaten hem nog steeds parten speelden. Hij onderging een trainingsprogramma van vijf weken, leerde daar onder meer zelfverdedigingstechnieken en ook hoe je sloten openkreeg, enveloppen opende, een camera bediende, een

achtervolger afschudde en een doelwit schaduwde. Daarna moest hij de praktijk in om het eigenlijke vak van geheim agent te leren.

Toen Bloch terugkwam, vertelde hij Gat dat hij in het café een praatje had gemaakt met de postbode.[10] Volgens deze man hadden Vera en haar drie zoons aan het begin van de jaren vijftig in het stadje gewoond en waren toen op een dag plotseling verdwenen. Er waren nooit brieven van haar gekomen en sindsdien had niemand haar meer gezien of iets van haar vernomen. Dat was precies iets wat een postbode in een klein stadje opviel, maar het betekende wel het zoveelste stukje informatie dat het verhaal dat Vera hertrouwd en verhuisd was – het enige verhaal dat haar familie in de loop van al die jaren had opgedist – op zijn minst twijfelachtig was.

Gat en Bloch namen de trein naar Wenen en stuurden, zodra ze daar waren aangekomen, hun verslag naar Harel. Zoals altijd gaf Gat uitsluitend de feiten door die ze te weten waren gekomen. Zijn baas wenste geen interpretaties.

De twee hadden ook een ontmoeting met Simon Wiesenthal gepland, die hun iets wilde laten zien. De onafhankelijke nazi-jager werkte voor een Joodse organisatie die beroepsopleidingen verzorgde voor immigranten om zo hun inburgering te bevorderen.[11] Gat had in het begin van het onderzoek contact opgenomen met Wiesenthal, omdat hij wist hoe geïnteresseerd deze was in Eichmann. Gat had bedongen dat Wiesenthal zou zweren de informatie geheim te houden, maar hij had toch maar zijn mond gehouden over de Argentijnse operatie en alleen verklaard dat zij aanwijzingen natrokken over de familie van de nazi. Wiesenthal had aangeboden hen te helpen; hij meldde dat hij afgelopen april een rouwadvertentie had gelezen van Eichmanns stiefmoeder en dat bij de namen in de rouwadvertentie ook ene Vera Eichmann had gestaan. Dit was merkwaardig, aangezien een hertrouwde vrouw gewoonlijk de naam van haar nieuwe man aannam. Wiesenthal had Gat en Bloch geholpen met het opsporen van een aantal van Eichmanns familieleden en had geprobeerd meer te weten te komen over de paspoorten die in 1952 aan Vera en haar zoons

waren uitgereikt. Het paspoortdossier was echter uit het Duitse consulaat in Graz verdwenen, wat nog meer argwaan wekte. Net als Tuviah Friedman had Wiesenthal er bij de Israëlische regering op aangedrongen een flinke beloning uit te loven voor informatie over Eichmanns verblijfplaats.[12]

In zijn appartement spreidde Wiesenthal vijf foto's uit op de tafel vóór hem en nodigde de twee Israëli's uit om ze nader te bestuderen. Een ervan was de foto van Eichmann, genomen aan het eind van de jaren dertig, die Diamant aan Maria Mösenbacher had weten te ontfutselen. De andere vier waren van zijn broers. Een paar weken daarvoor had Wiesenthal ervoor gezorgd dat er foto's van hen werden gemaakt tijdens de begrafenis van hun vader in Linz. 'Zo moet hij er nu ongeveer uitzien,' zei Wiesenthal, in de wetenschap dat Gat de hand wilde leggen op een recente foto van Eichmann.[13] 'Waarschijnlijk lijkt hij het meest op zijn broer Otto. Alle broers hebben dezelfde gelaatsuitdrukking. Kijk maar naar de mond, de mondhoeken, de kin, de vorm van de schedel.'

'Fantastisch,' zei Bloch, met een goedkeurend knikje.

Gat vroeg of ze de foto's mee mochten nemen. Wiesenthal gaf hun graag de kopieën.[14]

Het was Gat en Bloch duidelijk dat Vera en haar zoons uit Oostenrijk waren vertrokken zonder enige aanwijzing over hun bestemming en dat ze acht jaar later nog steeds niet wilden dat iemand wist waar ze zich bevonden. Tenzij ze met een andere oorlogsmisdadiger was hertrouwd, moest Vera wel bij Eichmann zijn.

Gat wilde het contact met Wiesenthal verbreken, ondanks het feit dat deze hen nog steeds met alle liefde wilde helpen.[15] Via een andere bron was Gat te weten gekomen dat Wiesenthal tijdens een gesprek indiscreet was geweest en had verteld dat de Israëli's erop gebrand waren Eichmann te vinden. Bovendien had Gat er genoeg van dat Wiesenthal steeds geld vroeg voor zijn assistentie bij het onderzoek. Ongetwijfeld zou dit helemaal geen punt zijn geweest als Wiesenthal

had geweten dat de Israëli's niet zomaar naar informatie visten, maar al een agent naar Buenos Aires hadden gestuurd om Eichmann op te sporen.

Op 4 maart deed 'Juan', een engelachtige, achttienjarige, immer glimlachende Argentijn het tuinhek open van Chacabucostraat 4261. In zijn hand droeg hij een prachtig verpakte doos met een dure aansteker. De doos was geadresseerd aan Nikolas Klement, Vicente López, Chacabucostraat 4261. Onder het lint zat een kaartje, geschreven in een sierlijk handschrift door een secretaresse van de ambassade: 'Voor mijn vriend Nicki, in vriendschap, voor zijn verjaardag'.[16]

'Juan' had de opdracht gekregen van ene meneer Rodan, die hij net had ontmoet, om naar het adres in Vicente López te gaan om te weten te komen waarheen 'Nick Klement' was verhuisd, met de smoes dat hij een cadeautje moest afleveren. Als hem gevraagd werd van wie het cadeau afkomstig was, moest hij zeggen dat zijn vriend als liftjongen in een chic hotel in Buenos Aires werkte en dat een jongedame hem een flinke fooi had gegeven om dit pakje te bezorgen. Omdat zijn vriend het te druk had, had 'Juan' het karweitje van hem overgenomen, om hem een plezier te doen. Onder geen voorwaarde, had meneer Rodan nadrukkelijk gezegd, mocht 'Juan' naar het nieuwe adres gaan. Als hij in moeilijkheden kwam, zou een 'vriend' een paar straten verderop op hem wachten. Daarna wenste meneer Rodan hem veel succes.

'Juan' kon geen bel vinden bij het hek en dus riep hij met luide stem om Nick Klement. De deuren en ramen van het huis stonden wijd open. Toen niemand antwoordde, liep hij maar de tuin in en om het huis heen, naar de achterkant, waar een man en een vrouw een bakstenen schuur aan het uitruimen waren.

'Sorry dat ik u stoor,' zei 'Juan'. 'Maar weet u misschien of meneer Klement hier woont?'[17]

'Bedoel je de Duitsers?' vroeg de man.

‘Dat weet ik niet.’

‘Bedoel je die man met de drie grote zoons en een jongetje?’

‘Ik weet het niet,’ zei ‘Juan’ in alle onschuld. Hij had werkelijk geen idee.

‘Die mensen hebben hier wel gewoond, maar nu zijn ze verhuisd. Misschien vijftien of twintig dagen geleden.’ De man raadde ‘Juan’ aan om met een van de mannen te spreken die in het huis aan het werk waren en liep met hem mee naar binnen.

Daar trof ‘Juan’ een timmerman aan van ongeveer begin vijftig en liet hem de kaart zien en het cadeau. ‘Kunt u me vertellen waar ik hem kan vinden?’ vroeg ‘Juan’. ‘Ik moet het namelijk persoonlijk overhandigen.’

De timmerman, die Spaans sprak met een zwaar Europees accent, wist te vertellen dat de familie verhuisd was naar een wijk die San Fernando heette, maar hij wist niet precies waar. Behulpzaam bood hij aan ‘Juan’ ergens naar toe te brengen waar een van de zoons van Klement werkte, maar één straat verderop. Toen zij bij de garage van een automonteur kwamen op de volgende hoek, wees de timmerman op een Motonetabrommer; die was van Klements zoon, zei hij. ‘Juan’ bekeek de brommer nauwkeurig. Toen riep de timmerman: ‘Dito!’ Een jongeman van ongeveer negentien, met een overall aan vol olievlekken, kwam naar hen toe. ‘Deze knaap wil graag je vader spreken,’ zei de timmerman tegen de jongeman.

‘Juan’ wist niet of hij op zoek was naar de vader of de zoon, alleen dat hij Nick Klement heette. Hij legde het doel van zijn bezoek uit en zei dat hij net had gehoord dat Klement verhuisd was.

Dito bevestigde dit kortaf.

‘Waar ben je naar toe verhuisd?’ vroeg ‘Juan’.

‘Naar Don Torcuato.’

‘Juan’ bood aarzelend aan het pakje aan Dito te geven, dan kon die het aan zijn vader, meneer Klement, geven. Hij zei dat hij dit alleen deed om zijn vriend, de liftjongen, een plezier te doen.

‘Ik wil graag weten van wie je het gekregen hebt,’ zei Dito.

‘Juan’ legde uit dat hij de naam van de jongedame niet kende en verder ook niets van haar afwist, alleen dat zij dit pakje aan zijn vriend had gegeven. Daarna vroeg hij of hij niet gewoon meneer Klements adres kon krijgen om het pakje persoonlijk te bezorgen. Dito weigerde en zei dat er in die buurt geen straatnamen waren. Uiteindelijk wilde Dito het pakje wel aannemen. ‘Juan’, die aanvoelde dat hij genoeg druk had uitgeoefend, verliet de garage.

Luisterend naar het relaas van ‘Juan’ werd Aharoni opgewonden; hij dankte hem hartelijk en zei dat hij goed werk had verricht.[18] Niet alleen was het spoor niet doodgelopen, ze hadden misschien wel een van de zoons van de voortvluchtige nazi gevonden. Hij voelde het ook als een persoonlijke aanmoediging dat zijn slimme zet om de aansteker te bezorgen had gewerkt. Hij was ervan uitgegaan dat mensen toeschietelijker zouden zijn als ze dachten dat ze Nick een plezier deden. Aharoni had in de dossiers gelezen dat Nick op 3 maart jarig was. Nu wist hij zeker dat een Duits gezin met de naam Klement tot een paar weken geleden op het adres in de Chacabucostraat had gewoond. Ze hadden vier zoons, van wie er één ruwweg van dezelfde leeftijd was en een min of meer gelijkluidende naam had als Dieter Eichmann, die geboren was op 29 maart 1942.

Aharoni vouwde zijn plattegrond open om de twee wijken te lokaliseren waarheen het gezin, volgens de informatie die ‘Juan’ had gekregen, was verhuisd. Don Torcuato en San Fernando lagen meer dan vijf kilometer uit elkaar. Gezien deze discrepantie en het feit dat het gezin geen nieuw adres had achtergelaten en Dito geweigerd had zijn eigen adres te geven, kwam Aharoni tot de conclusie dat de Klements iets te verbergen hadden – nóg een indicatie dat zij de Eichmanns zouden kunnen zijn.

In de hoop dat hij op het goede spoor zat, besloot Aharoni het nog eens bij de werklieden in het huis te proberen om te zien of zij misschien wisten waarheen het gezin verhuisd was. Later op de dag bracht hij ‘Lorenzo’, een andere *sayan*, naar het huis om zich voor te doen als handelsreiziger. Door zijn uiterlijk, het soort pak dat hij droeg

en zijn gladde optreden, was de vijfendertigjarige geknipt voor de rol. Twee bezoeken op één dag was wel onvoorzichtig; het tweede bezoek leverde echter niet meer op dan een bevestiging van het feit dat Ricardo Klement daar had gewoond. Niettemin was Aharoni nu dermate zeker van zijn zaak dat hij Harel een telegram stuurde.

Die avond stuurde hij een gecodeerde boodschap vanuit de ambassade naar het hoofdkwartier van de Mossad: DE BESTUURDER IS DOOD (Klement is waarschijnlijk Eichmann).[19] Hij liet ook weten dat de man op wie zij het gemunt hadden, kort geleden was verhuisd en dat hij bezig was te proberen hem te lokaliseren. Wanneer hij eenmaal de code DE BESTUURDE IS ZWART zou sturen, zou Harel zeker weten dat Eichmann gevonden was en zou de operatie om hem op te pakken kunnen beginnen.

Aharoni en ‘Juan’ zaten in de Fiat, geparkeerd in de Monteagudostraat, en hielden het verkeer van de avondspits in de gaten.[20] Het was 8 maart. Iedereen die Dito’s winkel uit kwam, moest hen passeren op weg naar de wijken San Fernando of Don Torcuato in het noorden van de stad. Aharoni wist dat ze niet onnodig opvielen. Ook al zou het in de meeste landen verdacht zijn zomaar wat in een auto rond te hangen, in Argentinië was het, had hij gemerkt, heel normaal om langere tijd in een auto te zitten en een sigaret te roken, een krant te lezen, een broodje te eten of een gesprek te voeren met een vriend. Daarom bleven ze zitten wachten, in de hoop dat ze Dito konden volgen op weg naar zijn huis.

Sinds zijn aankomst in Buenos Aires had Aharoni ook andere informatie doorgenomen, afkomstig van Bauer. Geen van die inlichtingen bevatte iets dat een bewijs vormde dat Klement Eichmann was; ook was er geen aanwijzing te vinden waarheen de familie verhuisd was. Die dag in de vroege morgen had Aharoni geschuild voor een stortbui onder de luifel van een huis aan de Avenida Córdoba, terwijl hij al voor de tweede dag de poort van de Fuldner Company aan de overkant van de straat in de gaten hield, uitkijkend naar

Eichmann op weg naar zijn werk. Bijna drie uur waren al verstreken zonder dat hij was komen opdagen.[21]

Via een Joodse advocaat met wie ‘Yossef’ contact had opgenomen, had Aharoni een privédetective ingehuurd om aanwijzingen te vinden van de aankomst in Argentinië van Vera Liebl en haar zoons en alle andere informatie over de identiteit van de vroegere huurders van Chacabucostraat 4261. Weer niets. Er was een mogelijkheid dat ze een spoor zouden kunnen vinden in Tucumán, maar dat vond hij te vergezocht.

Nu was Aharoni afhankelijk van Dito om hem naar Eichmann te leiden en dit was al de derde middag dat zij geparkeerd stonden in de Monteagudostraat. Om 17.15 uur zoemde een zwarte, bemodderde brommer langs de Fiat, komend uit de richting van de winkel. De bestuurder, die in de vijftig was, droeg een brede donkere bril en achterop zat een jonge blonde man in overall, die zich stevig aan hem vasthield. ‘Juan’ wees naar hen, vrijwel zeker dat dit Dito was. De brommer leek van hetzelfde merk als die welke ‘Juan’ in de winkel had gezien.

Dat was meer dan genoeg voor Aharoni, die het contactsleuteltje omdraaide en wegreed.[22] Hij volgde de brommer in het verkeer, waarbij hij probeerde onopgemerkt te blijven, en tegelijkertijd de brommer niet uit het oog te verliezen. Tien minuten later, na een reeks afslagen, reed de brommer een steegje in bij een spoorwegstation in San Isidro, de wijk direct ten zuidoosten van San Fernando. De jongeman rende een gebouw in en kwam twee minuten later weer naar buiten. Opnieuw zetten Aharoni en ‘Juan’ de achtervolging in. Toen zij het centrum van San Fernando bereikten, verdween de brommer tijdelijk tussen de auto’s en vrachtwagens die rond het hoofdplein vaststonden. Toen hij de brommer weer zag, reed Aharoni het plein af om hem te volgen, maar werd toen abrupt tegengehouden door een begrafenisstoet. Er bleef hem niets anders over dan uit frustratie het stuur te omklemmen terwijl de brommer uit het zicht verdween. Tijdens de terugrit naar Aharoni’s hotel deed zich kortsluiting voor in

het elektrische systeem van de Fiat en moest de auto worden teruggesleept naar de stad.

De volgende dagen probeerde Aharoni Dito te volgen met twee andere teams *sayanim*. Op de eerste avond, tijdens een enorme stortbui, kwam de brommer niet opdagen, maar het stel dat de garage en de winkel vanuit een café observeerde, volgde iemand die op Dito leek naar een nabijgelegen busstation. De tweede avond volgde Aharoni, in een gehuurde stationwagon, de brommer met weer iemand achterop, terug naar San Fernando. Daar wisselde hij van auto met twee van zijn jonge Argentijnse helpers. Op het plein raakte hij de brommer bijna weer kwijt, maar nu wist hem nog net in het oog te houden. Toen de brommer rijksweg 202 bereikte, liet Aharoni zich een heel eind terugvallen, aangezien er maar weinig auto's op de weg naar Don Torcuato reden. Net vóór een spoordijk stopte de brommer bij een kiosk aan de kant van de weg. Er stonden slechts hier en daar wat huizen en houten hutten op het dorre, vlakke land. Aharoni ging langzamer rijden. Het leek erop dat de twee mannen op de brommer daar een tijdje zouden blijven en daardoor moest Aharoni hen wel passeren en terugrijden in de richting van San Fernando. 'Juan' was er zeker van dat ze de brommer van de winkel volgden, maar deze keer wist hij niet zo goed of de duopassagier wel Dito was.

De derde avond volgden Aharoni en 'Juan' een jongeman die in zijn eentje op de brommer de winkel verliet. Toen hij stopte en een huis binnenging aan de weg naar San Fernando, stuurde Aharoni 'Juan' eropuit om hem beter te bekijken. Een paar minuten later kwam hij terug en zei dat het waarschijnlijk Dito niet was.

Aharoni voelde dat hij kwaad werd. Er was al een week verstreken sinds hij 'Juan' voor de eerste keer naar het Chacabucohuis had gestuurd en ze waren nog geen stap verder. Nu waren ze dezelfde persoon al een aantal avonden achter elkaar gevolgd, met het risico ontdekt te worden, en ze waren er nog steeds niet zeker van of ze de juiste man schaduwden. Dat kon zo niet doorgaan. Of ze moesten het

adres te weten komen waarheen de familie Klement was verhuisd, of een bevestiging krijgen dat het inderdaad Dito was die zij volgden.

‘Ga morgen terug naar de garage,’ zei Aharoni tegen ‘Juan’, terwijl hij probeerde zijn frustratie te onderdrukken.[23] ‘Zeg tegen ze dat je vriend kwaad is. Hij beweert dat je het cadeau nooit hebt bezorgd en hij wil het geld van jou terug. Of je krijgt het adres waar ze wonen, zodat je meneer Klement te spreken kan krijgen, of je zorgt er in ieder geval voor dat je precies weet hoe de jongen eruit ziet. Zeg niet dat je het niet zeker weet… Het is of ja of nee, iets anders wil ik niet horen.’

Op 11 maart ging ‘Juan’, zoals hem te verstaan was gegeven, terug naar Chacabucostraat 4261 om te kijken of de bouwvakkers hem meer konden vertellen dan bij zijn vorige bezoek, voordat hij zijn geluk opnieuw ging beproeven bij de garage.[24] De timmerman die hem de vorige keer had geholpen, herkende hem. Nadat ‘Juan’ hem had verteld dat het cadeau nooit was afgegeven, vroeg hij om meneer Klements nieuwe adres. Deze keer, omdat hij met de jongen te doen had, legde de timmerman uit dat hij de straatnaam niet wist, maar hij vertelde ‘Juan’ precies waar het huis was: ga naar het station van San Fernando; neem bus 203 naar de Avellanedastraat; vraag bij de kiosk op de hoek naar het huis van de Duitser. Als ‘Juan’ het huis zelf wilde vinden, was dat net zo gemakkelijk. Het was een niet afgebouwd bakstenen huis met een plat dak, maar een paar honderd meter van de kiosk.

‘Weet u het zeker?’ vroeg ‘Juan’, die niet met enige twijfels bij Aharoni wilde komen aanzetten.

De timmerman knikte. Hij had in het huis gewerkt en de Duitser was hem nog wat geld schuldig. Daarna wilde ‘Juan’ iets van hem weten over Dito en legde uit dat hij gezegd had dat hij de zoon van Klement was, maar dat hij het pakje nooit had gegeven. De timmerman dacht dat Klement alleen een klein zoontje had, niet ouder dan een jaar of acht, maar dat hij samenwoonde met Dito’s moeder, die drie zoons had uit haar eerste huwelijk.

‘Juan’ bedankte de timmerman en liep naar de werkplaats van de garage. Dito herkende hem en kwam naar buiten. ‘En wat moet je nou weer?’ zei hij.[25]

‘Juan’ vertelde zijn verhaal opnieuw, hoe zijn vriend wel eens een boete zou kunnen krijgen van vijfhonderd peso’s. Dito raakte geïrriteerd. ‘Hoezo? Als ze het naar mijn broer wilde sturen, waarom schrijft ze dan mijn broers naam verkeerd? Er bestaat helemaal geen Nick Klement. Het is Nick Eichmann.’

Later die avond, in een café in de buurt van de Israëlische ambassade, zat Aharoni zenuwachtig te wachten op de komst van ‘Juan’.[26] Hij wist dat het een desperate stap was geweest om de jonge Argentijn terug te sturen naar het huis, mogelijk zelfs rampzalig, maar hij vond dat hij geen andere keuze had. Toen ‘Juan’ verscheen, glimlachte hij niet zoals gebruikelijk; hij zag er afgemat uit.

‘Wat is er gebeurd?’ vroeg Aharoni bezorgd.[27]

‘Juan’ legde uit dat hij nu een gedetailleerde routebeschrijving had naar het nieuwe huis van het gezin. Aharoni begreep niet waarom hij dán zo terneergeslagen was, aangezien ze daar nu juist de hele week naar op zoek waren geweest, zonder enig succes. Toen bekende ‘Juan’: ‘We hebben al die tijd de verkeerde gevolgd. De naam is niet Klement. Het is Eichmann.’

Aharoni had wel van zijn stoel op tafel kunnen springen, maar hij hield zich in. ‘Ach. Geeft niet, hoor. Maak je er maar niet druk over,’ zei hij.[28]

‘Juan’ verklaarde ook dat, toen hij vroeg waar meneer Klement was, Dito gezegd had dat hij op zakenreis was naar Tucumán. Aharoni bedankte ‘Juan’ voor zijn voortreffelijke werk en drukte hem op het hart nooit ofte nimmer iets te zeggen over hun onderzoek, tegen wie dan ook. Toen ze uit elkaar gingen, stelde Aharoni hem gerust: ‘We vinden de juiste man wel.’

13

AHARONI REED MET EEN SLAKKENGANGETJE over rijksweg 202 in zijn gehuurde stationwagon langs een kiosk op de hoek links van hem.[1] Het was laat in de middag van 12 maart, maar de zon stond nog zo hoog aan de hemel dat hij het huis goed kon bekijken. De routebeschrijving die de timmerman aan ‘Juan’ had gegeven, had tot nu toe perfect geklopt en Aharoni was vanaf het centrum van San Fernando verscheidene haltes op de route van buslijn 203 gepasseerd. Hij was er des te meer van overtuigd dat hij op de goede weg was omdat hij zich kon herinneren dat hij een paar dagen daarvoor langs dezelfde kiosk was gekomen toen hij de brommer was gevolgd.

Zo’n honderdvijftig meter verderop kruiste een spoordijk de weg, maar verder was het gebied vlak – er was praktisch niets bijzonders te zien. Het was een arm, dunbevolkt deel van San Fernando, zonder telefoonpalen of elektriciteitsmasten. Vijftig meter voor het tunneltje onder de spoorbaan was er links een straat. In die straat zag Aharoni een gelijkvloers bakstenen huis, met een grote houten voordeur en piepkleine raampjes.[2] Het metselwerk was nog niet bepleisterd en het huis had een plat dak – precies zoals de timmerman het had beschreven. Dit was het huis; Aharoni was er zeker van. Afgezien van een klein huisje twintig meter verderop in de straat was er binnen een

paar honderd meter geen ander huis te bekennen. Het huis had meer iets van een provinciale gevangenis dan van een woonhuis, een indruk die nog versterkt werd door de tralies voor de ramen, de lage bakstenen muur en het hek van kippengaas rondom het perceel.[3] De houten schuur in de hoek van de dorre tuin had kunnen doorgaan voor een isoleercel.

Toen hij voorbijreed zag Aharoni een vrouw in een vale, verschoten zonnejurk op de rand van de veranda zitten.[4] Een jongetje in zijn ondergoed, niet ouder dan zes, speelde aan haar voeten. De vrouw was klein en gezet, met lichtelijk grijzend zwart haar – waarschijnlijk in de vijftig. Aharoni vermoedde dat hij keek naar Vera Eichmann en haar vierde zoon, die geboren moest zijn na aankomst in Argentinië. Hij reed verder, onder het spoorwegviaduct door, verwonderd over de armoede waarin het gezin leefde – erger nog dan in het huis in Olivos.

Later die avond parkeerde Aharoni zijn auto vijftien minuten lopen van het huis vandaan.[5] Het was bijna stikdonker, de maan en de sterren waren verborgen achter de wolken. Hij liep een straat door die parallel liep aan rijksweg 202. In de verte hoorde hij honden blaffen en toen hij het huis naderde was hij bang dat hij er een tegen zou komen. Maar het geblaf kwam ergens anders vandaan, van over de vlakte. Hij kon zo dichtbij komen dat hij het licht van de olielamp door een van de ramen kon zien. De zogenaamde stiefvader, meneer Klement, was nergens te bekennen, maar Aharoni had ook niet anders verwacht, omdat Dieter Eichmann ‘Juan’ had verteld dat hij in Tucumán was.

Als Adolf Eichmann werkelijk in dit huis woonde, zou hij hoogstwaarschijnlijk wel terugkomen voor zijn zilveren bruiloft, een week later, op 21 maart. Maar Aharoni hoopte al vóór die tijd de zekerheid te hebben dat Klement inderdaad Eichmann was. Hij had keiharde bewijzen nodig.

In Tel Aviv las Harel opgewonden Aharoni's meest recente gecodeerde boodschap.[6] Hoewel zijn agent agressief te werk ging, waardoor hij riskeerde ontdekt te worden, bleek hij ook uiterst doeltreffend te zijn. De familie Eichmann was geïdentificeerd en Aharoni wist waar ze woonden. Binnenkort, vermoedde Harel, zou Aharoni bevestigen of de man die bij het gezin woonde, Adolf Eichmann zelf was. Harel wilde echter nog geen team samenstellen voor de aanhoudingsoperatie tot hij volkomen zeker van zijn zaak was.

Hij stelde een telegram op aan Gat dat deze zijn activiteiten in Oostenrijk moest staken. Aangezien zij Vera Eichmann en haar zoons hadden gelokaliseerd, zouden verdere vragen de rest van de familie misschien wakken schudden. Harel belde ook met Haim Cohen. Op last van Ben-Goerion moesten ze overleggen om te komen tot de wettelijke grondslag die moest rechtvaardigen dat de Israëli's een Duits staatsburger op buitenlands grondgebied gevangennamen en lieten berechten door een Israëlisch gerechtshof. Harel wist dat Cohen de mening toegedaan bleef dat het juridisch gezien meer op de weg van de West-Duitsers lag om een proces tegen Eichmann te voeren, maar ze wisten allebei dat dit punt grotendeels niet opging, omdat hun premier wilde dat er recht gesproken werd namens de slachtoffers van Eichmanns handelen.

Twee dagen later, op 14 maart, vond er in het Waldorf-Astoriahotel in New York voor het eerst een bijeenkomst plaats tussen de leiders van West-Duitsland en Israël, een ontmoeting van historische en symbolische betekenis.[7] Ben-Goerion diende een goede verstandhouding met Adenauer op te bouwen: dat zou ertoe kunnen bijdragen de spanningen te verminderen die eventueel ontstonden wanneer Eichmann gepakt werd, hoewel er uiteraard belangrijker zaken op het spel stonden. In zijn hotelsuite begroette Adenauer de Israëlische premier hartelijk en de twee heren hadden een langdurig gesprek onder vier ogen. Ben-Goerion hoopte een half miljard dollar los te krijgen voor economische hulp en de al lopende, illegale wapenleveranties van West-Duitsland aan Israël verder op te voeren.

Adenauer was eropuit zijn bondgenootschap met Israël te verstevigen: een relatie met zo haar eigen voordelen voor zijn land, zowel in militair opzicht als wat de uitwisseling van geheime informatie betrof. Van cruciaal belang op dat moment was ook de wens van de kanselier om zijn volk en de internationale gemeenschap te tonen dat de recente uitbarsting van antisemitisch geweld een verkeerd beeld gaf van het nieuwe Duitsland. Hij moest de boze geesten uit het verleden uitdrijven.

Nadat de twee staatslieden hun hartelijke onderhoud hadden beëindigd, hielden ze een persconferentie. Adenauer vertelde dat hij diep geroerd was door Ben-Goerion en dat hij er zeker van was dat voortzetting van de *Wiedergutmachung* een goede zaak was voor beide landen. Ben-Goerion voegde daaraan toe hoe blij hij was de West-Duitse kanselier ontmoet te hebben en eindigde met de woorden: ‘Ik behoor tot een natie die haar verleden niet kan vergeten.[8] We houden die herinnering niet levend om maar bij stil te blijven staan bij dat verleden, maar om verder te kunnen met ons leven, in de zekerheid dat het geschiedenis zich niet zal herhalen. Vorige zomer heb ik in het Israëlische parlement gezegd dat het Duitsland van nu niet het Duitsland van toen is. Nu ik Adenauer heb ontmoet, ben ik ervan overtuigd dat deze uitspraak juist was.’ Tijdens het hele onderhoud was de naam ‘Eichmann’ niet eenmaal gevallen. Als Eichmann gepakt zou worden en de namen van Globke en andere hooggeplaatste leden van Adenauers regering zou noemen, zou dat rampzalig kunnen uitpakken voor de Duitse kanselier. Niettemin was Ben-Goerion bereid gespannen relaties tussen de twee landen te riskeren door Eichmann wél op te pakken en hem te laten berechten door een Israëlisch gerechtshof.

Terug in zijn kantoor in Frankfurt dacht Fritz Bauer na over de ontmoeting tussen de twee staatslieden en vroeg zich af wat voor effect deze besprekingen zouden hebben op de jacht op Eichmann. Ondanks zijn ultimatum aan de Israëli’s gingen ze nog steeds veel te langzaam te werk; hij had ook nog geen enkel voortgangsrapport

ontvangen sinds hij, een paar weken daarvoor, zijn informatie had doorgegeven aan Zvi Aharoni. Omdat hij niet langer bereid was om uitsluitend afhankelijk te zijn van de Israëli's, had hij de Amerikaanse consul gevraagd of de Verenigde Staten assistentie zouden willen verlenen bij de uitlevering van nazi-oorlogsmisdadigers die in het buitenland woonden.[9] Hij zat te wachten op een antwoord dat de Amerikanen nooit zouden sturen. De consul gaf het verzoek door aan Washington, maar de adjunct-juridisch adviseur voor Europese aangelegenheden besloot dat het niet de moeite waard was erop te reageren. Hoewel Bauer het zelf niet wist, waren de Israëli's zijn enige hoop.

Op 16 maart liep Aharoni het gemeentehuis in San Fernando binnen, samen met 'Michael', een architect die verscheidene jaren daarvoor uit Israël was geëmigreerd.[10] Nadat hij een paar vruchteloze dagen had besteed aan een onderzoek naar de activiteiten van de Fuldner Company in Tucumán, was Aharoni nu op zoek naar het bewijs dat hij nodig had in het plaatselijk kadaster. Je kocht geen stuk land en bouwde daar geen huis op zonder dat dit ergens schriftelijk was vastgelegd.

Onder een valse naam en met de smoes dat ze geïnteresseerd waren in de aankoop van een flink perceel grond voor een fabriek in San Fernando, vroegen ze de namen op van de mensen die in het gebied woonden rond de plek waar de spoorlijn rijksweg 202 kruiste. De klerk garandeerde dat ze de volgende dag antwoord zouden krijgen op hun vraag.

Later, toen ze naar het huis van de familie Klement reden, gaf Aharoni 'Michael' instructies met betrekking tot hun volgende taak. Ze maakten gebruik van een soortgelijke smoes – ze werkten voor een Amerikaans bedrijf dat geïnteresseerd was in de aankoop van onroerend goed in de wijk om een naaimachinefabriek te bouwen – en Aharoni hoopte dat hij een foto kon maken van de vrouw die hij op de

veranda had zien zitten om deze te vergelijken met de foto's die hij van Vera Eichmann had.

Ze parkeerden voor een huisje dat naast het huis van Klement lag. 'Michael' droeg een klembord en Aharoni een aktetas met een verborgen camera erin. De lens stak uit een gat aan de zijkant en door een druk op een knopje bij het handvat ging de sluiter open. Een vrouw van middelbare leeftijd verscheen via de zijkant van het huisje. 'Michael' riep een groet in het Spaans en vroeg haar naar de naam van de straat. De vrouw antwoordde dat vermoedelijk geen van deze onverharde zijwegen een naam had. Michael legde de reden uit van zijn bezoek en de vrouw bood meteen enthousiast haar huis te koop aan. Informatie over wie er in het huis ernaast woonden was minder gemakkelijk te krijgen. Ze wist alleen dat het Duitsers waren en dat ze het huis kort geleden hadden gebouwd.

Terwijl ze in gesprek waren, kwam er een vrouw met zwart haar naar hen toe vanuit het huis van de Klements. Afgaande op haar uiterlijk en haar accent was zij een autochtone Argentijnse, en haar toon en lichaamstaal maakten duidelijk dat ze er niet van gediend was dat zij zich in de straat bevonden. 'Michael' diste weer zijn smoesverhaal op, waardoor ze minder agressief werd, maar ze stelde heel duidelijk dat haar schoonmoeder niet van plan was het huis te verkopen en dat ze ook de naam van de straat niet wist. Terwijl 'Michael' met de jonge vrouw aan de praat was maakte Aharoni een paar foto's. Hij zag dat haar gezicht weer verstrakte toen ze antwoordde dat haar schoonmoeder niet goed Spaans sprak en niet naar buiten kon komen.

Toen 'Michael' dit in het Engels aan Aharoni vertelde, onderbrak de vrouw hem in vrijwel foutloos Engels. Aharoni kreeg het meteen op zijn zenuwen, omdat hij wist dat ze zou merken dat hij geen Amerikaans accent had. Ze was slim.

'Wat is de naam van uw werkgever?' wilde ze weten. 'Wat voor soort fabriek wordt hier gepland?'

Aharoni wilde direct weg. Ze geloofde hen niet en als ze haar man inlichtte, vertelde die misschien iets over dit gesprek aan zijn vader. Dat zou wel eens rampzalig kunnen uitpakken.

Toen ‘Michael’ begon uit te leggen dat ze een naaimachinefabriek wilden bouwen, onderbrak ze hem gedecideerd, met de vraag waarom ze iets wilden bouwen in een gebied zonder elektriciteit of waterleiding. Het was wel duidelijk, verklaarde ze, dat het een louche bedrijf was.

‘Het kan zijn dat er een vergissing in het spel is en dat we in de verkeerde wijk zitten,’ kwam Aharoni tussenbeide, voordat hij zich tot ‘Michael’ wendde en naar de spoorweg wees.[11] ‘Laten we ons onderzoek maar aan de andere kant voortzetten.’

Ze bedankten haar voor haar hulp, liepen terug naar de auto en reden weg. Aharoni hoopte dat hij daarnet geen slapende honden had wakker gemaakt en Eichmann zou weten dat er iets mis was. Zijn bedoeling om een foto te maken van de oudere vrouw had het risico dat ze daarmee namen, niet gerechtvaardigd. Hij moest in het vervolg voorzichtiger zijn.

De volgende dag hoorde hij dat hun pogingen om een lijst te krijgen van grondeigenaren ook mislukt was. Blijkbaar hield het kadaster geen gegevens bij in dat gebied omdat het zo dunbevolkt was, vaak overstroomde en er geen gemeentelijke voorzieningen waren. Maar ‘Michael’ had een ander idee. Een flink deel van San Fernando was aangekocht door één enkel bedrijf, dat het daarna weer in kleinere percelen had doorverkocht. Dat bedrijf zou weleens de informatie kunnen hebben die ze zochten.

Terwijl ‘Michael’ zich hierop stortte, ging Aharoni door met het bespieden van het huis, maar er was geen spoor te bekennen van Ricardo Klement. Hij dacht dat het misschien iets zou opleveren als ze via een derde het huisje ernaast zouden kopen, omdat het van pas kon komen bij de operatie die de Mossad later op touw zou zetten. Hij stuurde een telegram naar Harel, maar kreeg al snel antwoord. ‘NIET KOPEN – HERHAAL: AFGEWEZEN’.

De volgende dag had Aharoni op de ambassade afgesproken met ‘Michael’, die naar hem toeliep terwijl hij met een stuk papier zwaaide: ‘Ik heb de geregistreerde eigenaar van perceel 14 gevonden. Het is Veronika Liebl de Fichmann.’

‘Ik weet niet hoe ik je moet bedanken. Dat is nu precies wat ik zoek,’ zei Aharoni stralend. Hij wist precies wat dit betekende: ten eerste was de verkeerd gespelde naam waarschijnlijk een tikfout of een poging achtervolgers om de tuin te leiden. Ten tweede hadden ze nu het onomstotelijke bewijs dat Vera Eichmann de eigenares was van het huis. Ten derde stond het huis op haar naam, niet op die van haar man, mogelijk een poging om zijn naam uit het openbaar register te houden. Ten vierde, en dit was cruciaal, was ze dus niet hertrouwd, in tegenstelling tot wat haar familie rondbazuinde. Anders zou ze de naam van haar nieuwe echtgenoot hebben gebruikt.

Tenzij Aharoni Ricardo Klement daadwerkelijk zag en moest concluderen dat hij absoluut niet leek op de foto die hij van Adolf Eichmann had, was hij er zeker van dat hij de nazimoordenaar gevonden had.

‘Ze zagen erúít als Amerikanen,’ zei Margarita die avond na haar ontmoeting met de twee mannen buiten het huis.[12] ‘Ze zeiden dat ze een stuk land wilden kopen om een naaimachinefabriek te bouwen.’

Adolf Eichmann, die bepaald níét in Tucumán zat, luisterde aandachtig naar Nicks vrouw en probeerde niet in paniek te raken door wat ze vertelde. Ze had gelijk als ze dacht dat wat deze mannen haar hadden meegedeeld, ongebruikelijk was – waarschijnlijk zelfs een grove leugen. Hoewel hij bereid was geweest in een regio te wonen zonder water, elektra en telefoon, omdat de grond goedkoop was, kon een internationaal bedrijf van het soort dat de mannen hadden beschreven, niet functioneren zonder dergelijke voorzieningen en het was te duur om die te laten aanleggen. Er waren tientallen gebieden die veel geschikter waren.

Dus wie waren die mensen? Eichmann wist dat de jacht op hem eind vorig jaar was heropend.[13] In het *Argentinisches Tageblatt* had het bericht gestaan dat hij in Koeweit was gesignaleerd en in een radio-uitzending waar zijn zoon Klaus (hij noemde hem niet 'Nick') naar had geluisterd, was omstandig uit de doeken gedaan hoe Interpol actief naar hem op zoek was. Toen Klaus midden in de nacht vliegensvlug naar huis was gekomen en het nieuws vertelde, was het Eichmann koud om het hart geworden. Begin dat jaar had een waarzegster hem voorspeld dat hij niet ouder zou worden dan zesenvijftig jaar.

Eichmann was net een beetje rustiger geworden, voor dit allemaal was begonnen. Hoewel zijn huis in de verste verte niet leek op de Hongaarse villa waarin hij ooit met veel plezier had gewoond, was het in ieder geval van hemzelf. Met zijn werk in de Mercedes-Benzfabriek ging het prima en hij was kort geleden gepromoveerd tot voorman. Zijn twee oudste zoons, Klaus en Horst, waren het huis uit en waren hun eigen leven gaan leiden. Klaus werkte als elektricien en huurde een appartement, samen met zijn nieuwe vrouw, in het centrum van Buenos Aires. Horst was bij de koopvaardij. Dieter had een baan als automonteur en zou binnenkort ook wel het huis uitgaan. Zijn jongste zoon, Ricardo, werd opgevoed als Argentijn en zou nooit iets te weten komen over de rol die zijn vader in de oorlog had gespeeld.

Gezien het feit dat hij de laatste vijftien jaar ondergedoken was geweest, leidde Eichmann voor zo ver mogelijk een normaal leven. Hij werd nog steeds geplaagd door het verleden en hij verfoeide ook de manier waarop hij in de pers werd afgeschilderd, alsof hij exclusief verantwoordelijk zou zijn voor de *Endlösung*, maar daar hij kon niets tegen doen. Hij had deze demonen zo goed mogelijk uitgedreven door middel van zijn interviews met Sassen. Na zijn dood zou de waarheid over zijn daden bekend worden, zodat iedereen het kon lezen.

Die twee mannen die in de buurt rondslopen, zouden weleens naar hem op zoek kunnen zijn, dacht hij.[14] Het zouden Joden kunnen zijn, zoals die Tuviah Friedman, die er zo'n ophef van gemaakt had dat hij

in Koeweit woonde. Maar aan de andere kant zou hij volgens de laatste berichten in het Midden-Oosten zitten – dat was een heel eind uit de buurt.

Eichmann onderdrukte zijn angst. Het zou best kunnen dat de vreemdelingen in de verkeerde wijk waren beland. Hij ging zijn leven niet op zijn kop zetten vanwege één enkele ongebruikelijke gebeurtenis. Niettemin was zijn argwaan gewekt; hij zou in het vervolg meer op zijn hoede zijn.

Maar zijn zoons hadden nagelaten hem te vertellen van dat merkwaardige gedoe met die sigarettenaansteker, bijvoorbeeld dat het cadeau geadresseerd was aan Nick Klement en dat de loopjongen zo graag had willen weten waar het gezin woonde.[15] Met die informatie erbij zou Eichmann de twee zaken naar alle waarschijnlijkheid met elkaar in verband hebben gebracht en zou hij de benen hebben genomen.

14

TOEN AHARONI EENMAAL DE NAAM te weten was gekomen uit het aankoopregister, ging hij meteen aan de slag.[1] De volgende dag reed hij naar San Fernando. Het was zaterdag en hij vermoedde dat Eichmann dat weekend terug zou komen uit Tucumán voor zijn zilveren bruiloft. Aharoni had alweer een andere auto en reed nu in een zwarte DeSoto. Naast hem zat een secretaresse van de ambassade. Ze zagen eruit als een paar dat een weekendtripje maakte.

Komend vanuit Don Torcuato in het zuidwesten reed Aharoni op rijksweg 202 onder het spoorwegviaduct door. Hij keek naar rechts, waar het huis van de Klements stond, in de Garibaldistraat. (Hij was er uiteindelijk, via het aankoopregister, achtergekomen hoe de straat heette.) Er stond een man in de tuin die de was afhaalde. Aharoni ging langzamer rijden. De man was minstens vijftig jaar. Hij had een tenger postuur en was waarschijnlijk rond de 1,70 meter lang. Hij was kalend en had een hoog, wijkend voorhoofd. Voor Aharoni naar de aktetas met de camera kon grijpen, had de man het laatste kledingstuk van de waslijn gehaald en was hij het huis weer ingegaan. Maar Aharoni kende het gezicht. Geen twijfel mogelijk. Hij had in het Eichmann-dossier urenlang naar foto's van dat gezicht gekeken.

'Waarom kijkt u zo blij?' vroeg de secretaresse.

Hij had niet beseft dat een brede grijns op zijn gezicht was verschenen en zijn hele lichaam tintelde van opwinding. ‘Nee, nee, er is niets aan de hand,’ zei hij en hij haalde zijn schouders op. ‘Ik bedenk net dat het vandaag mijn moeders verjaardag is. Laten we dat gaan vieren.’

Het was het enige wat hij kon bedenken, maar ze scheen hem te geloven. Later stuurde hij Harel een lang telegram waarin zich één coderegel bevond: DE BESTUURDER IS ZWART (Klement is Eichmann).

In Tel Aviv was Harel klaar om de operatie te starten. De laatste paar weken had hij elke avond thuisgezeten, terwijl hij in zijn werkkamer naar klassieke muziek op de transistorradio luisterde en de vele problemen doornam waarmee zij geconfronteerd zouden worden als Aharoni bevestigde dat zij de juiste man in het vizier hadden.[2]

Ten eerste zou de missie meer dan veertienduizend kilometer van Israël plaatsvinden, in een land dat maar weinig van zijn agenten kenden en waar een taal gesproken werd die praktisch niemand van hen sprak.

Ten tweede stond men daar vijandig tegenover Israël. Pas de laatste twee jaar, sinds de verkiezing van de pragmatische, liberale president Arturo Frondizi, had de regering een welwillender houding aangenomen, maar er waren nog steeds veel mensen met een machtspositie – zowel burgers als militairen – die, op zijn zachtst gezegd, antagonistisch tegenover Israël en de Joden stonden. Harel had dat aan den lijve ondervonden. In 1955 was hij in Buenos Aires geweest toen er een staatsgreep tegen Perón werd gepleegd – om het gevaar af te wenden dat de Joden vanuit bepaalde kringen liepen. In januari 1960 was er een golf aanslagen geweest op Joodse synagogen, clubs en huizen, net als in Europa. De stad had ook een grote Duitse gemeenschap, inclusief een paar vroegere nazi’s, die de onderneming nog gevaarlijker zouden maken.

Ten derde zouden Harels agenten op zo'n grote afstand niet gemakkelijk en snel met Tel Aviv kunnen communiceren. Ze moesten onder valse namen reizen, volkomen alleen, zonder officiële bescherming en niet in staat een beroep te doen op plaatselijke steun vanwege het geheime karakter van de missie.

Ten vierde wachtte hun, als ze ontdekt werden, gevangenisstraf – of erger – wegens schending van de Argentijnse soevereiniteit. Israël zou zich onnoemelijk veel internationale politieke problemen op de hals halen, en het stigma dat de Mossad zou oplopen, zou de activiteiten van de geheime dienst elders bemoeilijken.

Ten vijfde was hun doelwit een doorgewinterde officier geweest bij een van de meest dodelijke veiligheidsdiensten in de geschiedenis. Eichmann had een gedegen kennis van schaduwtechnieken en operationele tactiek en wist hoe hij zichzelf moest verdedigen. Tijdens de oorlog was hij altijd uiterst zorgvuldig te werk gegaan wat zijn eigen veiligheid betrof; hij was nooit ergens ongewapend naartoe gegaan. Er mochten dan vijftien jaar verstreken zijn sinds de vrede met Duitsland gesloten was, maar Eichmann was al die tijd ondergedoken geweest en voor hem bleef de noodzaak bestaan om voortdurend op zijn hoede te zijn.

Deze problemen werden nog vele malen groter door het feit dat de missie eigenlijk bestond uit drie operaties tegelijk. Ze moesten Eichmann levend te pakken krijgen, zonder dat iemand hen zag of volgde. Daarna moesten ze hem voor onbepaalde tijd op een veilige locatie vasthouden en vermijden dat ze ontdekt werden, tot de plannen voor de derde fase van de missie uitgevoerd konden worden, namelijk Eichmann in het grootste geheim Argentinië uitsmokkelen. Niemand mocht weten wie hem hadden ontvoerd tot hij in een Israëlische gevangenis zat en Harels mensen allemaal veilig waren.

Als hun missie zou slagen, zou het uiteindelijke resultaat, zo wist het hoofd van de Mossad, opwegen tegen de problemen en de risico's die eraan verbonden waren. Op een zuiver professioneel niveau zou de Mossad gerangschikt worden onder de topveiligheidsdiensten in de

wereld. Belangrijker was echter dat het Joodse volk er getuige van zou zijn dat er recht gesproken werd over een van de organisatorische leiders van de Holocaust. De wereld zou gedwongen worden zich het lopendebandkarakter van het moordproces te herinneren waarmee de Joden geconfronteerd waren geweest – men zou weer beseffen dat zulke verschrikkingen nooit meer mochten plaatsvinden.

Gelet op wat er op het spel stond, wilde Harel zelf ter plekke zijn in Buenos Aires om de missie te superviseren.[3] Het kon nodig zijn op uiterst korte termijn beslissingen op hoog niveau te nemen en zijn agenten konden moeilijk wachten op telegrammen naar en van Israël. Maar Harel kon zelf niet aan de operatie deelnemen. Hij had iemand nodig die het team zou samenstellen, de agenten zou aansturen, de operationele tactiek plannen en die tot de letter uitvoeren – iemand die hij blindelings vertrouwde.

Rafi Eitan, hoofd van de operationele afdeling van Sjin Bet, had de bijnaam ‘Rafi de stinkerd’ gekregen tijdens de Israëlische Onafhankelijkheidsoorlog, toen hij door een rioolstelsel was gekropen om een Britse radarinstallatie op te blazen op de berg Karmel.[4] Hij was in 1926 geboren in een kibboets in de vruchtbare Jezreel-vallei in Palestina en bezat een instinct voor avontuurlijke missies. Als kind had hij een film gezien over Mata Hari, een Nederlandse spionne tijdens de Eerste Wereldoorlog, en tegen zijn moeder had hij gezegd dat hij ook spion wilde worden. Het was veel meer dan zomaar een jongensdroom. Toen hij twaalf was, ging hij bij de Haganah, waarbij hij gebruikmaakte van zijn jeugdige leeftijd om geen argwaan te wekken bij de Britten. Op zijn achttiende werd hij gerekruteerd door de Palmach, de stoottroepen van de Haganah, en nam deel aan de aanval op het gevangenkamp Atlit, waarbij meer dan tweehonderd Joodse immigranten die vastgehouden werden door de Britten, werden bevrijd. Op zijn eenentwintigste kreeg hij het commando over een verkenningspatrouille die achter de vijandelijke linies opereerde.

In 1948, op de dag dat de staat Israël werd uitgeroepen, raakte Eitan gewond aan zijn been. Hij sleepte zich terug naar het kamp,

maar toen zijn been eenmaal in het gips zat, keerde hij terug naar zijn bataljon om door te vechten. De rest van de oorlog bleef hij bij zijn patrouille en specialiseerde zich in het leiden van nachtelijke aanvallen. Zijn bevelhebbers bij de inlichtingendienst van het leger wisten dat hij stalen zenuwen had, snel kon improviseren en zonder enige aarzeling doodde.

Harel ontbood Eitan op zijn kantoor. Je zou je geen onwaarschijnlijker type kunnen voorstellen gezien de lange lijst militaire acties en geheime operaties. De vierendertigjarige man was slechts een fractie langer dan Harel en had de brede, stevige borstkas en de gespierde armen van een boer.[5] Hij was buitengewoon bijziend en droeg zulke dikke brillenglazen dat het leek alsof zijn ogen uit zijn hoofd puilden. Vaak draaide hij zijn hoofd lichtjes opzij omdat hij ook doof was aan zijn rechteroor, ook als gevolg van een oorlogsverwonding.

Harel vertelde over de recente ontwikkelingen in de zoektocht naar Eichmann en over Aharoni's werk van de afgelopen drie weken. 'Hoe waarschijnlijk is het dat deze man werkelijk Eichmann is?' vroeg Eitan.[6]

Harel verklaarde dat ze dat niet met zekerheid konden zeggen tot ze de man in handen hadden. Aharoni was nog steeds bezig bewijsmateriaal te verzamelen. Daarna beschreef hij in detail wat hun te wachten stond bij een poging Eichmann op Argentijnse bodem te ontvoeren.

'Het is een grote operatie,' vond Eitan ook en hij glimlachte fijntjes. 'Zoiets hebben we nooit eerder gedaan.'

'Ik stel jou aan als commandant,' gaf Harel hem te kennen.[7] 'A. Selecteer de meest geschikte mensen voor de klus; je weet nu wat er allemaal bij komt kijken. B. Alleen vrijwilligers. Vraag elke man of hij bereid is zich vrijwillig beschikbaar te stellen. Ik weet niet waar dit op zal uitdraaien; als ze gepakt worden, zouden ze theoretisch levenslang kunnen krijgen.'

‘Niemand zal ook maar een seconde aarzelen,’ zei Eitan rustig en vol vertrouwen.[8]

Op zondag 20 maart lag Aharoni op een matras in de achterbak van een oude Ford pick-up en tuurde met zijn verrekijker door een gat in het zware zeildoek dat over de laadbak hing.[9] De bestuurder, ook een door ‘Yossef’ geregelde *sayan*, zat in de nabijgelegen kiosk aan een laat ontbijt. De open bestelauto stond geparkeerd met de voorkant naar de kiosk toe, waardoor Aharoni een perfect zicht had op het huis van Eichmann, dat zo’n honderdvijftig meter verder lag. Hoewel hij al naar Harel had getelegrafeerd dat er een eind moest komen aan zijn onderzoek, aangezien hij er zeker van was dat hij hun doelwit had geïdentificeerd, wachtte Aharoni nog één laatste taak. Hij wilde een duidelijke foto van Eichmann om twijfels van de kant van Harel weg te nemen.

Terwijl Aharoni wachtte tot Eichmann het huis uit kwam, nam hij een reeks opnamen van de directe omgeving ten behoeve van het operatieteam dat de ontvoering zou voorbereiden. Ook schetste hij een plattegrond van de buurt.

Om kwart voor twaalf liep Eichmann onverwacht langs de pick-up vanuit de richting van de kiosk. Hij was er die ochtend blijkbaar vroeg op uitgetrokken. Hij liep rijksweg 202 af en ging toen rechtsaf vóór hij bij de Garibaldistraat was, waarna hij een braakliggend terrein overstak om bij zijn huis te komen. Deze keer kon Aharoni Eichmann lang en duidelijk observeren: hij was gekleed in een bruine broek, een overjas en een groene stropdas; hij droeg een bril, was grotendeels kaal, had een vooruitstekende neus en een breed voorhoofd; hij liep met langzame pas. Aharoni was er zeker van dat dit de man was die zij zochten. Ongelukkig genoeg was Eichmann te ver weg, zodat Aharoni geen duidelijke foto van hem kon maken.

Aharoni observeerde Eichmann een uur lang. Toen hij bij het huis aangekomen was, sprak hij met een jongetje in de tuin en fatsoeneerde het hemd en de broek van het kind. Hij mepte naar een zwerm vliegen

bij de voordeur voor hij naar binnen ging. Later kwam hij weer naar buiten in een gemakkelijke katoenen broek, kocht wat brood van een bakker die met paard-en-wagen langskwam, en haalde wat etenswaren uit de schuur. Zijn zoon Dieter kwam thuis en de hele familie ging naar binnen, waarschijnlijk voor de lunch.

Toen de bestuurder van de pick-up terugkwam van zijn ontbijt, gaf Aharoni hem een teken dat hij moest vetrekken. Bij terugkomst op de ambassade schreef hij een lang rapport met onzichtbare inkt dat bij Harel moest worden afgeleverd via de diplomatieke dienst. Aharoni gaf een gedetailleerd overzicht van alles wat hij te weten was gekomen en stelde daarna voor met de operatiefase te beginnen, omdat elke volgende stap om Eichmann te identificeren nu het risico met zich meebracht dat hij zou vluchten.

Desondanks ging Aharoni die avond om 21.15 uur terug naar San Fernando in een vale rode jeep, samen met ‘Avi’, een ambassadefunctionaris, en diens vrouw. Aharoni had gezien dat er ’s avonds stelletjes in het gebied parkeerden en wist dat de twee geen enkele aandacht zouden trekken. Met een overall aan en een verrekijker bij zich, stapte Aharoni uit de jeep en kroop naar het huis. Hij was van plan de binnenkant van het huis onder de loep te nemen, voor het geval het nodig zou zijn dat het operatieteam het huis binnen zou moeten gaan. Het was een stikdonkere nacht, perfect voor deze taak, maar Aharoni zag algauw dat er geen lichten brandden in het huis. Slechts een paar minuten nadat hij uit de jeep was gestapt was hij alweer op de terugweg. Tot zijn grote schrik stond de jeep er niet meer. Hij vroeg zich verbijsterd af of hij de weg was kwijtgeraakt. Hij liep even het gebied rond voordat hij de jeep in het oog kreeg, vijftien meter verderop, in een greppel aan de kant van de weg. Aharoni kon zijn ogen nauwelijks geloven.

Hij trof ‘Avi’ en zijn vrouw aan, in elkaar gedoken op de grond bij de jeep. Ze hadden geprobeerd het voertuig te keren zonder de koplampen aan te zetten, voor het geval ze snel terug zouden moeten naar Buenos Aires. ‘Avi’ had niet gezien dat de straat hoger lag en hij

was bij het achteruitrijden rechtstreeks in de greppel beland. Aharoni was razend dat ze zo stom waren geweest, maar zijn boosheid was niets vergeleken bij zijn angst dat de familie Eichmann, die nog geen honderdvijftig meter verderop woonde, hen in de gaten zou krijgen. Of zijzelf of hun buren zouden onmiddellijk merken dat zij buitenlanders waren – en waarschijnlijk Israëli's – en Eichmann zou dan zeker weten dat hij geobserveerd werd.

'We moeten weg,' zei Aharoni, in een gedachteflits. Ze mochten onder geen voorwaarde gezien worden. Ze renden de Avellanedastraat door. Gelukkig kwam er een paar minuten later een bus aan. Om 22.45 uur, toen ze bij het busstation van San Fernando arriveerden, belde Aharoni de enige persoon die hij kon bedenken die de jeep in alle rust en snel uit de greppel kon halen: Jitschak Vardi. Vardi was een Israëlische financier die ooit bij de inlichtingendienst had gewerkt voor het Israëlische ministerie van Buitenlandse Zaken, maar die nu het United Jewish Appeal (Verenigd Joodse Appel) in Zuid-Amerika leidde en gestationeerd was in Buenos Aires.[10]

Vardi begreep dat de situatie kritiek was.[11] Nog geen uur later reed hij in zijn enorme Chevrolet naar het busstation met een sleepauto achter zich aan. Als ze de jeep in de greppel achterlieten, zou het er inderdaad erg verdacht uitzien – Eichmann zou zelfs Aharoni's alias kunnen traceren via het verhuurbedrijf.

Tegen de tijd dat ze bij het voertuig aankwamen, had iemand al een van de wielen gepikt. Terwijl Aharoni het reservewiel aanbracht, kwamen een paar buren naar buiten om te zien wat al die lichten en commotie betekenden. De Argentijnse bestuurder van de sleepauto verzekerde hun dat er niemand gewond was; het was maar een onbeduidend ongeluk. De rest van het gezelschap hield zijn mond. Aharoni zag dat Dieter of zijn vader zich niet onder de menigte bevond en haalde opgelucht adem. Binnen een paar minuten stond de jeep weer op de weg. Aharoni bedankte Vardi en reed weg.

Omdat hij geen opdracht had gekregen om terug te keren naar Israël, ging Aharoni door met zijn onderzoek, maar hij hield zich de

volgende twee weken verre van de opdringerige observatie van Eichmanns huis; alleen af en toe reed hij er even langs. Hij gooide het over een andere boeg. Via een contact bij de Argentijnse politie legde hij de hand op dossiers van Horst en Nick Eichmann.[12] De twee waren duidelijk beïnvloed door hun vaders politieke ideeën; ze werden er allebei van verdacht deel uit te maken van neonazistische en rechtse groeperingen. Daardoor vormden ze een gevaar voor elke Mossad-operatie. Via een kantoorbediende bij de Duitse ambassade wist Aharoni ook het dossier-Eichmann in handen te krijgen.[13] Hij maakte eruit op dat het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken wel degelijk op de hoogte was van het feit Eichmann zich in Argentinië bevond.

Aharoni reisde ook naar Tucumán om een onderzoek in te stellen naar het bedrijf CAPRI. Al na een paar dagen ontdekte hij dat het bedrijf in 1953 gesloten was – dit in tegenspraak met hun informatie dat Eichmann daar nog steeds werkte. Aharoni was er vrij zeker van dat de reden dat hij Eichmann bij bijna elke verkenningsactie van diens huis gedurende de laatste twee weken in Buenos Aires had aangetroffen, niets te maken had gehad met zijn zilveren bruiloft. Hij werkte hoogstwaarschijnlijk in de regio; dat was belangrijke nieuwe informatie.

Op zondag 3 april keerde Aharoni terug naar San Fernando om nog één keer een poging te wagen van dichtbij een foto van Eichmann te nemen.[14] Hij nam twee vrijwilligers mee: ‘Roberto’, de student die in het begin de ansichtkaart naar Chacabucostraat 4261 had gebracht en ‘Rendi’, een *sayan* die er oud genoeg uitzag om een woning te zoeken voor zijn gezin, zoals zijn excuusverhaal luidde. Aharoni had ‘Rendi’ geleerd hoe hij de camera in de aktetas moest bedienen. Hij parkeerde de pickup waarin hij reed onder het spoorwegviaduct, zeventig meter van het huis vandaan. Daarna stuurde hij ‘Rendi’ eropuit.

‘Rendi’ stak het veld over naar het huis. Door zijn verrekijker volgde een nerveuze Aharoni hem toen hij op Eichmann en Dieter toeliep, die in de tuin aan het werk waren. Als er ook maar enig teken

was dat ‘Rendi’ in gevaar was, was hij van plan het huis persoonlijk te bestormen. Twee minuten gingen voorbij. Toen drie. Toen vier. ‘Rendi’ bleef maar praten met de twee mannen alsof ze oude vrienden waren.

Uiteindelijk ging hij weg en begaf zich naar Eichmanns buren, geheel volgens Aharoni’s instructies, om hun te vragen hoeveel het zou kosten om een huis in deze buurt te bouwen. Daarna liep ‘Rendi’ terug en ging naar de kiosk, waar hij wachtte op een bus terug naar het station in San Fernando. ‘Rendi’ was ervan overtuigd dat de mannen niet door hadden gehad dat hij foto’s nam. Drie dagen later, toen Aharoni het ontwikkelde filmpje kreeg, zag hij tot zijn blijdschap dat ‘Rendi’ haarscherpe foto’s had genomen van Eichmann en zijn zoon, vanuit drie of vier verschillende gezichtshoeken, allemaal van dichtbij. Met deze foto’s konden de Israëlische identificatie-experts bevestigen wat Aharoni al zonder enige twijfel wist: Eichmann was gevonden.

In de tussentijd had Aharoni van Harel de instructie gekregen om zo spoedig mogelijk naar Tel Aviv terug te keren teneinde een volledig verslag uit te brengen. Hij handelde eerst nog wat zaken af – huurauto’s terugbrengen en afscheid nemen van ‘Yossef’ – en nam op 8 april een vlucht naar Parijs. Hij was tevreden dat zijn missie geslaagd was.

Yaakov Gat verwelkomde Aharoni op het vliegveld Le Bourget in Parijs, waar hij een dag moest wachten op zijn verbindingsvlucht naar Tel Aviv.[15] Aharoni ging samen met Gat naar diens appartement op de *Rive Droite* (de wijk op de rechteroever van de rivier de Seine), waar hij hem de negatieven liet zien van de foto’s van Eichmann. De twee mannen vertelden elkaar over hun afzonderlijke onderzoeken. Ze hadden het gevoel dat ze de enige twee mensen in de wereld waren die een groot geheim koesterden. Ze waren er allebei zeker van dat een actie nu onvermijdelijk was en allebei wilden ze deel uitmaken van het operatieteam.

Aharoni beloofde dat hij Harel zou vragen om Gat in het operatieteam op te nemen wanneer hij zijn bevindingen zou rapporteren in Tel Aviv. Desondanks was hij er niet zeker van dat hijzelf deel zou uitmaken van de missie. Hiervoor miste hij de expertise en hij had er al vrede mee dat hij waarschijnlijk gewoon weer zijn verhoorwerk zou opnemen. Ach, zo was het leven, dacht hij, maar hij voelde zich wel wat teleurgesteld.

De volgende dag ging Aharoni aan boord van de vlucht naar Tel Aviv. Hij reageerde geschokt toen hij Isser Harel in het gangpad zag lopen. Harel ging naast Aharoni zitten en deed alsof hij een volslagen vreemde was. Pas nadat het vliegtuig was opgestegen wendde hij zich tot Aharoni met de vraag: ‘Ben je er absoluut zeker van dat dit onze man is?’[16]

Aharoni haalde een negatief uit zijn jaszak, trots dat het hoofd van de Mossad op zijn oordeel afging. ‘Geen twijfel mogelijk. Hier is de foto.’

Harel bekeek de foto even en zei: ‘Oké. In dat geval pakken we hem.’

‘Zit ik ook in het team?’ vroeg Aharoni en hij vreesde het ergste.

‘Heb je ooit gedacht van niet? We hebben je hard nodig.’

Aharoni leunde achterover in zijn stoel en voelde zich opgetogen.

15

OP DE OCHTEND VAN 10 APRIL liep Avraham Shalom door de aankomsthal op het vliegveld Lod bij Tel Aviv; hij was uitgeput na een intensieve undercoveroperatie.[1] Hij had net een reis van verscheidene honderden kilometers achter de rug in een vrachtwagen door de Arabische woestijn om zijn vlucht te halen. Toen hij door de paspoortcontrole ging, lette hij er goed op dat hij de details van zijn alias uit zijn hoofd kende om problemen te voorkomen waardoor hij nog langer zou moeten wachten op een douche en een goede nachtrust.

Terwijl hij naar buiten liep, zonk het hart hem in de schoenen toen hij afgehaald werd door een van Harels mannen. ‘Isser wil je spreken,’ zei de man.

‘Wanneer?’ vroeg Shalom.

‘Nu.’

Shalom knikte en vouwde zichzelf in de auto van de man. Na negen jaar voor Harel gewerkt te hebben, wist hij dat zijn baas geen tijd zou verspillen aan zomaar een praatje.

De drieëndertigjarige plaatsvervangend chef van de operationele afdeling van Sjin Bet had het gezette lichaam van een worstelaar en een gewoon, onopvallend gezicht, dat je meestal meteen vergeet zodra de persoon de kamer uit is.[2] Shalom kwam oorspronkelijk uit Wenen

en had één jaar nazibezetting in Oostenrijk meegemaakt voordat zijn welgestelde familie naar Palestina emigreerde. Hij was er niet zonder kleerscheuren van afgekomen. Op de dag van de *Kristallnacht* wist iedereen in zijn wijk dat de Duitsers op het punt stonden de Joden onder handen te nemen, maar toch moest hij van zijn moeder naar school. Terwijl zijn onderwijzers toekeken, werd hij zo erg in elkaar geslagen door dertig van zijn klasgenoten – van wie sommigen, had hij gedacht, zijn beste vrienden waren – dat hij twee weken lang in bed moest blijven om te herstellen. Hij was pas negen en begon net een beetje te begrijpen wat het betekende Joods te zijn. Tot die tijd had hij nauwelijks iets van het joodse geloof geweten, aangezien zijn ouders nooit naar de synagoge gingen. Hij ging niet terug naar school. Kort daarop werd zijn vaders fabriek, waar linnen werd gemaakt, door de nazi's onteigend en werd het gezin gedwongen het appartement en uiteindelijk ook het land te verlaten.

In Palestina, waar hij geen Ivriet sprak, voelde hij zich niet thuis en het grootste deel van het eerste jaar daar zei hij nauwelijks iets, een karaktertrek die hij nooit meer kwijtraakte – hij sprak alleen als het absoluut noodzakelijk was. Net als andere jongens in de kibboets ging hij bij de Haganah toen de Onafhankelijkheidsoorlog uitbrak. Hij bediende het mortier van zijn verkenningspatrouille en op 15 mei 1948 bevond hij zich aan de Libanese grens toen de Arabieren Israël massaal aanvielen. Van zijn eenheid van dertig man, allemaal jongens met wie hij was opgegroeid in de kibboets, was na een paar uur nog maar de helft over. Shalom bleef als gewoon soldaat aan gevechten deelnemen voordat hij gerekruteerd werd door Rafi Eitan als verkenner. Naast zijn scherpe ogen en oren had hij een talent voor kaartlezen en zijn weg vinden in onbekend gebied, en hij bracht de rest van de oorlog voornamelijk door met operaties achter de vijandelijke linies.

Nadat een eind was gekomen aan de vijandelijkheden, ging Shalom terug naar zijn kibboets. Omdat hij niet gelukkig was met het leven in zo'n hechte gemeenschap, verhuisde hij naar Tel Aviv, waar

hij korte tijd als vrachtwagenchauffeur werkte. Toen hij Eitan op straat tegen het lijf liep, rekruteerde zijn vroegere officier hem voor Sjin Bet. Shalom werd hoofd van de contraspionage in het verdeelde Jeruzalem en vervolgens stationeerde Harel hem in Parijs om de Mossad-operaties in Europa te leiden. Daar trouwde hij met een secretaresse van de ambassade en drie jaar lang lag hij overhoop met de Russen en genoot hij van het elkaar aftroeven. Hij keerde terug naar Israël om economie te studeren, maar zo nu en dan onderbrak hij zijn studie wanneer Harel een beroep op hem deed voor een klus. Het werd algauw duidelijk dat dit werk hem het beste lag en hij ging weer bij de Sjin Bet, als Eitans tweede man. Logistiek en operationele planning waren zijn expertise.[3]

Shalom was het soort agent dat Harel het liefste had: iemand die in een kibboets had gewoond, die zichzelf bewezen had in de Onafhankelijkheidsoorlog, iemand die zijn werk discreet en effectief deed en een stabiel gezinsleven had, met inmiddels een driejarig zoontje. Zijn integriteit stond buiten kijf en hij leefde voor zijn werk. ‘Isser wil betrouwbare mannen om het schurkenwerk op te knappen,’ zei een van Harels plaatsvervangers ooit tegen een nieuwe Mossad-rekruut. Shalom voldeed aan die verwachting.[4]

Toen Shalom op het Mossad-hoofdkwartier in Sarona arriveerde, zei Harel dat hij moest gaan zitten en vroeg: ‘Hoe zou je het vinden om in een vreemd land rond te lopen met een vals paspoort?’[5]

Een rare vraag, vond Shalom, aangezien Harel wist dat hij nooit uit Israël vertrok zónder een vals paspoort. ‘Prima,’ zei Shalom.

‘Prima? Kun je dat?’

Shalom vroeg zich af wat Harel nu weer met hem voor had. Om de een of andere reden aarzelde Harel om Shalom zijn nieuwe opdracht te geven. Hoewel zijn baas autoritair optrad wanneer het om operaties ging en vond dat hij altijd gelijk had, behandelde hij zijn agenten als zijn gelijken en vaak was het duidelijk dat hij niet graag bevelen gaf.[6]

‘Ja, natuurlijk,’ antwoordde Shalom.

‘We gaan achter Eichmann aan en misschien pakken we hem deze keer.’

‘Geef me wat details.’

‘Die heeft Aharoni. Zoek hem op en vraag hem wat hij ontdekt heeft. Probeer daarna Rafi te pakken te krijgen. We moeten een team samenstellen.’

Het onderhoud was voorbij. Nadat hij eerst naar huis was gegaan om zijn gezin te zien, reisde Shalom naar de kantoren van de Sjin Bet in een vervallen oud gebouw bij de klokkentoren in Jaffa. In deze fase van zijn missie was Shalom meer geconcentreerd op de operationele details met betrekking tot de gevangenneming van Eichmann dan op de mogelijke consequenties in het geval ze hem inderdaad te pakken zouden krijgen. Shalom had een gesprek met Eitan, die zich al een paar weken met de klus bezighield en ze stelden een definitieve lijst op van mensen voor de samenstelling van het team.

De eerste kandidaat was zonneklaar voor hen: Shalom Dani, de vervalser.[7] Dani was ontsnapt uit een naziconcentratiekamp door een pas te maken van toiletpapier en zij hadden zijn buitengewone talent nodig voor de valse paspoorten, rijbewijzen en andere identiteitspapieren die noodzakelijk waren. De tweede kandidaat, ook overduidelijk voor zowel Eitan als Shalom, was Moshe Tabor. Tabor was niet alleen een krachtpatser – hij had handen zo groot als honkbalhandschoenen – maar ook een technisch genie; hij kon koffers maken met dubbele bodems, een motor reviseren, een machinegeweer repareren, elk slot openkrijgen en een *safe room* maken die niet te ontdekken viel.

Harel wilde Zvi Aharoni bij de operatie betrekken, ook al had deze niet veel operationele ervaring. Van wat Shalom had gehoord, verdiende hij die uitverkiezing. Zijn kennis van het gebied zou nuttig zijn en zijn vaardigheid als ondervrager zou van essentieel belang zijn bij het verhoren van Eichmann. Zijn naam kwam dus ook op de lijst.

Ze waren het ook eens over Yaakov Gat, niet alleen omdat hij een ervaren, koelbloedige agent was, maar ook omdat ze hem bijzonder

goed kenden en hij naadloos in het team zou passen. Eitan maakte zich sterk voor Peter Malkin, nog zo’n krachtpatser, die veel verstand had van operaties en een expert was in vermommingen. Harel kende hem niet goed, wat hem tot een risicofactor maakte, maar hij was heel geschikt voor de missie. Ephraim Ilani was nodig vanwege zijn encyclopedische kennis van Buenos Aires en het feit dat hij vloeiend Spaans sprak. Als laatste hadden ze een arts nodig, iemand die ervoor moest zorgen dat Eichmann gezond bleef en hem, indien noodzakelijk, kon sederen en eventuele verwondingen van de teamleden kon behandelen. Eitan en Shalom wisten wie aan al deze voorwaarden voldeed: ‘Dr. Maurice Kaplan’ – een betrouwbare burgerarts van wiens diensten zij al een paar keer eerder gebruik hadden gemaakt bij operaties. Inclusief henzelf bestond het kernteam dus uit acht man. De meesten van hen waren van Sjin Bet – geen wonder gezien het feit dat de Mossad nog altijd maar een beperkt aantal operationele agenten had.

Het was een goed team. Elk lid had bijna tien jaar ervaring bij de Israëlische inlichtingendiensten. Ze spraken veel verschillende talen – van levensbelang om niet op te vallen. Afgezien van de arts, kenden ze elkaar buitengewoon goed en hadden bij talrijke opdrachten samengewerkt. Ze kenden elkaars sterke en zwakke punten, konden communiceren zonder een woord te zeggen en, wat het belangrijkste was, ze vertrouwden elkaar volkomen.

Een paar dagen na zijn terugkomst in Israël liep Aharoni het hoofdbureau van de Israëlische politie in Tel Aviv binnen.[8] Hij had een envelop bij zich met de foto’s die hij van Klement had genomen, oude foto’s van Eichmann in zijn SS-uniform en de meest recente opnamen van Eichmanns broers, verzameld door Simon Wiesenthal. Harel wilde een bevestiging van het recherche-identificatieteam dat Klement Eichmann was.

Met dat doel had Aharoni de foto’s ook laten zien aan een Israëli die Eichmann in 1936 in Berlijn had ontmoet. De ooggetuige dacht dat het Eichmann zou kunnen zijn, maar aangezien het bijna twintig jaar

geleden was dat hij hem had gezien, kon hij het niet met zekerheid zeggen.

Aharoni overhandigde de foto's aan de beste persoonsidentificatie-experts in Israël. Een paar uur later kreeg hij antwoord: er was een redelijke kans dat Eichmann en Klement een en dezelfde persoon waren. De experts waren tot die conclusie gekomen door kenmerken van zijn linkeroor met elkaar te vergelijken. Ze legden Aharoni uit dat, net als een vingerafdruk, de grootte en de vorm van een oor, alsook de hoek die het maakt met het gezicht, uniek zijn voor elk individu. Hoewel er acht punten waren die erop wezen dat Eichmann en Klement een en dezelfde waren – en geen enkel punt dat zij dat niet waren –, waren er toch niet genoeg overeenkomsten om tot een definitieve identificatie te komen.

Aharoni bracht het nieuws over aan Harel, die hem en Amos Manor, de drieënveertigjarige chef van Sjin Bet, naar Jeruzalem stuurde. Daar hadden ze een bespreking met Haim Cohen en Pinhas Rosen, de Israëlische minister van Justitie, om hun het materiaal te overleggen waaruit bleek dat Klement en Eichmann een en dezelfde persoon waren, en om zich in juridisch opzicht te laten informeren over de vraag of de operatie wel van start kon gaan. De twee hoogste juridisch adviseurs van de Israëlische regering gaven hun fiat.[9] Hoewel de ontvoering van Eichmann de Argentijnse soevereiniteit zou schenden, waren in dit geval alleen de diplomatieke betrekkingen tussen de twee landen in het geding. Naar hun mening was de Israëlische bevoegdheid om Eichmann te berechten geen punt, omdat Duitsland volgens hen nooit in alle ernst om uitlevering zou vragen, laat staan een proces tegen hem zou voeren.

Met hun wettelijke akkoordverklaring stond niets de volgende fase van de operatie in de weg.

In het hoofdkwartier van de Mossad was de staf al druk bezig de reis en het verblijf van de speciale eenheid in Argentinië voor te bereiden.[10] Gezien de aard van de opdracht en het aantal agenten dat erbij betrokken was, was dit een gecompliceerde onderneming. Alle

agenten moesten op aparte vluchten reizen, vanuit verschillende locaties vertrekken, met valse paspoorten en een heel pakket aan visa. Het was van cruciaal belang dat geen enkele agent gelieerd kon worden aan een collega, of in verband gebracht kon worden met Israël. Bovendien zouden sommige agenten mogelijk uit Argentinië moeten vertrekken met een ander paspoort dan waarmee ze waren aangekomen.

Eerst moest elke agent uit Tel Aviv vertrekken onder een bepaalde naam. Wanneer de agenten op hun eerste bestemming buiten Israël waren aangekomen, zouden ze afgehaald worden door mensen van de Israëlische geheime dienst en nieuwe tickets en een nieuwe identiteit krijgen. Die identiteit moest overeenkomen met de vreemde taal die zij beheersten: je kon geen Italiaans paspoort geven aan iemand die geen Italiaans sprak. Het was niet nodig dat de agent in kwestie de taal vloeiend sprak, vooral niet wanneer je een ‘persoonlijkheid’ was, zoals Avraham Shalom het uitdrukte. Verscheidene agenten spraken Duits, anderen Frans en Engels: ze spraken ook een allegaartje van andere talen.

Reisvisa vormden een ander probleem, aangezien het Argentijnse consulaat in elk afzonderlijk land referenties en gezondheidsattesten verlangde. De meeste daarvan moesten vervalst worden en stafleden van Mossad en Sjin Bet werden al naar Parijs gestuurd om ingeënt te worden, zodat hun gestempelde geldigheidsverklaringen daarna aangepast en ingeplakt konden worden in de paspoorten van de agenten van de Mossad. Een paar agenten konden deze procedure omzeilen door te boeken bij een van de tours door Zuid-Amerika die ook een paar dagen Buenos Aires aandeden (waarvoor geen referenties of onderzoeken nodig waren), maar ze moesten dan wel andere paspoorten hebben om het land te verlaten. In ieder geval hadden alle agenten minstens één volstrekt verschillende set papieren nodig voor het geval dat de operatie gevaarlijk werd.

Als een agent eenmaal in Buenos Aires arriveerde, waren er twee ontmoetingstijdstippen – één ’s morgens en één ’s middags – op

verschillende locaties, waarop hij een of meer leden van het team die al in de stad waren kon ontmoeten. Twee agenten konden niet in hetzelfde hotel verblijven en alle benodigde apparatuur die niet zonder argwaan te wekken in Argentinië zelf aangeschaft kon worden, moest vooruitgestuurd worden via de diplomatieke dienst.[11] Een paar dingen waar Eitan al om had verzocht, waren onder meer handboeien, verborgen camera's, sedativa, miniatuurboren, timmermansgereedschap en apparatuur om sloten te openen, verrekijkers, zaklantaarns, een vervalsinguitrusting en een make-updoos inclusief vals gebit en pruiken. Het aanzienlijke geldbedrag dat nodig was voor de operatie – voor huurauto's en onderduikadressen bijvoorbeeld – werd ook via de diplomatieke dienst naar de plaats van bestemming overgebracht.

Voor al deze voorbereidingen zette Harel praktisch een heel reisbureau op poten en zijn staf begon een 'telefoonboek' vol te schrijven met schema's van persoonsgegevens, vluchten en geplande ontmoetingspunten. De kleinste fout kon uitmonden in een ramp.

In de vroege ochtend van 16 april liep Peter Malkin met grote passen door de wirwar van kleine straatjes in de oude wijk van Jaffa. De agent van Sjin Bet had de brede schouders van een rugbyer en een hoofd met de vorm van een bowlingbal. Zijn expressieve, jeugdige gezicht kon op slag veranderen, van een peinzende frons tot bijna clowneske vrolijkheid. De dag daarvoor was hij teruggekomen nadat hij een onderzoek had afgerond naar oplaaiende terroristische activiteiten in Nazareth en had vervolgens een gesprek gehad met Eitan. Zijn baas had op een landkaart Buenos Aires aangewezen en gezegd: 'We gaan Eichmann in Jeruzalem voor het gerecht slepen.[12] En jij gaat hem pakken, Peter.' Wat Eitan er niet bij zei, was dat het hem enige moeite had gekost om Isser Harel over te halen Malkin in het team op te nemen.[13]

Malkin liep het gebouw van Sjin Bet binnen en ging rechtstreeks naar een tweede onderhoud met Eitan.[14] Ze waren niet alleen. Het grootste deel van het team dat geselecteerd was voor Buenos Aires kwam nu voor de eerste keer bij elkaar. Malkin had het idee dat ze elkaar op een andere manier bekeken, alsof ze iedereen nauwkeurig opnamen om te zien of hij zo'n geweldige klus wel zou aankunnen.

Eitan maakte een eind aan de spanning en zei: 'Oké, jullie hebben er allemaal een nachtje over kunnen slapen. Heeft iemand een goed idee?'

Malkin was gerustgesteld toen hij hoorde dat Harel in Argentinië aanwezig zou zijn tijdens de operatie en was dat nog meer toen hij begreep dat Eitan de tactische plannen voor zijn rekening zou nemen. De twee mannen waren totaal verschillende leiders.[15] Harel concentreerde zich op de verschillende taken van eenieder en vroeg anderen zelden om advies, ook omdat hij zijn ideeën in zijn hoofd al helemaal had uitgewerkt voordat hij met een missie op de proppen kwam. Eitan daarentegen zette iedereen bij elkaar en vroeg naar hun ideeën voordat hij een beslissing nam over een bepaalde aanpak.

'Laten we hopen dat die Klement blijft zitten waar hij zit,' zei Avraham Shalom.[16]

'Dat hebben we niet in de hand,' was Eitans reactie. 'Waarom kijken we niet eerst naar wat we wel hebben?'

De zonwering werd neergelaten op het balkon met uitzicht op de haven en Moshe Tabor zette de diaprojector aan. Aharoni hield een begeleidend praatje bij de vergelijking van de foto's van Eichmann toen hij in de dertig was en zijn SS-uniform droeg en de kiekjes uit Argentinië.

Malkin had zo zijn twijfels over de beslissing om de Sjin Bet-ondervrager op te nemen in het team, vooral toen hij hoorde hoeveel risico's – onverantwoord volgens Malkin – hij genomen had om de man te identificeren. Toch waren de resultaten van zijn vasthoudende pogingen ontegenzeglijk de moeite waard. 'Zet er eens twee naast

elkaar,’ stelde Malkin voor, niet zeker van het feit of het inderdaad om dezelfde man ging.

Tabor zette twee dia’s in het apparaat en projecteerde die tegen de muur. Als ze allebei Eichmann waren, was de nazi sinds het eind van de oorlog erg afgetobd en oud geworden, bedacht Malkin met een schok. ‘Het is moeilijk te zeggen, hè?’

Aharoni deed de resultaten van het recherche-identificatieteam uit de doeken.

‘We hebben pas honderd procent zekerheid als we hem te pakken hebben,’ zei Eitan.

‘Als we er eenmaal zeker van zijn,’ gromde Tabor, de massieve, 1,85 meter lange gestalte die als een donker silhouet achter in de kamer zat, ‘waarom maken we de klootzak dan niet meteen ter plekke af?’

‘Dat willen we allemaal wel, denk ik,’ zei Eitan.

Tabor schudde zijn grote, gladgeschoren hoofd. ‘Heeft hij die mensen in de kampen soms een kans gegeven? Ik heb ze gezien, de mensen die het overleefd hebben. Wat voor consideratie had hij met deze mensen?’

Niemand in het vertrek kende de zo opvallend gereserveerde reus zo goed als Malkin. Hij had samen met Tabor verscheidene maanden doorgebracht in West-Duitsland tijdens een operatie waarbij ze wetenschappers moesten schaduwen die de Egyptenaren hielpen met hun rakettechnologie. Daar had de zevenendertigjarige Tabor Malkin verteld over zijn grote Litouwse familie, die tijdens de Holocaust was vermoord, en over de vernietigingskampen die hij als lid van de Joodse Brigade aan het eind van de oorlog had gezien.[17] Vol walging en woede had Tabor zich aangesloten bij wraakgroepen die in Duitsland en Oostenrijk opereerden; hij had er talrijke SS’ers opgespoord, ondervraagd en daarna vermoord. Tabor was toen niet veel ouder dan twintig. Niemand in het team twijfelde eraan dat hij Eichmann met alle liefde zou ombrengen, als hij de kans kreeg.

Eitan wees Tabors voorstel opnieuw van de hand en het onderwerp kwam niet meer ter sprake. In de loop van de volgende uren en ook tijdens verscheidene daaropvolgende bijeenkomsten hield het team zich bezig met het uit de weg ruimen van kleinere operationele problemen.[18] Ze pasten hun dekmantelverhalen aan, beslisten wat voor apparatuur ze nodig hadden en waar ze zouden verblijven. Ephraim Ilani kwam over uit Argentinië om hen in te lichten over de plaatselijke gewoonten, over van alles en nog wat: hoe je een auto huurde en een onderduikadres regelde tot normaal gedrag in cafés en hotels; hoe het er in het verkeer en op het vliegveld toeging en wat voor kleren je droeg en wanneer. Aangezien alleen hij en Aharoni in Buenos Aires waren geweest, was dit uiterst belangrijke informatie. Hij vertelde ook uitgebreid dat er op straat intensief door de politie werd gepatrouilleerd, zeker nadat zij in maart hard was opgetreden tegen peronistische terroristengroeperingen, na een reeks bomaanslagen in de hoofdstad.

Maar de meeste tijd werd besteed aan de planning, aan hoe en waar ze Eichmann zouden pakken. Aharoni liet hun zijn observatiefoto's zien, en ook zijn schetsen van het huis en belangrijke herkenningspunten (de kiosk, de spoordijk, de nabijgelegen huizen, de straten).[19] Ze werden het eens over drie verschillende methoden om hem in handen te krijgen, in de wetenschap dat ze pas definitief voor een van de drie zouden kiezen als ze de situatie ter plekke in ogenschouw hadden genomen. Plan één was hem ontvoeren als hij van huis weg was, misschien in de stad of voor hij op de bus naar huis stapte als hij klaar was met zijn werk (hoewel ze nog steeds niet wisten waar dat was). Plan twee was een nachtelijke commando-overval op zijn huis om hem van zijn bed lichten. Plan drie was erop gericht hem in de straat bij zijn huis te pakken, wat tot de mogelijkheden behoorde gezien het feit dat de buurt zo uitgestorven was. Het tijdstip was afhankelijk van de manier waarop ze Eichmann uit Argentinië zouden smokkelen; Harel hield zich persoonlijk met dat onderdeel van de operatie bezig.

Iedere avond ging Malkin in zijn eentje terug naar zijn appartement in Tel Aviv en las en herlas het dossier over Eichmann.[20] Hij merkte dat hij bang begon te worden voor deze man, die ooit zo veel macht had gehad en die zijn plannen met zo'n duivels fanatisme had uitgevoerd. Malkin wist dat het team op hem bouwde, omdat het de bedoeling was dat híj hun doelwit fysiek zou grijpen, vanwege zijn lichamelijke kracht en zijn snelheid, maar hij begon eraan te twijfelen of hij daar wel toe in staat was. Er kon van alles misgaan. Hij kon een kleine fout maken die de hele operatie op losse schroeven zou zetten, of er kon toevallig een politieman voorbijkomen en hem op heterdaad betrappen. Voor het eerst in zijn drieëndertig jaar, waarvan hij er vele in gevaarlijke situaties had doorgebracht, had Malkin last van grote faalangst.

Malkin was elf toen de oorlog in Europa uitbrak en hij was onmiddellijk bij de Haganah gegaan.[21] Hij was altijd al een rusteloze jongen geweest en had een groot deel van zijn tijd doorgebracht in de steegjes van Haifa waar hij met een bende andere kinderen de stad doorstruinde, winkeldiefstallen pleegde en daarna over de eeuwenoude muren ontsnapte of zich in kelders schuilhield. De Joodse verdedigingsmacht kanaliseerde zijn overdaad aan energie en leidde hem op tot koerier, waarbij hem geleerd werd hoe hij boodschappen op zijn lichaam moest verbergen om die daarna in muurspleten te verstoppen. Later werd hij 'bevorderd' tot het openbreken van brandkasten en het 's nachts stelen van wapens uit Britse politiebureaus. In 1947 schreef hij zich bij de Haganah in voor een cursus explosieven en leerde hij hoe je geïmproviseerde bommen kon maken, boobytraps kon plaatsen, mijnen kon opruimen en bruggen kon opblazen, wat allemaal heel nuttig bleek toen de Onafhankelijkheidsoorlog uitbrak. Na die oorlog nam hij dienst bij Sjin Bet, waarbij hij tegen het rekruteringsteam verklaarde dat hij gesolliciteerd had omdat hij van avontuur hield. Dat hij een patriot was, daar was men wel van uitgegaan, veronderstelde hij.

Malkins eerste opdrachten bestonden uit het trainen van ambassadepersoneel in het buitenland om bombrieven als zodanig te herkennen.[22] Hij begon af en toe opdrachten te krijgen op het terrein van de contraspionage en ontdekte dat hij een talent had voor surveillance en vermommingen, naast zijn vaardigheid in de omgang met explosieven en het openbreken van sloten. Als hij zich ver weg bevond van de persoon die hij in de gaten moest houden, kon hij gemakkelijk zijn uiterlijk veranderen – bijvoorbeeld door eerst een tijdje in een pak te lopen, dan een overjas aan te trekken, met een hoed in de ene hand, dan de hoed op te zetten, zich daarna te ontdoen van de overjas met in plaats daarvan een paraplu. Als hij dichter bij zijn doelwit was, had hij steeds een wat ander gezicht: nu eens droeg hij een snor, dan weer een bril, deed hij een vals gebit in of had een pruik op. Vaak deed hij zich voor als kunstenaar, een gemakkelijke vermomming gezien zijn schilderstalent.

Behalve dat hij Malkins diverse vaardigheden en zijn fysieke kracht had benadrukt[23] – die hij van nature had (iets wat zelfs de reus Tabor nederig moest erkennen) – had Shalom Harel ervan overtuigd hem in te zetten – ondanks zijn gewoonte zich tegen autoriteiten te verzetten en ondanks zijn geringe talenkennis – vanwege zijn buitengewone talent voor operaties. Wanneer Malkin zich over een plan boog, vond hij altijd wel een manier om er verbeteringen in aan te brengen. Hij zag zijn werk als een spel – een serieus spel uiteraard, maar hij had er plezier in te proberen het spel onder de knie te krijgen.

Maar deze missie was anders en Malkin moest steeds weer denken aan zijn oudere zusje Fruma, die in 1933 in Polen was achtergebleven toen de rest van het gezin naar Palestina was geëmigreerd.[24] Ze had al een man en drie kinderen. Allemaal waren ze in de Holocaust omgekomen, een tragedie die het leven van Malkins vader en zijn jongere broer verwoest had; beiden waren, binnen een paar jaar nadat ze haar lot hadden vernomen, gestorven. Malkin had de herinnering aan haar meer dan tien jaar lang verdrongen omdat het te pijnlijk was.

Nu kwamen de beelden van Fruma, of hij wilde of niet, steeds naar boven terwijl hij Eichmanns dossier las.

Om de pijnlijke herinneringen en zijn angst om te falen even te vergeten concentreerde Malkin zich de hele tijd op de komende missie, waarbij hij de kleinste details van de operatie en zijn rol daarin bestudeerde. Urenlang werkte hij aan verschillende vermommingen voor hemzelf en het team en nog meer tijd besteedde hij aan het doornemen van de juiste stappen die nodig waren om Eichmann te grijpen. Dit werk deed hij veelal in de fitnessruimte, maar hij oefende ook op zijn collega's bij Sjin Bet door hen onverwacht van achteren vast te grijpen en het hun onmogelijk te maken te gaan schreeuwen. Niemand vroeg wat hem bezielde – deels omdat ze wel gewend waren aan zijn capriolen –, sterker nog: ze gaven hem alle ruimte in de brede gangen. Afgezien van het operatieteam wist alleen Amos Manor, de chef van Sjin Bet, wiens lange, energieke pas hem tot een moeilijk doelwit voor Malkin maakte, waarom hij zijn repertoire aan het doornemen was. Net voor Malkin naar Argentinië vertrok, nam Manor hem terzijde.

Manor had Harel gevraagd of het wel verstandig was veel van zijn topagenten in te zetten – om maar niet te spreken van andere middelen – bij een missie die, gezien de vele veiligheidsproblemen, weinig bijdroeg aan de bescherming van Israël. Desondanks had hij Harel alles verschaft wat deze nodig had. Malkin en Manor spraken kort over de operaties die hij achterliet. Daarna sloeg Manor, het enige lid van een Hongaarse familie die Auschwitz overleefd had, een arm om de schouders van zijn agent en zei: 'Doe me één plezier. Knijp zijn keel nog een keer extra dicht, voor mij.'

Dit gesprek herinnerde Malkin er nogmaals aan dat hij absoluut niet mocht falen.

Omdat het goed liep met de ontvoeringplannen, moest Harel een manier bedenken om Eichmann naar Israël te brengen. Er waren uiteraard maar twee opties: per vliegtuig of per schip. Zijn hoofd

administratie berichtte dat hij die laatste optie wel kon vergeten: in de komende maand zou geen enkel Israëlisch koopvaardij- of cruiseschip Zuid-Amerika aandoen. Een schip laten afwijken van de geplande koers zou te veel complicaties met zich meebrengen. Een speciaal schip charteren zou een rondreis betekenen van zestig dagen, met tal van onderbrekingen – het duurde te lang en was te riskant, gezien de noodzaak voor anker te gaan in buitenlandse havens. Als de ontvoering bekend werd vóór ze terug in Israël waren, zou een schip een gemakkelijk doelwit vormen.

Dus bleef vliegen als enige optie over.[25] In december 1959, kort nadat Bauer naar Israël was gekomen, had Harel met de manager van El Al, Yehuda Shimoni, gesproken over de mogelijkheid een van hun toestellen naar Argentinië te sturen. Toentertijd vloog El Al, de enige Israëlische burgerluchtvaartmaatschappij, niet op Zuid-Amerika. Shimoni verzekerde Harel, die hij al vele jaren goed kende, dat ze, technisch gezien, in staat waren naar Buenos Aires te vliegen en dat ze wellicht in staat waren een testvlucht te ensceneren voor toekomstige bestemmingen in Zuid-Amerika. Harel was bang dat een 'testvlucht' maar een twijfelachtige dekmantel vormde en had het er verder niet meer over.

Het zou niet de eerste keer zijn dat El Al ingezet werd voor de staat Israël, of voor een geheime operatie.[26] In september 1948 was de burgerluchtvaartmaatschappij in allerijl opgericht om de eerste president van Israël, Chaim Weizmann, van Genève naar de pas uitgeroepen staat te vervoeren. Omdat een militaire vlucht verboden was, hadden de Israëli's een viermotorig C-54 militair transportvliegtuig, die door de Haganah gebruikt was om vanuit Tsjecho-Slowakije wapens over te vliegen, omgebouwd tot een burgertoestel. Ze hadden de blauw-witte Israëlische vlag op de staart geschilderd, de naam van de nieuwe luchtvaartmaatschappij, El Al ('Naar boven'), op de zijkant geplakt, extra brandstoftanks voor een non-stopvlucht aangebracht en passagiersstoelen in de romp geplaatst. Shimoni had zelf als piloot gefungeerd op die eerste vlucht. Sindsdien

was de luchtvaartmaatschappij gebruikt bij operaties om Joodse vluchtelingen, soms in het geheim, over te brengen vanuit Jemen, Irak en Iran. Er hadden ook andere missies plaatsgevonden, vooral wanneer een langeafstandstoestel nodig was – en sommigen van de El Al-piloten, navigators en boordwerktuigkundigen die routinematig voor dit soort vluchten werden gerekruteerd, noemden zichzelf ‘de firma list en bedrog’.

Nu het vorderen van een vliegtuig nodig werd geacht, heropende Harel zijn gesprekken met El Al. Het geluk lachte hem toe toen hij vernam dat Argentinië eind mei vierde dat het land honderdvijftig jaar onafhankelijk was van Spanje en dat officiële delegaties uit de hele wereld uitgenodigd waren om de feestelijkheden bij te wonen – waaronder Israël. Dat was de ideale dekmantel voor een El Al-toestel. Hij maakte onmiddellijk afspraken met de directeuren van de luchtvaartmaatschappij en het ministerie van Buitenlandse Zaken om een speciale vlucht te regelen.

Toen dat eenmaal afgesproken was, hield Harel zich bezig met de honderden andere operationele details die zijn gedachten beheersten.[27] Hij onthield al die details door ze op stukjes papier te schrijven, die zich ophoopten op zijn bureau. Eitan hield hem op de hoogte van de vorderingen van het team; ze besloten de aankomst van de teamleden in twee fasen op te splitsen. Avraham Shalom zou de eerste ploeg leiden en moeten bevestigen dat de operatie nog steeds door kon gaan; hij moest veilige onderduikadressen vinden en routes uitstippelen van en naar de Garibaldistraat. Harel nam persoonlijk Yaakov Medad in de arm om als stroman te dienen voor de operatie – degene die voor de auto’s en de *safe houses* zorgde, en verder voor alles wat de agenten nodig hadden waarbij papieren kwamen kijken en je in het openbaar moest optreden. Medad, een geheim agent van de Mossad, was geknipt voor deze opdracht. Hoewel hij niet zo veel operationele en technische vaardigheden bezat, kon hij zich wel op tal van manieren voordoen – hij kon van het ene moment op het andere van identiteit wisselen – beter dan iemand anders die Harel ooit had gekend. Hij

pikte snel een bepaald accent op, onthield achtergrondinformatie woord voor woord en, wat het belangrijkste was, hij kwam onschuldig en bescheiden over, waardoor hij onmiddellijk ieders vertrouwen wist te winnen. In Argentinië zou hij de vakantie vierende telg van een rijke familie spelen die onbekommerd met het familiekapitaal smeet. Harel overwoog zelfs een vrouw in het team op te nemen, om als Medads echtgenote te fungeren, maar hij besloot te wachten tot het hele team in Argentinië was om te zien of dat wel nodig was.

Een week voordat het eerste teamlid klaarstond om uit Tel Aviv te vertrekken,[28] kwam Mordechai Ben-Ari, de onderdirecteur van El Al naar Harel voor een bespreking in zijn kantoor. Het hoofd van de Mossad deed het verzoek voor de inzet van een van de Brittannia-toestellen van El Al om een Israëlische delegatie naar Argentinië te brengen voor de onafhankelijkheidsfestiviteiten. Hij wilde ook graag de supervisie hebben over de keuze van de bemanning en vroeg of hij kon beschikken over Yehuda Shimoni voor alles wat er geregeld moest worden. Ben-Ari verklaarde dat dit hun reguliere vluchten zou ontwrichten en de maatschappij een hoop geld zou gaan kosten, maar dat het wel mogelijk was. Niettemin had hij de goedkeuring van zijn baas nodig.

Twee dagen later kreeg hij het definitieve fiat en het ministerie van Buitenlandse Zaken, onder Golda Meir, die vanaf het begin op de hoogte was geweest van de zoektocht naar Eichmann, gaf eveneens toestemming.

Op 18 april had Harel een gesprek met Shimoni.[29] Shimoni was een Nederlandse Jood, een lange, breedgeschouderde vent met peper-en-zoutkleurig haar, die in de oorlog als navigator had gediend in de Britse Royal Air Force (RAF) en daarna naar Palestina was geëmigreerd, waar hij zich had aangesloten bij het zooitje ongeregeld dat de Israëlische luchtmacht vormde, om te strijden in de Onafhankelijkheidsoorlog. Toen Harel hem over het doel van de missie vertelde, beloofde Shimoni, wiens ouders, broers en zuster allemaal in de nazikampen waren omgekomen, alles te doen wat hij

kon om te helpen. Hij stelde voor Yosef Klein in te schakelen om de vlucht naar Buenos Aires te organiseren. Hij vertelde ook waarom speciaal Klein, de manager van El Al op de luchthaven Idlewild in New York, ideaal was voor de opdracht.

‘Oké allemaal, ik wil even met jullie praten,’ zei Harel en hij nam plaats achter zijn bureau in zijn kantoor.[30] Zijn secretaresse maakte haar sigaret uit, een laatste sliertje rook loste op in de lucht en ze legde een stenoblocnote op haar schoot.

Het kleine kantoor zat vol sleutelfiguren van de operatie-Eichmann: Rafi Eitan, Avraham Shalom, Zvi Aharoni, Peter Malkin, Ephraim Ilani, Shalom Dani en Moshe Tabor. Alleen Yaakov Gat, die rechtstreeks vanuit Parijs naar Argentinië vloog, was afwezig. De sfeer was gespannen en zelfs Tabor, die zich normaal nooit om uiterlijkheden bekommerde, droeg een gesteven kakiuniform.

‘Ik wil beginnen met jullie iets te zeggen dat recht uit mijn hart komt,’ zei Harel, nadat hij diep had ingeademd.[31] ‘Dit is een nationale missie van de eerste orde. Het is geen gewone operatie om iemand gevangen te nemen, maar het gaat om de gevangenneming van een afschuwelijke nazimisdadiger, de meest verschrikkelijke vijand van het Joodse volk. We voeren deze operatie niet uit als een stelletje avonturiers, maar als vertegenwoordigers van het Joodse volk en de staat Israël. Ons doel is Eichmann veilig terug te brengen, in goede gezondheid, zodat hij berecht kan worden.’

‘Er kunnen zeker lastige repercussies volgen. Dat weten we. We hebben niet alleen het recht, maar ook de morele plicht deze man te berechten. Daar moet je altijd aan denken in de weken die voor je liggen. Jullie zijn de beschermengelen van het recht, de afgezanten van het Joodse volk.’

De mannen keken elkaar aan terwijl hij sprak. Ze wisten dat Harel zijn leven had gewijd aan Israël en dat hij in alles wat hij deed principieel was. Hij wist vaak in zijn mensen hetzelfde gevoel van zinvolheid te wekken en hen er, voordat een actie plaatsvond, aan te

herinneren dat het welslagen ervan een hoger doel diende.[32] Het was deze passie die zijn agenten motiveerde voor hem te werken, ondanks het levensgrote risico dat zij liepen, ondanks de lange perioden die zij van huis waren, het geringe salaris, de eindeloze uren en het gevoel van isolement, omdat ze wat ze deden niet met hun naaste verwanten konden delen. Maar op deze dag was Harel wel bijzonder fel en welbespraakt en hij maakte diepe indruk.

‘Wij zullen Adolf Eichmann naar Jeruzalem brengen,’ zei Harel en hij sloeg met zijn vuist op tafel, ‘en misschien zal de wereld zich dan weer bewust worden van haar verantwoordelijkheden.[33] Men zal weten dat wij, als volk, het nooít vergeten zijn. Onze herinnering gaat terug tot ver in de opgetekende geschiedenis. Het boek der herinneringen ligt opengeslagen en de hand schrijft nog steeds.’

Hij richtte zich tot Eitan.

‘Zijn je mensen paraat?’ vroeg hij, zijn toon nu zakelijk, niet meer doortrokken van emotie.

‘Allemaal paraat,’ antwoordde Eitan.

16

OP 24 APRIL KWAM YAAKOV GAT aan op het vliegveld Ezeiza.[1] Hij was gekleed in een perfect gesneden pak met een dunne stropdas en hij droeg een aktetas; hij stapte de verrijdbare trap op die naar de zijkant van het toestel was gerold, de bloedhitte van de Argentijnse zon in. Gat merkte de fotograaf niet op die al verscheidene foto's van hem had genomen voordat hij op het tarmac van het vliegveld stond.

Hij kwam gemakkelijk door de paspoortcontrole, zijn gebrek aan kennis van het Spaans vormde geen probleem. In plaats van een taxi te nemen – de chauffeur zou zich later misschien kunnen herinneren waar hij hem had afgezet – stapte hij in een bus voor de terminal. Volgens plan zou hij Ilani een paar uur later ontmoeten.

Gat ging dicht bij de uitgang zitten, zoals zijn gewoonte was – voor het geval zich iets mocht voordoen. De bus naar het stadscentrum was al helemaal vol, maar de chauffeur was nog nergens te bekennen. Een politieagent liep rond bij de voorkant van de bus. Na een minuut of tien begon Gat zich zorgen te maken; na twintig minuten was hij ervan overtuigd dat er iets totaal mis was.

Plotseling kwamen twee mannen halsoverkop de bus in en blokkeerden zijn vluchtweg. Gat zag dat een van de twee de buschauffeur was vanwege zijn uniform. De andere man ging op de

plaats vóór hem zitten en ratelde iets in het Spaans. Het koude angstzweet liep de Israëli over de rug omdat hij niet begreep wat er aan de hand was. Daarna liet de man hem een foto van hem zien, genomen *en profil* terwijl hij uit het vliegtuig stapte. Een serie paniekerige vragen raasde door zijn hoofd. Wist de Argentijnse politie wie hij was? Waren ze getipt? Wisten ze dat hij een vals paspoort had? Zou hij zo meteen gearresteerd en in hechtenis genomen worden?

Voordat hij kon reageren, had de man zich al gewend tot de volgende passagier en liet ook hem een pas ontwikkelde foto zien. Het begon Gat te dagen dat hij een fotograaf was die wat geld hoopte te verdienen aan de toeristen. Hij spande duidelijk samen met de chauffeur en de politieman die de bus ophielden tot hij zijn foto's had ontwikkeld. Toen de man weer bij Gat kwam, betaalde deze met alle plezier voor de foto en leunde daarna ontspannen achterover in zijn stoel. Als hij de benen had genomen en ze hem te pakken hadden gekregen, had hij de hele missie misschien in gevaar gebracht. Dat was steeds het risico, ook bij de meest onschuldige incidenten.

Vijf minuten voor elf liep hij in het centrum van Buenos Aires een café binnen met marmeren vloeren en hoge plafonds. Toen hij door de draaideur liep, zag hij dat Ephraim Ilani al op hem zat te wachten, met een kop koffie in zijn hand en een pijp in zijn mond. Na zijn aankomst, twee dagen geleden, had Ilani een appartement gehuurd, een voorraadje blikvoedsel ingeslagen en enkele kampeerbedden neergezet.[2] Twee keer per dag wachtte hij op een van tevoren afgesproken plek, op een straathoek, in een restaurant of een café – iedere keer een ander ontmoetingspunt om geen argwaan te wekken – op een van de leden van het operatieteam. Als voorzorgsmaatregel was hij niet ingelicht over wie er zou komen, of wanneer. Voor het gezelligheidsdier Ilani was het een saai gedoe om zoveel tijd in zijn eentje door te brengen.

'Wat leuk je te zien! Kom hier zitten!' zei Ilani vrolijk in het Engels, terwijl hij opstond.

‘Hoe gaat het?’ vroeg Gat opgewekt in dezelfde taal, met luide stem. ‘Ik ben direct van het vliegveld hierheen gekomen. Ik dacht eigenlijk dat je al weg zou zijn.’

‘Laten we even gaan zitten.’

Later spraken ze zachtjes in het Ivriet en daarna verlieten ze het café om naar het onderduikadres te gaan dat Ilani geregeld had. De volgende dag ontmoette Aharoni hen op soortgelijke manier in een restaurant. Sinds hij begin april uit Buenos Aires was vertrokken, had hij zijn haar laten groeien en hij had nu ook een snor, in een poging te voorkomen dat hij herkend zou worden door iemand met wie hij eerder contact had gehad. Avraham Shalom was de volgende die verwacht werd.

Shalom, die op een vals Duits paspoort gereisd had, liep onder de luifel van het Lancaster Hotel door op de Avenida Córdoba, op loopafstand van de Plaza San Martín in het centrum van Buenos Aires. Toen hij de lobby binnenkwam, dacht hij even dat hij net zo goed in Londen had kunnen zitten, gezien de eikenhouten bar en de aristocratische portretten aan de wand.[3] Shalom overnachtte gewoonlijk in derderangshotels – een staaltje van Harels zuinige reisbeleid –, maar hij speelde nu de rol van zakenman en het hotel paste bij die rol. Hem zou je niet horen klagen.

Net als zijn collega’s had Shalom een omweg genomen naar Buenos Aires.[4] Hij was eerst naar Rome gevlogen op een – vals – paspoort dat hij op de Israëlische ambassade inruilde voor een ander. Daarna was hij per trein naar Parijs gegaan, waar Dani hem een authentiek Duits paspoort had gegeven, waarin Dani zorgvuldig een paar letters had veranderd om zo een nieuwe identiteit te creëren. Shalom was daarna naar Lissabon gevlogen, waar hij zijn paspoort bij de Portugese autoriteiten had afgegeven tot hij zover was dat hij op zijn vliegtuig naar Buenos Aires kon stappen. Om onbegrijpelijke redenen was hij zijn valse naam vergeten toen de politieagent ernaar had gevraagd, zodat hij het paspoort kon teruggeven. Normaal gesproken gebruikte Shalom een of ander ezelsbruggetje, waardoor hij

lettergrepen of letters van de voornaam met die van de achternaam in verband kon brengen, maar deze keer wist hij helemaal niets meer. Gelukkig zag hij zijn groene paspoort bij de stapel liggen en wees het aan, terwijl hij zelfverzekerd zei: ‘Dat daar is van mij.’ De politieagent had hem het document overhandigd zonder er verder bij stil te staan.

Deze blunder werd al snel gevolgd door een andere, toen hij zag dat de stroman van het team, Yaakov Medad, in hetzelfde toestel stapte, iets wat absoluut niet mocht gebeuren. Als werd ontdekt dat het paspoort van een van beiden vals was, zouden de autoriteiten de papieren van alle passagiers nogmaals onderzoeken. Opnieuw werd een ramp afgewend en Shalom en Medad deden hun uiterste best om tijdens de lange vlucht zelfs geen blik op elkaar te werpen.

Nog een slecht voorteken – het derde – was toen Shalom zijn paspoort overhandigde bij de balie van het Lancaster Hotel. De receptionist, een man van begin vijftig, sloeg één blik op zijn papieren en zei: ‘Landgenoot. U komt uit Hamburg. Ik kom uit Hamburg.’[5]

Shaloms voelde hoe het hart hem in de schoenen zonk. Hij sprak Duits met een Oostenrijks dialectaccent, en de hotelmedewerker die, gezien zijn leeftijd en nationaliteit best een voormalige nazi kon zijn, zou meteen doorhebben dat hij niet het Duits sprak van iemand uit het noorden.

In de hoop van hem af te zijn zei Shalom dat hij eigenlijk uit een klein stadje buiten Hamburg kwam. Merkwaardig genoeg antwoordde de receptionist dat hij uit hetzelfde stadje kwam. Shalom was verbijsterd. Hoe lagen de kansen? Hij vulde haastig de hotelformulieren in, pakte de sleutels van zijn kamer en liep weg; hij was er zeker van dat hij een dubieuze indruk had gemaakt. Hij was van plan de volgende dag van hotel te wisselen, je wist maar nooit.

Hij had weinig tijd om te blijven tobben, omdat hij meteen het hotel weer uit moest om op tijd te zijn voor zijn afspraak om 18.00 uur, op de hoek van de Avenida Santa Fe en de Avenida Callao, ruwweg twintig straten verderop in westelijke richting – een

wandeling door de drukke binnenstad. Hij kwam daar tegelijk met Aharoni en Gat aan.

‘Wat wil je gaan doen, Avrum?’ vroeg Aharoni, na een paar grapjes over en weer.[6]

Shalom was belast met de leiding van het eerste team en Harel had hem de opdracht gegeven één cruciale vraag te beantwoorden: moet de missie doorgaan? Het hoofd van de Mossad had hem geen enkele indicatie gegeven wat hij daarmee bedoelde. Ze hadden al zo lang samengewerkt dat dit ook niet nodig was. Shalom begreep dat hij Eichmann moest schaduwen, zijn doen en laten moest natrekken en kijken of er een geschikte locatie was om hem op te pakken. Op dit moment hadden ze alleen maar de surveillancerapporten van Aharoni en hoewel Shalom en Aharoni elkaar al jaren kenden, ze hadden nooit samengewerkt bij een klus.

‘Laten we naar zijn huis gaan,’ besloot Shalom. Er was geen reden voor uitstel.

‘Het wordt al donker,’ zei Aharoni.

‘We gaan.’

Aharoni nam hen mee naar zijn huurauto en reed in anderhalf uur de stad uit naar San Fernando, midden in de spits. Tegen de tijd dat ze hun bestemming bereikten, was de zon al helemaal onder en er hing een lichte nevel in de koele avondlucht. Het feit dat er geen straatverlichting was, gaf aan hoe geïsoleerd het gebied lag. Toen ze op rijksweg 202 onder het spoorwegviaduct door reden, in de richting van de kiosk en de bushalte, zag Shalom kleine, afwisselend rode en witte lichtjes aan zijn rechterkant dichterbij komen. Algauw besefte hij dat het iemand was die met een aan twee kanten schijnende zaklantaarn liep. Toen de koplampen van de auto het gezicht van de man verlichtten, herkende Shalom Eichmann ogenblikkelijk.

‘Dat is hem! Dat is de man,’ fluisterde Shalom toen de auto Eichmann passeerde.

Een opgewonden Aharoni trapte op de rem en ging naar de kant alsof hij verwachtte dat Shalom en Gat uit de auto zouden springen om

Eichmann te grijpen.

‘Laat dat! Doorrijden!’ zei Shalom op scherpe toon. ‘Anders denkt hij dat er iets mis is.’

Aharoni nam zijn voet van het rempedaal en stuurde de auto weer rechtuit, te ontsteld over zijn vergissing om een woord uit te brengen. Gat keek door de achterruit en hoopte dat Eichmann niet zou omkijken om te zien waarom de auto langzamer was gaan rijden en naar rechts was gegaan. Godzijdank deed hij dat niet.

Ze reden een klein stukje verder over rijksweg 202.

‘Ga hem achterna en kijk of hij het is,’ zei Shalom tegen Gat. Aharoni stopte even om Gat uit de auto te laten springen. Gat stak de straat over en bleef op een afstand van honderd meter achter de man aan lopen. De lichten van de auto verdwenen uit het zicht en het was bijna totaal donker. Gat zag hoe het rood-witte licht scherp naar links afboog; dat moest de zijstraat Garibaldi zijn. Hij bleef volgen en zag de man nog zo’n twintig meter verder lopen voor hij naar de blokkendoos van een huis ging. Dat kwam overeen met de foto’s die Aharoni had genomen.

Een halfuur later pikte Aharoni Gat weer op aan de andere kant van de spoordijk.

‘Eichmann,’ zei hij alleen. Hij was opgetogen dat ze hem al de eerste avond hadden gevonden.

Shalom was er zeker van dat hij genoeg had gezien om verslag uit te brengen aan Harel. Het was een dinsdag en Eichman was waarschijnlijk van zijn werk op weg naar huis, nadat hij de bus had genomen. Als dat werkelijk het geval was, kon het zijn dat hij elke dag op dezelfde, voorspelbare tijd terugging naar huis. Hij liep door een lege straat naar een huis in een onverlichte, verlaten buurt. Beter kon niet, dacht Shalom, ondanks zijn gewoonte nooit al te zeker van zijn zaak te zijn.

De volgende morgen vroeg, op 27 april, had Shalom een ontmoeting met Ilani, het enige teamlid dat vanuit de ambassade

werkte.[7] Hij gaf hem één enkel codewoord door om naar Tel Aviv te sturen: WORTEL. De missie kon doorgaan.

Later die dag kreeg Harel de boodschap. Hij belde Eitan en gaf hem het groene licht om de rest van het team naar Buenos Aires te laten reizen. Zelf moest hij, volgens plan, over tweeënzeventig uur vertrekken; maar hij moest nog wel de laatste hand leggen aan de plannen hoe ze Eichmann Argentinië uit gingen smokkelen.

Harel had al definitief de datum vastgesteld waarop de speciale El Al-vlucht vanuit Tel Aviv zou vertrekken: 11 mei.[8] Dit kwam de delegatie van het ministerie van Buitenlandse Zaken goed uit – die zou een week vóór de onafhankelijkheidsfestiviteiten aankomen – en het paste in het vliegschema van El Al. Bovendien, en dat was belangrijk, gaf die datum hun de meeste operationele speelruimte. Ze moesten het tijdsbestek tussen het moment waarop Eichmann gepakt werd en het tijdstip van vertrek van het vliegtuig zo beperkt mogelijk houden. Hoe langer het team de nazi moest verbergen, hoe groter de kans dat ze ontdekt werden, vooral als er een zoektocht naar Eichmann op touw zou worden gezet. Ze hadden maximaal zeven dagen de tijd voor het toestel naar Israël moest terugkeren. Nóg langer en de aanwezigheid van het vliegtuig zou de aandacht trekken. In het beste geval zouden ze Eichmann oppakken, hem één dag vasthouden op een onderduikadres en de volgende dag met hem uit Argentinië wegvliegen. Om het verhaal van de vlucht nog aannemelijker te maken, werd de pers al in een vroeg stadium ingelicht over het diplomatieke bezoek en werden er zelfs tickets te koop aangeboden voor de plaatsen die niet bezet werden door de delegatieleden.

Het grootste risico bij het uitvoeren van de operatie in de dagen voorafgaand aan de onafhankelijkheidsviering was dat de veiligheidsmaatregelen in Buenos Aires en op het vliegveld veel stringenter zouden zijn dan normaal. Zijn team moest er met name zeker van zijn dat het niet te maken zou krijgen met ineens opgeworpen wegversperringen van de politie, en wel op de twee

momenten dat ze het kwetsbaarst waren: eerst als ze Eichmann overbrachten naar het onderduikadres, direct nadat ze hem opgepakt hadden, en daarna wanneer ze hem van het onderduikadres naar het vliegveld vervoerden en het vliegtuig binnensmokkelden. Maar die risico's wogen absoluut niet op tegen de voordelen van het dekmantelverhaal van de vlucht.

Nu de missie echt begonnen was, stemde Harel in allerijl de vervoersonderdelen op elkaar af, in de wetenschap dat hij voor de tenuitvoerlegging moest vertrouwen op de medewerkers van El Al – allemaal gewone burgers. Er waren tal van logistieke details die normaal gesproken routine waren: zorgen voor een bemanning, voor een vluchtplan, passagiersreserveringen, brandstof, de onderhoudsbeurt van het toestel, de landingsvergunning en de telexverbindingen met Argentinië.[9] Maar in dit geval was er bepaald geen sprake van routine, omdat El Al nog nooit eerder op Buenos Aires had gevlogen. Er mocht niets gebeuren waardoor het toestel vertraging opliep. Dezelfde personeelsleden van El Al waren voor een deel nodig om te helpen het vliegveld in de gaten te houden en ervoor te zorgen dat Eichmann ongemerkt het toestel werd ingeloodst. Het meest riskante was nog dat elke denkbare voorzorgsmaatregel moest worden getroffen om te voorkomen dat ze op de terugvlucht tegengehouden of in een andere richting gestuurd werden, of dat ze in het ergste geval gedwongen zouden worden weer te landen als men erachter kwam dat Eichmann zich aan boord bevond. Als dat zou gebeuren, zou het buitengewone maatregelen vergen van de kant van de mensen die geselecteerd waren om het toestel te vliegen en te navigeren, en zou de hele bemanning risico lopen. Ten slotte moest iedereen die geselecteerd was om mee te gaan op de vlucht, honderd procent te vertrouwen zijn en in staat zijn absolute geheimhouding te bewaren.

Harel stuurde Yehuda Shimoni op weg om de activiteiten van het team in Buenos Aires te leiden. De volgende dag had Harel een gesprek met de eerste piloot, Zvi Tohar, en de twee mannen die belast

waren met de selectie en doorlichting van de bemanning, Adi Peleg en Baruch Tirosh. Harel kende Peleg, de veiligheidsfunctionaris van El Al, en Tirosh, hoofd van de afdeling die de bemanningen samenstelde, goed.[10] Ze hadden beiden bij de veiligheidsdienst gewerkt voordat ze bij de luchtvaartmaatschappij in dienst kwamen. Hij kende de lange eerste piloot, met de keurige snor en de strakke houding van een Engelse ‘gentleman’, niet zo goed. Maar Tohar was hem hogelijk aanbevolen door El Al.

Hij was een Duitse Jood die tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Groot-Brittannië was uitgeweken en zich als vrijwilliger had aangemeld bij de pilotenopleiding van de RAF.[11] Na de oorlog was hij naar Israël geemigreerd en had honderden missies gevlogen tijdens de Israëlische Onafhankelijkheidsoorlog; op veel van deze missies werden, onder zware beschietingen van de Arabieren, voorraden en munitie overgevlogen naar de belegerde nederzettingen rond Jeruzalem. Hij was aan het begin van de jaren vijftig bij El Al gegaan, toen er nog maar een paar Israëlische piloten waren; de rest bestond voor het merendeel uit buitenlanders die zich tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog beschikbaar hadden gesteld als vrijwilliger voor de Israëlische luchtmacht. In 1953 was Tohar de eerste Israëlische El Al-gezagvoerder geworden en sindsdien had hij blijk gegeven van zijn vliegervaring en onverstoorbaarheid als gezagvoerder tijdens tal van testvluchten van nieuwe El Al-toestellen.

‘Kijk, vrienden, dit is de situatie,’ begon Harel in diepe ernst.[12] ‘We hebben een vlucht die de Israëlische delegatie overbrengt naar de onafhankelijkheidsviering in Argentinië. Op de terugvlucht zullen we Adolf Eichmann met ons mee terugnemen.’

De drie mannen bleven zwijgen toen het hoofd van de Mossad in grote lijnen uiteenzette wat hem voor ogen stond. Hij wilde dat uitsluitend Israëli’s geselecteerd werden voor de vluchtbemanning, het cabine- en grondpersoneel. Ze moesten betrouwbaar en uiterst capabel zijn. Ieder technisch detail moest met extra zorg behandeld worden. De vluchtbemanning moest er ook op voorbereid zijn bij de

terugvlucht uit Buenos Aires snel op te stijgen en, eventueel, ontwijkende manoeuvres uit te voeren.

‘Wat hebben jullie hierover te zeggen?’

Tirosh zei meteen dat ze de opdracht aankonden, hoewel hij twee complete bemanningen nodig had, gezien de lange afstanden die ze moesten afleggen. Hij kwam ook met ideeën aanzetten over hoe ze achtervolgers konden afschudden door een vals vluchtplan in te dienen voor de terugvlucht. Peleg was duidelijk geroerd door het vooruitzicht van de missie.[13] Kort nadat de nazi’s in Duitsland aan de macht waren gekomen, was zijn vader, een succesvol zakenman, in elkaar geslagen en gedwongen liters wonderolie te drinken. Kort daarna was hij gestorven aan een hartaanval. In tegenstelling tot zijn twee collega’s reageerde Tohar gereserveerd. Hij verklaarde dat hij ‘begreep dat de zaak belangrijk was’. Niettemin voelde Harel aan dat de piloot dolgraag aan de operatie wilde deelnemen.

Voor het eind van de bijeenkomst verklaarde Harel nadrukkelijk dat hij het aantal tussenlandingen op de terugvlucht vanuit Buenos Aires tot een minimum wilde beperken.[14] Een normale vlucht vereiste drie tussenstops om bij te tanken – bijvoorbeeld in Recife, Brazilië, in Dakar, Senegal en in Rome, Italië – vóór aankomst in Israël. Dit bood te veel gelegenheden om het toestel in beslag te nemen.

‘Denk je dat je het redt met maar één tussenlanding?’ vroeg Harel aan Tohar.

De gezagvoerder kende zowel de sterke punten als de beperkingen van de nieuwe Bristol Britannia 300-serie, de meest geavanceerde toestellen met het grootste vliegbereik in de El Al-vloot.[15] In december 1957 had hij een testvlucht uitgevoerd met de Britannia van New York naar Tel Aviv, een reis van 9.267 kilometer, de grootste afstand die ooit non-stop was afgelegd door een passagiersvliegtuig.

‘Het is wel een heel lange vlucht,’ zei Tohar.[16] ‘Ik moet dat nakijken.’

Voordat de zitting werd opgeheven, stond Harel erop dat de drie mannen met geen woord zouden reppen over het geheime doel van de vlucht. Niemand anders hoefde er iets van af te weten tot ze Eichmann veilig en wel aan boord hadden en ze het Argentijnse luchtruim hadden verlaten. Dit was in alle opzichten een diplomatieke vlucht en niets anders.

'Tot ziens in Buenos Aires,' zei Harel toen hij elk van hen de hand schudde.

Twee uur later belde Tohar de Mossadchef met de mededeling dat een vlucht met maar één tussenlanding in Dakar uitvoerbaar was; het hield een risico in dat hij wel bereid was te nemen. Maar hij kon geen garanties geven. Op een bepaald moment zouden ze boven de Atlantische Oceaan het punt bereiken waarop terugkeren niet meer mogelijk was.

Shalom en Aharoni lagen plat op hun buik, boven op de spoordijk, met hun gezicht centimeters van de rails, en richtten hun verrekijkers op rijksweg 202 en het huis, zeventig meter verderop.[17] Het was de derde avond dat ze postten en wachtten op de thuiskomst van Eichmann. De uitkijkpost vereiste dat ze languit op de keien en de bielsen moesten liggen, blootgesteld aan de onvoorspelbare aprilstortregens. Het hoge gras en het onkruid op de dijk boden enige dekking. Praktisch om de vijf minuten kwam er wel een trein langs op de spoorlijn van en naar Buenos Aires. Eerst begonnen de rails te trillen, daarna naderde een lichtpunt en daarna passeerde de trein met een oorverdovend geknars en gebonk en in een wolk roet en rook.

Het was niet moeilijk op tijd weg te komen en het ongemak was te verwaarlozen, maar de koplampen van de trein brachten het risico met zich dat iemand uit de buurt hen in de gaten zou krijgen. Toch was deze uitkijkpost, vierenhalve meter boven het omringende terrein, de beste plek om de zaak in de gaten te houden.

Nadat de trein van 19.30 uur gepasseerd was, hielden ze nog nauwlettender de wacht. Op de vorige twee avonden was de groen-

met-gele bus van lijn 203 met Eichmann erin om 19.40 uur bij de kiosk gestopt. Lichten naderden op de weg. Aharoni keek op zijn horloge: 19.38 uur. Hij wisselde een blik met Shalom. Ze kenden nu het schema van hun doelwit op hun duimpje. Hun operatie hing af van de vraag hoe strikt hij zich daaraan hield.

Eichmann en een vrouw stapten uit de bus en gingen vervolgens ieder een kant op. Nadat de bus weggereden was, knipte Eichmann zijn zaklantaarn aan en liep langzaam, met gebogen hoofd, naar zijn huis. Shalom was geschokt geweest door Eichmanns troosteloze bestaan, door het feit dat hij in zo'n sjofele buurt woonde, zonder elektriciteit en waterleiding, als een eenvoudige fabrieksarbeider in versleten kleren. Gezien de macht die hij ooit had gehad, was het voor Shalom bijna niet te geloven dat dit werkelijk dezelfde man was – ook al had hij Aharoni's rapport in Tel Aviv met eigen ogen gelezen. Net als op de vorige twee avonden liep Eichmann een rondje om zijn huis voor hij naar binnen ging. In het begin dachten de agenten dat hij controleerde of er niet iemand ergens op de loer lag. Maar daarna beseften ze dat hij alleen even naar zijn moestuin ging kijken.

Shalom en Aharoni observeerden het huis nog een paar minuten en kropen toen de dijk af. Gat pikte hen op langs de weg op een van tevoren afgesproken tijdstip; ze reden terug naar hun onderduikadres dat ze 'Maoz' (fort) hadden gedoopt om de activiteiten van die dag nog eens door te nemen en plannen te maken voor de volgende dag. Ze hadden de ochtend doorgebracht met het verkennen van de haven, voor het geval het plan met het El Al-toestel spaak liep.[18] Het was hun allen duidelijk dat ze veel meer tijd bij de haven moesten doorbrengen om uit te vissen wat de beste manier was om Eichmann per boot te ontvoeren. Nog dringender was hun zoektocht naar geschikte onderduikadressen.

Naast 'Maoz', een royaal appartement op de eerste verdieping in een chique buurt, waar zij bijeen konden komen en zich schuilhouden als de operatie ontdekt werd, moesten ze nog een onderduikadres huren om Eichmann te kunnen vasthouden tot ze hem het land uit

konden smokkelen.[19] Een dergelijk adres moest aan veel voorwaarden voldoen. Het moest een groot huis zijn in een redelijk welgestelde wijk, zodat dure auto's er konden komen en gaan zonder dat dit de aandacht zou trekken. Het moest besloten zijn en dus vrijstaand, en bij voorkeur met een tuin met een hek eromheen en met een aangebouwde garage, zodat ze de gevangene rechtstreeks het huis konden binnenbrengen zonder dat iemand hem kon zien. De locatie moest afgelegen zijn, maar ook weer niet te ver van San Fernando en het vliegveld, en bereikbaar zijn via verschillende toegangswegen. Er mocht zich geen huismeester op het terrein bevinden.

Yaakov Medad rapporteerde dat hij twee huizen op het oog had in San Fernando, evenals verscheidene andere elders. Ze besloten het team in tweeën te splitsen en de hele volgende dag zouden besteden aan het bekijken van de adressen. Als er geen geschikte bij was, zou Medad Ilani's contacten in Buenos Aires moeten aanboren, voordat ze zich in verbinding zouden stellen met makelaars in onroerend goed of willekeurige krantenadvertenties zouden raadplegen. In het beste geval zouden ze een huis huren van een plaatselijke Jood, die ze zouden uitleggen dat ze het wilden gebruiken voor de Israëlische delegatie, die zou overkomen voor de onafhankelijkheidsfestiviteiten.[20] Als de omstandigheden dat vereisten, konden ze een beroep doen op hun verhuurder om een oogje dicht te knijpen. In navolging van Harels operationele filosofie planden ze alles op grond van het meest ongunstige scenario.

De mannen waren pas om middernacht klaar met de discussie. Daarna verlieten ze 'Maoz', gingen terug naar hun respectieve hotels en rolden uitgeput hun bed in.

In New York kon Yosef Klein maar niet begrijpen waarom het hoofdkantoor van de El Al wilde dat hij naar Argentinië ging – en waarom dat op stel en sprong moest gebeuren.[21] De jonge afdelingsmanager kon het al nauwelijks aan om de afdeling van de luchtvaartmaatschappij in New York te runnen. Waarom wilden ze met

alle geweld dat hij naar Zuid-Amerika ging waar hij geen enkele ervaring mee had? Toch was dat wat de telexboodschap in kortschrift inhield: ‘Ga naar Buenos Aires. Spreek af met Yehuda Shimoni. Aankomst op 3 mei.’ Er moest een vergissing in het spel zijn. Hij telexte terug: ‘Waarschijnlijk is er sprake van een vergissing. Wat heb ik met Argentinië te maken?’

Hij kreeg als antwoord terug dat er geen sprake was van een vergissing en de telex was door de directeur van El Al persoonlijk ondertekend. Na wat contacten over en weer met het hoofdbureau kwam Klein erachter wat de route van Shimoni naar Argentinië was en boekte voor zichzelf op dezelfde Swissair-vlucht van Rio de Janeiro naar Buenos Aires. Op die manier kon hij misschien meer te weten komen voor hij in Argentinië arriveerde. Hij verwachtte dat ze een of andere chartervlucht gingen organiseren. De dertigjarige vrijgezel was van plan zelf ook een klein plezierreisje te maken en een paar dagen vakantie door te brengen in het pasgebouwde Brasilia, dat kort daarop ingewijd zou worden als hoofdstad van Brazilië, en waar de regering opdracht had gegeven tot verbazingwekkend moderne bouwwerken. Voordat de nazi’s zijn geboorteland Polen waren binnengevallen, had Klein architect willen worden.

Terwijl Klein zijn koffers pakte, kreeg Luba Volk, een voormalige bedrijfssecretaresse van El Al, die nu was gestopt met werken en in 1958 naar Buenos Aires was verhuisd met haar man en driejarig zoontje, ook een telex van het hoofdbureau van El Al: ‘U bent hierbij aangesteld als vertegenwoordiger van El Al in Buenos Aires voor alle noodzakelijke activiteiten met overheidsinstanties, kantoren van de nationale luchtvaartmaatschappij en reisbureaus, die verband houden met de Britannia-vlucht, met aan boord de officiële Israëlische delegatie voor de viering van honderdvijftig jaar onafhankelijkheid van Argentinië.[22] We sturen twee vertegenwoordigers, Yehuda Shimoni en Yosef Klein, om u te assisteren bij alles wat te maken heeft met de operationele kant van de vlucht.’

De vijfendertigjarige vrouw was niet verbaasd over het eerste gedeelte van de boodschap. De afgelopen twee jaar hadden haar vroegere werkgevers verscheidene keren geprobeerd haar terug te krijgen; ze waardeerden haar efficiëntie en voorkomendheid. Om haar ten minste gedeeltelijk binnen het personeelsbestand van de El Al te houden, hadden ze haar op freelancebasis ingehuurd om de mogelijkheid te onderzoeken van een lijndienst naar Buenos Aires om de grote Joodse gemeenschap daar van dienst te zijn. Maar ze vond het heel vreemd dat er twee hoge El Al-functionarissen gestuurd werden om als haar assistenten op te treden bij de afhandeling van één enkele vlucht – afgezien van de diplomatieke status ervan. Maar de boodschap was duidelijk. Ze kreeg te horen dat ze hen op 2 mei van het vliegveld moest halen. Omdat ze loyaal was aan de luchtvaartmaatschappij, stelde ze verder geen vragen naar aanleiding van het verzoek.

17

‘HET EERSTE TEAM heeft Eichmann gelokaliseerd en bericht dat de kansen voor de operatie gunstig zijn,’ zei Harel,[1] terwijl hij tegenover premier David Ben-Goerion stond in diens kantoor in Jeruzalem. Het was 28 april en, volgens het schema, zou de chef van de Mossad de volgende dag naar Buenos Aires vertrekken.

‘Weten jullie zeker dat de man Adolf Eichmann was?’

Harel gaf in detail de redenen waarom ze daar zeker van waren, maar in werkelijkheid wilde hij Ben-Goerion spreken om diens zegen te krijgen voor zijn reis. De eerste minister was er nog steeds niet van overtuigd dat het een goed idee was dat Harel zich bij het speciale operatieteam voegde. Hoge functionarissen binnen de Israëlische inlichtingendienst,[2] vooral die van Aman (de militaire inlichtingendienst), hadden ernstige klachten geuit dat de missie geld opslokte dat hard nodig was voor hun primaire taak: Israël verdedigen tegen zijn Arabische vijanden – een argument dat hout sneed. Harel had de topagenten van Sjin Bet en de beperkte staf van de Mossad ingezet, waardoor zij hun normale werk niet meer konden doen. De laatste maand was zijn eigen aandacht bijna exclusief gericht geweest op de missie en nu ging hij ook nog eens drie of vier weken naar het buitenland. Op die manier zouden ze, door de operatie-Eichmann, niet

weten welke informatie of welk gevaar ze over het hoofd zouden zien, en dan was het misschien te laat. Bovendien waren er grote risico's als Harel gearresteerd werd. Elke geheim agent die op buitenlands grondgebied opgepakt werd, vormde een probleem; als het hoofd van de Israëlische veiligheidsdiensten opgepakt werd, zou dat een ramp zijn.

Dat begreep Harel allemaal wel, maar hij wilde ter plekke aanwezig zijn om er zeker van te zijn dat alles goed ging.[3] Hij vond de missie te belangrijk en te gecompliceerd om de algehele leiding aan iemand anders over te laten – dat wilde hij per se in eigen hand houden. Het slagen of mislukken van de missie zou zijn verantwoordelijkheid zijn. Hij legde Ben-Goerion nogmaals uit waarom hij deel wilde uitmaken van het team en de premier stemde nu toe; hij vroeg alleen wanneer hij weer terug zou zijn.

'Over drie of vier weken,' schatte Harel.

Ben-Goerion kwam van achter zijn bureau vandaan en schudde Harel de hand. 'Neem Eichmann mee terug, dood of levend,' zei hij.[4] Hij fronste zijn voorhoofd terwijl hij hierover nadacht. 'Bij voorkeur levend. Het zou, moreel gezien, van groot belang zijn voor de jonge generaties van Israël.'

Verder viel er niets meer te zeggen en Harel liep haastig het kantoor uit om zijn dochter Mira te bezoeken, die aan de Hebreeuwse universiteit in de stad studeerde.[5] Daarna keerde hij terug naar Tel Aviv, gespannen in verband met zijn aanstaande vertrek, maar hij moest zijn gevoelens verbergen tijdens een eindeloos, slecht getimed diner met het hoofd van de inlichtingendiensten van een van Israëls bondgenoten. Toen zijn gast vertrokken was, besteedde Harel de nacht aan de voorbereiding van zijn nieuwe identiteit. Hij pakte zijn koffer met goedkope kleren die pasten bij iemand die genoeg vrije tijd had om urenlang in heel Buenos Aires in café's rond te hangen. Hij was van plan die café's te gebruiken als zijn mobiele operationele hoofdkwartier.

Voordat hij zich naar zijn vliegtuig haastte, nam hij afscheid van zijn vrouw, Rivka. Hij had al zijn agenten de instructie gegeven om tegen hun echtgenotes te zeggen dat zij een maand weg zouden zijn op een ‘speciale missie’ en dat er geen mogelijkheid was iets van zich te laten horen. Dat zei hij ook tegen Rivka. Ze voelde dat haar man ongebruikelijk gestrest was, maar ze vroeg hem niet waar hij over inzat. Een van de nadelen van zijn beroep was de muur van stilzwijgen die hun dagelijks leven veelal omgaf. Zijn dochter wist alleen dat hij een ‘regeringsfunctionaris’ was.

Er was één aspect van de missie dat Harel zelfs niet aan de teamleden had verteld. Als ze Eichmann eenmaal in handen hadden, hoopte hij een commando-overval op touw te zetten om ook Josef Mengele te pakken, die door zijn afgrijselijke daden, ná Eichmann, het tweede doelwit was van de nazi-jagers.[6] De poging van de aanklager in Freiburg om de Auschwitz-arts uit te laten leveren was mislukt, zodat Mengele nog altijd op vrije voeten was, maar men dacht dat ook hij zich in Buenos Aires bevond, op grond van inlichtingen die de Mossad de laatste tijd had verzameld. Alles wat over Mengeles verblijfplaats bekend was, stond in code in een dun opschrijfboekje dat Harel zorgvuldig in zijn borstzak stopte voor hij zijn woning verliet. Het ging dus niet om één, maar om twee missies.

Op zondag 1 mei reden Shalom en Gat, met een plattegrond van Buenos Aires uitgespreid over het dashboard van hun oude Chevrolet, de hele dag in San Fernando rond.[7] De twee hadden in Europa nauw samengewerkt en er hoefde maar weinig gesproken te worden terwijl ze het operatiegebied verkenden.

Ze bestudeerden alle grotere wegen grondig, evenals elke straat en elke onverharde weg die in alle richtingen van en naar het gebied liepen. De beste route kiezen was essentieel voor de dag waarop Eichmann, vastgebonden en met een prop in zijn mond, op de achterbank van de ontvoeringsauto lag. Het was duidelijk wat de meest directe route vanaf de Garibaldistraat naar de stad was, maar het

was van cruciaal belang dat ze een route vonden met het minste verkeer, zonder plekken waar de weg was opgebroken en met de minste kans op een steekproefcontrole door de politie – een normaal verschijnsel gezien het gevaar van een terroristische aanslag door peronisten en de onafhankelijkheidsviering. De talrijke kruisingen met de trams in de hele stad vormden ook een probleem. In veel wijken kon je niet meer dan een paar straten rijden zonder te moeten wachten totdat een tram voorbij was gereden en de spoorbomen weer opengingen.

Ze moesten nieuwe routes in kaart brengen van de Garibaldistraat naar elk onderduikadres dat ze vonden, en daarnaast een aantal alternatieve routes voor het geval er zich een probleem voordeed. Shalom wist dat hij op zijn instinct moest vertrouwen om vast te stellen waar je best een beetje roekeloos kon zijn. Maar dat betekende nog niet dat ze niet ver van tevoren alle risico's grondig moesten afwegen. Minder dan dat was 'meer dan misdadig' – een van Shaloms favoriete uitdrukkingen.[8]

Wat verder prioriteit voor hen had, was een geschikt onderduikadres vinden waar ze Eichmann konden vasthouden in de periode vóór hun terugvlucht uit Argentinië. Hun zoektochten naar huizen waren, merkwaardig genoeg, vruchteloos geweest.[9] De woningen die Medad bekeken had, voldeden niet aan hun eisen, gewoonlijk omdat bij de huizen altijd de dienstverlening van een huismeester was inbegrepen. De advertenties in de kranten en van makelaars in onroerend goed betroffen bijna altijd koophuizen, geen huurhuizen. Ze moesten zo gauw mogelijk een huurhuis zien te vinden om het in gereedheid te brengen voor de komst van de gevangene.

Nog een probleem waren de auto's, zoals Aharoni al had gemerkt tijdens zijn onderzoek in maart.[10] Hij had dit probleem opgelost omdat hij altijd maar één auto tegelijk hoefde te gebruiken. Vanwege de economische problemen waarmee Argentinië te kampen had, waren er maar weinig nieuwe auto's beschikbaar. In de berm van de wegen van Buenos Aires stond het vol met twintig en dertig jaar oude auto's, die

daar ofwel achtergelaten waren, ofwel weggesleept dienden te worden. Huurauto’s waren duur, moeilijk te krijgen en uiterst onbetrouwbaar. Of de accu was zo goed als leeg, of de banden waren tot op de draad versleten, of de radiator stond op het punt te barsten of de auto had, om onverklaarbare redenen, na slechts een paar kilometer al panne. Bovendien zaten de meeste huurauto’s vol deuken en roestplekken. In aanmerking genomen dat het team verscheidene auto’s nodig had voor verkenning en huizenjacht, was dit werkelijk lastig. Daar kwam nog bij dat, iedere keer als Medad een auto huurde waarvoor hij zijn identiteitspapieren moest laten zien en een grote hoeveelheid geld (soms wel vijfduizend dollar) moest neertellen als waarborgsom, hij het risico liep dat hun aanwezigheid in het land aan het licht kwam. Het allergrootste probleem was dat ze voor de ontvoering zelf een paar grote, betrouwbare sedans nodig hadden – het soort auto dat praktisch niet te krijgen was in Argentinië.

Gelukkig bleek het vinden van zowel onderduikadressen als een voldoende aantal auto’s een kwestie te zijn van volharding en contant geld en die hadden ze allebei in overvloed. Niettemin wilde Shalom Harel waarschuwen dat er enige vertraging was opgetreden en met hem doornemen wat ze ontdekt hadden tijdens hun observaties van Eichmann. Ze hadden nu al een paar dagen geen contact gehad. Toen Shalom en Gat hun verkenning van de wegen rond San Fernando hadden afgerond – op hun plattegrond waren de meest geschikte routes in het gebied gemarkeerd – reden ze naar het vliegveld Ezeiza, waar het hoofd van de Mossad die avond zou aankomen.

Terwijl Gat in de auto bleef zitten voor de gelijkvloerse terminal,[11] bevond Shalom zich tussen de menigte mensen die stonden te wachten tot de passagiers door de douane en de paspoortcontrole gekomen waren. Hij zorgde ervoor dat Harel, die er moe uitzag van de lange reis, hem opmerkte, maar ze deden allebei alsof ze elkaar niet kenden. Niemand van het team was ervan op de hoogte gesteld waar Harel zou logeren, dus Shalom volgde hem de bus in. Harel stapte in het stadscentrum uit de bus, slechts een paar straten verwijderd van de

Plaza de Mayo. Hij ging het Claridge Hotel in de Tucumánstraat binnen. Shalom liep hem achterna, haalde hem in voordat hij zijn kamer binnenging en maakte een afspraak voor een bijeenkomst later.

Die avond had het hoofd van de Mossad een bespreking met zijn team in 'Maoz'.[12] Shalom zette gedetailleerd uiteen wat hij te weten was gekomen via hun observatiewerk van de laatste vier dagen. Harel luisterde aandachtig en knikte af en toe. Er was geen verdere uitleg nodig. Hij vond ook dat Eichmanns strikte routine en de afgelegen buurt ideaal waren voor de operatie.

Daarna vertelde Medad over de problemen die ze hadden met het vinden van onderduikadressen. 'We kunnen niet te kieskeurig zijn wat de locatie of het interieur betreft… en ook niet terugschrikken voor hoge prijzen,' antwoordde Harel. Hij zei vrijwel hetzelfde in verband met hun zoektocht naar geschikte auto's.[13]

Voordat Harel naar zijn hotel terugging, stelde hij het team op de hoogte van de voorbereidingen voor de El Al-vlucht. Aangezien het vliegtuig volgens schema op 11 mei uit Israël zou vertrekken en op 14 mei vanuit Buenos Aires weer zou terugvliegen, 'kan de ontvoering op zijn allerlaatst op 10 mei plaatsvinden,' concludeerde hij.

Ze hadden dus nog negen dagen.

Via zijn connecties met functionarissen van Swissair vloog Yosef Klein eerste klas naar Rio de Janeiro en kwam op 2 mei uitgerust aan voor zijn aansluitende vlucht naar Argentinië. De trip zou een plezierig, ontspannen snoepreisje worden, met als voornaamste doel het regelen van de vlucht van de diplomatieke delegatie. In de cabine trof hij Yehuda Shimoni; ze begroetten elkaar en gingen bij elkaar zitten. Toen het vliegtuig aanstalten maakte om op te stijgen, wisselden ze even uit wat ze de laatste tijd zoal gedaan hadden. Klein merkte dat Shimoni, die hij al kende sinds hij in 1952 bij El Al kwam, buitengewoon gespannen was – hij vroeg hem of er iets was.

'Tja, dit wordt geen simpele klus,' zei Shimoni;[14] hij boog zich naar hem toe en sprak op fluistertoon. Gelukkig waren er maar weinig

andere passagiers in de cabine eerste klas. ‘We hebben een grote opdracht. Waarschijnlijk gaat het om een van de nazibonzen die vanuit Europa naar Buenos Aires is gevlucht. De Israëlische geheime dienst vermoedt dat ze hem hebben gelokaliseerd en ze volgen hem nu. Er is een goede kans dat hij de man is die ze zoeken. Als ze hem te pakken krijgen, zal het onze taak zijn om hem uit Argentinië te krijgen en naar Israël over te brengen. En voor dat doel komt er een speciale vlucht, onder bepaalde dekmantels.’

Yosef Klein kon nauwelijks geloven wat hij net had gehoord. Hij was te geschokt om iets anders te zeggen dan: ‘We dóén het, als het ook maar even kan.’

Daarna legde Shimoni uit dat ze achter Adolf Eichmann aan zaten en hij beschreef kort wat de nazi-officier in de oorlog gedaan had. Klein zei nog steeds niets. Shimoni verzekerde hem dat zijn opdracht niets te maken had met de ontvoering van Eichmann zelf. Ze moesten er alleen zijn om assistentie te verlenen bij de vlucht.

Een tijdje zaten de twee mannen zwijgend naast elkaar[15] en Klein werd overweldigd door herinneringen uit het verleden: hoe nazi’s zijn familie een Hongaars getto binnendreven, slechts enkele weken nadat zijn ouders hadden besloten niet de wijk te nemen via de Slowaakse grens. Hoe, toen ze uit de goederenwagon in Auschwitz stapten, zijn vader en hij door de bewakers gescheiden werden van zijn moeder en jongere broer en zuster: zijn vader had gezegd dat Yosef zeventien was en geen veertien, in een poging zo zijn leven te redden. Hoe deze naar de rokende schoorstenen had gekeken, die uittorenden boven het spoorwegemplacement. Hoe hij van het ene werkkamp naar het andere was gesjokt, nog in leven door zijn vaders zorgen. Hoe hij afscheid van hem had genomen toen hij tewerkgesteld werd bij de bouw van een ondergrondse vliegtuigfabriek in de buurt van de Oostenrijkse grens. Hoe hij als gevangene vijftien was geworden; hoe hij zijn dagen had doorgebracht met het storten van beton, met het omhakken van bomen, met het inladen van steenkool; hoe hij had gestreden om te kunnen overleven terwijl anderen ofwel in hun kooien stierven ofwel

doodgeschoten werden door de bewakers. Hoe hij bijna was omgekomen tijdens geallieerde bombardementen van de installatie. Hoe hij vijf dagen en vijf nachten platgedrukt was tussen menselijk vlees in een goederenwagon op weg naar een vernietigingskamp. Hoe hij de trein was uitgestrompeld en had gezien hoe Amerikaanse tanks zijn bewakers op de vlucht joegen.

Klein dacht vagelijk dat hij Eichmann misschien had gezien in het Hongaarse getto, voor zijn familie werd gedeporteerd, maar zeker wist hij het niet.[16] Sinds de oorlog waren er tenslotte al vijftien jaren verstreken; in die tijd had hij zijn leven weer opgepakt: eerst had hij zijn vader gezocht, daarna was hij naar Israël geëmigreerd, deed hij dienst bij de Israëlische luchtmacht als meteoroloog en kreeg hij zijn baan bij El Al. Al die jaren had hij geprobeerd de beelden van de oorlog uit zijn hoofd te zetten, maar het was hem nooit helemaal gelukt.

Terwijl het Swissair-toestel richting Buenos Aires vloog, merkte hij dat zijn herinneringen werden verdrongen door twijfels of hij wel in staat was van enig nut te zijn bij de operatie. Hij had geen enkele ervaring met dergelijke acties en ook al moest hij alleen maar de vlucht regelen, hij was nooit in Zuid-Amerika geweest, laat staan in Buenos Aires. Hij sprak geen Spaans. Hij kende het vliegveld niet, de procedures niet en ook niemand van het luchthavenpersoneel. Wat als hij niet alles op tijd klaar zou krijgen?

Toen het toestel de landing inzette naar het vliegveld Ezeiza, begon Klein al weer enige greep te krijgen op zijn bezorgdheid ten aanzien van de operatie en op zijn emoties met betrekking tot het verleden. Maar toen hij flitslichten zag op het moment dat hij voet zette op het asfalt, schrok hij zich dood. Zowel hij als Shimoni dacht dat de missie al in gevaar was en zijzelf ook, maar algauw beseften ze dat een fotograaf alleen maar probeerde iets aan de toeristen te verdienen. De absurditeit van de situatie bezorgde hun een aangenaam gevoel van opluchting.

In de terminal werden ze afgehaald door Luba Volk, haar man en iemand van de Israëlische ambassade, die zich voorstelde als Ephraim Ilani. Volk voelde onmiddellijk aan dat haar twee El Al-collega’s er met hun gedachten niet helemaal bij waren en zich zorgen maakten. Diezelfde ochtend was haar argwaan omtrent hun komst naar Argentinië al gewekt toen Ilani, die ze niet goed kende, haar had gebeld en had gezegd dat hij achter haar en haar man aan naar het vliegveld wilde gaan om Shimoni en Klein af te halen. Nu legde Ilani Shimoni en Klein uit dat hij een ander hotel voor hen had geboekt – niet het hotel dat Volk voor hen had gereserveerd. Volk en haar man reden Shimoni en Klein naar dat andere hotel en opnieuw merkte ze hoe gespannen de mannen eruit zagen. Op weg naar huis zei ze tegen haar man: ‘Er is meer aan de hand met die vlucht dan alleen de delegatie.’[17]

Later die avond spraken Klein en Shimoni in een café in de stad met Isser Harel. De chef van de Mossad sprak op zakelijke toon. Shimoni zou over een paar dagen vertrekken en Klein alleen achterlaten. ‘Wat jullie werk in wezen inhoudt,’ zei Harel, ‘is alle regelingen treffen voor de vlucht.’[18]

Hij sprak uitvoerig over het gegeven dat Klein voor alles verantwoordelijk zou zijn, van de aankomst van het toestel tot en met het vertrek. Klein moest contact leggen met zowel de desbetreffende Argentijnse ministeries als de servicebedrijven en andere luchtvaartmaatschappijen die El Al van dienst zouden zijn, aangezien de Israëlische maatschappij geen eigen infrastructuur had in het land. Bovendien wilde Harel dat Klein zowel de luchthaven inclusief alle gebouwen leerde kennen als de procedures bij de douane en de paspoortcontrole, en dat hij vervolgens zou adviseren wat de beste manier was om de gevangene aan boord van het vliegtuig te krijgen.

‘We zijn hier niet op een gewone missie,’ zei Harel, die voelde dat Klein wel enige bemoediging kon gebruiken. ‘Dit is de eerste keer dat het Joodse volk zijn moordenaar zal berechten.’

Op 3 mei bracht Yaakov Gat alweer een ochtend door in een café, in afwachting van het moment dat Peter Malkin en Rafi Eitan de deur binnenkwamen.[19] Toch werd hij opnieuw teleurgesteld. Ze waren te laat. Moshe Tabor, die de dag daarvoor was geland, had hen in Parijs ontmoet, maar wist niet waarom ze vertraging hadden opgelopen. Als ze gepakt waren tijdens hun poging Argentinië met een vals paspoort binnen te komen, moest Ilani, op de ambassade, daar nog bericht van krijgen.

Het team ging ook zonder hen door met het werk: Eichmann observeren, hoe hij precies naar zijn werk en weer terug ging, om te kijken of er nog een betere plek was om hem te grijpen dan bij zijn huis. Ze deden hun best geschikte onderduikadressen te vinden en na achtenveertig uur intensief gezocht te hebben, leverden hun inspanningen twee adressen op – allebei toevallig huizen in bezit van Joodse families, hoewel die geen idee hadden waarom Medad hun huis wilde huren.

Het eerste adres lag in een rustige buurt van Florencio Varela, een stad achtentwintig kilometer ten zuidwesten van Buenos Aires.[20] Het grote huis, met een beneden- en een bovenverdieping, met de codenaam ‘Tira’ (paleis), had verscheidene voordelen: het was gunstig gelegen ten opzichte van zowel de plek van de ontvoering als het vliegveld; het had een muur van 1,80 meter hoog rond de tuin, een ingang met een hek, geen huismeester, en verder een achtertuin en veranda die aan het zicht werden ontrokken door bomen en dicht struikgewas. Maar het was zeker niet ideaal. Het huis was gelegen op een lang, smal stuk land met aan beide kanten buren. Het huis had geen zolder of kelder om de gevangene verborgen te houden en de indeling van de kamers, allemaal voorzien van dikke muren, maakte het lastig een geheime kamer in te richten als voorzorgsmaatregel, voor het geval de politie een inval deed in het huis. Niettemin zou het goed dienst kunnen doen als alternatief voor het andere onderduikadres, dat ze in alle opzichten, op één na, perfect vonden.

Die tweede vondst, met de codenaam ‘Doron’ (geschenk), was meer een villa dan een huis.[21] De architect had een naar alle kanten uitdijend gebouw ontworpen, met verscheidene vleugels op verschillende niveaus en een doolhof van kamers, onvoorspelbaar qua ligging, grootte, vorm en toegang. Met weinig moeite konden ze daar een geheime kamer construeren die de politie pas na uren of zelfs dagen, zou kunnen vinden. De villa bevond zich op een afstand van een paar uur van de Garibaldistraat en er waren verscheidene routes naar het gebied. Het uitgestrekte, goed onderhouden terrein, omgeven door een hoge stenen muur, zorgde ervoor dat eventuele nieuwsgierige blikken van de buren tot een minimum beperkt bleven. Het enige nadeel was dat er een tuinman was die het terrein verzorgde, maar ze dachten dat ze hem wel uit de buurt konden houden.

Het team hield zich nu nog uitsluitend bezig met de planning van de ontvoering zelf.

Na hun eerste werkdag in Buenos Aires hadden Shimoni en Klein een ontmoeting in een café met Harel; op hun gezicht stond hun buitengewoon grote bezorgdheid te lezen. Shimoni verklaarde dat het Argentijnse protocolbureau pas bereid was de Israëlische delegatie op 19 mei te verwelkomen, een week later dan gepland. Er viel met hen niet te onderhandelen zonder dat de vlucht zelf te veel aandacht zou trekken.

Nadat de El Al-functionarissen vertrokken waren, besprak Harel de consequenties hiervan met Shalom.[22] Het team moest ofwel de datum van de ontvoering verschuiven of het risico nemen hun gevangene tien dagen lang vast te houden, tot het toestel op 20 mei kon vertrekken. Geen van beide was een goede optie. Uitstel vergrootte de kans dat Eichmann zijn dagelijkse routine veranderde of, erger nog, dat hij zou ontdekken dat hij geschaduwd werd en ervandoor zou gaan. Verlenging van de duur van zijn opsluiting in het *safe house* zou betekenen dat degenen die naar hem op zoek waren – zijn gezin of de politie, of beiden – meer tijd hadden om hem te

vinden; en het team zou dagenlang in afzondering de lange wachttijd moeten uitzitten.

Shalom vond dat ze de operatie in ieder geval een paar dagen moesten uitstellen. Harel was bang dat zelfs dit kleine oponthoud Eichmann de kans zou geven uit hun greep te blijven. Omdat hij tijd nodig had om na te denken – en in de hoop dat hij de situatie verder kon doornemen met Rafi Eitan als en wanneer hij arriveerde – stelde Harel zijn beslissing uit. Eén ding was zeker: het nieuws betekende een verhoogd risico voor alle betrokkenen.

Op de avond van 4 mei kwamen Eitan en Peter Malkin eindelijk in Buenos Aires aan.[23] Alleen de dokter en de vervalser moesten nog arriveren om het team compleet te maken. Eitan en Malkin waren in Parijs opgehouden door problemen met de reisdocumenten, daarna moest Eitan in bed blijven vanwege een voedselvergiftiging en het was moeilijk geweest de vlucht om te boeken.

Shalom haalde hen bij de ontmoetingsplaats op in een oude rammelkast, een Ford uit 1952. Ze hadden nog maar zes dagen vóór de operatie en wilden meteen doorrijden naar San Fernando.

Terwijl ze naar het noorden reden, viel er een lichte regen en kwam er een koude, stormachtige wind opzetten. Shalom kende de wegen in Buenos Aires nu op zijn duimpje en reed hen via de kortste route naar San Fernando. Onderweg bracht hij de nieuw aangekomen teamleden op de hoogte van de laatste ontwikkelingen. Tegen de tijd dat ze de buurt naderden, was de motregen overgegaan in een stortregen, maar Malkin herkende toch een paar oriëntatiepunten en straten die hij in Aharoni’s rapport had bestudeerd. Plotseling stopte Shalom abrupt. Ze bevonden zich in een straat parallel aan Garibaldi. Twee jonge soldaten verschenen aan weerskanten van de auto. De ene had een rode zaklantaarn in zijn hand en beiden waren gewapend; ze hadden ook gummiknuppels bij zich. Shalom bleef kalm; hij had al genoeg wegversperringen en steekproefcontroles meegemaakt om te weten dat dit routine was. In zijn gebrekkige Spaans legde hij aan een

van de soldaten uit dat ze toeristen waren, op zoek naar hun hotel. De soldaten zeiden niets en richtten eerst hun lantaarn op Shalom, daarna op de nummerplaat. De regen stroomde van de rand van zijn hoed terwijl hij erover nadacht of zij een gevaar vormden. Na een tijd, die wel een eeuwigheid leek, gaf hij hun een teken dat ze door konden rijden, tot grote opluchting van de drie Israëli's.

Een paar straten verderop zette Shalom de auto aan de kant van de weg. 'We kunnen de auto hier beter achterlaten… Ik zou het vervelend vinden als die soldaten hem opnieuw in de gaten kregen.'

In een mum van tijd nadat ze uit de auto waren gestapt, waren ze doorweekt. Malkin belandde in een modderige kuil in het veld en vervloekte het feit dat hij een pak aanhad en chique schoenen. Maar toen hij bij de uitkijkpost op de spoordijk was aangeland, was hij alles vergeten en concentreerde hij zich alleen op het huis waarop zijn verrekijker was gericht. De uitkijkpost lag werkelijk ideaal en Malkin kon Eichmanns vrouw duidelijk door het raam aan de voorkant zien. Daarna keek hij op zijn horloge. Volgens Shalom zou Eichmann binnen een paar minuten arriveren.

Sinds de eerste dag dat Malkin het dossier over de nazi had gelezen, was deze man in zijn gedachten meer en meer uitgegroeid tot de belichaming van het kwaad. Alleen al in Wenen, tijdens zijn eerste missie om de Joden uit Europa te verdrijven, had Eichmann zijn ware gezicht laten zien.[24] Hij had ervan genoten om met grote stappen door het Palais Rothschild te benen, waar de Joden die in de gangen stonden, hem angstig uit de weg gingen. Hij had het ook heerlijk gevonden om de Joodse leiders van de stad in het openbaar te vernederen door hun tijdens een vergadering klappen in het gezicht te geven of hen 'een stelletje ouwe *Scheisskerle*' te noemen. Na de pogrom, geleid door SS'ers in burger, waarbij tweeënveertig Weense synagogen in brand werden gestoken en meer dan tweeduizend gezinnen uit hun huis werden gezet, was Eichmann meedogenloos geweest en hij was bij het hoofdkwartier van de Joodse gemeenschap gekomen met de mededeling dat er 'een onbevredigd aantal uit Wenen

vertrokken Joden was geconstateerd'. Al in 1938 genoot de tweeëndertigjarige ervan dat hij door velen een 'bloedhond' werd genoemd.

Het lezen over Eichmanns activiteiten had bij Malkin slechts een proces van demonisering van deze man in gang gezet.[25] Zijn faalangst met betrekking tot het moment waarop hij Eichmann moest grijpen, speelde ook een rol. Maar de belangrijkste factor was dat hij het verlies van zijn eigen familie tijdens de Holocaust moest zien te verwerken. Voordat Malkin uit Israël was vertrokken had hij een bezoek gebracht aan zijn moeder en hij had haar, voor het eerst, gevraagd wat er met zijn zuster Fruma was gebeurd. Hij hoorde dat zij had geprobeerd met haar gezin uit Polen te vluchten, maar dat haar man er niet van overtuigd was geweest dat ze het land moesten verlaten. Malkin had het grootste deel van die nacht doorgebracht met het staren naar de foto van zijn zuster en het lezen van de brieven die ze aan haar moeder had gestuurd voordat ze werd doodgeschoten in een kamp buiten Lublin. In elke brief had Fruma gevraagd of het goed met hem ging, terwijl zij en haar gezin werden ingehaald door de tijd omdat de moordmachine die Eichmann had helpen bouwen, hen op de hielen zat.

Nu keek Malkin, zijn handen gevoelloos door de kou en de regen,[26] door de verrekijker terwijl duizend-en-een gedachten over Eichmann, zijn zuster en de operatie door zijn hoofd spookten. Hij zag een bus aankomen over rijksweg 202. Die stopte bij de kiosk en een man in een regenjas en met een hoed op stapte uit. In de duisternis kon Malkin zijn gezicht niet zien, maar er was iets in de vastberaden, voorovergebogen gang van de man dat overeenkwam met het beeld dat hij van Eichmann had.

'Dat is hem,' fluisterde Shalom.

Malkin staarde naar beneden. De aanblik van de man die daar in zijn eentje door de stromende regen liep, prentte zich als een brandmerk in zijn hoofd: dit was de man voor wie hij gekomen was en

die hij zou pakken. Malkin was al aan het bedenken hoe hij hem zou ‘vloeren’ en in welk deel van de straat hij zou toeslaan.

Wat Malkin en Eitan beiden niet wisten, was dat Zvi Aharoni die avond een deel van de rit met Eichmann was meegereden.[27] In een poging om te traceren waar hun doelwit op bus 203 stapte, was Aharoni naar het busstation gegaan in Carupa, acht haltes van San Fernando vandaan, gekleed in een overall zoals veel arbeiders in het gebied. Toen hij in de oude groen-en-gele bus stapte, zag hij Eichmann halverwege het gangpad zitten, tussen de menigte fabrieksarbeiders en secretaresses. Aharoni zorgde ervoor dat hij wegkeek, om er niet op betrapt te worden dat hij naar hem staarde, en overhandigde de buschauffeur de vier peso voor het kaartje. Als de chauffeur hem iets in het Spaans vroeg, zou hij zeker de aandacht op zich vestigen. Gelukkig was dat niet het geval.

Toen Aharoni door het gangpad liep, merkte hij dat de enige vrije zitplaats direct achter Eichmann was, die helemaal geen notitie van Aharoni nam toen hij voorbijkwam. Hij liet zich op zijn zitplaats zakken en merkte nauwelijks dat de stalen veren door de versleten leren zitting staken. Aharoni zat dicht genoeg bij Eichmann om zijn handen uit te strekken en de keel van de nazi dicht te knijpen. Toen de bus met horten en stoten optrok, voelde hij hoe hij door een golf van emotie werd overmand; hij werd er fysiek slap van. Hij was totaal overstuur en kon nauwelijks wachten om op het station in San Fernando uit te stappen. Zo hij er ooit aan getwijfeld mocht hebben dat ze niet op zomaar een man uit waren, dan had deze kortstondige ontmoeting die gedachte wel verdreven. Ze waren bezig het net te sluiten rond het kwaad in hoogsteigen persoon.

18

DE DAG NA ZIJN AANKOMST GAF RAFI EITAN iedereen de instructie naar ‘Maoz’ te komen. Sinds hij het bericht had ontvangen dat de operatie doorging, was hij koel en vastberaden geworden.[1] Hij wist wat er gedaan moest worden en op geen enkele manier zou hij Eichmann de kans geven de dans te ontspringen of te ontsnappen – ook al zou dat betekenen dat ze hem als ultieme maatregel moesten wurgen, zoals Moshe Tabor al eerder had voorgesteld. Nu Eitan zelf gezien had waar Eichmann woonde, konden ze verder plannen hoe ze hem precies zouden oppakken.

In de woonkamer van het appartement in Buenos Aires namen de agenten alle informatie door waarover ze beschikten. Uit de observatie was duidelijk naar voren gekomen dat zij Eichmann moesten pakken op de terugweg naar huis.[2] Een ontvoering uit zijn bunker van een huis bracht te veel onvoorziene omstandigheden met zich mee, waaronder mogelijke acties van zijn vrouw en zoons, en de kans dat hij een wapen had. Het was ook niet waarschijnlijk dat ze een betere locatie konden vinden dan het verlaten weggedeelte ’s avonds in het donker.

Toch bleven er nog veel vragen open: waar precies tussen bushalte en huis zouden ze hem oppakken?[3] Waar zouden ze hun auto’s

neerzetten? Moest Malkin zich schuilhouden in de greppel naast de weg en hem in een hinderlaag lokken of konden ze beter naast hem stoppen in een auto en hem op die manier grijpen? Wie zou rijden? Wat zouden ze doen als Eichmann wegrende? Ze bespraken de talrijke mogelijke varianten, waar ze allen al urenlang op hadden zitten broeden, zowel in hun eentje als samen. Ze kwamen overeen dat ze hem zouden pakken zodra hij de Garibaldistraat inliep, een eindje weg van het verkeer dat voorbijkwam. Maar de vraag waar de auto's neergezet moesten worden, bleef een struikelblok. Eitan wilde de situatie overdag bekijken, samen met Malkin, voor het plan definitief gestalte kreeg.

Wat betreft de timing van de operatie hadden ze allemaal gehoord dat de El Al-vlucht pas voor 19 mei gepland was en dat ze de ontvoering misschien moesten uitstellen.[4] Eitan maakte alle aanwezigen duidelijk dat Harel had besloten dat er van uitstel geen sprake zou zijn. De chef redeneerde dat ze beter het risico konden lopen Eichmann langer vast te houden dan het plan was geweest, dan hem door hun vingers te laten glippen. Daar kwam nog bij dat, als de ontvoering te kort voor het vertrek van de vlucht werd gepland, er onvoorspelbare vertragingen konden optreden (Eichmann kon bijvoorbeeld de stad uitgaan of ziek worden) en dan zouden ze niet in staat zijn de vlucht uit te stellen zonder dat er allerlei alarmbellen afgingen. Als datum stond nog steeds 10 mei en dat was niet voor discussie vatbaar, ook al mocht iemand daar zijn twijfels over hebben.

Het team nam ieders taken door voor de komende dagen. De inspanningen die het eerste team zich getroost had – het was al bijna twee weken dag en nacht in de weer geweest, en de hele tijd onder druk om ontdekking te vermijden – begonnen hun sporen achter te laten. Er was nog steeds veel te doen en Eitan voegde daar nog een opdracht aan toe: ze moesten het 'grijpen en in de auto werken' van Eichmann gaan oefenen.[5] Iedere seconde telde.

Op de luchthaven Ezeiza boekte Yosef Klein snel vooruitgang wat betreft de regelingen voor de 'ontsnappings'-vlucht van El Al.[6] De laatste paar dagen had hij besprekingen gevoerd met functionarissen van de nationale luchtvaartmaatschappij Aerolinas Argentinas en met TransAer, een particuliere maatschappij uit de regio die met Britannia's vloog. Ze boden beide hun diensten aan en gaven een overzicht van de standaardprocedures op de luchthaven. Tijdens zijn rondgangen door het terminalgebouw, het vliegveld zelf en de hangars had Klein ervoor gezorgd dat hij goede maatjes werd met iedereen, van de medewerkers die de bagage afhandelden, de douanebeambten en de politiemensen tot en met het dienstverlenend en onderhoudspersoneel en stafleden van beide luchtvaartmaatschappijen. Hij liet doorschemeren dat deze diplomatieke vlucht weleens een test zou kunnen zijn voor een El Al-lijndienst op Argentinië. Als dat het geval bleek te zijn, moest El Al plaatselijk personeel inhuren. Gezien het feit hoe weinig het merendeel van het luchthavenpersoneel betaald kregen, maakte het vooruitzicht om eventueel een hoger loon bij El Al te verdienen iedereen meer dan hulpvaardig.

Nu hij Ezeiza goed kende, was Klein er zeker van dat Eichmann niet naar het vliegtuig kon worden gebracht via het terminalgebouw, zelfs al zat hij verborgen in een hutkoffer of iets dergelijks. Er waren te veel douane- en immigratiebeambten en vanwege de terroristische aanslagen en de onafhankelijkheidsviering ontsnapte er maar weinig aan hun aandacht. Hij moest een andere plek vinden waar het El Al-toestel geparkeerd kon worden en waar de Mossad Eichmann aan boord kon krijgen.

Toen Klein die middag de TransAer-gebouwen bezocht, vond hij de ideale plek. De hangar van de luchtvaartmaatschappij lag aan de rand van het vliegveld, waar minder bewakers waren. Aangezien de maatschappij met Britannia's vloog, kon Klein gemakkelijk uitleggen dat El Al zijn toestel daar wilde parkeren, mochten er onderdelen of speciaal onderhoud nodig zijn. Toen hij de particuliere maatschappij vroeg of dat mogelijk was, gaf TransAer haar toestemming.

Ondertussen was Luba Volk, die nog niet was ingelicht over het ware doel van de vlucht, op de Israëlische ambassade om samen met Yehuda Shimoni de laatste hand te leggen aan de verschillende brieven aan het ministerie van Luchtvaart dat El Al formeel toestemming moest geven om het Argentijnse luchtruim binnen te vliegen en op Ezeiza te landen. Ze had geen eigen kantoor en had ook hulp nodig van het secretariaatspersoneel omdat ze het Spaans nog niet goed genoeg beheerste. Op het moment dat ze de brieven zou ondertekenen, werd ze zenuwachtig en legde haar pen neer. Ze had een voorgevoel dat, als ze ondertekende met haar naam, er in de toekomst problemen van konden komen.

‘Misschien is het een goed idee als jij de brief ondertekent en niet ik,’ zei ze, terwijl ze zich tot Shimoni wendde.[7] ‘Tenslotte is het een eenmalige vlucht.’

‘Nee, nee. Dat lijkt me niet logisch. Jíj bent de officiële vertegenwoordiger van El Al in Argentinië,’ legde Shimoni uit. ‘Als ik teken, zouden ze kunnen weigeren.’

Volk zwichtte en zette haar naam onder de brief.

Op de avond van 5 mei was Shalom Dani, achter gesloten deuren in ‘Maoz’, bezig een paspoort te vervalsen.[8] In zijn linkerhand hield hij een vergrootglas. Met zijn vaste rechterhand tekende hij met zijn zwarte fineliner de letter E, die er uitzag alsof hij getypt was. Op de tafel vóór hem en hier en daar in de kleine kamer lagen de benodigdheden voor zijn ambacht: een woud van kleurpennen en -potloden, allerlei soorten inkt, verfstoffen, penseeltjes, X-Acto hobbymesjes, klompjes was, een elektrisch kookplaatje, zegels, camera’s, filmpjes, flessen foto-ontwikkelaar en een voorraad papier waarmee je een winkeltje zou kunnen beginnen, in alle denkbare kleuren, soorten en gramsgewichten.

De vervalser was pas een paar uur geleden aangekomen en had verscheidene koffers en dozen bij zich met BREEKBAAR erop, waar deze benodigdheden inzaten.[9] Hij had de meer verdachte artikelen,

zoals de zegels en een deel van zijn papiervoorraad, verstopt tussen de meer voor de hand liggende dingen die hoorden bij het beroep op zijn paspoort: kunstenaar. Dani's uiterlijk – mager, bleek, melancholiek, ingevallen wangen, bril – paste daar ook bij. Hij was rechtstreeks naar het onderduikadres gekomen; hij vermoedde dat hij daar waarschijnlijk de hele tijd zou zitten tot de operatie voorbij was en zelfs niet even naar buiten zou kunnen gaan om een wandelingetje te maken. Hij moest tientallen verschillende paspoorten, rijbewijzen, verzekeringspolissen, identiteitskaarten en andere documenten voor het team maken.

Niemand van het team wist dat Dani hartproblemen had en langzaam zwakker werd, maar omdat hij pas tweeëndertig jaar was, ging hij hun dat ook niet vertellen.[10] Hij wilde erbij zijn, bij deze actie. Dani's familie was vanuit hun Hongaarse dorp gedeporteerd naar een getto toen de nazi's het land bezetten. Zijn vader was vermoord in Bergen-Belsen, en Shalom, de twee andere kinderen en hun moeder waren van het ene kamp naar het andere gestuurd, tot hij passen in elkaar had geknutseld waarmee ze vrij waren gekomen. Ze hadden zich tot het eind van de oorlog schuilgehouden in een Oostenrijks stadje. Shalom had daarna zijn natuurlijke kunstenaarstalent aangewend om immigratiepapieren te vervalsen voor Joden die naar Palestina wilden emigreren. Na de Israëlische Onafhankelijkheidsoorlog had hij gestudeerd aan de *École Nationale Supérieure des Beaux-Arts* in Parijs en was daarna bij de Mossad gegaan. Halverwege de jaren vijftig hadden door zijn werk – het vervalsen van oude Franse en Marokkaanse paspoorten, achttien uur per dag, zeven dagen per week – duizenden Marokkaanse Joden naar Israël kunnen ontsnappen.

Dani woonde nog steeds in Parijs, werkte voor de Mossad en studeerde brandschilderkunst, toen Harel een beroep op hem had gedaan om naar Argentinië te komen. Het team had zich al op zijn paspoorten en identiteitspapieren verlaten om Argentinië binnen te komen, en er had zich geen enkel probleem voorgedaan.[11] Dani was

niet iemand die gemakkelijk complimenten in ontvangst nam en hij zou ongetwijfeld verbaasd geweest zijn om te horen dat zijn collega's hem meer waardeerden dan wie ook in het team.

Hij en Moshe Tabor werkten in hun eentje in 'Maoz', terwijl de anderen bezig waren in en rond Buenos Aires.[12] Tabor was een stel nummerborden aan het maken voor de ontvoeringsauto's, met een mechanisme waarmee je ze in een paar seconden kon verwisselen. Hij was ook bezig een constructie te maken waarmee je de achterbank van een auto kon veranderen in een soort luik, waardoor ze Eichmann in de nauwe ruimte tussen de kofferbak en de achterbank konden verbergen. Af en toe ging Tabor even bij Dani kijken, omdat hij gefascineerd was door diens vaardigheden. Hij had hem al vaker aan het werk gezien met het perfect namaken van documenten en ingewikkeld uitziende zegels, waarbij het schrift, de taal en het alfabet geen enkel beletsel vormden. Hij was in staat dit werk te doen onder alle mogelijke omstandigheden, zelfs in een rijdende auto onder enorme druk. Toen Medad de sleutels had gekregen van de twee onderduikadressen, 'Doron' en 'Tira', zou Dani in zijn eentje achterblijven in het appartement – vandaar dat Tabor probeerde hem zo lang mogelijk gezelschap te houden. Hij bouwde voor de vervalser ook een geheime bergplaats in de open haard voor het geval er ongewenste bezoekers het huis binnenkwamen en hij zijn papieren moest vernietigen.

Die avond keerde Malkin laat terug van zijn tweede observatieronde van de Garibaldistraat en zag Dani zitten, gebogen over zijn tafel in de halfverlichte kamer. Malkin vond dat hij eruitzag als een personage uit een roman van Dickens. 'Wanneer ben je hier gekomen?'[13]

'Een paar uur geleden. Heb je hem gezien?' vroeg Dani, die niet eens de naam Eichmann over zijn lippen kon krijgen.

'Hij was in het huis aan het spelen met zijn zoontje,' zei Malkin en hij herinnerde zich hoe gewoon Eichmann er eerder die avond uit had

gezien, toen hij zijn zoontje in de lucht gooide. ‘Het was zoals onze vaders met ons speelden.’

Malkin had meteen spijt van zijn woorden: hij kende het verleden van de vervalser. Dani veranderde van onderwerp. ‘Heb je je schilderspullen meegenomen?’

‘Een paar dingen maar,’ zei Malkin. ‘Het leek niet van belang.’

‘Ik weet het,’ zei Dani, die de kans om kunstenaar te worden had opgegeven om voor Israël te werken. ‘Ik weet het.’

Toen de dag van de ontvoering naderbij kwam, deed het team er op alle fronten nog een schepje bovenop.

Shalom verkende routes van de Garibaldistraat naar de onderduikadressen.[14] De politiemacht die in de stad op de been was gebracht voor de onafhankelijkheidsviering, groeide naarmate de dag naderde en er hoogwaardigheidsbekleders vanuit de hele wereld arriveerden. Shalom markeerde drie verschillende routes op de kaart naar de twee adressen, elk met een alternatieve route ingeval er onderweg een wegversperring was of ze gevolgd werden. Hij was van plan de dag vóór de operatie elk van de routes te rijden om er zeker van te zijn dat er zich op het laatste moment geen veranderingen hadden voorgedaan.

Hij hielp ook Medad en Ilani met hun zoektocht naar geschikte ontvoeringsauto’s die door konden gaan voor diplomatieke limousines.[15] Uiteindelijk vonden ze twee auto’s die aan hun eisen voldeden. De eerste was een zwarte Buick-limousine, die slechts vier jaar oud was – gloednieuw naar Argentijnse maatstaven. De tweede was een grote Chevrolet-sedan uit 1953 waar nog wat aan moest gebeuren, maar Tabor kon net zo gemakkelijk een motor reviseren als een horloge opwinden. Ze konden over de twee auto’s beschikken na aanbetalingen van vijfduizend dollar, hoewel de eigenaar van de Chevrolet Medad argwanend bekeek toen deze met biljetten van twintig dollar kwam aanzetten. Behalve de twee auto’s huurde Medad nog een aantal andere appartementen die als onderduikadres dienst

konden doen. Het team had nu meer dan tien woningen tot zijn beschikking voor het geval ze de El Al-vlucht zouden mislopen en langere tijd in Buenos Aires moesten blijven.

Ze gingen onverminderd door met het observeren van Eichmann; meestal namen Malkin en Eitan die taak op zich.[16] Wanneer die ergens anders mee bezig waren, nam Aharoni het van hen over. Iedere trip naar San Fernando vormde een risico. Op een keer kwamen twee spoorwegarbeiders die de rails inspecteerden, hun richting uit en moesten ze maken dat ze wegkwamen voordat er vragen werden gesteld. Een andere keer sloeg Eitan af op een kruising waar dat niet mocht en werd hij aangehouden door een politieagent. De jeep waarin ze reden, had een kapotte achteruitversnelling en ze moesten hem van de kruising afduwen. Dit was waarschijnlijk in hun voordeel, want de politieman voelde met hen mee en liet hen doorrijden zonder hun papieren te controleren of hun een bon te geven.

Ondanks de risico's was het observeren toch nodig. Het was belangrijk dat Eichmann zijn dagelijkse routine aanhield. Elke dag verscheen de voormalige nazi op exact hetzelfde tijdstip. Malkin wilde bekend zijn met elk van zijn bewegingen, van de bushalte tot aan zijn huis, waarbij hij zelfs zo ver ging dat hij het aantal stappen telde dat Eichmann zette om bij zijn huis te komen. Hij leerde ook de buurt kennen: wanneer er het meeste verkeer op rijksweg 202 was;[17] hoe vaak de treinen langskwamen; wie er in het gebied woonden en werkten, en wanneer zij op straat liepen. Dit kon allemaal van cruciaal belang blijken tijdens de operatie.

Vele uren waren ook nodig om de aankomst van de gevangene in 'Doron' voor te bereiden.[18] Het huis werd volgestouwd met nog meer bedden, een voorraad eten en met de hele uitrusting die zij uit Israël hadden meegenomen. Ze versterkten de veiligheidstralies voor de ramen en veranderden alle sloten in het huis. Tabor inspecteerde het huis en vond op zolder een plek om de gevangene in het geval van een huiszoeking te verbergen. Hij verlegde een paar draagbalken een stukje en was nu bezig een extra wand aan te brengen die scharnierend

opengging. Als die wand klaar was, zou hij eruitzien als een vast onderdeel van het huis. Het enige obstakel bij hun werk, dat hun steeds meer zorgen baarde, was de tuinman. Het was een eenvoudige, aardige man, maar hij vond al die activiteiten in het huis maar verdacht en ze konden niet aan de gang blijven om hem steeds opnieuw om een boodschap sturen.

Wanneer alle teamleden in ‘Doron’ bij elkaar waren, oefenden ze met Tabors mechanisme om de nummerborden te verwisselen.[19] Ze moesten in staat zijn dat in het donker te doen, en snel, aangezien ze verwachtten dat ze de nummerborden direct na de ontvoering en misschien ook een tweede keer moesten verwisselen voordat ze bij het *safe house* aankwamen. Die procedure oefenen was niets vergeleken met de herhaaldelijke, soms pijnlijke ‘repetities’ van de ontvoering zelf. Die vonden plaats in de garage van ‘Doron’. Terwijl de stopwatch liep, speelde een van de teamleden Eichmann die door de straat liep. Malkin of Tabor zou hem vastgrijpen en twee anderen zouden helpen om hem de auto in te krijgen. Eitan wilde net zo lang doorgaan tot de actie maar twaalf seconden duurde, zonder dat Eichmann de kans kreeg om ook maar één kreet te slaken. Het team oefende elke avond tien tot twintig keer, omdat ze wilden dat de bewegingen automatismen werden.

Ze vroegen zich de hele tijd af wat Eichmann zou doen als zij hem vastgrepen. Zou hij zich verzetten? Hoe goed zou hij daarin zijn? Hoewel hij lichamelijk niet zo sterk was als Malkin of Tabor, was hij wel ooit lid geweest van de SD van Reinhardt Heydrich. Die kerels stonden bekend om hun hardheid en meedogenloosheid – mannen die getraind waren om te doden en geen middel schuwden om hun wil door te drukken. De agenten namen verscheidene scenario’s door voor het geval hij zich flink verzette; bijna iedereen had aan het eind van een sessie wel een paar blauwe plekken.

Aan het eind van de avond ging een van de teamleden altijd bij Harel langs om hem op te hoogte te stellen van de laatste ontwikkelingen;[20] de anderen keerden terug naar de stad en gingen

soms samen iets eten, ook al was het al laat, voordat ze teruggingen naar hun respectieve hotels. Ze werkten hun maaltijden vlug weg in plaats van ervan te genieten, aangezien ontbijt en lunch meestal bestonden uit een snelle hap onderweg. Ze liepen samen een eindje door de stad of gingen even iets drinken ter ontspanning. Eichmann en de 'grote dag' die voor hen lag, waren zelden uit hun gedachten.

Op een kille zondag, 8 mei, nam 'dr. Maurice Kaplan', een anesthesist verbonden aan een gerenommeerd ziekenhuis in Tel Aviv, een taxi naar Buenos Aires.[21] Hij was begin veertig, van gemiddelde lengte, en in zijn vlot gesneden, dure pak zag hij eruit of hij bijzonder op zijn gemak was, hoewel hij met valse papieren reisde en op een missie was waardoor hij in een Argentijnse gevangenis kon belanden als het fout liep.[22] Dit was niet de eerste keer dat de Israëlische geheime dienst een beroep op Kaplan had gedaan, maar omdat hij een overlevende van de Holocaust was, had deze missie een speciale betekenis voor hem. De arts kende Rafi Eitan goed en had zelfs verschillende malen zijn verwondingen behandeld. Als voorwendsel had hij tegen zijn ziekenhuis gezegd dat het leger hem had opgeroepen voor zijn jaarlijkse herhalingsoefening als reservist.[23]

Nadat hij Eitan en Shalom had ontmoet op de afgesproken plek in de stad, werd hij ijlings naar San Fernando gebracht om de plaats van ontvoering in ogenschouw te nemen. Kaplan zou in een van de auto's wachten om, als het eventueel nodig was, Eichmann een kalmeringsmiddel toe te dienen. Daarna reden de mannen naar 'Doron', waar de dokter aan de rest van het team werd voorgesteld. Alleen Tabor en Malkin waren op dat moment aanwezig; ze waren bezig met de gevangeniscel. In de kamer was het ijskoud.

'Zijn wíj even blij dat u er bent,' zei Malkin rillend.[24] 'Ik hoop dat u ervaring heeft met de behandeling van een dubbele longontsteking.'

'O, ik ging ervan uit dat dit een vakantie was.' De dokter grijnsde. 'Ik dacht dat ik me maar om één patiënt hoefde te bekommeren.'

Ze vonden hem meteen aardig.

In de stad was Isser Harel daadwerkelijk ziek.[25] Door de stress van de operatie en zijn constante heen-en-weergeloop tussen acht tot twaalf cafés per dag had hij koorts gekregen en een flinke verkoudheid opgelopen. Niettemin was er geen tijd om het even kalmer aan te doen. Hij stak de straat over bij de Israëlische ambassade en ging een Chinees restaurant binnen, waar hij achter in de zaak plaatsnam. De Israëlische ambassadeur zou komen om met hem lunchen. De twee hadden elkaar niet meer gezien sinds de chef van de Mossad was aangekomen en de ambassadeur wist ook niet dat er een actie werd voorbereid. Het was hoog tijd dat hij ingelicht werd en Harel was bang dat de man zich ertegen zou kunnen verzetten, gezien het feit dat dit een ernstige inbreuk was op zijn territorium.

Arye Levavi kwam het restaurant alleen binnen en ging bij Harel zitten. Het was wel een van de laatste etablissementen waar je zou verwachten dat de ambassadeur er zou gaan eten: de kans was miniem dat hij er herkend zou worden.

Harel legde uit waarom hij in Buenos Aires was en zei vervolgens: ‘De regering heeft de operatie goedgekeurd, maar ik dacht dat u er misschien bezwaar tegen zou kunnen hebben.’[26]

‘Ik heb er helemaal geen bezwaar tegen,’ antwoordde Levavi, die heel positief reageerde op het nieuws. Hoewel hij eraan twijfelde of de Mossad erin zou slagen de ontvoering tot een goed einde te brengen zonder dat iemand besefte dat Israël erachter zat, bevond de operatie zich al in zo’n vergevorderd stadium dat het zinloos was voor te stellen een andere manier te vinden om Eichmann te arresteren. Hij zei tegen Harel dat, wanneer de Argentijnen het te weten zouden komen, er ‘ernstige diplomatieke problemen’ zouden ontstaan. Dit was een consequentie die Harel al geaccepteerd had.

Harel raadde de ambassadeur aan met ingang van 10 mei een paar vrijwilligers op de ambassade te posteren, voor het geval de operatie in een vroeg stadium ontdekt zou worden en burgerwachten aanslagen zouden plegen op de ambassade.[27] Hij legde uit dat Eichmanns zoons

connecties hadden met radicale, sterk antisemitische groeperingen. Levavi zei dat hij ervoor zou zorgen. Hij zou zijn staf meedelen dat dit een voorzorgsmaatregel was in verband met de komst van de Israëlische delegatie.

Die zondagavond riep Rafi Eitan het operatieteam samen in ‘Doron’. Het was tijd om definitief vast te stellen hoe de ontvoering precies in zijn werk zou gaan.

Een tekening van het gebied waar Eichmann woonde werd op de wand geprikt.[28] Een gebroken blauwe lijn markeerde de weg die Eichmann iedere dag nam vanaf de bushalte op rijksweg 202 naar zijn huis in de Garibaldistraat. De route van lijnbus 203 door het gebied was aangegeven met een doorlopende groene lijn en de straten in de omgeving met rood. De belangrijkste oriëntatiepunten, waaronder de spoordijk en de kiosk, waren ook gedetailleerd weergegeven. Eichmanns huis was aangeduid met een zwart kruis.

Aharoni, die alles met Harel had doorgesproken, schetste het plan. De twee auto’s zouden geparkeerd staan op rijksweg 202, tussen de Garibaldistraat en de spoordijk, met de neus in de richting van de bushalte waar Eichmann uitstapte. Malkin en Tabor zouden zich schuilhouden in de Garibaldistraat, dicht bij het huis, en hun doelwit bespringen. ‘Zodra we zien dat jullie hem hebben,’ legde Aharoni uit en hij tikte op de plek op de kaart, ‘rijden we meteen de hoek om, pikken jullie op en gaan ervandoor… Snel en eenvoudig.’[29]

‘Eens kijken of ik het goed begrijp,’ zei Malkin, die zijn frustratie nauwelijks de baas kon. Hij en Aharoni waren tegenovergestelde persoonlijkheden en door de operatie werd het toch al beperkte geduld met elkaar op de proef gesteld. ‘Tabor en ik moeten daar dus buiten, volkomen in het zicht, blijven wachten tot jullie besluiten met de auto langs te komen? Even een vraagje: wat als er toevallig een politieman voorbijkomt – of een gewone voetganger?’

Aharoni antwoordde kalm dat ze daar goed op zouden letten en met gepaste snelheid zouden reageren. Malkin ontplofte en riep uit dat

hij ervoor paste betrokken te zijn bij zo’n amateuristisch gedoe. Eitan onderbrak hem voordat de gemoederen nog verhitter zouden worden.

Volgens Malkin was een plan slechts een voorstelling van hoe de dingen zich zouden kunnen ontwikkelen;[30] uiteindelijk was het toch altijd het doelwit dat hun acties bepaalde. Aangezien zij Eichmanns acties niet in de hand hadden, kon er van alles en nog wat gebeuren. Het team kon alles perfect voorbereiden op basis van wat ze wisten over Eichmanns dagelijkse routine, maar als hij op een later tijdstip naar huis kwam of samen met iemand anders, zou de operatie flexibel genoeg moeten zijn om zich daaraan aan te passen. Als Malkin en Tabor zich in hun eentje schuilhielden aan de kant van de weg, zouden hun opties te beperkt en zijzelf te kwetsbaar zijn. Malkins angst dat het fout zou lopen met de operatie, zat heel diep. Hij dacht iedere nacht na over alle eventualiteiten en gezien Aharoni’s beperkte operationele ervaring was Malkin niet bereid het plan van de ondervrager van Sjin Bet te accepteren, alleen omdat hij het had doorgesproken met Harel.

Malkin stond op en liep naar de kaart. Hij had een alternatief plan, dat hij had uitgedacht met Eitan en Shalom. Eén auto zou geparkeerd staan op rijksweg 202, exact zó als Aharoni had voorgesteld.[31] Deze auto zou zijn koplampen aanzetten om Eichmann te verblinden wanneer hij hun kant uit kwam. De tweede auto stond geparkeerd in de Garibaldistraat, met de achterkant naar rijksweg 202 en met de motorkap omhoog – alsof hij panne had. Wanneer Eichmann dan naderbij kwam, zou Malkin iets in het Spaans tegen hem zeggen om hem af te leiden voordat hij hem vastgreep. Daarna zouden Tabor en Eitan helpen en hem op de achterbank van de auto trekken. Daardoor zouden ze minder in het oog lopen zolang Eichmann nog niet in het voertuig was geduwd; en mocht hun doelwit om wat voor reden dan ook achterdochtig worden, dan konden ze gewoon weggaan.

Iedereen, inclusief Aharoni, zag de voordelen van dit plan, maar ze konden ook vaststellen dat er een groot risico aan kleefde. Wat als Eichmann in paniek raakte als hij een auto opmerkte die hij niet kende

en die op een paar meter afstand van zijn huis geparkeerd stond, ’s avonds laat? Hij zou misschien over het veldje naar zijn huis rennen of terugspurten richting bushalte en kiosk. Het was aan Harel om een definitieve beslissing te nemen.

Het team discussieerde daarna over een ander punt en deze keer waren ze het allemaal met elkaar eens, zonder dat iemand daar zijn twijfels over had: ze moesten een ander onderduikadres nemen. De tuinman was te vaak op het terrein en ze konden hem er niet toe brengen uit de buurt te blijven. Hij hoefde maar één keer iets tegen de verkeerde persoon te zeggen over de activiteiten die in het huis gaande waren en de hele operatie was in gevaar.

Omdat de dag van de ontvoering snel naderbij kwam, werd ieder detail van het plan keer op keer onder de loep genomen. Een fout kon de agenten hun vrijheid kosten, maar wat naar hun mening veel erger was: daardoor kon Eichmann misschien zíjn vrijheid behouden.

19

OP 9 MEI REED RAFI EITAN naar San Fernando om de situatie te verkennen.[1] Hij draaide rijksweg 202 op, in de buurt van de Garibaldistraat, en bevond zich plotseling op de plek van een verkeersongeval. Een auto was op een motor gebotst en de politie was al ter plekke. Voordat Eitan kon omkeren, verscheen een politieman, die een bebloede motorrijder ondersteunde, aan het raampje waar Eitan zat.

'Ziekenhuis,' zei de politieman.

Eitan keek verbijsterd toe hoe zijn achterportier werd geopend en de motorrijder in zijn auto werd gedeponeerd.

'Ziekenhuis,' herhaalde de politieman.

Er zat niets anders op voor Eitan dan enthousiast te knikken en weg te rijden met de man om te zorgen dat deze medische behandeling kreeg. Eitan had al zijn twijfels gehad of het team wel klaar zou zijn voor de ontvoering de volgende dag, vooral omdat ze naar het andere onderduikadres aan het verhuizen waren, maar nu had hij nog een reden voor zijn bedenkingen: hij wilde niet het risico lopen dat hij twee dagen achter elkaar door de politie in het gebied gesignaleerd werd.

Later die ochtend had hij een gesprek met Harel in Café Molino, een van de deftigste koffiehuizen van de stad.[2] Aharoni en Malkin waren ook aanwezig. Terwijl zijn stem verloren ging in het constante geroezemoes van de gesprekken, legde hij uit waarom ze de ontvoering een dag moesten uitstellen. Harel was daar tegen. Wanneer een plan eenmaal in de operationele fase verkeerde, wilde hij er liever geen veranderingen in aanbrengen. In dit geval maakte hij zich met name zorgen dat Eichmann ervandoor zou gaan. Maar Eitan was er absoluut van overtuigd dat het team meer tijd nodig had – Harel ging akkoord. Hij moest toegeven dat zijn mannen er afgepeigerd en uitgeput uitzagen. Zij konden hetzelfde zeggen over hun baas, die donkere kringen onder zijn bloeddoorlopen ogen had. Daarna spraken ze over het ontvoeringsplan. Eitan vertelde over de impasse waarin ze de avond daarvoor waren geraakt en wees erop dat Malkin erop stond dat er een auto moest komen te staan in de Garibaldistraat, met de motorkap omhoog, voor de overval op Eichmann.

Malkin voelde hoe Harels ogen zich in hem boorden terwijl Eitan zijn verhaal deed, maar de chef erkende dat het belangrijk was dat Malkin zich kon vinden in het plan, aangezien hij degene was die belast was met het overmeesteren van Eichmann. Hij vroeg meteen wat er zou gebeuren als Eichmann in paniek raakte door de auto: ‘Wat als hij van de straat af het veld over rent om bij zijn huis te komen?’[3]

‘Hij gaat gewoon rechtdoor,’ verklaarde Malkin resoluut. De enige reden, legde hij uit, om voor het eerste plan te kiezen – met twee auto’s op rijksweg 202 – was om te voorkomen dat Eichmann argwaan kreeg, maar dat woog niet op tegen het risico dat een van de auto’s niet vlug genoeg bij Tabor en hemzelf zou kunnen komen zodra ze Eichmann hadden gepakt.

Harel en Aharoni leken niet erg onder de indruk van dit argument.

‘Kijk, stel je voor dat jij Eichmann bent… Je ziet een auto staan met de motorkap omhoog. Misschien dertig meter van je huis. Wat doe je dan?’ Malkin zweeg even vanwege het dramatische effect. ‘Je bent een trotse man, een voormalig SS-officier, iemand die vasthoudt aan

gewoonte en routine. Er vindt een korte dialoog in je hoofd plaats. Je schaamt je een beetje voor de angst die je voelt. Tenslotte is het al vijftien jaar geleden. Je kunt niet de hele tijd terugschrikken voor alles wat ook maar enigszins onbekend is… Je loopt gewoon door.'

Harel zei weer dat hij gewoon over het veld kon lopen om naar zijn huis te gaan.

'Ik heb een heleboel nazi's met glimmend gepoetste laarzen gezien,' zei Malkin, 'Die lopen niet door de modder als het niet absoluut noodzakelijk is.'

De chef van de Mossad dacht na over Malkins uitleg. Toen stond hij op van tafel en keek Malkin doordringend aan met zijn blauw-grijze ogen. 'Oké, prima. Ik ga ermee akkoord. Maar, Peter, op jóúw verantwoordelijkheid.'

De drie agenten verlieten het koffiehuis. Ook nu ze één dag uitstel hadden, hadden ze nauwelijks tijd om de voorbereidingen af te ronden.[4] Dat hield in: alles verhuizen van 'Doron' naar 'Tira', een ruimte in gereedheid brengen waarin ze Eichmann konden verbergen, een van de ontvoeringsauto's nog eens grondig nakijken, de wegen inspecteren, verifiëren of Eichmann zich aan zijn dagelijkse routine hield en het overmeesteren van Eichmann oefenen. Ze moesten ook uitchecken uit hun hotels, verhuizen naar de hun toegewezen onderduikadressen en een compleet andere identiteit aannemen. Er mocht geen enkele connectie meer zijn met wie ze waren geweest toen ze in Argentinië waren aangekomen. Als ze snel de benen moesten nemen, zouden de autoriteiten geen sporen meer aantreffen die ze konden volgen.

Maar ze waren het tenminste eens over het ontvoeringsplan. Nu moesten ze het alleen nog uitvoeren.

In West-Duitsland had Bauer er geen idee van dat de Israëli's al op het punt stonden Eichmann te grijpen. Voor zover hij wist, kon het onderzoek opnieuw doodgebloed zijn; hij werd steeds ongeduldiger vanwege het feit dat hij al zo lang niets gehoord had. Hij had zijn nek

uitgestoken met het doorgeven van zijn informatie over Eichmann en hij zou het niet kunnen verdragen als het weer op niets zou uitdraaien. Nog geen week daarvoor had hij een briefje aan Haim Cohen geschreven waarin stond dat hij wilde weten wat er aan de hand was en dat hij dreigde andere wegen te bewandelen, zoals hij al eerder had uiteengezet.

Op 10 mei ontving Bauer antwoord van Cohen: ‘Ik verzeker u dat er intensief aan de zaak wordt gewerkt,’ schreef Cohen.[5] ‘We verwachten binnenkort exacte details te kunnen rapporteren. Tot het zover is, moeten wij, uzelf inbegrepen, geduld oefenen, en in het belang van de zaak verzoek ik u om kalm te wachten op nadere informatie.’ De boodschap was duidelijk: Bauer moest zich inhouden.

Tuviah Friedman verkeerde ook in staat van gespannen afwachting. Hij had geen verdere verklaringen meer afgelegd over Eichmann nadat hij brieven van Schüle had gekregen met de mededeling dat iedere actie het lopende onderzoek in gevaar kon brengen. Van wat Friedman ervan begreep, maakten de nadere onderzoeken die het World Jewish Congress had ingesteld, duidelijk dat de informatie die Lothar Hermann had verschaft de zoveelste foute aanwijzing was in de jacht op Adolf Eichmann.

Wat Simon Wiesenthal betreft: zijn kortstondige, koortsachtige activiteiten met de Mossad hadden tot niets geleid, behalve dat er nog een aantal bladzijden waren toegevoegd aan zijn Eichmann-dossier. Het contact was abrupt verbroken en men had Wiesenthal daar geen verklaring voor gegeven. Ondanks zijn obsessieve pogingen om Eichmann te vinden, vijftien jaar lang na diens verdwijning in de naoorlogse chaos, had Wiesenthal zich erbij neergelegd dat de voortvluchtige nazi nog vele jaren uit handen van justitie zou blijven.

Toen Eichmann op 10 mei naar zijn huis in de Garibaldistraat terugkeerde van zijn werk, stopte er een zwarte sedan naast hem.[6] De chauffeur draaide het raampje naar beneden en vroeg in het Spaans hoe ze terug moesten rijden naar Buenos Aires. Eichmann beschreef

de route en voelde zich bijzonder ongemakkelijk onder de, voor zijn gevoel, indringende blikken waarmee de vier mannen in de auto hem opnamen. Voordat de sedan in de duisternis verdween, zag Eichmann dat deze een nummerbord uit de stad had. Waarom wilden ze dan de weg weten? Had dit misschien iets te maken met de twee mannen die zes weken daarvoor zijn schoondochter Margarita hadden benaderd?

Zodra hij thuiskwam vertelde hij zijn vrouw het verhaal van de zwarte sedan.[7] Hij deed het af als iets wat van geen enkel belang was – op zijn hoogst een routinecontrole in het gebied van de geheime politie – maar Vera maakte zich zorgen. Eichmann at zijn avondeten en rookte de ene sigaret na de andere, maar hij speelde niet op zijn viool, zoals hij gewoonlijk deed. De laatste tijd had hij een stuk geoefend van Andreas Hofer, 'Mijn liefste, vergeet me niet', iets heel anders dan zijn favoriete componisten Mozart en Haydn. Die avond was hij te moe. Die nacht, in bed, sliep zijn vrouw onrustig naast hem en droomde over haar man in een wit overhemd dat plotseling donkerrood kleurde.

Ze hadden allebei niets te vrezen van die zwarte sedan – de Mossad zou hem nooit zo openlijk benaderen. Maar nu was Eichmann op zijn hoede.

'We zijn van plan de operatie morgen uit te voeren,' zei Harel eerder die avond tegen Yosef Klein.[8] 'Dan weet je ervan. Voor het geval we ontdekt worden – de politie zou op een of andere manier lucht van het verhaal kunnen krijgen. Ik wil alleen dat je het weet.'

Klein begreep de hint. Als hij het gevoel had dat hij in gevaar verkeerde of hoorde dat de operatie in de problemen was geraakt, moest hij direct naar de ambassade gaan om daar bescherming te zoeken. Harel raadde hem ook aan ervoor te zorgen dat zo veel mogelijk mensen hem morgen de hele dag op het vliegveld zouden zien. Op die manier kon hij niet met de ontvoering in verband worden gebracht.

Toen ze de voorzorgsmaatregelen hadden doorgesproken, verliep hun gesprek zoals te doen gebruikelijk.[9] Klein had een tekening gemaakt van het vliegveld – met alle ingangen, het gebouw, de start- en landingsbaan, waar de bewaking en sommige ramen en deuren zich bevonden. Ook had hij de normale verkeersbewegingen van en naar het vliegveld geschetst en de wisseling van de ploegendienst van het personeel. Hij had begrepen hoe Harel het liefst te werk ging. Voor elk afzonderlijk aspect van de vlucht – wanneer de onderhoudsbeurt van het toestel plaatsvond en waar het dan stond, het instappen van de bemanning in het vliegtuig, het aan boord gaan van de passagiers en tal van andere details – had Harel alle alternatieven en mogelijkheden willen weten. Vervolgens had hij de ene tegen de andere afgewogen, sommige afgewezen en andere aanbevolen. Na dit overzicht had hij de scenario's achter elkaar gezet in volgorde van voorkeur, en de mogelijkheid aangegeven om een ander scenario te kiezen ingeval er iets onverwachts mocht gebeuren.

Klein zei tegen Harel dat er zich al een dergelijke onverwachte situatie had voorgedaan.[10] Eerder die dag, toen hij naar het onderhoudsterrein van TransAer was gegaan, had hij overal militairen en politie aangetroffen. De reden daarvoor was hem nog steeds niet duidelijk, maar hij had gehoord dat de Amerikanen een van de hangars in gebruik hadden voor militaire vliegtuigen. Wat de reden ook mocht zijn, El Al kon die plek niet meer gebruiken. Ze moesten een nieuwe locatie zoeken. Hun alternatief was al bepaald: de faciliteiten van Aerolineas Argentinas. Hoewel deze voorzieningen dichter bij de hoofdterminal lagen dan die van TransAer, was het gebied 's avonds spaarzaam verlicht en werd het slechts door een paar soldaten bewaakt. Bovendien kon je er komen zonder dat je via de ingang van de hoofdterminal hoefde te gaan.

Met zijn gebruikelijke spervuur van vragen probeerde Harel de vinger te leggen op de belangrijkste nadelen van het gebruik van de faciliteiten van de nationale luchtvaartmaatschappij. Volgens de standaardprocedures zouden zij het toestel een uur voor vertrek naar

de terminal slepen, wat betekende dat er te veel activiteiten rond het toestel zouden zijn wanneer ze Eichmann aan boord wilden smokkelen. Klein stelde voor Aerolineas Argentinas in te lichten dat ze gebruik wilden maken van al hun faciliteiten, behalve van hun sleepuitrusting, omdat ze die normaliter niet gebruikten voor hun Britannia's en ze daarmee wellicht het toestel zouden kunnen beschadigen. Nadat hij vragen van Harel gepareerd had of de luchtvaartmaatschappij het verzoek van El Al om zelf naar de terminal en daarna naar de startbaan te taxiën, verdacht zou vinden, kreeg Klein het groene licht om het nieuwe plan op poten te zetten. Omdat Shimoni de volgende dag, volgens schema, zou vertrekken om het vertrek van het toestel vanuit Israël te coördineren, zou Klein er alleen voor staan om al deze zaken af te handelen.

Ze moesten nog steeds bepalen wat de beste manier was om Eichmann door de beveiliging en in het vliegtuig te krijgen, maar Harel moest weg.

In 'Tira' trof Moshe Tabor ijlings voorbereidingen om het onderduikadres klaar te maken voor de komst van de gevangene.[11] Hij had een kamer van drie bij drieëneenhalve meter uitgekozen op de eerste verdieping van het huis die als cel dienst kon doen. Eerst zette hij een bed in de kamer, met een gietijzeren frame. Daarna hing hij met behulp van één-duimsspijkers zware wollen dekens voor de twee ramen en ook tegen de muren om elk geluid dat Eichmann maakte te dempen. Hij installeerde een bel in de kamer die vanuit het ingangshek naar het huis of de woonkamer bediend kon worden als er een huiszoeking dreigde. Hij was nu druk bezig met de constructie van twee afzonderlijke ruimtes die als schuilplaatsen moesten fungeren, beide dik geïsoleerd met dekens. De ene bevond zich onder de veranda, waar een kruipruimte was van ongeveer 45 centimeter tussen de houten vloer en de betonnen fundering. De andere was in een kleine opslagruimte boven de kamer.

In een ander deel van het huis probeerde Aharoni Malkin een paar zinnen Spaans te leren die hij tegen Eichmann moest zeggen voordat hij hem zou overmeesteren – bedoeld om hun doelwit tijdelijk op zijn gemak te stellen. Eerst probeerde Aharoni het met ‘Weet u misschien hoe laat het is?’ en daarna ‘Pardon, kunt u me alstublieft vertellen…?’[12] Malkin die buitengewoon veel moeite had met Spaans, koos voor een simpel ‘*Un momentito, señor*’. Ondertussen waren andere teamleden, onder wie Shalom en Gat, de twee ontvoeringsauto’s aan het schoonmaken en poetsen om ze eruit te laten zien als voertuigen die hun diplomatieke status eer aandeden.[13] Ze bleven ook oefenen met het verwisselen van de nummerborden en met het verbergen van hun gevangene in de holte achter de achterbank, met behulp van Tabors scharnierende achterbankconstructie.

Ze onderbraken al deze koortsachtige activiteiten voor één laatste bespreking met Isser Harel om het plan door te nemen. In verscheidene auto’s reden ze naar het centrum van Buenos Aires, naar het onderduikadres ‘Ramim’ (hoogten), een serie naast elkaar gelegen appartementen in een nieuw, hoog flatgebouw. De teamleden die niet in ‘Tira’ zaten, kwamen daar ook naartoe, onder wie Shalom Dani en Ephraim Ilani. ‘Ramim’ was uitgekozen om het aantal mensen te beperken dat ‘Tira’ in en uit zou lopen op de avond voor de ontvoering.

Harel stond op en zijn mannen werden onmiddellijk stil. ‘Het lot heeft jullie uitgekozen om ervoor te zorgen dat een van de grootste misdadigers uit de geschiedenis, die er al jaren in geslaagd is zijn straf te ontlopen, terecht zal staan in Jeruzalem,’ begon hij,[14] ieder woord met nadruk en met vaste stem uitsprekend, ongeveer zoals hij dat gedaan had in de speech die hij had gehouden vóór ze Israël verlieten. ‘Voor de eerste keer in de geschiedenis zullen de Joden hun moordenaars berechten en voor de eerste keer zal de wereld het hele verhaal te horen krijgen van de verordening tot de uitroeiing van een heel volk. Alles hangt af van de actie die we op het punt staan uit te voeren.’

Het was een inspirerend begin. Daarna kwam het hoofd van de Mossad ter zake. Hij nam het ontvoeringsplan door en noemde de afzonderlijke taken van elk lid van het team. Vanuit de eerste auto, die in de Garibaldistraat stond, zou Malkin als eerste Eichmann grijpen, gevolgd door Tabor. Aharoni moest rijden en Eitan moest uit het zicht blijven, klaar om het team te leiden en zonodig te helpen. In de tweede auto, geparkeerd op rijksweg 202, zou Shalom aan het stuur zitten; Gat zou de boel in de gaten houden en dokter Kaplan zou beschikbaar zijn om medische hulp te bieden, mocht dat nodig zijn.

Daarna spraken ze over de eventualiteiten.

Wat moesten ze doen als ze merkten dat Ricardo Klement en Eichmann toch niet een en dezelfde persoon waren?[15] Dat behoorde nog steeds tot de mogelijkheden, al was het bijzonder onaannemelijk, dankzij het speurwerk van Aharoni. Niettemin was zijn identiteit het eerste wat ze moesten verifiëren. Als ze ontdekten dat ze een vergissing hadden begaan, moesten Malkin en Tabor, zo luidde Harels instructie, Klement een paar honderd kilometer naar het noorden rijden en hem ergens afzetten met wat geld. Daarna moesten ze de grens met Brazilië oversteken terwijl de rest van het team uit Argentinië zou vertrekken.

Wat moest er gebeuren als Eichmann erin zou slagen te ontsnappen en zijn huis bereikte?[16] Harel gaf hun bevel het huis binnen te dringen, met alle mogelijke middelen die de situatie vereiste, en hem daar te overmeesteren. Als de politie hen achtervolgde voordat ze het onderduikadres bereikten, moesten ze alle verdwijntrucs uit hun repertoire toepassen, alle verkeersregels overtreden en zelfs de tweede auto, met Aharoni aan het stuur, inzetten om eventuele achtervolgers te rammen.

Wat als ze gepakt werden terwijl ze Eichmann bij zich hadden?[17] ‘Onder geen enkele voorwaarde moeten we hem loslaten of de kans geven te ontsnappen,’ zei Harel met nadruk. Zo veel mogelijk teamleden moesten zien te ontkomen, maar als ze inderdaad ingesloten werden, wilde Harel dat Eitan zichzelf met handboeien aan Eichmann

vastklonk en zou eisen dat er een hoge functionaris kwam.[18] Dan moest Eitan verklaren dat ze Joodse vrijwilligers waren die zonder toestemming van de regering opereerden. Ze hadden gehoord dat deze beruchte nazi-oorlogsmisdadiger in Buenos Aires woonde en ze wilden dat hij terecht zou staan. Zolang zij niet de belofte kregen dat hun gevangene, hangende het onderzoek, vastgehouden zou worden, moest Eitan alles doen wat in zijn macht lag om niet van Eichmann gescheiden te worden.

Hoewel het team altijd wel geweten had wat er bij deze operatie op het spel stond, werden de risico's, toen ze hoorden wat hun te doen stond als ze gepakt werden, veel concreter.

'Zijn er nog vragen?' vroeg Harel.[19]

Denkend aan zijn vrouw en twee kinderen (zijn dochter was nauwelijks zes maanden oud) vroeg Yaakov Gat: 'Als er problemen komen met de autoriteiten en ze arresteren ons samen met Eichmann, hoeveel gevangenisstraf staat ons dan in Argentinië te wachten?'

'Dat ben ik nagegaan,' antwoordde Harel, zoals te verwachten viel. 'Maximaal tien jaar. Maar met wat diplomatieke druk, misschien één of twee.'

'Wie zorgt er dan voor onze gezinnen?' vroeg Gat meteen, wel wetend dat dit een vraag was die hen allen bezighield.

'Ik ben verantwoordelijk,' zei Harel ferm. 'Ik heb de leiding.'

Niemand van het team twijfelde er ook maar een moment aan dat hun baas zijn belofte zou houden. Hij was een lastige opdrachtgever, maar zijn loyaliteit tegenover zijn mensen stond buiten kijf.

Harel zei vervolgens tegen de mannen dat, als Eichmann inderdaad tijdens de ontvoering ontsnapte en de politie hen op het spoor was, ze snel uit Argentinië weg moesten.[20] Hij stelde voor dat ze in dat geval een trein namen uit Buenos Aires; de vliegvelden en hotels zouden zeker het eerst doorzocht worden. Afgezien van de dokter hadden ze allemaal genoeg ervaring om dit soort problemen zelf op te lossen.

Als tegenwicht tegen al deze sombere vooruitzichten zei Harel ter geruststelling tegen zijn mannen dat hij volledig vertrouwen had in

hun kundigheid en vindingrijkheid. Naar zijn mening was succes gegarandeerd. Daarmee beëindigde hij de bijeenkomst, nadat hij hun nog een voor een succes gewenst had. Nu stonden ze er alleen voor.

Sommigen overnachtten in ‘Ramim’. Anderen keerden terug naar ‘Tira’ of gingen naar een ander onderduikadres dat ze in dezelfde buurt hadden gehuurd. Elk van de mannen lag nog een tijd te piekeren over de actie van de volgende dag.

Toen hij in zijn bed in ‘Ramim’ lag, wist Shalom dat er, ondanks hun voorbereidingen, grote kans was dat de operatie totaal zou mislukken.[21] Het verkeer in het gebied was onvoorspelbaar. Een van de buren zou op straat kunnen lopen en zien dat ze Eichmann meenamen. De nazi zag misschien kans te gaan schreeuwen en iemand zou hem kunnen horen – misschien een van zijn zoons. Ze zouden op hun route kunnen stuiten op een politieblokkade, of een roekeloze rijder kon op hun auto botsen. Of hun auto kon pech krijgen. Misschien konden ze ‘Tira’ niet bereiken door een steekproefcontrole van een politiepatrouille. Ondanks al deze mogelijkheden wist Shalom dat het moment was aangebroken om hun kans te grijpen.

In zijn kamer in ‘Tira’ paste Malkin een nieuw paar bontgevoerde leren handschoenen.[22] Hij had ze deels gekocht ter voorkoming van verkleumde vingers, maar ook omdat hij zijn man, deze moordenaar, niet fysiek wilde aanraken. Herinneringen aan zijn familie beheersten zijn gedachten, gevolgd door een golf van angst dat hij tegenover zijn team zou tekortschieten en, op de een of andere manier, ook tegenover al die mensen die door toedoen van Adolf Eichmann omgekomen waren. Om die angst te verdringen zei hij steeds weer tegen zichzelf: ‘Ik ga hem pakken.’[23]

20

TOEN HET MOSSAD-TEAM OP 11 MEI wakker werd, had het nog een lange dag vol nerveuze afwachting voor de boeg.[1] Tabor en Malkin controleerden voor de tweede keer of het onderduikadres klaar was en legden de laatste hand aan de schuilplaats. Shalom, Gat en Eitan reden naar San Fernando en terug om te zien of er in de tussentijd geen verkeersbelemmeringen waren gekomen op de terugrijdroutes die zij hadden gekozen. Aharoni reed snel naar een garage om een nieuwe accu te kopen voor de Buick-limousine. Maar aan het begin van de middag konden ze niets meer verzinnen om de tijd te doden.

Iedereen die betrokken was bij de ontvoering, wachtte in ‘Tira’. Ze speelden spelletjes schaak en *gin rummy*, en probeerden over alles en nog wat te praten behalve over de operatie, maar het hielp niet. Sommigen gingen naar hun kamer om te ontspannen – misschien zelfs even te slapen – maar na een tijdje kwamen ze allemaal weer terug naar de woonkamer, meer gespannen dan ooit.

Malkin was een van de mensen die probeerde even te gaan liggen. Hij ging langzamer ademhalen om wat kalmer te worden, maar hij bleef constant denken aan het moment dat Eichmann in het donker naar hem toe zou komen en dan werd hij weer zenuwachtig.

Een uur voor ze volgens plan zouden vertrekken, gooide Malkin wat water over zijn gezicht en kleedde zich aan voor de operatie. Hij zette een pruik op, trok een blauwe wollen trui aan en een zwarte broek; een tijdje staarde hij naar zichzelf in de spiegel en laadde zich mentaal op. Toen hij naar beneden ging, zag hij dat bijna iedereen al klaar zat. Tabor had ook een pruik op zijn kale hoofd gezet en droeg een dikke overjas, waardoor hij er nog gigantischer en imposanter uitzag dan gewoonlijk. De andere teamleden waren gekleed in colbert en broek. Een paar droegen een stropdas om er meer als diplomaten uit te zien, maar ze waren niet vermomd. Alleen Malkin en Tabor zouden de auto uitgaan.

Dokter Kaplan zat op een van de banken, zijn dokterstas stijf tegen zich aan. Hij was duidelijk niet op zijn gemak en schoof met een uitdrukkingsloos gezicht wat schaakstukken heen en weer.

Voor ze vertrokken nam Eitan het plan nog één keer door. Hij sprak geen mooie, inspirerende woorden. Elk teamlid wist wat hem te doen stond. Het was half zeven, tijd om te vertrekken.

Adolf Eichmann begon ’s ochtends zoals altijd en stond op bij het aanbreken van de dag.[2] Hij schoor zich, waste zich met een emmer water en ontbeet. Voor hij wegging vertelde zijn vrouw hem over haar nachtmerrie. Ze drukte hem op het hart voorzichtig te zijn, maar hij zei tegen haar dat er niets aan de hand was en dat ze zich geen zorgen moest maken. Hij ging zijn huis uit, stapte bij de kiosk op bus 203 en begon zijn twee uur durende reis naar zijn werk. Hij stapte twee keer over en nam de bus voor het laatste stuk op de Saavedrabrug, die het stadscentrum scheidde van de buitenwijken van Buenos Aires. Die bus zat elke dag vol met dezelfde mensen, voor het merendeel ook arbeiders van de Mercedes-fabriek.[3] Hij zei, typerend genoeg, nooit veel tegen de andere passagiers tijdens de rit van dertig kilometer naar het zuidwesten van de stad. Sommigen kenden hem wel bij naam, Ricardo Klement, maar dat was ook alles.

Toen hij eenmaal in de fabriek was, klokte hij in, zoals iedereen, en trok een blauwe Mercedes-overall aan om zijn broek en overhemd niet vuil te maken.[4] Als voorman bracht hij de ochtend door met de lopende band af te gaan en toezicht te houden op het werk. Om 12.30 uur ging de sirene en begon Eichmann aan zijn lunchpauze, alleen, in hetzelfde restaurant, één straat van de fabriek vandaan, waar hij iedere werkdag lunchte. Een uur later ging hij precies op tijd terug naar zijn werk, tot 18.00 uur, dan zat zijn dienst erop. Normaal gesproken verliet hij de fabriek op tijd, om de bus van 18.15 uur te halen, terug naar de Saaveda-brug, maar die avond moest hij naar een korte vergadering van de vakbond. In andere opzichten was het een werkdag als altijd. Dit was niet het soort bestaan dat hij zich voorgesteld had toen hij opklom in de gelederen van de nazipartij en steeds meer genoot van de macht en het grote geld van zijn positie. Eichmann bleef verbitterd over het verleden, maar hoe doelloos zijn leven nu ook was, hij was in ieder geval vrij man.

Aharoni draaide de Buick van de snelweg af en reed in het donker in de richting van rijksweg 202.[5] Eitan zat naast Aharoni, en Tabor en Malkin zaten achterin. Alleen een stormachtige wind en het gerommel van de donder in de verte verbraken de stilte. Ze hadden hun ogen allemaal strak op de weg gericht, maar af en toe keken ze elkaar even aan, in het besef dat voor het slagen van de operatie – en, mogelijk, voor hun eigen vrijheid of zelfs hun leven – ieder van hen afhankelijk was van de anderen. Dat besef schiep een unieke band. Er hing ook iets van angst in de lucht, maar ze waren er al lang geleden aan gewend geraakt om dat gevoel te verdringen, zodat ze de angst nauwelijks opmerkten.

Om 19.35 uur bereikten ze de Garibaldistraat. Shalom, die de Chevrolet reed, had een andere route naar de ontvoeringsplek genomen, maar ze kwamen tegelijkertijd aan. Gat zat voorin naast hem, betrekkelijk op zijn gemak omdat hij wist dat het plan goed in elkaar zat.[6] Sterker nog, hij had het grootste vertrouwen in het team.

De dokter zat zwijgend op de achterbank; hij keek nu met andere ogen naar de teamleden. Ze waren bijna een ander slag mensen, zo kalm waren ze in de ogenblikken vóór de operatie begon.

Over vijf minuten zou de bus komen.[7] Ze hadden ervoor gekozen niet te lang voor het tijdstip van de ontvoering in het gebied te zijn om te vermijden dat ze zouden opvallen, maar nu moesten ze hun plaatsen innemen. Op rijksweg 202 parkeerde Shalom de Chevrolet met de neus richting Garibaldistraat en deed zijn koplampen uit. Achter hen, tussen hun auto en de spoordijk, stond een vrachtwagen geparkeerd. De chauffeur was zijn avondmaaltijd aan het verorberen en lette nergens anders op, en Shalom kon alleen maar hopen dat dat zo bleef. Ze konden er nu niets meer aan doen.

Aharoni stopte zijn limousine tien meter van de rijksweg, met de neus naar Eichmanns huis.[8] Tabor en Malkin stapten uit en deden de motorkap omhoog. Tabor boog zich over de motor; Eichmann zou hem niet kunnen zien wanneer hij de straat inliep. Aan de linkervoorkant van de limousine leunde Malkin ook een beetje naar voren, alsof hij toekeek. Eitan schoof naar de achterbank en drukte zijn voorhoofd tegen het koude glas terwijl hij zijn ogen strak gericht hield op de bushalte. Aharoni, die op de bestuurdersplaats bleef zitten, tuurde in dezelfde richting door een nachtkijker. Hun reserveauto stond op de juiste plaats, ruwweg dertig meter verderop. Nog steeds was er geen enkele reden om iets te zeggen, ze konden alleen maar wachten en opletten.

Eén minuut voordat bus 203 volgens de dienstregeling zou moeten arriveren, kwam er een jongen van zo'n vijftien jaar aangefietst in de Garibaldistraat, gekleed in een vuurrode jekker. Hij stopte naast de limousine. Aharoni stapte half de auto uit; hij was de enige die een beetje Spaans sprak. Ze moesten de jongen daar zo gauw mogelijk weg zien te krijgen. Hij vroeg wat er mis was en of hij kon helpen. Tabor deed de motorkap dicht en Aharoni glimlachte naar de jongen en zei: 'Dank je! Niet nodig! Je kunt wel doorrijden, hoor!'[9] Malkin maakte ook een gebaar dat de jongen weg moest gaan. De jongen reed

weer verder; zijn jekker, met open rits, fladderde om hem heen in de wind toen hij in de duisternis verdween. Er was absoluut onweer op komst.

Het was al 19.40 uur geweest en de bus was nog steeds niet gekomen. Drie minuten later zagen ze de koplampen van een voertuig uit de richting van San Fernando komen. Ze hadden genoeg avonden op de spoordijk doorgebracht om te weten dat dit de lichten van de bus waren.

Malkin bereidde zich voor en herhaalde de hele tijd de woorden '*Un momentito, señor'* in zijn hoofd en berekende waar hij, tussen de weg en de auto, moest toeslaan.[10] Tabor stond op het punt de motorkap dicht te doen om Malkin te helpen. Ze bedachten allebei dat ze Eichmann geen letsel mochten toebrengen. Ze moesten er in ieder geval voor zorgen dat hij niet gewond raakte. Ze moesten hem ook beletten te gaan schreeuwen, wat hun taak bemoeilijkte, maar ze hadden vaak genoeg geoefend. Malkin moest hem bij zijn keel grijpen, dan om hem heen draaien en hem naar de open autoportier slepen. Tabor zou zijn benen grijpen en meehelpen hem samen met Eitan op de achterbank te gooien. Ze droegen geen wapens en hadden die ook niet nodig.[11] Wapens zouden alleen maar de risico's vergroten als de politie hen op de weg aanhield.

De lichten van de bus boorden zich in de nacht, maar in plaats van te stoppen tegenover de kiosk, reed de bus door, langs de tweede ontvoeringsauto, onder het viaduct van de spoordijk door en verdween toen uit het zicht;[12] hij was niet eens langzamer gaan rijden bij de bushalte waar hij normaal stopte. Ogenblikkelijk werd het team door twijfel overmand. Had Eichmann zijn dagelijkse routine veranderd of was hij op vakantie gegaan? Was hij gewoon eerder thuis gekomen van zijn werk? Of, in het ergste geval, had hij hun aanwezigheid opgemerkt en was hij Buenos Aires uit gevlucht?

Malkin keek naar het huis en zag dat er maar één lamp brandde.[13] Gewoonlijk was er, wanneer Eichmann aan het eind van de dag was

thuisgekomen, veel meer licht en activiteit. Hij was in ieder geval niet thuis. Maar dit sloot de mogelijkheid niet uit dat hij op de vlucht was geslagen of een weekje vrij had genomen. Per slot van rekening waren ze, vanwege de haast om naar het andere onderduikadres te gaan en hun plannen definitief af te ronden, de vorige twee avonden hier niet geweest om te controleren of Eichmann op de gebruikelijke tijd thuiskwam.

Elk teamlid bleef waar hij was, terwijl de golf van verwachting over de ophanden zijnde ontvoering langzaam wegebde. Niemand wilde uiting geven aan het bezorgde gevoel dat ze allen deelden: misschien hadden ze hun kans voorbij laten gaan. Het begon harder te waaien; de donder van het naderende onweer kwam dichterbij en nu was er af en toe een bliksemflits in de verte te zien. Om de paar minuten raasde er met veel kabaal een trein voorbij.

Vijf minuten verstreken. Toen tien. Er kwam weer een bus aan uit de richting van San Fernando. Het team stond klaar om in actie te komen, maar ook deze bus stopte niet. De mogelijkheid dat Eichmann zijn gebruikelijke bus had gemist, werd steeds ongeloofwaardiger.

Shalom en Gat stonden aan de kant van rijksweg 202 en keken naar de limousine om te zien of daar enige beweging was.[14] Volgens plan zouden ze, als Eichmann om 20.00 uur nog niet was komen opdagen, de volgende dag terugkomen. Hoe langer ze zich in het gebied ophielden, hoe groter de kans werd dat de politie of iemand anders op hen af zou komen. Achter hen hoorden ze plotseling een motor starten. Ze draaiden zich pijlsnel om en zagen dat de vrachtwagen die achter hen geparkeerd had gestaan de weg opreed. De chauffeur vormde in ieder geval geen probleem meer.

Nadat hij een paar stappen richting Garibaldistraat was gelopen en geen activiteit bij de limousine bespeurde, besloot Shalom te wachten. Hij wilde niet naar Eitan toegaan omdat, als iemand hen in de gaten hield, dan de twee auto’s met elkaar in verband zouden worden gebracht. Zolang hij de limousine niet zag wegrijden, was hij van plan om op rijksweg 202 te blijven.

Toen het moment om te vertrekken was aangebroken, draaide Aharoni zich om in zijn stoel en vroeg aan Eitan: ‘Gaan we of wachten we nog?’[15]

Eitan had zijn besluit al genomen toen de eerste bus zonder te stoppen langs was gekomen. Hij wist dat hij hun kansen om de volgende dag terug te komen zou kunnen verprutsen door zo lang in het gebied te blijven, maar hij wist ook dat het team meer dan ooit stond te trappelen om in actie te komen. Het was het risico waard. ‘Nee, we blijven,’ zei hij resoluut.

Eén minuut ging voorbij. Toen twee. Net als daarvoor tuurden ze allemaal de rijksweg af. Tabor en Malkin stonden naast elkaar. Ze waren er zeker van dat Eichmann niet zou komen en dat ze nog meer nachten moesten zien door te komen met nadenken en zich mentaal voorbereiden op het moment dat ze hun prooi zouden grijpen.[16] Ze wachtten op het verlossende woord van Eitan om de motorkap dicht te doen en weg te rijden.

Om 20.05 uur verschenen er weer koplampen in de duisternis.

Met een kop hete thee met cognac in beide handen zat Isser Harel alleen in een café niet ver van ‘Tira’.[17] Hij had vroeg in de morgen uitgecheckt uit het Claridge Hotel en had zijn koffer in een locker op het station gezet. Als de operatie aan het licht kwam of als hij geschaduwd werd, kon hij zomaar verdwijnen zonder een spoor achter te laten. Niettemin voelde hij zich door de koorts zo ellendig dat een dergelijke ontsnapping hem op dat moment een ondoenlijke opgave leek.

Hij keek op zijn horloge: bijna acht uur. Zijn mannen zouden Eichmann al te pakken hebben – als alles volgens plan verlopen was. Hij verwachtte dat het nog op zijn minst drie kwartier zou duren voordat iemand naar het café zou komen om hem te vertellen dat de ontvoering geslaagd was of niet. Hij probeerde niet te denken aan wat er misschien mis was gegaan door zijn aandacht te richten op wat Vera

Eichmann vermoedelijk zou doen als haar man die avond niet thuiskwam.

Ze zou niet direct naar de politie gaan, daar was Harel zeker van.[18] Zelfs als ze dat wel deed, zou ze te kennen geven dat haar man verdwenen was – geen opzienbarende mededeling in welke stad dan ook en zeker niet iets waar je de Argentijnse troepen mee op de been bracht. Alleen als ze onthulde dat Ricardo Klement in werkelijkheid Adolf Eichmann was, zou er een serieuze zoektocht worden ondernomen. Zij en haar zoons zouden vast en zeker eerst gaan kijken in de plaatselijke ziekenhuizen en op zijn werk voordat ze met de waarheid naar buiten zouden komen. Harels Mossad-team zou minstens een paar dagen hebben voordat er iets van de ontvoering uitlekte – misschien wel meer. Aan de andere kant konden ze een speurtocht van Eichmanns zoons of van zijn nazikameraden en hun vrienden in de Duitse gemeenschap niet uitsluiten.

Al deze gedachten waren nutteloos zolang hij niet wist hoe de operatie verlopen was. Hij staarde naar de wijzers van zijn horloge en maakte zich met elke minuut die verstreek meer en meer zorgen over wat er aan de hand kon zijn in de Garibaldistraat.[19]

Lijn 203 kwam met gierende remmen tot stilstand aan de overkant van de kiosk.[20]

Shalom zat alweer achter het stuur van zijn auto, klaar om de motor te starten en de koplampen aan te doen. Gat zat naast hem op de voorbank. Bij de limousine stond Tabor weer over de motor gebogen, uit het zicht. Aharoni nam zijn nachtkijker weer ter hand en Malkin en Eitan keken naar de bushalte, maar ze konden niet zien of Eichmann uitstapte.

Twee mensen kwamen de bus uit. De eerste was de gezette vrouw die gewoonlijk om 19.40 uur samen met Eichmann arriveerde. Ze stapte uit en sloeg linksaf, in de tegenovergestelde richting van de Garibaldistraat. De tweede passagier was duidelijk een man, maar ook met zijn verrekijker kon Aharoni niet zien of het Eichmann was. De

bus trok weer op en reed in de richting van de spoordijk, langs de Chevrolet.

De man liep richting Garibaldistraat.

‘Er komt iemand aan,’ fluisterde Aharoni tegen Eitan, ‘maar ik kan niet zien wie het is.’

Eitan tuurde de duisternis in, maar zijn gezichtsvermogen was niet meer wat het was geweest toen hij nog leiding gaf aan nachtelijke hinderlagen tegen Arabische troepen. Hij zag niets.

Shalom deed zijn koplampen aan en ze wisten allemaal meteen dat de man wiens silhouet nu zichtbaar werd, Eichmann was. De manier waarop hij liep – voorovergebogen, met vastberaden pas – was onmiskenbaar. Maar hij deed nu niet, zoals gewoonlijk, zijn zaklantaarn aan om passerende auto’s opmerkzaam te maken op zijn aanwezigheid.

‘Dat is ’m,’ zei Aharoni. Eitan voelde hoe een schok door zijn lichaam ging bij deze drie woorden. Hij keek of Malkin en Tabor hun posities hadden ingenomen, daarna zat hij klaar om uit de auto te springen voor het geval ze hem nodig hadden.

Toen Eichmann de Garibaldistraat naderde, zag Aharoni dat hij zijn hand in de rechterzak van zijn regenjas stak. Onmiddellijk vermoedde hij dat Eichmann naar een pistool greep. Deze wist blijkbaar dat er iets mis was.

‘Hij heeft misschien een revolver bij zich,’ zei Aharoni haastig. ‘Moet ik Peter waarschuwen?’

‘Ja, zeg tegen hem dat hij op de hand moet letten.’

Malkin was er nu op gefocust precies te tellen hoeveel stappen Eichmann nog van de auto vandaan was, omdat hij hem ongeveer een meter van de achterkant van de limousine wilde ontmoeten. De bliksem flitste door de lucht en hij was bang dat, als de bliksem dichterbij zou komen, Eichmann hem misschien zou kunnen zien. Een donderslag volgde toen Malkin iets meer naar voren sloop. Hij wist zeker dat als Eichmann het op een rennen zette over het veld, hij hem kon grijpen voordat hij zijn huis had bereikt.

Nog twintig meter.

Net toen Malkin langs het linkerportier van de limousine liep, stak Aharoni zijn hand uit. ‘Peter, hij heeft een hand in zijn zak. Kijk uit voor een revolver.’ Malkin schrok. Niemand moest nu iets tegen hem zeggen, dacht hij. Hij wilde niets horen over een revolver. Al zijn bewegingen waren geoefend zonder dat er rekening mee was gehouden dat er een wapen in het spel kon zijn. Dit veranderde alles.

Eichmann kwam de hoek om. Nog vijftien meter. Malkin hoorde nu de voetstappen van zijn prooi en zag hoe hij tegen de wind optornde, kraag omhoog, zijn rechterhand diep in zijn zak. Eichmann sloeg een vluchtige blik op de limousine terwijl Aharoni zich over de motor boog, maar hij bleef stevig doorlopen.

Malkin liep nog steeds naar voren. Hij wist dat hij Eichmann nu op een andere manier moest grijpen. Eerst moest hij ervoor zorgen dat Eichmann niet de kans zou krijgen zijn revolver te trekken.

Nog vijf meter.

Malkin versperde de weg en Eichmann ging langzamer lopen. *‘Un momentito, señor*,’ zei Malkin; zijn woorden kwamen er ongemakkelijk uit. Ze keken elkaar recht in de ogen en Malkin zag hoe paniek zich van Eichmann meester maakte en zijn ogen zich opensperden van angst. Plotseling deed de nazi een stap achteruit. Hij stond op het punt weg te rennen.

Zonder aarzelen sprong Malkin naar voren, één hand uitgestrekt om Eichmanns rechterarm naar beneden te drukken. Door de vaart waarmee hij dat deed, en ook door het feit dat Eichmann naar achteren ging, vielen ze allebei op de grond. Malkin greep Eichmann beet toen ze samen in de ondiepe, modderige greppel rolden die naast de weg liep. Malkin viel op zijn rug en probeerde met één hand Eichmanns rechterarm te blijven vasthouden en met zijn andere zijn keel dicht te knijpen om te voorkomen dat hij om hulp zou roepen. Eichmann schopte en vocht om los te komen; daardoor werd de greep op zijn keel slapper. Op dat moment schreeuwde hij.

Aharoni liet de motor ronken om het bloedstollende gejammer te overstemmen. Intussen rende Tabor naar de greppel om Malkin te helpen. Eitan sprong ook de auto uit. Het gegil hield niet op. Het huis van Eichmann lag ruwweg dertig meter verderop, zo dichtbij dat iemand die buiten was, het kon horen, en ook iemand in huis, als de ramen open waren. Ze moesten hem tot zwijgen brengen en snel wegwezen. Toen Tabor bij de greppel aankwam, zette Eichmann zich met zijn voeten schrap tegen de zijkant van de greppel om druk uit te oefenen op Malkin, die hem van achteren vasthield. Hoe harder Eichmann vocht, hoe vaster Malkins greep werd. Het zou hem niet gebeuren dat Eichmann zich loswurmde.

Tabor greep Eichmanns benen, waardoor deze geen kans meer kreeg zich verder te weren. Eichmann verslapte en hield op met schreeuwen: hij gaf zich gewonnen. Malkin kwam overeind en, samen met Tabor, droeg hij de gevangene vanuit de greppel naar de limousine.

Shalom wachtte met Gat en de dokter op rijksweg 202, benieuwd wat zich in de Garibaldistraat afspeelde. Zodra Eichmann de hoek om was gegaan van de straat waar hij woonde, hadden ze hem uit het zicht verloren. Daarna hadden ze geschreeuw gehoord. Nu was het stil. De seconden kropen voorbij alsof het uren waren. Ze konden pas gaan rijden wanneer de limousine ook vertrok.

Eitan hielp Malkin en Tabor om Eichmann op de achterbank te schuiven. Tabor sloot de motorkap terwijl Malkin zijn handschoen tegen de mond van de gevangene drukte en Eitan Eichmanns ogen bedekte met een motorbril waarvan de glazen afgeplakt waren met zwarte tape. Toen Tabor op de voorbank van de limousine was geschoven, gaf Aharoni vol gas. Er waren vijfentwintig seconden verstreken sinds het moment dat Malkin zich op Eichmann had gestort.

Aharoni sloeg aan het eind van de straat linksaf terwijl de anderen Eichmanns handen en voeten vastbonden, hem op de bodem van de auto duwden en een zware wollen deken over hem heen legden. Toen

ze de zak van zijn regenjas doorzochten bleek dat hij geen revolver bij zich had – alleen zijn zaklantaarn.

Zo'n honderd meter van Eichmanns huis vandaan, riep Aharoni in het Duits: 'Stil blijven liggen, dan zal er niets gebeuren. Als u zich verzet, schieten we u dood. Begrepen?'

Malkin haalde zijn hand van de mond van hun gevangene, maar die gaf geen kik.

Nog steeds geen reactie. Misschien was hij wel bewusteloos.

Aharoni bleef doorrijden in oostelijke richting, hoewel 'Tira' aan de zuidwestkant van Buenos Aires lag. Mochten er mensen zijn die hadden gezien dat de auto's de buurt uitreden, dan zouden ze de politie de verkeerde kant opsturen. Eitan draaide zich om en merkte dat hun reserveauto nergens te bekennen was.

'Waar zijn ze?' vroeg Malkin.

Een ogenblik later doemden de koplampen op. Shalom bleef even naast de limousine rijden, lang genoeg om het teken te krijgen dat de operatie gelukt was: ze hadden Eichmann. De opluchting was van zijn gezicht te lezen toen hij met grote snelheid voor hen uit ging rijden.

Toen Aharoni ongeveer honderd meter achter de Chevrolet bleef rijden, richtte hij opnieuw het woord tot de gevangene, ditmaal in het Spaans. 'Welke taal spreekt u?'

De man antwoordde niet en bleef stil op de bodem van de limousine liggen. Toen zei hij, na een minuut of drie rijden, in perfect Duits: 'Ik heb me al met mijn lot verzoend.'

Dit was alles wat ze wilden weten. Hun gevangene was springlevend. Hij sprak vloeiend Duits en uit het feit dat hij zijn lot had geaccepteerd, bleek dat hij wist dat hij ontvoerd werd. Het kwam zo ongeveer neer op de erkenning dat hij Adolf Eichmann was – het had niet mooier gekund.

Eitan greep Malkins hand en feliciteerde hem met het overmeesteren van de man. Malkin leunde opgelucht achterover. Hoewel de operatie niet vlekkeloos was verlopen, waren ze erin

geslaagd Eichmann ongedeerd de auto in te werken. Nu moesten ze het onderduikadres zien te bereiken zonder gepakt te worden.

Anderhalve kilometer van de Garibaldistraat sloeg Shalom een onverharde zijweg van rijksweg 202 in en stopte bij wat struikgewas. Aharoni volgde in de limousine. Tabor en Gat sprongen uit hun respectieve auto’s en wisselden de zwart-witte Argentijnse nummerborden om voor blauwe diplomatenborden. Ze hadden allemaal vervalste Oostenrijkse diplomatieke papieren bij zich voor het geval ze werden aangehouden door de politie of een wegcontrole, maar door de nummerborden was de kans daarop kleiner.

Nog geen minuut later waren ze weer op de weg; ze volgden de route die Shalom na twee weken verkenning had uitgestippeld. Ze reden met de toegestane maximumsnelheid en deden hun uiterste best geen verkeersregels te overtreden of betrokken te raken bij een ongeval. Eichmann hield zich koest. Halverweg de route naar het onderduikadres kwamen ze bij een van de twee spoorwegovergangen op weg naar ‘Tira’. Toen ze naderbijkwamen, knipperde het rode licht en gingen de bomen dicht. Dat betekende een oponthoud van ten minste tien minuten, maar er was geen andere route om de spoorwegovergang te vermijden.

Een steeds langere rij auto’s vormde zich achter hen. Aharoni waarschuwde Eichmann nog een keer dat hij zou worden doodgeschoten als hij een woord zei. Hij bleef gehoorzaam stilliggen onder de deken en zijn ademhaling werd regelmatiger. De vier Israëli’s in de limousine probeerden er ontspannen uit te zien – wat enige moeite kostte, gezien de omstandigheden. Bestuurders liepen heen en weer bij hun auto en rookten een sigaret terwijl ze wachtten tot de trein gepasseerd was. Er was muziek te horen door de geopende portieren. Het onweer dat gepaard dreigde te gaan met een stortbui, trok weg zonder los te barsten.

Eindelijk was de trein gepasseerd en gingen de spoorbomen open. De files bewogen zich langzaam naar voren. Shalom reed weg, met de limousine vlak achter hem. Ze reden de volgende spoorwegovergang

over zonder te hoeven stoppen. Tien minuten van ‘Tira’ vandaan nam Shalom een verkeerde afslag, maar Aharoni reed door via de juiste route. Shalom draaide de auto en had hem algauw weer ingehaald. Vijf minuten voor aankomst stopten ze weer op een zijweg en verwisselden de diplomatieke nummerborden weer voor nieuwe Argentijnse.

Toen ze het onderduikadres naderden, begon Eitan in gedachten het ‘Partizanenlied’ op te zeggen. Het was in de Tweede Wereldoorlog geschreven door een Joodse verzetsstrijder in Vilnius. De tekst luidde aldus:

Zeg nooit dat dit je laatste mars zal zijn
Al is de blauwe lucht bedekt met loodgrijze wolken
Het uur zal komen waar we naar verlangen
En onze stappen zullen donderen: hier zijn we! [21]

Om vijf voor negen stopten de twee auto’s vóór ‘Tira’. Medad stond al klaar om het hek te openen. Aharoni reed de limousine rechtstreeks de garage in en de deur ging dicht. Adolf Eichmann was nu een gevangene van het Joodse volk.

21

EICHMANN SCHUIFELDE HET ONDERDUIKADRES BINNEN, vastgehouden door Shalom aan de ene en Malkin aan de andere kant.[1] Het hele team bracht hem via de keuken naar boven, naar de cel die voor hem gebouwd was. Niemand zei een woord tegen hem. Alleen Aharoni mocht met hem spreken, maar voorlopig zweeg de ondervrager. Ze gingen op een kluitje de kleine slaapkamer binnen, waar een bed, twee houten stoelen en een tafel stonden. Verder hing er alleen nog een peertje aan een snoer vanaf het plafond.

Eichmann bleef even midden in de kamer staan en de teamleden konden hem voor het eerst goed bekijken.[2] Zijn regenjas zat onder de modder door de worsteling in de greppel en de motorbril bedekte zijn ogen. Hij zweeg, stond stokstijf, met rechte rug, en zijn armen hingen langs zijn zij. Alleen zijn handen bewogen, nu eens dichtgeknepen, dan weer open, als een steeds terugkerende tic.

Aharoni zette Eichmann neer op het bed en ze trokken zijn kleren uit. Hij was volkomen meegaand en zag er hulpeloos uit in zijn gerafelde, groezelige ondergoed en sokken. Aharoni vroeg zich af hoe dit zielige schepsel Adolf Eichmann kon zijn, eens heer en meester over leven en dood van miljoenen Joden.[3] Dokter Kaplan kwam naar voren en onderzocht zijn lichaam en mond om te zien of hij geen

verborgen cyanidecapsules bij zich had. Hij deed het valse gebit uit en onderzocht dat eveneens.

Eichmann verbrak de stilte, zijn stem klonk gespannen, maar helder: ‘Geen man kan vijftien jaar lang op zijn hoede blijven.’[4]

Eerst had Eichmann gedacht dat hij in de Garibaldistraat door dieven was overvallen,[5] maar hij had beseft dat zijn ontvoerders Joden waren toen hij in het Duits te horen had gekregen dat hij doodgeschoten zou worden als hij geluid maakte. Op dat moment begon hij te bibberen van angst, maar tijdens de lange rit was hij wat rustiger geworden. Nu was het duidelijk dat ze hem op gifcapsules controleerden.

De dokter onderzocht de vitale functies van de gevangene om er zeker van te zijn dat er geen collaps dreigde en hij dus niet op het punt stond in te storten. Daarna, op instructie van Aharoni, onderzocht hij Eichmanns lichaam op speciale kenmerken, zoals beschreven in het dossier van de Mossad. Ze beschikten niet over vingerafdrukken om definitief te bewijzen dat ze de juiste man te pakken hadden, maar als de kenmerken overeenkwamen – en, wat belangrijker was, als ze een bekentenis konden loskrijgen – zouden alle resterende twijfels weggenomen worden.

De dokter vond verscheidene littekens die overeenkwamen met wat er beschreven stond in medische dossiers en ooggetuigenverslagen, waaronder een bleek litteken van vier centimeter onder zijn linkerwenkbrauw en één boven de linkerelleboog.[6] Maar toen de dokter de bovenkant van zijn linkerarm onderzocht, trof hij daar geen SS-tatoeage aan – alleen wat onregelmatig littekenweefsel, misschien een teken dat de tatoeage verwijderd was.

Aharoni wilde meteen met het verhoor beginnen, nu zijn man het meest uit zijn evenwicht was.[7] Hij mocht dan geen ervaren geheim agent zijn, maar wat verhoortechnieken betrof, kende hij zijn gelijke bij Sjin Bet niet. Geweld gebruikte hij nooit, in de wetenschap dat dit

alleen maar leidde tot valse bekentenissen. In plaats daarvan maakte hij zijn ondervraagden murw met staccato afgevuurde vragen; hij zorgde ervoor dat zij in hun eigen leugens verstrikt raakten en bestookte hen met feiten die al bekend waren, tot de waarheid nog hun enige optie was. Hij had toegepaste psychologie gestudeerd en bij de CIA in Chicago stage gelopen bij John Reid en Fred Inbau, de auteurs van een standaardwerk over verhoortechnieken.

Voordat het ondervragen begon, trokken Malkin en Shalom hun gevangene een ruim vallende pyjama aan, legden hem plat op bed en klonken zijn linkerenkel met een handboei aan het bed vast. Zijn motorbril lieten ze hem ophouden, wat hem kwetsbaar en gedesoriënteerd maakte.

Om 21.15 uur stelde Aharoni zijn eerste vraag. Hij had zich ingesteld op een lange nacht. Hij had Eichmanns hele dossier uit zijn hoofd geleerd zodat hij meteen een volgende vraag kon stellen.

‘Wat is uw naam?’ vroeg Aharoni op autoritaire toon.[8]

‘Ricardo Klement,’ antwoordde de gevangene.

‘Wat was uw vorige naam?’

‘Otto Heninger.’

Aharoni voelde dat hij gespannen raakte. Hij had die naam nooit eerder gehoord en de manier waarop de ondervraagde reageerde, koel en geloofwaardig, verbaasde hem. Hij veranderde van tactiek, omdat hij tot de slotsom kwam dat alleen indirecte vragen een bekentenis zouden opleveren.

‘Wanneer is uw derde zoon geboren?’

‘Op 29 maart 1942.’

‘Wat is zijn naam?’

‘Dieter.’

‘Wat is uw lengte?’

‘Eén meter vijfenzeventig.’

‘Welke maat schoenen heeft u?’

‘42,5.’

‘Welke maat overhemd?’

‘Vierenveertig.’

De antwoorden kwamen bijna net zo snel als de vragen en op dat moment klopten ze met de gegevens in het dossier. De gevangene loog niet.

‘Wat was het nummer van uw lidmaatschapskaart van de NSDAP [Nationaal-socialistische Duitse Arbeiderspartij]?’ vroeg Aharoni, die zijn hoge tempo aanhield om te voorkomen dat Eichmann de kans kreeg eromheen te draaien of zou proberen de boel te belazeren.

‘889895,’ zei hij beslist en zonder haperen. Dit was Eichmanns nummer. Het was een cruciale bekentenis, maar het was desondanks een antwoord alsof Aharoni naar de kleur van zijn ogen had gevraagd.

‘Wat was uw nummer in de SS?

‘45326.’

Klement was Eichmann. Dat stond nu vast. Nu wilde Aharoni nog horen dat hij dit ook toegaf. Hij keek naar Shalom, aan de andere kant van het bed, die, net als hij, niet kon wáchten tot de gevangene zijn ware identiteit had bekend. Daarna ging hij verder.

‘Wanneer bent u naar Argentinië gekomen?’

‘In 1950.’

‘Wat is uw naam?’

‘Ricardo Klement.’

Hij gaf nog steeds geen krimp, maar zijn handen trilden een beetje. Hij wist natuurlijk wel dat hij zichzelf al had verraden met zijn partijnummers.

‘Was uw SS-nummer 45326?’

‘Ja.’

‘Wat is uw geboortedatum?’

‘19 maart 1906.’

‘Waar bent u geboren?’

‘In Solingen.’

Aharoni had hem te pakken. Hij wist het gewoon. Hij vroeg resoluut: ‘Onder welke naam bent u geboren?’

‘Adolf Eichmann.’

Een golf van vreugde ging door het hele team; Aharoni en Shalom schudden elkaar stevig de hand over de gevangene heen.[9] Gat beschreef dat moment later alsof de zon was opgekomen in de nacht. Ze hadden hun man.

Enkele ogenblikken na zijn bekentenis sprak Eichmann opnieuw, deze keer op vleiende toon. ‘U kunt zeker wel begrijpen dat ik opgewonden ben. Ik zou willen vragen of u een glaasje wijn heeft, als dat kan – rode wijn – om te helpen mijn emoties onder controle te krijgen.’

Aharoni antwoordde dat ze hem iets te drinken zouden brengen.

‘Zodra u tegen me zei dat ik me stil moest houden, daar in de auto, wist ik dat ik in handen van Israëli’s was,’ ging Eichmann verder. ‘Ik ken Hebreeuws. Dat heb ik geleerd van rabbi Leo Baeck. *Sh’ma Yisrael, Ha’Shem Elokainu…*’

Aharoni snoerde hem de mond: hij weigerde te luisteren naar Adolf Eichmann die het heiligste gebed van de joodse religie uitsprak – een gebed dat ’s morgens en ’s avonds door de gelovigen wordt gereciteerd. Het was het gebed dat gesproken wordt in het uur van de dood, en miljoenen Joden hadden het moeten uitspreken, door toedoen van Eichmann. Alle teamleden verlieten de kamer om hun emoties de baas te worden en te voorkomen dat ze de gevangene zouden aanvliegen.

Toen ze weer wat gekalmeerd waren, ging Aharoni nog een uur door met zijn verhoor en vroeg meer over Eichmanns familie: de geboortedata en geboorteplaatsen van zijn zoons en broers, van zijn vrouw en zijn andere familieleden. Ze wisten al dat ze de juiste man te pakken hadden, maar als hij later probeerde het argument aan te voeren dat hij zodanig gefolterd was dat hij een valse bekentenis had afgelegd, zouden deze details, die alleen Adolf Eichmann kon weten, het tegendeel bewijzen.

Uiteindelijk maakte Eitan een eind aan het verhoor. Ze moesten iemand naar Harel sturen om verslag uit te brengen. Die wilde

natuurlijk dolgraag weten wat de resultaten waren van de operatie en dat Klement zijn ware identiteit had prijsgegeven.

Shalom en Aharoni reden eerst naar Buenos Aires en lieten de Buick achter op een parkeerplaats.[10] Medad zou de wagen de volgende dag oppikken en terugbrengen, samen met de Chevrolet. Hij was van plan om tegen elk van de twee verhuurbedrijven te zeggen dat zijn vrouw ziek was geworden en dat hij de auto over een paar weken opnieuw wilde huren (dat scheelde de waarborgsom van vijfduizend dollar). Als politiemensen naar de voertuigen zouden zoeken, zouden ze die vinden bij de verhuurbedrijven en de auto's zouden alleen te traceren zijn naar een identiteit die bestond bij de gratie van Shalom Dani. Terwijl het verhoor plaatsvond, had Tabor elke centimeter van de limousines schoongeveegd, zodat er nergens vingerafdrukken te vinden waren en had hij de scharnierende achterbank en het veermechanisme waarmee de nummerborden omgewisseld konden worden, verwijderd.

Toen ze het café bereikten, was het al bijna middernacht.[11] De chef was de rekening aan het betalen en stond op het punt naar de volgende locatie op zijn lijst te gaan. De laatste paar uur had hij elk denkbaar scenario doorgenomen met wat er gebeurd zou kunnen zijn waardoor zijn mannen zo laat waren – van alles en nog wat: van de arrestatie van het hele team tot de mogelijkheid dat ze volledig in hun missie waren geslaagd.

Toen hij Shalom en Aharoni zag, die er onverzorgd en moe uitzagen, ving hij een glimp op van de opwinding in hun ogen. Ze gingen aan een tafel zitten en Shalom vertelde hem meteen dat ze Klement gepakt hadden en dat hij, zonder enige twijfel, Adolf Eichmann was.

'Op het moment dat ik jullie zag,' zei Harel, 'wist ik dat jullie het geflikt hadden. Hoe ging het?'[12]

Shalom vertelde het hele verhaal van de operatie.[13] Aharoni was wat onaangenaam verrast door de stilzwijgende lof van zijn chef en het feit dat hij zo onaangedaan reageerde terwijl hij naar het verhaal luisterde. Maar Shalom, die al bij meer operaties met Harel had samengewerkt, wist dat deze in gedachten al bezig was met de volgende stap: Eichmann naar Israël zien te krijgen.

Ze gingen kort daarop uiteen. Harel haastte zich naar een nabijgelegen restaurant, waar een *sayan*, gerekruteerd door Ilani, op hem wachtte. Harel herkende 'Meir Lavi' doordat een bepaald boek op zijn tafeltje lag. 'Lavi' was, net als Harel, al urenlang van het ene café naar het andere getrokken, zonder dat hij wist wat het doel van zijn bezigheden was of wie hij zou ontmoeten.

Harel begroette hem, maar sloeg de prietpraat over: hij gaf Lavi meteen de opdracht naar Ilani te gaan en die mee te delen: 'De typemachine is oké.'[14]

'Is dat alles?' vroeg Lavi,[15] teleurgesteld dat hij zoveel uren had zitten wachten om alleen een boodschap overbrengen die veel weg had van baarlijke nonsens.

De blik op Harels gezicht sprak boekdelen.

'Ik ga meteen naar hem toe,' zei Lavi.

Harels codeboodschap aan Ilani, die betekende dat zij Eichmann in handen hadden, zou doorgegeven worden aan het Mossad-hoofdkwartier, en dan aan David Ben-Goerion en zijn minister van Buitenlandse Zaken, Golda Meir.

In plaats van een taxi aan te houden, koos Harel ervoor naar het spoorwegstation te lopen om zijn koffer op te halen. Met elke stap in de straten van Buenos Aires ademde hij de koude, frisse lucht diep in en drong langzaam de betekenis door van wat ze hadden klaargespeeld. Heel even stond hij zichzelf toe te genieten van hun succes.

In het huis aan de Garibaldistraat wachtte Vera Eichmann op de thuiskomst van haar man.[16] Het liep al tegen middernacht en hoewel ze had verwacht dat hij laat zou zijn vanwege de vakbondsvergadering, had ze niet verwacht dat hij zó laat zou zijn. Hij week zelden af van zijn dagelijkse routine. Hij had allang thuis moeten zijn en in bed liggen. Hij moest de volgende dag weer naar zijn werk. Er was iets mis.

Ze had na acht uur een auto voorbij horen razen, maar afgezien daarvan had ze niets vreemds gehoord. Het kon zijn dat hij betrokken was geraakt bij een of ander ongeluk; misschien lag hij in het ziekenhuis. Maar ze vreesde het ergste – iets waar ze altijd al bang voor was geweest: dat degenen voor wie hij op de vlucht was, hem eindelijk hadden gevonden. Ze had zichzelf altijd voorgehouden – misschien kon ze niet anders – dat hij niet schuldig kon zijn aan de vreselijke misdaden die in de kranten werden beschreven. Op dat punt was haar geweten schoon – al was ze was dan opzettelijk naïef. Toch had ze nooit getwijfeld aan de noodzaak ondergedoken te blijven in Argentinië.

Ze ging haar zoons vertellen dat hij niet thuisgekomen was. Zij zouden een zoektocht naar hem op touw zetten, hem vinden, hem terugbrengen.

Om middernacht klopte Malkin zachtjes op Eitans open deur.

‘Ik ga weer terug,’ zei hij meteen toen zijn operatieleider opkeek.[17]

Hij legde uit dat hij zich, net vóór Eichmanns verhoor, plotseling had gerealiseerd dat de nazi zijn bril niet bij zich had. Toen hij vervolgens de limousine had doorzocht, had hij niets gevonden. Malkin had gepiekerd over de mogelijke gevolgen als de bril in de Garibaldistraat gevonden werd. Vera Eichmann zou onmiddellijk het bewijs in handen hebben dat haar man was gekidnapt en dan waren er gegronde redenen voor een politiezoektocht, zelfs als ze niet vertelde wie hij werkelijk was.

Eitan overwoog de risico’s. ‘Ik weet niet zeker of je dat wel moet doen.’

‘Luister, laat mij het maar opknappen,’ drong Malkin aan. ‘Je weet dat ik niets gevaarlijks zal doen.’

Na enig heen-en-weergepraat gaf Eitan toe en Malkin verliet ‘Tira’ om in zijn eentje naar San Fernando te rijden, waar hij een nachtbus nam. Een kille, vochtige wind blies over de vlakte terwijl hij langzaam naar de Garibaldistraat liep; hij keek goed of er politieagenten in de buurt waren, of iemand anders. Eén enkele olielamp was nog aan in Eichmanns huis. Ze verwachtten nog steeds dat hij thuis zou komen, dacht Malkin.

Hij ging al zijn stappen tijdens de hele ontvoering na, zocht de weg af en keek in de greppel met een kleine zaklantaarn. Hij zag wat gebroken glas in de modder aan de kant van de weg, maar geen montuur. Niets. Malkin bleef zoeken in het kreupelhout aan de andere kant van de greppel, maar ook dat leverde niets op. Iemand zou hem misschien in de gaten krijgen als hij te lang bleef rondhangen.

Een paar uur later was hij weer terug op het onderduikadres.[18] Terwijl hij wachtte tot Tabor het hek open zou doen, sprong er iets op zijn rug. Malkin draaide zich bliksemsnel om, strekte zijn arm om zijn aanvaller tegen de grond te gooien, maar besefte toen dat hij een handvol vacht vasthad. Een witte kat was op hem gesprongen. Hij liet het jankende dier los en vervloekte niet alleen het beest, maar ook zichzelf dat hij zo gespannen was. Tegen de tijd dat Tabor naar buiten kwam, kon Malkin al om zijn reactie lachen; de kat liet hij binnen, vanwege het slechte weer.

Het huis was stil en koud toen hij binnenkwam. De dikke stenen muren dempten weliswaar elk geluid,maar er bleef ook een kilte in de lucht hangen. Dat wilde niet zeggen dat iedereen diep in slaap was onder stapels dekens. Verre van dat. Omdat Shalom en Aharoni op een ander onderduikadres verbleven, waren er maar vijf teamleden in ‘Tira’: Eitan, Malkin, Medad, Gat en Tabor. Zij moesten de gevangene

bewaken en op wacht staan voor en achter het huis, voor het geval er iemand aankwam. Slechts twee van hen konden tegelijkertijd slapen.

Het was niet erg waarschijnlijk dat iemand had ontdekt waar ze Eichmann vasthielden – maar toch.[19] Ze moesten iedere voorzorgsmaatregel nemen om er zeker van te zijn dat ze niet gevolgd waren. Niettemin, dit was pas de eerste nacht, een van de tien die nog zouden komen, misschien zelfs wel meer, tot Eichmann het land uit kon worden gevlogen via El Al. Tijd genoeg voor de politie, de Argentijnse veiligheidsdiensten of de nazigemeenschap in het land om hen te vinden. Het Mossad-team moest gewoon blijven zitten wachten en maar hopen dat ze op grond van hun voorzorgsmaatregelen veilig zouden zijn.

Elk van de mannen had er al over nagedacht wanneer en hoe het nieuws bekend zou worden dat Eichmann gepakt was. Vera Eichmann zou waarschijnlijk een tijdje wachten voordat ze naar de politie ging, maar zij en haar zoons konden natuurlijk wel vrienden inlichten in het netwerk van vroegere nazi's die nog in Argentinië zaten. Sommigen van hen hadden invloedrijke contacten binnen de regering en het leger. Maar ze konden ook zelf gaan zoeken. Als er een openbare zoektocht op touw werd gezet, hoefde er maar één foutje gemaakt te worden, één indiscrete opmerking, en iemand zou de politie een tip kunnen geven die naar het huis leidde. De potentiële scenario's waren eindeloos.

Als de politie inderdaad zou komen, moest Eitan zich met handboeien aan de gevangene vastklinken en eisen een superieur te spreken te krijgen.[20] De rest van de mannen moest proberen te vluchten. Maar wat als het niet de politie was die kwam opdagen? Het zou wel eens zo kunnen zijn dat ze een bestorming moesten afslaan. Als dat zou gebeuren, zouden ze Eichmann onder geen voorwaarde laten ontsnappen. Tabor had al besloten dat hij Eichmann in dat geval zou meenemen naar de kruipruimte die hij boven de cel had geconstrueerd en hem daar zou wurgen.[21]

Verder bestond de mogelijkheid dat de gevangene zijn eigen ontsnapping op touw zou zetten. Eitan had al dag en nacht een

permanente bewaking ingesteld, die om de drie uur werd afgelost. Hij wilde dat er de hele tijd een bewaker bij Eichmann in de kamer was. Hij wilde dat de deur altijd openstond, het licht altijd aan was; en hij was van plan in de kamer ernaast te slapen, want je diende op alles voorbereid te zijn. Bovendien wilde hij dat de gevangene de motorbril ophield tot hij in Israël was. Dit verminderde niet alleen zijn ontsnappingskansen, maar, mocht hij op de een of andere manier kans zien te ontsnappen, dan zou hij hen ook niet kunnen identificeren. Eitan hield er rekening mee dat hun gevangene al een plan aan het uitbroeden was hoe hij het huis uit zou kunnen vluchten.

Die eerste nacht in gevangenschap was Eichmann rusteloos, misschien omdat hij de mogelijkheid van een vlucht overwoog. Hij had geweigerd iets te eten en sliep niet. Terwijl hij, plat op zijn rug, in bed lag vertrok zijn gezicht voortdurend om daarna weer te ontspannen, schijnbaar zonder dat hij dit onder controle had.[22] Afhankelijk van welke spier van zijn gelaat vertrokken of ontspannen was, tekende zich op zijn gezicht een scala van emoties af: kwaadheid, fel verzet, serene kalmte, diepe introspectie. Soms probeerde hij anders te gaan liggen, waarbij de handboeien die aan zijn dunne enkel vastzaten, tegen de ijzeren spijlen van het bed rinkelden.

Geblinddoekt, ontdaan van alles wat hij zou kunnen gebruiken om het slot van zijn handboeien open te maken en dag en nacht bewaakt, kon Eichmann plannetjes smeden en zich bewegen wat hij wilde, er bestond reëel gesproken geen manier om te ontsnappen. Maar de agenten wisten dat hun gevangene een intrigant was met een sluwe intelligentie, die uit verscheidene krijgsgevangenkampen was ontsnapt en die zijn achtervolgers al jaren in de luren had gelegd. Ze moesten waakzaam blijven.

22

IN DE OCHTEND VAN 12 MEI zette Gat Eichmann rechtop in bed.[1] Hij was nog steeds geblinddoekt en zijn enkel zat nog steeds vastgeklonken aan de spijl van zijn bed. Gat gaf hem een glas sinaasappelsap en voerde hem een paar eieren en crackers, die Eichmann met lange tanden opat. Hij bleef onderdanig en stil, en er kwam geen klacht over zijn lippen. Zijn handen beefden onophoudelijk.

Aharoni arriveerde vrij snel na het ontbijt op het onderduikadres en ging tegenover de gevangene zitten met een pen en een blocnote naast zich. In zijn bijtende staccato-Duits ging hij verder met zijn verhoor waar hij gebleven was.

‘Ik heb een paar simpele vragen voor u,’ zei hij. ‘Als u die beantwoordt, krijgen we geen problemen.’[2]

‘Ja, meneer,’ antwoordde Eichmann gehoorzaam.

‘Waarom noemde u gisteravond de naam Otto Heninger?’[3]

‘Dat was mijn naam, vier jaar lang.’

‘Waar was dat?’

‘In Duitsland. Ik heb als houtvester gewerkt voordat ik naar Argentinië kwam.’

Gewillig bracht Eichmann verslag uit van zijn ontsnapping aan het eind van de oorlog, van de laatste ontmoeting met Kaltenbrunner, zijn terugtrekking in de bergen, zijn gevangenneming door de Amerikanen, tot en met zijn ontsnappingstocht door Europa naar Argentinië. Hij ging er prat op hoe hij zijn vijanden te slim af was geweest en vertoonde geen enkel teken van berouw over alles wat hij in het verleden had gedaan.

‘Waarom leefde uw gezin niet onder de naam Klement, net als u?’ vroeg Aharoni, die wel wist dat dit Eichmann de das om had gedaan toen zijn zoon Nick Sylvia Hermann leerde kennen.[4]

‘U verwacht toch niet van mij dat ik mijn gezin voor mij laat liegen?’ zei Eichmann, vol afschuw.

Aharoni kon zijn oren niet geloven toen hij deze uitspraak hoorde. Eichmanns vrouw en zoons hadden jarenláng voor hem gelogen. Dit antwoord was typerend voor veel van de antwoorden die de ondervrager nog zou krijgen: Eichmann verdraaide de waarheid als dat beter uitkwam voor zijn ego. Volgens de eerder gegeven instructies van Isser Harel ging Aharoni nu over op het ondervragen van Eichmann over andere voormalige nazi’s in Argentinië. Eerst vroeg hij hem of hij de verblijfplaatsen kende van de kamparts van Auschwitz, Josef Mengele.

‘Nee, dat weet ik niet.’[5]

‘Ik neem aan dat u niet eens weet of hij in Argentinië is?’

Eichmann schudde van nee.

‘En Martin Bormann?’ vroeg Aharoni. Hitlers privésecretaris, die in Neurenberg bij verstek ter dood was veroordeeld, stond nog steeds boven aan de lijst van nazi’s die nog op vrije voeten waren. ‘Weet u misschien waar hij zich ophoudt?’

‘Nee, ik heb geen idee.’

‘Maar hielpen uw vrienden u niet met de valse papieren die u nodig had om Argentinië in te komen?’

‘Dat is lang geleden.’

Aharoni bood Eichmann iets te drinken aan, maar deze weigerde. Hij veranderde weer van onderwerp en vroeg nu wat Eichmanns vrouw zou doen als hij niet thuiskwam. Ze moesten weten wat ze konden verwachten.

‘Niets,’ zei hij vol zelfvertrouwen. ‘Ze is bang. Ze snapt het niet.’

‘En uw zoons Nick en Dieter?’

‘Zij zullen begrijpen dat er iets gebeurd is.’

‘Zullen ze naar de politie gaan?’

Eichmann zei dat hij dacht van niet, tenminste niet meteen. Wat de voormalige nazi’s binnen de Duitse gemeenschap betrof: hij gaf te kennen dat die zich te zeer zouden bekommeren om hun eigen hachje en niet veel moeite zouden doen hem te vinden. Het was Aharoni duidelijk dat Eichmann niet veel ophad met zijn vroegere collega’s en ook dat hij de waarheid sprak.

Het verhoor ging nog verscheidene uren door, terwijl de twee mannen een halve meter van elkaar vandaan zaten in het kamertje. Eichmann bleef kalm en toeschietelijk, in ieder geval wat zijn eigen leven betrof. Uiteindelijk dacht Aharoni dat het gesprek tussen hen beiden ontspannen genoeg verliep om te kunnen vragen: ‘Bent u bereid naar Israël te komen om terecht te staan?’[6]

‘Nee, absoluut niet. Punt één: ik heb niets verkeerds gedaan,’ zei Eichmann nadrukkelijk, alsof hij op deze vraag had zitten wachten. ‘Het enige wat ik deed, was bevelen opvolgen. U kunt nooit bewijzen dat ik dát gedaan heb – dat ik een misdaad heb gepleegd. Punt twee: wat heb ik met Israël te maken? Ik ben een Duitser. U kunt me een… Als dat al zo is, als ik inderdaad een misdaad heb gepleegd, hoor ik in Duitsland berecht te worden. Of in Argentinië, ik ben Argentijns staatsburger. Maar niet in Israël.’

‘Dat meent u niet,’ zei Aharoni spottend. Haim Cohen had hem geadviseerd dat het beter zou zijn als Eichmann uit vrije wil naar Israël kwam en Cohen wilde, indien mogelijk, een getekende verklaring dat hij daarmee akkoord ging. ‘U weet dat niemand u een proces zal aandoen behalve de Israëli’s. Dus het wordt Israël en

nergens anders. Maak u geen zorgen. Het wordt geen schijnproces. Er zal een keurig, wettig proces plaatsvinden. U krijgt een advocaat.'

'Ik zal erover denken,' zei Eichmann uiteindelijk.

Aharoni beëindigde het verhoor; Eichmann zou snel genoeg beseffen dat hij geen andere optie had. Nu moest Aharoni eerst verslag uitbrengen aan Harel over het meest dringende aspect van de zaak op dit moment, namelijk wat de familie Eichmann zou doen wanneer hij niet thuiskwam.

In de stad was Nick Eichmann bezig een controlepaneel te installeren voor een liftschacht, toen zijn jongere broer plotseling verscheen. Buiten adem en in paniek flapte hij eruit: 'De ouweheer is weg!'[7]

De schroevendraaier in Nicks hand kletterde op de grond.

Dieter vertelde vlug hoe hun vader de avond tevoren niet thuis was gekomen. De twee zoons hadden zich ongerust gemaakt over de herhaalde krantenberichten dat er een nieuwe zoektocht naar hun vader op touw zou worden gezet. Hun angst was toegenomen door die merkwaardige ontmoeting, in april, met de twee mannen die hadden beweerd dat ze een stuk grond wilden kopen in het gebied. Het voorval met de bestuurder van de limousine die twee avonden geleden de weg had gevraagd, had nog meer argwaan gewekt. Nu hij verdwenen was, dachten ze onmiddellijk dat hij het slachtoffer was geworden van een overval, waarschijnlijk door Joden, misschien wel door Israëli's.

Samen verlieten ze snel het bouwterrein.[8] Hun broer, Horst, zat bij de koopvaardij en was er niet, dus het was aan hen om hun vader te vinden. Ze reden door Buenos Aires om met Carlos Fuldner te spreken – de man die hun vader had geholpen Argentinië binnen te komen, die hem al die tijd aan werk had geholpen en die een van de meest vooraanstaande personages was gebleven binnen de Duitse immigrantengemeenschap. Dieter en Nick wisten niet tot wie ze zich anders moesten wenden. Op dat moment waren ze ook bang dat

degenen die eropuit waren geweest hun vader te pakken, misschien ook hun moeder en jongste broer wilden ontvoeren – als gijzelaars.

Fuldner was kalm en reageerde rationeel. Hij zei tegen Eichmanns zoons dat er drie plausibele redenen waren waarom hun vader niet was teruggekeerd naar de Garibaldistraat. In de eerste plaats kon de politie hem gearresteerd hebben en hem de afgelopen nacht hebben vastgehouden op grond van dronkenschap of een andere overtreding. In de tweede plaats kon hij betrokken zijn geweest bij een ongeval en naar het ziekenhuis zijn gebracht – of zelfs naar het lijkenhuis. In de derde plaats konden zijn achtervolgers hem hebben opgepakt, zoals zijn zoons vermoedden, en deze personen, of het nu burgerwachten waren of mensen in dienst van de staat, hadden hem gekidnapt of al vermoord. Dit waren simpelweg de mogelijkheden; er moest een zoektocht ingesteld worden, te beginnen bij de ziekenhuizen en politiebureaus rond San Fernando. Het gebied rond het huis moest ook afgezocht worden om te zien of iets erop wees dat er een worsteling had plaatsgevonden, of dat er mogelijkerwijs ergens een lijk lag. Ze moesten ook naar de Mercedes-Benz-fabriek om te zien of Eichmann de dag daarvoor op zijn werk was verschenen.

Nick en Dieter vertrokken om met de zoekactie te beginnen, hopend dat Fuldner en de andere leden van de Duitse gemeenschap de handen ineen zouden slaan om te helpen. Ze waren ook van plan Willem Sassen te bezoeken, die een vriend was van hun vader en veel contacten had in de stad.[9]

Ze informeerden bij het politiebureau van San Fernando en de ziekenhuizen in de regio, maar dat leverde niets op. Vera Eichmann ging meteen naar de Mercedes-fabriek waar haar verteld werd dat Ricardo Klement de dag daarvoor de hele dag gewerkt had en dat hij langer gebleven was in verband met de vakbondsvergadering.[10] Hij was die dag niet op het werk verschenen en de afdelingschef liet Vera weten dat Eichmann zijn baan en premies zou kwijtraken als hij niet snel weer kwam opdagen.

Bij een zoekactie rond de Garibaldistraat werd Eichmanns kapotte bril gevonden, in de modder van de greppel.[11] Er was nu geen twijfel meer mogelijk: hij was gepakt.

De dag na de ontvoering keerde Isser Harel terug naar zijn diverse cafés in de binnenstad. Al zijn aandacht was er nu op gericht om Eichmann Argentinië uit te krijgen voordat de operatie bekend zou worden.

Yosef Klein bezocht het hoofd van de Mossad in een van zijn cafés. Het nieuws van de ontvoering maakte niet zoveel indruk op de afdelingsmanager van El Al als Harels waarschuwing dat de mogelijke risico's die hun activiteiten met zich meebrachten, nu toegenomen waren, vooral omdat ze niet zeker wisten wat de reactie van Eichmanns gezin zou zijn.[12] Het gesprek ging daarna weer over de vlucht, in het bijzonder over de manier waarop ze hun gevangene in de Britannia moesten krijgen, nu ze definitief besloten hadden het vliegtuig op het onderhoudsterrein van Aerolineas Argentinas te parkeren.

Ze namen de reeks mogelijkheden door, sommige geopperd door Harel, andere aangedragen door Klein. 'Laten we het zo doen,' stelde Klein dan voor.[13] 'Oké,' reageerde Harel op de hem zo kenmerkende wijze. 'Daar zal ik over nadenken, maar waarom doen we het niet op deze manier… of op die… En wat denk je van…?' De stroom ideeën – onder meer eentje waarbij een klimgordel kwam kijken en een stel touwen en haken om Eichmann het toestel in te hijsen – mondde uit in drie mogelijkheden.[14]

De eerste kwam erop neer Eichmann heimelijk het vliegtuig in te smokkelen in een krat met het stempel 'diplomatieke vracht' erop. De tweede mogelijkheid was dat ze hem zouden verbergen in een van de voedselcontainers die voor vertrek met een vorkheftruck aan boord werden gebracht. Het derde plan hield in dat ze Eichmann een uniform van El Al zouden aantrekken en hem door de controle zouden laten

gaan samen met de bemanning. Alle drie plannen hadden hun sterke en zwakke kanten, afhankelijk van de vraag hoeveel politie en wegversperringen er zouden zijn, hoe de paspoortcontrole in zijn werk ging en of de operatie was uitgelekt of niet. Aangezien Harel slechts drie kwartier had voor zijn gesprek met Klein, voordat hij weer weg moest naar zijn volgende café, stelden ze een beslissing uit om de voor- en nadelen nader te onderzoeken.

Later die dag had het Mossad-hoofd een gesprek met Avraham Shalom. Aangezien Eitan de leiding had op het onderduikadres, had Harel iemand nodig om de ontsnapping voor te bereiden. ‘Jij krijgt de taak Eichmann het land uit te krijgen,’ liet Harel zijn plaatsvervanger weten. ‘Maak een plan.’[15]

Shalom zou zich voornamelijk bezighouden met de El Al-vlucht.[16] Hij moest ruggespraak houden met Klein over de vliegveldprocedures, en de plek en de mensen die er werkten, leren kennen. Hij moest ook veilige routes in kaart brengen, voor documenten en vermommingen zorgen voor de dag dat ze Eichmann naar het vliegveld zouden vervoeren. Het belangrijkste was dat hij een definitieve beslissing moest nemen over de beste methode om Eichmann het toestel in te krijgen, dat wil zeggen een keuze maken uit de drie plannen die doorgepraat waren met Klein, of met een eigen plan komen.

Shalom kreeg de instructie de haven van Buenos Aires te verkennen: was er een mogelijkheid Eichmann per schip uit het land te smokkelen? De laatste paar dagen had Harel zitten piekeren dat Eichmanns verdwijning best in verband kon worden gebracht met de komst van de allereerste El Al-vlucht naar Argentinië. Als er een link werd gelegd tussen de twee gebeurtenissen – en dat was zeker niet ondenkbaar – konden regeringstroepen of burgerwachten het toestel gemakkelijk tegenhouden voordat het de kans kreeg op te stijgen. Een alternatief plan was essentieel.

In Tel Aviv ontvingen de piloten, navigators, boordwerktuigkundigen, marconisten, pursers, onderhoudsmonteurs en cabinepersoneel, die allemaal door El Al waren geselecteerd en

door de Mossad goedgekeurd, intussen telefonisch of via hun postvakjes het bericht dat ze waren uitgekozen voor een vlucht die een speciale diplomatieke missie naar Buenos Aires zou brengen ter gelegenheid van het feit dat Argentinië honderdvijftig jaar onafhankelijk was.[17] Behalve Zvi Tohar, de eerste piloot, kende niemand het ware doel van de vlucht.

Voor degenen die in 'Tira' moesten blijven om Eichmann te bewaken kon de Britannia niet snel genoeg arriveren. Er was pas vierentwintig uur verstreken sinds ze de man gepakt hadden en ze ervoeren hun taak nu al als een zware belasting vanwege aspecten die ze niet hadden voorzien. Ze hadden zich mentaal voorbereid op de risico's die hun onderduik in het huis met zich meebracht: mogelijkerwijs een confrontatie met de politie of met Eichmanns zoons en hun kameraden als ze gelokaliseerd werden. Iedere keer dat er buiten op straat een auto remde, schrokken ze op.[18] Maar niemand van het team had voorzien hoe slopend het zou zijn om samen met Adolf Eichmann in één ruimte te moeten verblijven.

Het was al duidelijk dat hun gevangene geen bedreiging vormde. Hij was gehoorzaam, op het onderdanige af.[19] Toen ze hem de eerste keer naar de wc brachten, had hij eerst toestemming gevraagd voor de stoelgang. Toen hij klaar was, had hij om wc-papier gevraagd. Tabor moest denken aan Duitse krijgsgevangenen na de oorlog die zonder een woord van protest zelfs spijkerkoppen poetsten als ze daartoe bevel kregen.[20]

Eichmann was duidelijk ook te bang om in verzet te komen. Als hem bevolen werd rechtop te gaan staan, gehoorzaamde hij altijd, maar beefde dan onwillekeurig als een riet. Eerder die middag, toen ze hem naar buiten hadden gebracht voor wat lichaamsbeweging, had hij gevraagd of ze hem soms naar buiten brachten om hem te fusilleren. Ze zeiden tegen hem dat ze dat niet van plan waren, maar hij werd er nauwelijks minder gespannen van.

Nu het duidelijk was dat Eichmann geen bedreiging vormde, noch voor hen persoonlijk, noch als ontsnappingsrisico, werden ze overmand door een gevoel van walging dat ze zo dicht bij hem in de buurt moesten blijven. Dit was de man die velen van hun eigen familieleden de dood had ingestuurd. Ze moesten hem te eten geven, aankleden, scheren, met hem meegaan naar de wc en erop toezien dat hem elk ongemak bespaard bleef. Het zou gemakkelijker geweest zijn als ze alleen haatgevoelens voor hem hadden gekoesterd, maar – en dat hadden ze niet verwacht – hij zag er zo meelijwekkend uit en gedroeg zich zo schaapachtig dat hij geen haat opwekte. Ze verachtten zijn aanwezigheid, met name als ze dachten aan de mensen die ze door zijn toedoen verloren hadden. Maar bovenal waren ze uit het lood geslagen door gevoelens van andere aard, namelijk dat ze, tot hun frustratie, niet in staat waren de zieligheid van hun gevangene te rijmen met het feit dat hij de dood van zoveel Joden op zijn geweten had. Door dat innerlijke conflict heerste er een bedrukte stemming in het huis.

Die avond, na het eten, keken ze uit naar de komst van Judith Nesiahu, een geheim agent die Harel naar Buenos Aires had ontboden om de rol te spelen van Yaakov Medads vrouw op het onderduikadres. Nesiahu was een orthodoxe Joodse, die in 1940 vanuit Nederland was geëmigreerd voordat praktisch haar hele familie in de Holocaust was uitgemoord. Ze had in het leger gediend tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog en had voor de Mossad undercover gewerkt bij diverse operaties, waaronder één in Marokko, waar ze de overtocht van Joden naar Israël had gecoördineerd. Als dat nodig was, deed ze zich voor als een niet-Joodse en schond ze de strikte religieuze wetten wanneer ze in het openbaar moest optreden. Met haar dikke brillenglazen en gezette figuur zou Nesiahu nooit de rol van verleidster kunnen spelen om spionnen uit hun tent te lokken, maar ze was onverstoorbaar, veeltalig, had lef en was totaal verknocht aan Israël, dat ze in alle opzichten wilde dienen. Toen een van Harels luitenants haar vijf dagen daarvoor had laten weten dat Harel wilde dat

ze vertrok voor een missie in het buitenland, had ze eenvoudig geantwoord: ‘Prima.’[21] De verbijsterde luitenant had gevraagd of ze niet wilde weten wat het doel van de missie was of waar ze naartoe werd gestuurd – haar antwoord had geluid dat ze verwachtte dat hij haar dat wel zou vertellen wanneer het nodig was.

Nesiahu arriveerde samen met Medad, die haar al had gewaarschuwd dat er een ‘belegerde’ sfeer hing. Haar rol bestond er in de eerste plaats uit te voorkomen dat de buren of andere bezoekers achterdochtig werden omtrent wat er zich in het huis afspeelde, door voor iedereen duidelijk zichtbaar te genieten van de tuin en op haar gemak wandelingetjes te maken met Medad, maar haar aanwezigheid hield ook de belofte in dat ze de eentonigheid zou doorbreken van een geheel door mannen gedomineerde omgeving. Het team hoopte ook van harte dat ze zou kunnen helpen met koken, aangezien gebleken was dat ze daar niet erg goed in waren: ze konden niet veel meer dan eieren koken.

Eitan en Malkin kenden Nesiahu allebei en ze begroetten haar hartelijk voordat ze haar voorstelden aan de andere teamleden en de dokter. Ze vond het spannend dat ze betrokken werd bij de operatie, want ze had pas een paar uur eerder, tijdens een korte ontmoeting met Harel, gehoord dat ze Adolf Eichmann gepakt hadden. Haar enthousiasme zorgde even voor een minder gespannen sfeer. Maar toen ze later die avond de gevangene voor het eerst zag en merkte hoe bewegingloos hij op zijn matras lag, afgezien dan van het onwillekeurige trekken van zijn gezicht, had ze spijt van haar eerdere enthousiasme. ‘Ik word misselijk bij het idee om voor hem te moeten koken en afwassen,’ bekende ze aan de anderen.[22] ‘Ik ril al bij de gedachte iets aan te raken wat hij ook heeft aangeraakt.’ Zodoende keerde de bedrukte stemming in het huis weer terug.

In de vroege morgen van 13 mei merkte Peter Malkin, die de wacht hield, dat hij er niet meer tegen kon om helemaal niets om handen te hebben, om alleen maar te staren naar Eichmann die lag te slapen.[23] Hij rende naar de hal en pakte een paar kleurpotloden uit zijn

vermommingsdoos en het enige papier dat hij kon vinden, *The South American Handbook*, een gids over Zuid-Amerika die hij in Parijs had gekocht.

Hij koos een bruin potlood en deed het boek open bij een kaart van Argentinië. Met een overgave die voortkwam uit verachting en het saaie nietsdoen, begon hij de slapende figuur op de achterkant van de kaart te tekenen. Het portret dat ontstond, was dat van een man met dode ogen achter een bril, met dunne, bloedeloze lippen en de jukbeenderen van een lijk. Malkin begon na dit haastig geschetste portret meteen aan een tweede, van Eichman in zijn SS-uniform met een hakenkruis op de band rond zijn arm. Deze keer tekende hij Eichmann zoals hij zich voorstelde dat de nazi er tijdens de oorlog had uitgezien, met een stramme houding, en vurige, alziende ogen.

Op een andere bladzijde beeldde Malkin Eichmann af met een machinegeweer, gericht op Polen en Hongarije. Hij tekende ook bijna cartooneske portretten van Hitler en Mussolini die elkaar van tegenoverliggende bladzijden aankeken. Eichmann sliep door en Malkin spitste zijn oren of hij voetstappen in de hal hoorde. Hij wilde niet dat de anderen wisten wat hij aan het doen was. Hij schetste verder en begon nu aan een pasteltekening, een portret van zijn ouders, zij aan zij; hun handen raakten elkaar, hun ogen waren naar beneden gericht alsof ze naar hem keken. En ten slotte tekende hij zijn zuster Fruma zoals ze in zijn herinnering als kind was: met grote ogen, vol intense zorg en liefde. Even ontsnapte Malkin op die manier aan de depressieve sfeer die in het huis hing. Toen werd hij afgelost van zijn wacht en ging hij proberen wat te slapen.

13 mei begon op dezelfde manier als de dag daarvoor. Ze wekten Eichmann, voerden hem zijn ontbijt en schoren hem. Beneden stond de radio aan en tijdens de pauzes tussen de tangomuziek en de soapseries luisterden ze gespannen of de naam Klement of Eichmann viel, wat erop zou kunnen wijzen dat de politie iets van zijn ontvoering afwist. Niets. Ook spelden ze de ochtendkranten, die Medad was gaan halen.[24] Daarin werd uitvoerig melding gemaakt van

een plan tot een opstand van de peronisten, dat onderschept was; wapens en propagandamateriaal waren in beslag genomen. Er was nog een lang artikel over de enorme parade die gehouden zou worden ter gelegenheid van de onafhankelijkheidsviering, met tienduizend soldaten, honderdzestig tanks en meer dan honderd vliegtuigen in de lucht. Die avond zou Ella Fitzgerald voor het eerst optreden in de stad. Er stond niets in over Eichmann. Dit gaf geen aanleiding tot enige opluchting. De politie of de veiligheidsdiensten maakten misschien Eichmanns verdwijning niet bekend om zich niet in de kaart te laten kijken.

Niemand van het Mossad-team in ‘Tira’ verwachtte dat het risico ontdekt te worden of de spanning die het onder één dak zijn met Eichmann met zich meebracht, zou afnemen in de dagen die nog voor hen lagen. Het enige wat ze wilden, was van de nazi-oorlogsmisdadiger zien af te komen door hem naar Israël te sturen.

In Israël zelf had Yaakov Caroz, een afdelingshoofd van de Mossad, net een telex gekregen uit Buenos Aires. Hij ging meteen op weg door de straten van Tel Aviv om de hoogste leiders van het land op de hoogte te stellen van de geslaagde ontvoering.

Toen hij bij het kantoor van de premier langsging, hoorde hij dat Ben-Goerion zich op zijn buitenverblijf in de kibboets Sde Boker bevond. Tenzij een bijeenkomst absoluut noodzakelijk was, zei de secretaresse tegen Caroz, zou het beter zijn de bespreking tot zondag uit te stellen. Caroz was het daarmee eens en haastte zich naar het kantoor van de minister van Buitenlandse Zaken, Golda Meir. Ze verzette een afspraak en vroeg hem bij haar op het balkon van haar kantoor te komen zitten. Zodra ze alleen waren vroeg de tengere, pittige minister van Buitenlandse Zaken, met haar donkere, grijze haar strak naar achteren in een knot, hem naar de reden van zijn bezoek.

‘Adolf Eichmann is gevonden.’[25]

‘Waar is hij?’

‘Het enige wat ik op dit moment weet is dat Eichmann gepakt en geidentificeerd is.’

Golda Meir hield haar adem in en legde de palm van haar hand tegen haar borst. Haar emotie was zo groot dat ze tegen Caroz aan moest leunen om niet om te vallen. Een paar ogenblikken later zei ze: ‘Alstublieft, ik smeek u, als u iets méér hoort, wilt u het mij dan komen vertellen?’

Caroz verliet Meir om de boodschap door te geven aan de chef van de generale staf van het Israëlische leger, die hem feliciteerde; ook híj wilde meer weten. Maar Caroz beschikte alleen over de korte, gecodeerde telex uit Buenos Airez. ‘De typemachine is oké’ behelsde ook weinig voor een uitvoeriger toelichting.

Het zou nog twee dagen duren voordat Caroz de urenlange autorit naar het zuiden maakte, van Tel Aviv naar Sde Boker, in de Negev-woestijn. Lijfwachten brachtten hem naar een huisje, waar Ben-Goerion hem uitnodigde mee te komen naar zijn kleine studeerkamer vol boeken.

‘Ik ben gekomen om u te zeggen dat Eichmann gevonden is en dat zijn identiteit onomstotelijk vaststaat.’[26]

Ben-Goerion had even tijd nodig om het nieuws te verwerken en vroeg vervolgens: ‘Wanneer komt Isser terug? Ik heb hem nodig.’

‘Over een week, denk ik. Ik weet het niet precies.’

Later schreef Ben-Goerion in zijn dagboek: ‘Vanmorgen sprak ik een boodschapper van Isser, die me vertelde dat Eichmann geïdentificeerd en gepakt is, en volgende week hierheen gevlogen wordt (als ze kans zien hem het vliegtuig binnen te smokkelen).[27] Isser komt later terug. Als er geen sprake blijkt te zijn van een persoonsverwisseling, is dit een belangrijke, succesvolle operatie.’

Net als het hoofd van de Mossad stond Ben-Goerion zich slechts een kortstondig moment van opwinding toe. De missie was nog niet voltooid.

23

IN HET HUIS VAN WILLEM SASSEN in de Libertystraat, in de rustige, lommerrijke buurt Florida, heerste een enorme consternatie.[1] Het was 13 mei, twee dagen sinds hun vader verdwenen was, en Nick en Dieter Eichmann waren nog steeds verwoed in de weer om een zoektocht te organiseren. Ze waren midden in de nacht bij het huis aangekomen en hadden op de deur gebonsd. Sassens vrouw en dochters hadden zich teruggetrokken in een slaapkamer, omdat ze niet begrepen wat er aan de hand was – bang voor mogelijk geweld. De jongste dochter, Saskia, dacht dat de twee jongens, die er met pistolen in hun broekriem uitzagen als bandieten, gek waren. Beneden in de woonkamer liep de discussie hoog op, de mannen spraken met luide stem over wie Eichmann ontvoerd konden hebben en wat zij eraan gingen doen.

Uiteindelijk nam Sassen de twee broers mee in zijn auto om te kijken of ze een spoor zouden kunnen vinden dat hen naar hem toe zou leiden. Sommigen van zijn kennissen dachten dat hij misschien als gevolg van dronkenschap, van een bar op weg naar huis, gevallen en gewond was.[2] Maar de jongens hadden zijn gebroken bril als bewijs dat dit niet het geval was. Navraag in en rond San Fernando had ook niets opgeleverd. Niemand had iets gezien op de avond van 11 mei.

De jongens wisten dat ze meer assistentie nodig hadden dan Sassen hun kon geven, niet alleen om hun vader te vinden, maar ook om hun moeder en jongste broertje te beschermen voor het geval dezelfde figuren die hun vader hadden gepakt, terug zouden komen om hen te gijzelen. Nick en Dieter hadden een paar gouden ringen en horloges verkocht in een pandjeshuis om drie wapens aan te schaffen – een .22 kaliber pistool, één in kaliber .38 en één .45.[3] Het begon hun te dagen dat ze niet op hulp konden rekenen van de kant van de Duitse gemeenschap. Afgezien van Fuldner en Sassen wilden de meesten van hun vaders kennissen niets met hen te maken hebben. Ze maakten zich meer zorgen om hun eigen veiligheid. Wat de politie betreft, de twee broers konden hun hulp niet inroepen zonder de ware identiteit van hun vader te onthullen, waardoor hij misschien nog meer gevaar zou lopen dan nu al het geval was. In plaats daarvan besloten ze hun connecties aan te boren bij een organisatie met de naam Tacuara.

Tacuara was een radicaal-nationalistische organisatie[4] die een paar jaar daarvoor was opgericht door een groep jonge, merendeels bourgeois middelbare scholieren en studenten, die hun protesten in eerste instantie hadden gericht op de secularisatie van het onderwijsstelsel. De naam was afkomstig van een geïmproviseerd wapen dat door gaucho’s was gebruikt tijdens de strijd om de onafhankelijkheid van Argentinië – in wezen niet meer dan een mes, bevestigd aan het uiteinde van een suikerrietstengel. Tacuara was fervent katholiek en gevormd naar de Spaanse Falange uit 1933, die geleid werd door José António Primo de Rivera. De organisatie was militant, fascistisch en antisemitisch. Haar leden gebruikten het liefst geweld om hun doel te bereiken, dat onder meer inhield Argentinië te bevrijden van de liberale democratie, het kapitalisme en de Joodse invloed. Nieuwe leden zwoeren een eed van trouw op een begraafplaats, hadden kortgeknipt haar, trainden in militaire kampen, droegen grijze hemden en mouwbanden met het Malteser kruis erop gestikt, spraken elkaar aan met ‘kameraad’, aanbaden Hitler en Mussolini, brachten de nazigroet en verspreidden antisemitische en

nationalistische propaganda. Je kon ze vaak door de stad zien rijden op hun motoren.

Hoewel ze zelf geen lid waren van Tacuara, hielden Nick en Dieter er soortgelijke politieke denkbeelden op na en hadden vrienden binnen de organisatie.[5] Het idee dat een groep Joden, mogelijk Israëli's, illegaal in Argentinië opereerde, was tegen het zere been van Tacuara en sommigen van haar leden vormden een actiegroep om Eichmann te vinden, zijn gezin te beschermen en zijn ontvoerders op te sporen.

Zonder dat zij het zelf wist, diende Luba Volk als dekmantel voor de ontsnapping.[6] Als onderdeel van haar taken met betrekking tot de speciale El Al-vlucht had het hoofdkwartier van de luchtvaartmaatschappij haar, op advies van Isser Harel, opdracht gegeven privépassagiers te boeken voor de terugvlucht naar Israël. Ze hadden Volk stapels posters en brochures gestuurd om haar te helpen bij het promoten van de vlucht, wat ze de afgelopen week had gedaan via haar contacten bij de reisbureaus in Argentinië. Ze had al bijna alle stoelen verkocht, maar er was één struikelblok: de minister van Luchtvaart. Ze had zijn permissie nodig om privépassagiers mee te laten vliegen, maar gezien het feit dat er geen bilaterale overeenkomst bestond tussen El Al en Aerolineas Argentinas, betwijfelde ze of hij haar verzoek zou inwilligen. De tickets werden onder dit voorbehoud verkocht. Haar superieuren bij El Al zeiden dat ze het risico begrepen, maar – en dat vond ze heel merkwaardig – ze wilden niettemin dat ze ermee doorging.

Op 14 mei ontving ze antwoord van het ministerie van Luchtvaart. Haar verzoek was afgewezen; op de vlucht mochten geen privépassagiers mee. Volk was teleurgesteld en wilde in ieder geval een lans breken voor een bejaarde Israëlische vrouw, die ziek was en geopereerd moest worden, en die hoopte naar Tel Aviv te kunnen voor de operatie. Volk diende bij de minister een verzoek in ten behoeve van een *stretcher case* (liggend ziekenvervoer) om permissie te krijgen de vrouw per vliegtuig naar Israël over te brengen, waardoor ze de

vlucht, zonder zich daarvan bewust te zijn, nog meer onder de aandacht van de Argentijnen bracht.

Yosef Klein wist niets af van het verzoek.[7] Hoewel hij het vervelend vond dat hij het doel van de vlucht niet aan Volk mocht onthullen, was hem te verstaan gegeven haar in onwetendheid te laten. En hij had toch al zijn handen vol. Het toestel zou over vijf dagen arriveren. Klein had alle vergunningen weten te bemachtigen en was nu bezig de services voor de Britannia (brandstof, catering, schoonmaak) definitief te regelen. Hij wist waar het vliegtuig geparkeerd zou worden en had toestemming gekregen om het op eigen kracht van het onderhoudsterrein naar de gate te laten taxiën. Hij bleef aanpappen met het luchthavenpersoneel, dat nu toestond dat hij zonder staande te worden gehouden door de controle en over het hele vliegveld liep. Klein had ook Shalom aan de luchthavenmedewerkers voorgesteld, evenals de recentelijk gearriveerde chef van de veiligheidsdienst van El Al, Adi Peleg. Samen verkenden de drie mannen de luchthaven om de meest onopvallende manier te plannen om Eichmann aan boord van het vliegtuig te krijgen.

Als ze af en toe een bespreking met elkaar hadden, herinnerde Harel Klein er nadrukkelijk aan dat het van ‘historisch belang’ was wat ze deden. ‘Alles gaat gesmeerd lopen. Hou vol, hou vol,’ zei Harel dan. Klein verliet deze bijeenkomsten met Harel altijd met meer zelfvertrouwen, maar ook een beetje met een brok in zijn keel bij de gedachte dat hij zou helpen Adolf Eichmann voor het gerecht te brengen. Harels bemoedigende woorden maakten dat hij minder zorgen had over het risico van de operatie en over zijn rol ervoor te zorgen dat de operatie tot een goed einde werd gebracht.

Nu hij de leiding had over de actie om Eichmann veilig en wel uit Argentinië te smokkelen, was Avraham Shalom niet van plan om de operatie geheel en al over te laten aan een burger, zelfs niet aan iemand die zo competent was als Klein.[8] De laatste twee dagen had hij, samen met Aharoni en Ilani, de haven verkend. Zij waren de enige drie leden van het Mossad-team die, afgezien van Harel, niet dag en

nacht in ‘Tira’ hoefden te blijven. Op de zuidelijke kade wemelde het van de stuwadoors en de douane-inspecteurs die het laden en lossen van de vracht controleerden: te druk. De noordkade, waar de cruiseschepen normaal gesproken aanlegden, bood meer mogelijkheden, vooral nu het winter was in Buenos Aires. Desondanks stond Shalom sceptisch tegenover het plan Eichmann per schip het land uit te smokkelen, voornamelijk vanwege het feit dat de reis naar Israël lang zou duren, waardoor het schip in de diverse havens onderweg een gemakkelijk doelwit zou zijn. Er was zelfs even sprake geweest van het charteren van een onderzeeër om Eichmann zo het land uit te krijgen, maar dat was van de hand gewezen als een onzinnig plan. Het El Al-vliegtuig was nog steeds hun beste optie, dus daar richtte Shalom nu al zijn aandacht op.

Het grootste deel van zijn tijd besteedde hij aan het verkennen van het vliegveld, waar hij zich voordeed als een diplomatieke vertegenwoordiger die hielp met het regelen van de El Al-vlucht. Hij had meteen door dat de bewakers die de zijingang tot het onderhoudsterrein in de gaten hielden, gemakkelijk om de tuin te leiden waren. Ze hielden zich meer bezig met het voorkomen van diefstal dan met andersoortige inbreuken op de veiligheid. Als Eichmann een El Al-uniform aan kreeg, en misschien gedrogeerd werd door de dokter, zouden ze hem er zonder problemen langs moeten krijgen. De gevangene aan boord smokkelen in een cateringcontainer of een diplomatiek krat zou te gecompliceerd zijn. Shalom hield meer van simpel en duidelijk. Hij was van plan de volgende dagen om de paar uur langs de beveiliging te lopen, zodat de veiligheidsbeambten net zo gewend waren om hém te zien als het geval was met Klein.

Dan was er nog de kwestie hoe snel het toestel daarna kon opstijgen, wie toestemming zou geven dat het mocht vertrekken en wat ze moesten doen als er oponthoud was. Shalom vroeg Klein en Peleg het hemd van het lijf over wat er mogelijk kon gebeuren. De ontsnapping uit Argentinië moest net zo nauwkeurig gepland worden als de ontvoering zelf.

Daarom waren Shalom en Eitan beiden van slag toen Harel met het voorstel van een nieuwe missie kwam.

‘De zoektocht naar de dokter moet de hoogste prioriteit krijgen,’ zei Harel op 15 mei, terwijl hij zijn kopje koffie neerzette op het cafétafeltje.[9] Vervolgens legde hij uit dat hij bevel had gegeven om nog eens twee Mossad-agenten naar Buenos Aires te sturen. Zij zouden deelnemen aan een commando-overval op Josef Mengele – als ze hem konden vinden – en hem dan, samen met Eichmann, in hetzelfde vliegtuig mee terug nemen naar Israël.

Eitan en Shalom hadden de berichten gehoord dat Mengele zich ook in Argentinië ophield en voordat ze uit Tel Aviv vertrokken, was weleens ter sprake gekomen dat ze naar hem konden zoeken tijdens hun verblijf aldaar. Dat kon zijn, maar Harel had nooit met zoveel woorden gezegd dat hij de dokter tijdens dezelfde missie wilde oppakken.

‘Luister eens, Isser,’ zei Eitan, ‘ik ben er niet zeker van of we in staat zijn hen allebei veilig naar Israël te brengen. Ik wil dus niet het risico nemen van nóg een operatie.’

Harel had ermee gewacht het team te overvallen met deze opdracht, maar omdat Eichmann nu veilig opgesloten zat op het onderduikadres en er geen enkel nieuws was dat er naar hem werd gezocht, was de tijd rijp. Hij deed zijn plan om achter Mengele aan te gaan in niet mis te verstane bewoordingen aan Eitan en Shalom uit de doeken.

‘Beter één vogel in de hand,’ zei Eitan met een dun glimlachje om de spanning te breken, ‘dan tien in de lucht.’

Hoewel Eitan en Shalom duidelijk niet achter deze tweede operatie stonden, konden ze Harel niet van zijn plan afbrengen. Ze hadden specifieke aanwijzingen aangaande Mengele en Harel zou het zichzelf nooit vergeven als hij deze inlichtingen niet natrok terwijl ze in Buenos Aires waren. Hij had gehuiverd bij de verhalen die Amos Manor hem had verteld over de kamparts van Auschwitz – voorvallen

waar Manor zelf bij was geweest.[10] Na die gesprekken was Harel er ‘tot in zijn botten’ op gebrand geweest, zoals hij het zelf beschreef, om de dokter te pakken te krijgen.

Harel gaf Eitan en Shalom de instructie tegen Aharoni te zeggen dat hij Eichmann harder aan moest pakken om informatie over Mengele los te krijgen. Het hoofd van de Mossad was er zeker van dat hun gevangene loog en precies wist waar Mengele woonde.

Later die dag ondervroeg Aharoni Eichmann opnieuw over Mengele.[11] Eichmann zat nu vier dagen gevangen, had geen idee of het nacht of dag was, en hoe lang ze hem, geblinddoekt en vastgeklonken aan zijn bed, in dit kamertje zouden vasthouden; daardoor brak bij de gevangene langzaam maar zeker het verzet tegen wat hij niet wenste los te laten. Eerst vertelde Eichmann nogmaals het verhaal dat hij Mengele helemaal niet kende. Maar na doorvragen vertelde hij dat ze elkaar één keer, toevallig, hadden ontmoet, in een restaurant in de stad. De dokter had hem gratis medische behandeling aangeboden, herinnerde hij zich.

Maar Aharoni hield vol dat Eichmann Mengele meer dan eens moest hebben ontmoet. Natuurlijk wist hij wel waar Mengele woonde. Eichmann ontkende dit heftig en voegde eraan toe dat hij bang was dat zijn gezin iets zou overkomen als hij ook maar iets losliet. Aharoni zei hem dat hij desnoods maandenlang kon wachten tot die vraag beantwoord werd: niemand was naar hem op zoek. Uren later bekende Eichmann dat Mengele een keer iets had gezegd over dat hij in een pension zat, dat gehouden werd door een Duitse vrouw die Jurmann heette. Het adres kende hij niet, maar het was ergens in Vicente López. Het Pensión Jurmann stond al in Harels gecodeerde aantekenboekje. Dit was het bewijs dat hun informatie klopte.

Aharoni kreeg het gevoel dat hij verder kwam met Eichmann en drong er opnieuw bij hem op aan een verklaring te ondertekenen dat hij vrijwillig zou meegaan naar Israël om daar terecht te staan. Aharoni had een concepttekst opgesteld met woorden van gelijke strekking die Eichmann kon overschrijven en ondertekenen. Tot

Aharoni's frustratie gaf Eichmann niet toe. Wel stelde hij op een gegeven moment voor in plaats daarvan naar Oostenrijk te gaan.

'Hou op mij te beledigen!' beet Aharoni hem toe.[12] 'Het wordt Israël of helemaal niets. U stemt toe of u weigert. Maar geen gedraai alstublieft! Als u niets verkeerds heeft gedaan, heeft u niets te vrezen. Denk erover na. We hebben tijd zat.'

Die avond kwam Harel naar 'Tira' om Eichmann te ontmoeten en zijn agenten te feliciteren met de geslaagde vangst. Eerder, toen hij met Eitan had gesproken, was hij geschrokken van het feit dat deze er zo somber uitzag.[13] Nu merkte Harel dat de rest van het team net zo mistroostig was. Hij had altijd wel gedacht dat het mentaal zwaar zou zijn om Eichmann te bewaken, maar hij begreep het verlammende effect van het lage moreel niet tot hij die avond naar boven ging om Eichmann zelf te zien.

De gevangene lag in zijn pyjama op bed, met de motorbril over zijn ogen. Hij maakte geen aanstalten om overeind te komen tot hij daartoe bevel kreeg, en zelfs toen hij dat deed, bleef hij in zichzelf gekeerd. Harel was verbijsterd hoe gewoontjes en meelijwekkend Eichmann was.

Ondanks Eichmanns pogingen Aharoni ervan te overtuigen dat hij slechts een 'klein radertje' was geweest in de nazimachinerie, wist Harel dat Eichmann in heel Europa operaties had uitgevoerd. Hij had hele Joodse bevolkingsgroepen hun rechten ontnomen, hun bezittingen onteigend, hen gedwongen in getto's te leven en hen daarna gedeporteerd naar kampen om uitgeroeid te worden, hetzij onmiddellijk, hetzij na maandenlange dwangarbeid. Het mocht dan zo zijn dat hij Joden niet eigenhandig, met zijn eigen pistool, had afgemaakt, maar zijn werkzaamheden hadden een nog veel verwoestender effect gehad. Direct na aankomst in Boedapest had hij de Joodse leiders van de stad naar zijn kantoor in het Majestic Hotel ontboden en hun beloofd: 'Als de overwinning eenmaal behaald is, zullen de Joden vrij zijn om te gaan en te staan waar ze willen. Over

het algemeen ben ik niet voor het gebruik van geweld en ik hoop dat ik dat, als alles goed gaat, ook niet hoef te gebruiken.'[14] De volgende dag had Eichmann zijn chef van de afdeling 'vervoer' naar Wenen gestuurd om de laatste hand te leggen aan de dienstregeling van de treinen die de Hongaarse Joden naar Auschwitz moesten brengen. De volgende maanden had Eichmann, terwijl de ene Joodse gemeenschap in Hongarije na de andere werd uitgeroeid, in Boedapest en omgeving de bloemetjes buiten gezet, met zijn maîtresses geslapen en zich een stuk in zijn kraag gedronken in de puike restaurants van de stad. Toen Rezsö Kasztner er bij Eichmann op had aangedrongen sommige Hongaarse Joden een veilig onderkomen in Boedapest te bieden, had Eichmann een driftbui gekregen en geschreeuwd: 'Als ik nee heb gezegd, is het ook nee… Begrijp me goed, ik moet het platteland zuiveren van het Joodse vuil. Argumenten of tranen halen niets uit.'[15]

Dat iemand die eruitzag als een postbeambte, iemand met zo'n onopvallend uiterlijk en temperament, verantwoordelijk was geweest voor de dood van miljoenen Joden, was op zich al een verschrikking. Harel beschreef later hoe hij zich die avond had gevoeld. 'De aanblik van dat miserabele onderkruipsel dat, vanaf het moment dat hij zijn uniform en zijn macht als hoge functionaris had moeten afleggen, geen spoor meer vertoonde van de vroegere superioriteit en arrogantie, wekte een gevoel op van wrok, van intense woede. Was dít nu de belichaming van het kwaad? Was dít nu het instrument in handen van een duivelse regering? Deze nul, gespeend van enige menselijke waardigheid en trots, was dié de doodsengel geweest voor zes miljoen Joden?'[16]

Harels bezoek had slechts een tijdelijk effect op de stemming in het huis en hij gaf Eitan de instructie om elk van de teamleden om de beurt een dag vrij te geven, weg van het huis. Terwijl hij zijn overjas aantrok om te vertrekken, zei hij tegen het team: 'Ik weet wat jullie hebben moeten doormaken. Het enige wat je hoeft te doen, is het nog een paar dagen volhouden.'[17] Maar toen hij de deur achter zich

dichttrok, bedacht Harel dat, als er iets misging met het El Al-toestel, ze daar nog wekenlang zouden moeten blijven – niet een paar dagen.

Op 16 mei begon de jacht op Mengele pas goed.[18] Via Ilani's schijnbaar onuitputtelijke netwerk van *sayanim* rekruteerde Harel een Israëlisch stel, dat oorspronkelijk uit Argentinië kwam en weer terug was in de stad om een paar familiezaken te regelen. Ze kregen de opdracht om het pension te bekijken. Voorlopig, had hij besloten, was het beter dat het hele kernteam zijn primaire taken bleef vervullen. Toen hij 'Hilel' en 'Neomi Pooch' voor het eerst ontmoette, zagen ze eruit en spraken ze als autochtone Argentijnen – wat ze natuurlijk ook waren: uitermate geschikt voor zijn doel. Harel wond er geen doekjes om naar wie ze op zoek waren. 'Hilel' en 'Neomi' hoefden slechts een korte beschrijving te krijgen van de afschuwelijke experimenten die Mengele had uitgevoerd op Joodse tweelingen om zich vol overtuiging ter beschikking te stellen.

Ze gingen die dag aan het werk en hielden het Pensión Jurmann in de gaten, een groot huis met een wit hek eromheen, gelegen in een smal steegje. Ze zagen niemand die op de foto leek die ze te zien hadden gekregen, en via een paar discrete vragen aan mensen in de buurt kwamen ze te weten dat er geen Duitsers in het pension woonden. Harel maakte zich zorgen toen hij deze berichten hoorde. Hij had twee bronnen die, los van elkaar, het Pensión Jurmann noemden. Het echtpaar 'Pooch' moest meer initiatieven ontplooien en erachter zien te komen wie er dan wel woonden. Harel stuurde 'Hilel Pooch' terug naar de buurt met een smoesverhaal en instructies daar rond te blijven lopen tot hij de postbode tegenkwam.

Nadat hij op 17 mei urenlang op straat had gezworven, trof 'Hilel' de postbode en legde hem uit dat hij op zoek was naar zijn oom, een dokter, met wie hij al lange tijd geen contact had gehad, maar die volgens hem nog steeds in de buurt woonde. Zijn naam was dr. Menelle, zei 'Hilel', waarbij hij de naam ietwat veranderde.

‘Dr. Menelle,’ herhaalde de postbode en hij dacht na over de naam.[19] Toen wees hij naar het huis met het witte hek. ‘O ja, die heeft daar gewoond, tot een paar weken geleden, of een maand of zo.’

‘Ah, dan heb ik pech gehad. Ik ben dus net te laat gekomen. Heeft hij zijn nieuwe adres achtergelaten?’

De postbode schudde van nee.

‘Weet u misschien wie daar nu woont?’ vroeg ‘Hilel’, daarmee suggererend dat de nieuwe huurders het misschien zouden weten.

‘Een ingenieur uit Zuid-Afrika. Waarom vraagt u het niet aan hem?’

‘Hilel’ bedankte de man en liep in de richting van het huis om te voorkomen dat de postbode door al die vragen argwaan zou krijgen. ‘Hilel’ was helemaal niet van plan om aan te kloppen.

Hoewel Harel van zijn stuk was toen hij hoorde dat ze Mengele misschien op een haar na hadden gemist, wisten ze tenminste dat ze op de juiste weg waren; ze hadden het spoor gevonden.

Op 17 mei was de stemming op het onderduikadres nog verder verslechterd.[20] De dagen en nachten verliepen altijd op dezelfde manier. Twee leden van het Mossad-team hielden de wacht voor het geval de politie ten tonele zou verschijnen. De voortdurende angst dat ze ontdekt zouden worden, vrat aan hun zenuwen.

En dan was er nog de gevangene. Er was altijd één teamlid dat Eichmann de hele tijd in de gaten hield, of hij nu at, sliep, naar de wc of onder de douche ging, gelucht werd in de tuin of languit op bed lag. Hun gedweeë gevangene riep nog altijd een gevoel van walging op bij zijn ontvoerders, een bijna verstikkende gedeprimeerdheid, alsof hij al het licht en de zuurstof in het huis in een diep zwart gat liet verdwijnen.

De verveling werkte ook beklemmend. Behalve naar de radio luisteren om te horen of er iets was dat erop wees dat er naar Eichmann werd gezocht, was er niet veel zinvols te doen als ze niet de wacht moesten houden. In het huis lagen een paar Engelstalige

boeken, maar degenen die de taal machtig waren, hadden ze allemaal al uit. Om de tijd te doden schaakten ze; ze staarden uit het raam en zagen hoe de buren hun normale leven leidden; ze knapten een uiltje op hun kamer en bedachten zelfs spelletjes, zoals een wedstrijd wie de meeste appels kon eten. Het nietsdoen gaf hun alle gelegenheid om over hun angsten, en over hun afkeer van Eichmann, na te denken – een vicieuze cirkel.

Een paar karweitjes namen wel wat van de spanning weg die de bewaking van Eichmann met zich meebracht.[21] Tabor had de leiding over het in elkaar zetten van een grote houten kist waarmee de gevangene het vliegveld moest worden binnengesmokkeld. Aan de binnenkant van de kist brachten ze vier leren riemen aan om de armen en benen van de gevangene vast te binden. Ze boorden ook vijftig luchtgaten in het hout. De kist kreeg het opschrift DIPLOMATIEKE POST – AFZ.: ISRAËLISCHE AMBASSADE, BUENOS AIRES – T.A.V.: MINISTERIE VAN BUITENLANDSE ZAKEN, JERUZALEM. Tabor maakte ook een geheim vak in een cateringcontainer die Yosef Klein van het vliegveld had weten te smokkelen. Het plan was weliswaar Eichmann aan boord te krijgen als lid van de El Al-bemanning, maar misschien zouden ze de containers nodig kunnen hebben als extra hulpmiddel – of om Mengele het vliegtuig in te krijgen, mocht die gevonden worden.

Het team bracht die avond door met de voorbereiding van de enorme hoeveelheid documenten – waaronder een Israëlisch paspoort, een visum, een rijbewijs, gezondheidsattesten en een El Al-badge, allemaal nodig om Eichmann door te laten gaan voor het bemanningslid Zichroni. Onder Malkins leiding werd Eichmann netjes gladgeschoren, zijn gezicht werd opgemaakt, hij kreeg een donkere, kortharige pruik op zijn hoofd en werd in een keurig pak gehesen. Hij zag er opvallend jonger en imposanter uit, meer zoals op de foto uit de oorlog. Het effect bracht alle teamleden in ‘Tira’ van hun stuk, maar Eichmann nog het meest. Hij was ervan overtuigd dat ze hem

klaarmaakten voor zijn executie, ondanks het feit dat ze hem verzekerden van het tegendeel.

Shalom Dani kwam naar het onderduikadres om de documenten te fabriceren. Hij had geleden onder zijn isolement in ‘Maoz’, was zich vaak niet bewust geweest van wat er speelde en betreurde het dat hij niet betrokken was geweest bij de ontvoering. Daardoor voelde hij zich nutteloos, maar zonder hem, zo verzekerden zijn landgenoten hem, zou de operatie geen enkele kans van slagen hebben gehad. Dani wilde Eichmann ook persoonlijk ontmoeten om hem te vertellen wat hij zijn familie had aangedaan. Dit was zijn kans. Maar zodra Dani de cel binnenkwam, werd hij lijkbleek en zijn handen begonnen te beven. Hij zei niets tegen Eichmann, maar gaf hem alleen aanwijzingen hoe hij moest poseren voor de foto’s: dat hij zijn kin deze kant op moest houden of naar die kant moest draaien voor de camera.

Op het moment dat de foto’s genomen waren, ging Dani meteen de kamer uit. Hij zei tegen de anderen dat hij niet verwacht had dat hij zo overmand zou zijn door emoties. ‘Om alleen al met hem in dezelfde kamer te zijn moest ik mijzelf dwingen niets te voelen,’ zei hij,[22] voordat hij zich terugtrok in een van de andere kamers om aan zijn vervalsingen te werken. Toen hij weer naar buiten kwam, overhandigde hij Eitan de documenten en verliet ‘Tira’; hij vergat zelfs afscheid te nemen van de anderen. Hij kon maar aan één ding denken: wegwezen en nooit meer terugkomen.

Peter Malkin hield de wacht toen Eichmann plotseling vroeg: ‘Bent u de man die mij heeft overmeesterd?’[23]

‘Ja, mijn naam is Maxim,’ antwoordde Malkin aarzelend.

Hoewel Eitan uitdrukkelijk had gezegd dat niemand met de gevangene mocht praten, wilde Malkin weten waarom Eichmann de slachting onder zijn volk had georganiseerd en hoe de nazi in staat was geweest tot zulke daden. Omdat Eichmann Duits sprak en Malkin Jiddisch, verliep het gesprek met horten en stoten.

Malkin herinnerde zich dat hij gezien had hoe Eichmann met zijn zoontje aan het spelen was, buiten bij zijn huis. ‘Uw zoontje, hij doet me zo denken aan de zoon van mijn zuster,’ zei Malkin.

‘Wat is er met hem gebeurd?’

‘Niets,’ antwoordde Malkin bitter, ‘Ik weet alleen één ding: uw zoontje leeft en de jongen van mijn zuster is dood.’

‘Gaat u me van kant maken?’ vroeg Eichmann.

‘Nee. We gaan u een proces aandoen, een eerlijk proces: die kans heeft u uw slachtoffers nooit geboden.’

Daarna vroeg hij aan Eichmann: ‘Hoe kwam u ertoe te doen wat u heeft gedaan?’

‘Het was een bevel. Ik moest mijn werk doen.’

‘Was het *werk*?’ zei Malkin verbijsterd.

‘Bent u zelf niet soldaat? Krijgt u geen orders? U heeft mij gepakt. Waarom deed u dat? Omdat u daartoe bevel hebt gekregen.’

‘Ja, ik kreeg het bevel u te pakken, maar er is een groot verschil tussen u en mij. Ik kreeg bevel een misdadiger te pakken. Maar u zat achter onschuldige mensen aan. Ze hadden helemaal niets kwaads gedaan. U volgde die bevelen op omdat u die mensen haatte.’

‘Nee… ik, in zeker opzicht, hou ik van Joden.’

Malkin kon zijn oren niet geloven. Dit was krankzinnig. ‘U houdt van Joden? Waarom zat u dan eigenlijk bij de SS?’

‘Ik wilde dat ze hun eigen land zouden hebben. Ik wilde hen wegsturen. We wilden niets met de Joden te maken hebben. Eerst hadden we het er alleen over Duitsland te zuiveren van de Joden. Maar geen land wilde ze toelaten. We hadden het over Madagaskar en allerlei andere plannen. In 1936 ben ik zelfs naar Israël gegaan.’

Eichmann was duidelijk al bezig zijn verdediging voor te bereiden, dacht Malkin.

Avond na avond praatten ze met elkaar. Eichmann sprak dan op walgelijk onschuldige toon, alsof hij in een goed blaadje wilde komen. Hij streelde zijn eigen ego door op te scheppen over zijn prominente positie in de SS, maar tegelijkertijd beweerde hij dat hij niet degene

was die verantwoordelijk was geweest voor de besluiten die waren genomen. Malkin werd misselijk van zijn ontkenningen en van het feit dat de man niet in staat was zijn maatregelen tegen de Joden in een ander licht te zien dan in dat van het prisma van het nazistische gedachtegoed – ook na vijftien jaar nog. Zijn volstrekte gebrek aan invoelingsvermogen met zijn slachtoffers was schokkend, ook toen hij beweerde dat hij van de Joden ‘hield’.

24

OP 18 MEI, op een heldere, zonnige middag in Tel Aviv, ging de Israëlische delegatie op het vliegveld Lod aan boord van de Bristol Britannia 4X-AGD voor de Argentijnse onafhankelijkheidsviering.[1] Er werden foto's genomen toen de gedelegeerden de vliegtuigtrap opliepen en het lange, gestroomlijnde toestel met de Israëlische vlag op de staart binnengingen. Boven aan de trap glimlachte Abba Eban, het hoofd van de delegatie, naar de camera's en wuifde naar de hoogwaardigheidsbekleders die gekomen waren om hen uit te zwaaien.

Eban, lang en gedistingeerd, was pas kort daarvoor in de Knesset gekozen nadat hij een aantal jaren ambassadeur was geweest zowel in de Verenigde Staten als bij de Verenigde Naties. Hij was vijfenveertig jaar oud en een rijzende ster aan het Israëlische politieke firmament; het jaar daarvoor had hij Ben-Goerion geholpen herkozen te worden. Hoewel hij lid was van Ben-Goerions kabinet, was Eban 'minister zonder portefeuille', wat hem bij uitstek geschikt maakte om voor deze gelegenheid als Israëls afgevaardigde te fungeren. Ben-Goerion had Eban een paar dagen daarvoor persoonlijk ingelicht dat de vlucht naar Argentinië ten doel had Eichmann op te halen.

Daarom was Eban, toen hij aan boord van het toestel ging, al gespannen. Verder bestond de delegatie uit generaal Meir Zorea, hoofd van het Noordelijk Commando van de Israëlische verdedigingstroepen, en een aantal functionarissen van het ministerie van Buitenlandse Zaken met hun familieleden. Geen van de anderen had ook maar enig idee van het speciale doel van de vlucht, hoewel Zorea het ongetwijfeld had goedgekeurd. Na de Tweede Wereldoorlog was hij lid geweest van een groep wrekers die nazi's hadden opgespoord en gedood.[2] Alle passagiers zouden volgens plan naar Israël terugkeren met Amerikaanse burgerluchtvaartmaatschappijen – zogenaamd omdat de Britannia eerder terug moest voor de gewone lijnvluchten.

Maar ondanks alle pogingen tot geheimhouding vermoedden de bemanningsleden toch dat er meer aan de hand was met deze vlucht dan El Al hun had verteld.[3] Ten eerste waren er drie mannen in El Al-uniform die ze nooit eerder hadden gezien. Ze zaten bij elkaar en maakten geen enkele aanstalten om aan het werk te gaan (hoewel ze op de bemanningslijst geregistreerd stonden als respectievelijk navigator, boordwerktuigkundige en steward). Ten tweede maakte maar een beperkt aantal El Al-medewerkers deel uit van de firma 'list en bedrog'. Als er maar een aantal van deze speciale bemanningsleden op één vlucht zat, betekende dat meestal dat er sprake was van een 'verborgen agenda'. Na het bemanningsregister gecontroleerd te hebben, was gezagvoerder Shmuel Wedeles, een van de twee copiloten die Tohar had geselecteerd voor de missie, er zeker van dat er een achterliggend motief was. Hij was een Weense Jood, die als kind had gezien hoe een bende relschoppers een bejaarde rabbi gedwongen had varkensvlees te eten voordat ze zijn baard in brand hadden gestoken; Wedeles was in zijn eentje ontsnapt naar Israël, de rest van zijn familie was in de Holocaust omgekomen. Hij had gevochten bij de Haganah en was piloot geweest tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog. Zodra hij Yehuda Shimoni in het vliegtuig zag, vroeg hij hem botweg: 'Wie nemen ze mee terug, Mengele of Eichmann?' Shimoni ontkende de

implicatie, maar zijn verbaasde blik sprak boekdelen en Wedeles wist genoeg.

De chefpurser had ook zo zijn vermoedens. Toen hij zijn vriend Tohar vroeg wat er aan de hand was, maakte de piloot de cryptische opmerking: ‘Je zult er geen spijt van hebben dat je bent geselecteerd voor deze vlucht.’

Toen alle passagiers eenmaal op hun stoel hadden plaatsgenomen en de bemanning klaar was om te vertrekken, klonk uit de luidsprekers in het terminalgebouw en buiten op het vliegveld in het Ivriet en Engels: ‘Aankondiging: vlucht 601, van Tel Aviv naar Buenos Aires, staat op het punt te vertrekken.’[4] De vier turbomotoren begonnen te zoemen en de Britannia, bijgenaamd ‘De Fluisterende Reus’, taxiede naar de startbaan. Om exact 13.05 uur kwamen de wielen los van de Israëlische grond en was de reis naar Argentinië begonnen.[5]

De passagiers hadden eerst een kort tripje naar Rome voor de boeg en daarna een vlucht van negenenhalf uur naar Dakar, waar ze een tweede El Al-bemanning oppikten. Na een korte stop zouden ze zes uur boven de Atlantische Oceaan vliegen, richting Recife, waar ze de laatste keer zouden bijtanken voor een vlucht van zevenenhalf uur naar het zuiden, naar Buenos Aires; volgens het vliegschema zouden ze daar in de middag van 19 mei aankomen.

Er was niets bijzonder moeilijks aan de vlucht, behalve dat de cockpitbemanning nog niet eerder naar Zuid-Amerika was gevlogen. De hoofdnavigator, Shaul Shaul, had in New York navigatiekaarten voor Zuid-Amerika moeten kopen omdat El Al niet in het bezit was van dergelijke kaarten. Het was onbekend terrein voor alle betrokkenen.

20 mei was de geplande datum om Eichmann het vliegtuig ín en het land uít te smokkelen.[6] Harel had dus nog maar twee dagen om Josef Mengele te vinden. ‘Hilel Pooch’ was naar het postkantoor in Vicente López gegaan, maar had ontdekt dat Mengele geen nieuw adres had achtergelaten. Verdere vragen aan mensen in de buurt leverden geen

nieuwe informatie op. Ofwel de mensen namen hem in bescherming, of hij had zijn sporen goed uitgewist.

Het adres van het pension was niet de enige informatie in Harels aantekenboekje. Hij wist ook dat Mengeles alias jaren geleden Gregor Helmut was geweest en dat hij een ijzerwinkel had gedreven vlakbij het adres waar hij zou wonen. Hoewel de Mossad-chef er nog steeds op gebrand was Mengele te vinden, had de terughoudendheid van zowel Eitan als Shalom om hun aandacht van Eichmann naar Mengele te verleggen, indruk op hem gemaakt en hij besloot zijn team niet bij deze zoektocht te betrekken.

Daarom voorzag Harel ‘Pooch’ van een nieuw smoesverhaal: ‘Pooch’ wilde zogenaamd een grote order plaatsen voor een speciaal soort schroeven waarvan hij gehoord had dat die in Helmuts winkel gemaakt werden. Toen de jonge Israëli de winkel in liep en tegen de secretaresse zei dat hij de eigenaar, Gregor Helmut, wilde spreken over een order, werd ze schichtig en begaf ze zich naar een zijkamer. ‘Pooch’ hoorde wat zenuwachtig gefluister, daarna verscheen de secretaresse weer. Ze keek hem geruime tijd doordringend aan en zei toen dat er niemand met de naam Gregor in de winkel werkte en dat ze hem niet konden helpen.

Toen ‘Pooch’ terugkwam bij Harel met dit verhaal, voelde de chef dat ze op het juiste spoor zaten, maar dat ze doortastender te werk moesten gaan. Er moesten meer geheim agenten komen om de winkel in de gaten te houden, en misschien ook om het pension te doorzoeken om te kijken of Mengele inderdaad vertrokken was.

Later die dag werd duidelijk dat clandestien opereren veel moeilijker was geworden in de stad, of het nu ging om Eichmann naar het vliegveld te vervoeren, hem heimelijk het toestel in te krijgen of een operatie op touw te zetten om Mengele te pakken, mocht hij gelokaliseerd worden. Omdat de internationale delegaties begonnen te arriveren, waren de veiligheidsmaatregelen streng.[7] Alle grote verkeersaders en de wegen tussen het vliegveld en de stad waren vergeven van de politiepatrouilles. Shalom had gemerkt dat het

praktisch onmogelijk was een route naar de luchthaven uit te stippelen waarbij politiecontroleposten vermeden konden worden.

Radioberichten wezen erop dat de veiligheidsmaatregelen nog verder opgeschroefd zouden worden.[8] Er waren bommen ontploft, waarschijnlijk geplaatst door peronistische groeperingen, bij het staatstelefoniebedrijf en bij de gasfabriek, waarbij beide complexen ernstig beschadigd waren. De regering wilde een uitgaansverbod en een zoektocht naar de schuldigen instellen – een stap die ‘Tira’ nog meer in gevaar bracht dan daarvoor.

Die avond braken Nick en Dieter door de voordeur van een Joodse synagoge in de stad met getrokken pistolen.[9] Een voormalige SS-officier die zij kenden via hun vader had hun een tip gegeven dat Eichmann zich in de kelder van de synagoge bevond. Hun zoektocht leverde niets op. De synagoge was leeg en ze vertrokken weer zonder dat het tot een treffen was gekomen.

In heel Buenos Aires patrouilleerden leden van Tacuara op hun motoren en bewaakten zowel het vliegveld als de bus- en treinstations. Ze postten ook bij synagogen en controleerden de ziekenhuizen en mortuaria in elke buurt. Ze trokken zich bij hun zoektocht weinig aan van het feit dat er zoveel politie op de been was.

Nick en Dieter hadden geen idee of hun vader nog in leven was. Het zou best kunnen dat hij de stad uit gebracht en gefusilleerd was, en dat zijn lichaam ergens begraven lag. Zijn overvallers waren er misschien allang vandoor. Met elke dag die verstreek werden de twee broers steeds wanhopiger.

Sommigen van de jonge relschoppers die hen hielpen, waren ervan overtuigd dat zij een stoutmoedige zet moesten doen om nog een kans te hebben Eichmann te vinden. Ze waren er zeker van dat de Israëli’s achter de ontvoering zaten en ze stelden voor de Israëlische ambassadeur Levavi te kidnappen om hem uit te wisselen voor Eichmann. Als de Israëli’s weigerden, zouden ze de ambassadeur folteren totdat Eichmann werd uitgeleverd.

Dit plan ging Nick en Dieter te ver. Een voormalige SS'er die hen hielp, waarschuwde hen: 'Doe niet iets stoms. Blijf redelijk. Anders zullen jullie alles verliezen, maar dan ook alles.'[10] Ze besloten dat ze alleen met zijn tweeën verder zouden zoeken.

'Ik wil u iets vragen,' zei Malkin tegen Eichmann in de vroege ochtenduren van 19 mei.[11] 'Toen besloten was dat het beleid niet meer gericht zou zijn op emigratie, maar op uitroeiing, wat vond u daar toen van?'

'Er viel niets aan te doen. Het bevel kwam van de *Führer* zelf.'

'Maar wat vond u daarvan?'

'Er was niets aan te doen.'

'O, dus u werd maar moordenaar.'

'Nee. Dat is niet waar. Ik heb nooit iemand vermoord,' zei Eichmann nadrukkelijk en hij verklaarde dat hij geprobeerd had zo weinig mogelijk tijd door te brengen in de vernietigingskampen – en bovendien, hij had nooit de directe leiding gehad over deze kampen. 'Ik was betrokken bij het verzamelen van de Joden en het transport,' legde hij uit.

Malkin begreep niet hoe Eichmann er zo van overtuigd kon zijn dat zijn acties moreel gezien juist waren geweest, dat hij niets fouts had gedaan. Het bevel was uitgevaardigd door zijn superieuren; hij had hen gehoorzaamd. Dat was eenvoudig zijn plicht geweest.

Eichmann legde verder uit met hoeveel toewijding hij zijn schema's had opgesteld. Malkin onderbrak hem: 'U begrijpt toch wel dat we het hier hebben over onschuldige mensen? Kleine kinderen? Oude mannen en vrouwen?'[12]

Die opmerking bracht Eichmann niet van zijn stuk en Malkin besefte dat hij volstrekt ongevoelig was voor enig berouw over zijn doen en laten.[13] Uiteindelijk was Malkin meer aangeslagen door de discussies dan Eichmann. Hij had het nooit voor mogelijk gehouden dat iemand emotioneel zo gestoord kon zijn en zo'n gebrekkig

gevoelsleven had. Hij begon weer te tekenen, helemaal van slag en bedroefd. Hoewel hij soms sterk de neiging had Eichmann te slaan, vanwege diens volslagen gebrek aan medeleven, had hij ook ongelooflijk met hem te doen.

Later die avond, toen hij weer de wacht hield, hervatten ze de discussie. Eichmann vertelde dat hij zoveel van rode wijn hield en Malkin dacht dat het geen kwaad kon hem een glas te geven. Dan kon hij zich tenminste weer een beetje mens voelen, dacht Malkin.

Een paar minuten later keerde hij terug naar de cel met een fles wijn en een platenspeler die van Medad was. Malkin schonk wijn in en gaf het glas in handen van de gevangene.

‘Ik houd toch zoveel van wijn,’ zei Eichmann na het glas in één teug leeggedronken te hebben.[14]

Malkin dronk zijn wijn wat langzamer. Hij zette een plaat op en stak toen een sigaret aan voor Eichmann. Er klonk flamencomuziek in het kleine, muffe kamertje.

De gevangene nam gulzige, diepe trekken van zijn sigaret tot er nog maar een peukje over was.

‘Pas op dat u uw vingers niet brandt,’ zei Malkin waarschuwend.

‘Waarom doet u dit voor mij?’ vroeg Eichmann, die zich voor het eerst sinds zijn komst in het huis meer op zijn gemak voelde.

‘Ik weet het niet. Maar ik haat u niet,’ antwoordde Malkin, die besefte dat zij de afgelopen acht dagen een vreemd soort relatie hadden opgebouwd. ‘Ik voelde alleen dat ik dit voor u wilde doen.’

Eichmann zweeg.

Malkin herinnerde zich de verklaring die Aharoni nu al een week geprobeerd had door Eichmann te laten ondertekenen. Hier lag hun kans. ‘Eichmann, ik geloof dat u een vergissing begaat door de papieren niet te ondertekenen om naar Jeruzalem te gaan,’ zei hij.

‘Daar wil ik niet heen. Waarom kan ik niet naar Duitsland?’

‘Ik ga u niet dwingen, maar als ik u was zou ik de papieren ondertekenen en ik zal u vertellen waarom. Het is de enige keer in uw leven dat u de kans krijgt te zeggen wat u vindt. En u zult daar staan,

in Jeruzalem, en u kunt de hele wereld vertellen dat wat u vindt juist is, in uw eigen woorden.’

Eichmann dronk zijn tweede glas leeg; het was duidelijk dat hij over het idee nadacht. Daarna vroeg hij of hij mocht gaan staan en zijn motorbril afzetten. Malkin vond het goed, wel wetend dat Eichmann zijn gezicht toch al had gezien op de avond van de ontvoering. Niettemin was hij alert. Dit kon een truc zijn, een poging te ontsnappen.

Ten slotte zei Eichmann: ‘Waar is het papier?’

Aharoni had een voorlopige verklaring opgesteld die Eichmann moest overschrijven en waarin stond dat hij uit eigen vrije wil meeging om in Israël terecht te staan. Malkin gaf hem het papier, en een pen. Eichmann las de concepttekst en schreef toen, leunend op het nachtkastje, zijn verklaring op, in keurig Duits.

> Ik, ondergetekende, Adolf Eichmann, verklaar uit eigen vrije wil dat ik, aangezien mijn ware identiteit bekend is, besef dat het voor mij geen nut meer heeft te proberen het recht nog langer te ontlopen. Ik verklaar dat ik bereid ben naar Israël te reizen om in dat land terecht te staan voor een bevoegde rechtbank. Ik begrijp dat mij een advocaat ter beschikking zal worden gesteld en ik zal proberen een waarheidsgetrouw overzicht te geven van de feiten omtrent mijn laatste jaren in dienst van Duitsland, zodat een waarachtig beeld van de feiten doorgegeven kan worden aan toekomstige generaties. Ik schrijf deze verklaring uit eigen vrije wil. Mij is niets beloofd, noch zijn er dreigementen tegen mij geuit. Ik wil nu eindelijk innerlijke rust vinden. Omdat ik mij niet alle details kan herinneren en ik me bepaalde feiten niet meer precies voor de geest kan halen, verzoek ik om hulp bij mijn

> pogingen de waarheid vast te stellen, door toegang te krijgen tot documenten en bewijsmateriaal.[15]

Toen hij klaar was, wendde hij zich tot Malkin en vroeg: ‘Welke datum moet ik eronder zetten, die van vandaag of van gisteren?’[16]

‘Schrijf maar gewoon “mei 1960”.’

Hij knikte en ondertekende het papier met ‘Adolf Eichmann, Buenos Aires, mei 1960’.

‘U heeft een heel goede daad verricht. U zult er geen spijt van hebben,’ zei Malkin en hij stond hem toe nog een sigaret te roken voordat hij de motorbril weer vastgespte over zijn ogen.

Plotseling hoorden ze voetstappen, iemand rende door de hal en Medad stormde in zijn grijze pyjama de kamer binnen. ‘Waar ben jij in godsnaam mee bezig?’ schreeuwde hij, terwijl naar de wijn en de sigaretten keek. ‘Een feestje bouwen met deze moordenaar?’[17]

Malkin probeerde zich te rechtvaardigen, maar de geboren Tsjech Medad was razend, zijn gezicht liep rood aan. ‘Jij laat hém lekker luisteren naar mijn muziek? Deze slachter van mijn familie?’

Toen ze het geschreeuw hoorden, renden Eitan, Gat en Nesiahu met z’n allen naar de kamer. Malkin probeerde de situatie uit te leggen en liet hun de ondertekende verklaring zien, maar ze hadden het te druk met het tot bedaren brengen van Medad om Malkin de mantel uit te vegen omdat hij de orders niet had opgevolgd en met de gevangene had gesproken.

Uiteindelijk was iedereen gekalmeerd. Tabor nam de bewaking van Malkin over. Toen Malkin wegliep door de hal, hield Eitan hem even staande en zei: ‘Goed werk.’

Gezagvoerder Shmuel Wedeles zat achter het bedieningspaneel.[18] Op 19 mei om 6.25 uur, op weg van Dakar naar Recife, zette hij de daling in van de Britannia in het wolkendek boven de Atlantische Oceaan en

vloog over de Braziliaanse kust. Alles verliep precies volgens het vliegplan.

Vijftien minuten later bereikten ze het radiobaken van Campina Grande, tachtig zeemijlen van Recife, en de hoogtemeters gaven aan dat ze nu op tienduizend voet (drieduizend meter) vlogen. Wedeles veranderde van koers en vloog in zuidoostelijke richting naar het vliegveld. Toen maakte hij contact met de luchtverkeersleiding.

‘Recife Control, dit is El Al 4X-AGD van Dakar naar Recife, richting 135, hoogte 7.500, bezig met daling, aankomst Recife geschat op het hele uur.’

‘Roger, El Al,’ luidde het radioantwoord van de verkeersleider. ‘Koers aanhouden. Contact opnemen bij hoogte 2.000.’

Op een hoogte van vierduizend voet, de voorspelde onderkant van het wolkendek, zat de Britannia nog steeds midden in de wolken. Over een paar minuten zouden ze bij het vliegveld komen. Veertig zeemijlen van het vliegveld zaten ze op een hoogte van tweeduizend voet. Wendeles wilde net contact opnemen met de verkeerstoren om hen te informeren wat hun positie was, toen het toestel eindelijk door het wolkendek brak. Plotseling zag hij een uitgestrekte groene vlakte voor zich. Wedeles trok de stuurknuppel onmiddellijk naar achteren, waardoor de neus van het vliegtuig zich oprichtte. Tegelijkertijd gaf hij vol gas om te voorkomen dat de motoren van het toestel zouden afslaan. Het toestel stabiliseerde zich weer, net boven de toppen van de bomen. Iedereen in de cockpit staarde uit het raam toen ze vlak boven – een ‘vleugelspanwijdte’ – het woud vlogen.

‘God nog an toe, die Brazilianen rekenen in meters, niet in voeten,’ riep een lid van de cockpitbemanning uit toen Wedeles evenwijdig aan de boomtoppen bleef vliegen. De Israëli’s gaven de hoogte aan in voeten, wat de regel was in Europa, de Verenigde Staten, het Midden-Oosten en Afrika. Als de onderkant van het wolkendek honderd voet lager had gehangen, hadden ze het niet gered.

Tien minuten later, om 7.05 uur, landde de Britannia veilig in Recife.[19] De problemen van de Israëli’s waren nog maar net

begonnen.

Tohar wilde vertrekken zodra ze bijgetankt hadden en het toestel hadden schoongemaakt, na een uurtje op zijn hoogst. Toen ze naar het terminalgebouw taxieden, kregen ze tot hun verrassing een vipbehandeling: een plaatselijke band speelde en honderden toeschouwers stonden hen op te wachten. Vertegenwoordigers van de plaatselijke Joodse gemeenschap juichten toen ze aankwamen. De commandant van de luchthaven, gekleed in een stijf gesteven uniform en overdekt met medailles, verwelkomde de ‘overzeese vreemdelingen in het mooie Brazilië’.

Na de onbeholpen geënsceneerde ontvangst gingen de bemanning en de delegatie van boord om even de benen te strekken en snel een kopje koffie te drinken in het terminalgebouw. Een paar mensen kochten souvenirs en fruit van de venters die in groten getale bij het hek rond het vliegveld stonden. Een half uur later, toen Shaul en zijn medenavigator, Gady Hassin, probeerden de verkeerstoren binnen te gaan om hun vliegplan in te dienen en meteorologische gegevens op te halen voor de reis naar Buenos Aires, werd hun de weg versperd door een soldaat die hen boos wegstuurde en blafte: ‘Geen toegang!’ De soldaat was in het geheel niet onder de indruk van Shauls imposante verschijning – 1,92 meter lang en doordringende, humorloze ogen – waarschijnlijk omdat hij gewapend was met een karabijn. Hassin ging Tohar halen, maar ook de aanwezigheid van de gezagvoerder mocht niet baten. De soldaat wond er geen doekjes om: ‘De commandant slaapt. Hij mag niet gestoord worden, door niemand.’

Tohar was bang dat de werkelijke reden van hun vlucht was uitgelekt. Om geen onnodige aandacht te trekken drong hij niet verder aan.

Terwijl de impasse voortduurde, kwam een ober van de cafetaria van de luchthaven naar hen toe. Hij was achter in de twintig en hoogstwaarschijnlijk een agent van de Mossad die op het vliegveld was gestationeerd voor het geval zich een dergelijke situatie zou voordoen. Hij sprak kort, in vloeiend Portugees, met de bewaker en

zei toen tegen Tohar: ‘Even geduld. Ik ga naar de stad en, met een beetje geluk, ben ik binnen een half uur terug met een oplossing.’ Hij reed weg op zijn fiets.

Een half uur later kwam een wat oudere man, die secretaris was van het plaatselijke Joodse gemeenschapscentrum, de terminal van de luchthaven binnen, met een leren tas bij zich. Hij liep op de soldaat af en zei dat hij een boodschap had voor de commandant. De soldaat verdween met de tas en de commandant zelf verscheen een paar minuten later. Met een hoop theater gaf hij de bewaker twee klappen in zijn gezicht, schold hem de huid vol en keek Tohar daarna recht in de ogen.

‘Captain,’ zei hij, ‘waarom heeft u me niet verteld dat u wilde praten?’

Toen het smeergeld was betaald, dienden de Israëli’s hun vliegplan in. Drie uur en vijfentwintig minuten na de landing in Recife maakte de Britannia vaart op de startbaan en verhief zich gracieus in de lucht.

Op weg naar de luchthaven, voor de aankomst van het El Al-toestel, zagen Shalom en Aharoni dat het in heel Buenos Aires een drukte van belang was in afwachting van de onafhankelijkheidsviering.[20] Vlaggen hingen uit bij elk raam, de straten en café’s waren gevuld met mensen en er werd tangomuziek gespeeld op de openbare pleinen. Overal waren ook soldaten en politieagenten geposteerd die auto’s aanhielden en papieren controleerden. De twee agenten van Sjin Bet wisten dat ze een enorm risico liepen wanneer ze Eichmann onder deze omstandigheden naar het vliegveld brachten. Voor het geval ze gecontroleerd zouden worden, moest hun gevangene gedrogeerd zijn, en dienden zijn papieren perfect in orde te zijn.

Nadat ze opgehouden waren door een verkeersongeluk, bereikten ze het vliegveld Ezeiza. Ze ontwaarden Isser Harel en Yosef Klein in de menigte die was gekomen om het eerste Israëlische vliegtuig in Argentinië te zien landen. Een heel legertje diplomaten van het Argentijnse ministerie van Buitenlandse Zaken was aanwezig, samen

met een militaire band en grondpersoneel dat klaarstond om de rode loper uit te rollen.[21] Een dergelijke ontvangst was normaal bij de aankomst van internationale delegaties. In de menigte bevonden zich ook veel stafleden van de Israëlische ambassade en tal van mensen van de plaatselijke Joodse gemeenschap, onder wie meer dan honderd kinderen die met Israëlische vlaggetjes zwaaiden. Ze stonden allemaal te trappelen om de Britannia te zien landen.

Maar het vliegtuig was te laat. Twee uur verstreken. Klein rende over het vliegveld om erachter te komen wat er was misgegaan.[22] Hij hoorde dat het vliegtuig in Recife wat problemen had gehad met de vergunning om te vertrekken, hoewel alle vergunningen ver van tevoren waren geregeld. Harel was even nerveus als Klein, maar ze konden niets anders doen dan afwachten en hopen.

Eindelijk, om 16.05 uur, drie uur later dan gepland, verscheen het vliegtuig en raakte het met gierende banden het asfalt van de landingsbaan.[23] De wachtende band speelde het Israëlische volkslied, ‘Hatikvah’ (‘de hoop’). Klein zag nauwlettend toe hoe het vliegtuig naar de terminal taxiede.[24]

Eban stapte uit het toestel terwijl er driftig met Israëlische vlaggen werd gezwaaid. Hij begroette de Argentijnen en hield, tot ieders verrassing, een korte toespraak in vloeiend Spaans. Eban liet niet merken dat zijn aanwezigheid ook maar iets anders was dan een diplomatiek gebaar van goodwill. Terwijl ze op het tarmac van het vliegveld stond, vóór het toestel, genoot Luba Volk van het moment, trots dat alles wat ze geregeld had voor de ontvangst naar wens was verlopen. Opeens zag ze dat verscheidene mannen die ze niet kende in El Al-uniformen, uit het toestel stapten. Toen Yehuda Shimoni na hen uit het vliegtuig kwam, liep ze naar hem toe. Na een korte begroeting vroeg ze meteen: ‘Wie zijn die mensen?’[25]

‘Je krijgt de groeten van generaal Ben Azri,’ zei Shimoni, die van zijn stuk was gebracht door haar vraag en hem negeerde door haar vroegere baas, het hoofd van El Al, ter sprake te brengen. ‘Hij heeft

me gevraagd je eraan te herinneren dat hij er nog steeds bijzonder in geïnteresseerd is of je zijn aanbod aanneemt om weer hele dagen te komen werken.'

In plaats van te reageren op die uitspraak, zei Volk: 'Ik heb een vervelende reactie gekregen van het ministerie van Luchtvaart. Ik wilde een *stretcher case mee* terugnemen, maar ze weigerden.'

'Wát wilde je?' zei Shimoni geschrokken.

'Wat is daar mis mee? Het valt binnen mijn bevoegdheid als vertegenwoordiger hier.'

'Ik weet niet… Dit ziet er heel slecht uit. Oké, het geeft niet. Je bent niet betrokken bij wat er hier van nu af aan gebeurt,' zei hij raadselachtig. Toen hij haar verbijsterde blik zag, voegde hij eraan toe: 'Het spijt me echt dat ik je niet kan vertellen waar het bij deze vlucht om gaat.'

Een stewardess van het toestel verscheen en wilde met Volk praten. Haar gesprek met Shimoni eindigde abrupt, voor ze hem kon vragen waar hij het in godsnaam over had. In beslag genomen door haar eigen gissingen, waaronder het vermoeden dat iemand het toestel zou willen benutten om Josef Mengele uit Argentinië te ontvoeren, probeerde Volk zich te concentreren op het begroeten van de rest van de bemanning die nu een voor een het terminalgebouw binnenliep.

Toen liet gezagvoerder Tohar zijn bemanning gaan en wenste hun veel plezier met hun sightseeing in Buenos Aires, maar zei dat ze de volgende dag vroeg in de avond weer terug moesten zijn in hun hotel om zich gereed te maken voor het vertrek. Niemand mocht te laat komen. Arye Friedman en Mordechai Avivi, de mecaniciens van het toestel, dachten dat ook zíj Buenos Aires in mochten, maar ze kregen van Adi Peleg te horen dat ze de nacht moesten doorbrengen bij het vliegtuig op het onderhoudsterrein van Aerolineas Argentinas.[26] Peleg legde uit dat ze nauwlettend de wacht moesten houden omdat een paar 'vijandelijke instanties' er misschien op uit waren de Britannia te saboteren.

Shalom en Aharoni keken naar alles wat zich afspeelde zonder dat ze hun aanwezigheid bij de aangekomen passagiers of de bemanning kenbaar maakten.[27] Ze waren op het vliegveld om de route naar de luchthaven nog een laatste keer te verkennen en ervoor te zorgen dat het toestel correct gepositioneerd was voor de volgende dag. Toen dit eenmaal gebeurd was, vertrokken ze naar ‘Maoz’ voor een laatste bijeenkomst over de ontsnappingsoperatie.

In een café bij Hotel Internacional op het vliegveld, niet lang na de aankomst van het vliegtuig, sprak Harel met Tohar en Shimoni.[28] Beide mannen zagen er uitgeput uit. De gezagvoerder repte met geen woord over het feit dat ze vóór de landing op Recife bijna verongelukt waren. In plaats daarvan maakte hij duidelijk dat hij bereid was alles te doen wat Harel van hem of zijn bemanning vroeg – op één voorwaarde: hij weigerde categorisch nog een keer met het toestel in Brazilië te landen. De Brazilianen waren onbetrouwbaar. Harel vond het prima, aangezien hij toch al rechtstreeks van Buenos Aires naar Dakar wilde vliegen, om elke kans te vermijden dat de Britannia in Zuid-Amerika zou worden tegengehouden.

Toen ze dat geregeld hadden, deed Harel het plan uit de doeken hoe ze Eichmann, vermomd in El Al-uniform, het toestel in moesten smokkelen. De bemanning moest met de gevangene de controle passeren. Tohar en Shimoni vonden dat een beter idee dan hem binnen te smokkelen in een voedselcontainer of een diplomatieke kist. Shimoni vertelde Harel over de *stretcher case* waarvoor Volk een vergunnung had aangevraagd en zijn angst dat dit misschien argwaan had gewekt, maar het hoofd van de Mossad sloot dat uit en gaf Shimoni alleen de instructie ervoor te zorgen dat zich geen ongewenste passagiers op de vlucht bevonden. Het enige punt waar zij het niet over eens waren, was de vertrektijd. Harel wilde de volgende dag zo vroeg mogelijk vertrekken, maar Tohar bracht het argument naar voren dat de bemanning meer tijd nodig had om uit te rusten, gezien de lange vlucht naar Dakar en vandaar naar Tel Aviv. Ook

vergden ze nu al het uiterste van de Britannia. Als daar nog eens een vermoeide bemanning bijkwam, was dat het lot tarten. Harel gaf toe. Ze zouden op 20 mei vlak voor middernacht vertrekken.

Tohar ging rechtstreeks van het café naar Hotel Internacional om zijn bemanning te spreken voordat ze de stad ingingen. Hij riep de andere twee piloten, Wedeles en Azriel Ronen, de navigators, Shaul en Hassin, en de boordwerktuigkundigen, Shimon Blanc, een overlevende van het concentratiekamp Dachau, en Oved Kabiri, naar zijn suite.[29] Dit was de ploeg die belast was met de veilige terugkeer van de Britannia naar Israël. Tohar vond dat zij het verdienden het doel van hun missie te kennen. Afgezien van Wedeles was iedereen stomverbaasd over Tohars verklaring, hoewel niet iedereen in de kamer wist wie Eichmann was. Daarna vertelde hij hun dat ze non-stop van Buenos Aires naar Dakar zouden vliegen en vroeg hij aan zijn navigators een route uit te zetten en aan zijn boordwerktuigkundigen ervoor te zorgen dat de Britannia voor deze taak berekend was. Hij maakte ook duidelijk dat ze, als de reden van hun vlucht bekend zou worden, misschien de wijk zouden moeten nemen.

Ontnuchterd en volkomen op de hoogte van wat hun te doen stond, ging de bemanning uiteen.

Aan de andere kant van de stad, op het onderduikadres ‘Maoz’, voegde Harel zich bij een deel van het team. Malkin, Tabor en Medad bleven in ‘Tira’ om Eichmann te bewaken. Dit keer hield Harel geen hoogdravende speech over het historische belang van hun missie. Hij hield het puur zakelijk: tijdschema’s, documenten, vermommingen, routes, auto’s, alternatieven, de zoektocht naar Mengele, opruimen en schoonmaken, ontsnappingsplannen voor degenen die niet mee zouden gaan met de vlucht.

Eitan ging vroeg weg om in ‘Tira’ te kijken en de bijeenkomst duurde tot ongeveer middernacht. Slapen stond voor geen van hen op het programma.

In de donkere uren van hun laatste nacht in ‘Tira’ dacht Rafi Eitan dat hij iemand buiten hoorde.[30] Hij rende het huis door en waarschuwde de andere teamleden. Tabor ging vliegensvlug naar Eichmanns cel en maakte aanstalten om de gevangene weg te moffelen in de schuilplaats boven de kamer, terwijl de anderen uit de ramen tuurden of ze enige beweging zagen. Eén agent controleerde de voorkant van het huis, een andere de achterkant. Het was vals alarm.

Iedereen kwam weer tot bedaren, hoewel de sfeer nog steeds gespannen was en iedereen hunkerde naar het moment dat ze zich niet meer hoefden te bekommeren om hun gevangene en terug waren in Israël.[31] Niemand kreeg de kans om te rusten; allemaal waren ze druk bezig met de bewaking, met het in zijn oorspronkelijke staat terugbrengen van het huis, met zijn nieuwe identiteit en papieren bekijken, of met opruimen – het ging erom alles te verzamelen (verrekijkers, gereedschap, paspoorten, kleren, landkaarten, plattegronden enzovoort) wat voor hun vertrek weggegooid of vernietigd moest worden. De hele nacht zat Eichmann op de rand van zijn bed, zich er duidelijk van bewust dat er iets te gebeuren stond.

Toen de dageraad aanbrak, ging voor het team de laatste fase van de missie in. Daarna zou het voor de teamleden tijd worden aan hun ontsnapping te denken.

25

OP DIE KOUDE WINTERSE OCHTEND van de ontsnappingsvlucht liepen de spanningen in ‘Tira’ hoger op dan op elk ander willekeurig tijdstip tijdens de missie.[1] Ook bij de voorbereidingen voor hun vertrek wisten de teamleden dat er nog veel fout kon gaan wanneer ze het onderduikadres eenmaal hadden verlaten.

Hoewel er geen melding was gemaakt van Eichmann in de kranten of op de radio, kon het best zijn dat de politie of de veiligheidsdiensten met opzet hadden gezwegen over een zoektocht en het was zeker niet aannemelijk dat de nazi-emigrantengemeenschap openlijk zou aankondigen dat zij zelf een zoekactie op touw had gezet. Behalve het gevaar opgespoord te worden door een van deze twee organisaties, liep het team ook het risico aangehouden te worden bij een steekproefcontrole, waarbij Eichmann misschien kans zag de agenten erop attent te maken dat hij tegen zijn wil werd vastgehouden, ook al had dokter Kaplan hem toen al gedrogeerd voor de rit naar het vliegveld. Die sedatie hield op zich al een risico in, ondanks Kaplans ervaring als anesthesist. Het team kon ook te maken krijgen met een ongeluk op de chaotische wegen in Buenos Aires, of de bewakers op het vliegveld konden deze keer punctueler te werk gaan dan normaal. En er waren uiteraard nog de gevaren rond de vlucht zelf.

In de vroege middag had het team de meeste voorbereidingen afgerond, en nu kon men alleen maar wachten en had men nog meer tijd om te piekeren over wat de toekomst zou brengen. Het huis was helemaal aan kant. Malkin had zijn vermomming voor Eichmann uitgetest en deze was weer bang dat ze aanstalten maakten hem te vermoorden. De dokter had hem op een streng dieet gezet om het risico van complicaties ten gevolge van de kalmeringsmiddelen te verminderen. Iedereen had zijn of haar oude identiteit ingewisseld voor een nieuwe en Eitan had het plan om Adolf Eichmann die avond op het vliegveld te krijgen opnieuw doorgenomen.

Buiten ‘Tira’ waren de andere agenten druk in de weer met hun eigen taken. Aharoni verwijderde alle sporen van zijn aanwezigheid op het onderduikadres waar hij had gelogeerd. Toen trok hij een pak-met-stropdas aan, zodat hij als twee druppels water op een chauffeur leek, en hield een taxi aan naar de Israëlische ambassade. Daar kreeg hij van ‘Yossef’ een nieuwe Chevrolet-limousine met een diplomatiek nummerbord, waarin ze Eichmann naar het vliegveld zouden rijden. Hij kreeg ook een nieuw diplomatiek paspoort, waarin stond dat hij medewerker was van de afdeling Zuid-Amerika van het Israëlische ministerie van Buitenlandse Zaken, en een internationaal rijbewijs. Zijn dagen als Duits zakenman zaten erop. Aharoni verliet de ambassade in de limousine en reed de wagen naar een garage voor een grondige servicebeurt. Ze moesten extra voorzichtig zijn.

In ‘Maoz’ legde Dani haastig de laatste hand aan de papieren voor Eichmann.[2] Hij had zelfs een officieel medisch attest van een plaatselijk ziekenhuis waarin stond dat hij hoofdletsel had opgelopen bij een ongeluk, maar dat hij nu weer mocht vliegen. Harel had vóór die tijd al geregeld dat een *sayan* met dit – gesimuleerde – trauma naar het ziekenhuis was gegaan, waarna deze een authentiek ontslagformulier had meegekregen. Dani kon gemakkelijk de naam van de vrijwilliger veranderen in Zichroni, Eichmanns schuilnaam. Nu legde hij de laatste hand aan Zichroni’s paspoort.

Tabor bracht het grootste deel van de dag door op het vliegveld.[3] Nadat hij de Britannia met de twee mecaniciens had geïnspecteerd, begon hij een geheim compartiment te construeren om Eichmann te verbergen voor het geval het toestel doorzocht zou worden. Hij bracht een valse, scharnierende wand aan vóór een van de wc's in de eersteklascabine. Toen Tabor klaar was met zijn werk, zou niemand hebben kunnen vermoeden dat er in dat gedeelte van het vliegtuig een wc was.

Avraham Shalom bracht ook flink wat tijd door op het vliegveld;[4] hij vergewiste zich ervan dat de bewakers die de laatste week zijn vrienden waren geworden, niet overgeplaatst waren naar andere posten en dat ze wisten dat hij de hele dag in en uit zou lopen door de controlepost. Hij verkende de wegen vanaf 'Tira' nog een keer en zag geen nieuwe controlepunten op de routes die hij had uitgekozen. Toch waren er tal van veiligheidsmensen in de stad en rond het vliegveld; Shalom maakte zich zorgen wat de rit met Eichmann betrof.

Hij maakte Harel, die zich had geïnstalleerd in een restaurant in de terminal om de activiteiten van die dag te coördineren, deelgenoot van die zorgen.[5] Hoewel maar een paar politiemensen en soldaten in de grote hal zaten te eten, was het restaurant altijd vol, de gesprekken en het gerammel met de borden waren oorverdovend en er liepen voortdurend mensen in en uit door de draaideuren. Harel kon daar urenlang zitten en al zijn medewerkers ontmoeten om hen te instrueren, zonder dat iemand ook maar notitie van hem nam. Gezien het feit dat het vliegtuig volgens plan om middernacht zou vertrekken, wist hij dat hij nog een lange dag voor de boeg had.

Harel luisterde vol begrip naar Shalom. Meer dan bij enig ander teamlid speelden zich in Shaloms hoofd aldoor scenario's af van alles wat er fout kon gaan, met alternatieve plannen die in werking moesten treden voor het geval dat dit gebeurde. De laatste paar weken hielden deze scenario's hem de meeste nachten uit zijn slaap.

Zelfs in deze spannende uren voordat ze Eichmann het land uit zouden smokkelen, en er nog zoveel te regelen was, koesterde Harel

nog steeds de hoop ook Mengele te pakken te krijgen. De pas gearriveerde Mossad-mannen zaten te wachten op zijn seintje om de commando-operatie uit te voeren, direct nadat de Auschwitz-arts zou zijn gelokaliseerd.

Maar dat zou niet gebeuren. Harel had ‘Meir Lavi’, de *sayan* met wie hij had gesproken op de avond dat Eichmann was gepakt en aan wie hij de boodschap van de typemachine had gegeven, eropuit gestuurd om te proberen het pension in Vicente López binnen te komen.[6] De poging van ‘Lavi’, die deed of hij een pakket moest bezorgen, mislukte, maar hij kon de pensionhoudster wel telefonisch bereiken. Ze sprak geen Spaans en toen ze overgingen op Engels, was aan haar tongval duidelijk te horen dat ze een Amerikaanse was, geen Duitse.

‘Hilel Pooch’ ging een paar uur later naar het huis, gekleed in een overall en met een gereedschapsgordel om. Hij zei tegen de vrouw dat hij de opdracht had gekregen om de boiler te repareren. Ook volgens ‘Pooch’ was ze een Amerikaanse en hij stelde vast dat ze volkomen op haar gemak was en er geen problemen mee had haar naam te noemen. Hoewel zij hem geen toegang tot het huis verschafte omdat haar niet was verteld dat er iemand langs zou komen voor een reparatie, was het duidelijk dat ze noch Duits was noch iets te verbergen had. Mengele was gevlogen.

‘Lavi’ en ‘Pooch’ brachten vroeg in de avond verslag uit bij Harel. Harel was erg teleurgesteld. Hij had gebeden voor een meevaller, maar ze hadden te weinig tijd gehad. De jacht op Mengele zou uitgesteld moeten worden tot een andere gelegenheid. Om 19.30 uur arriveerden Shalom en Aharoni in het rokerige, lawaaierige restaurant met de mededeling dat het team klaarstond voor de rit naar de luchthaven. Hij had al van Klein de bevestiging gekregen dat het vliegtuig en de El Al-bemanning ook klaarstonden, en gaf zijn agenten het groene licht.

In ‘Tira’ maakte het team aanstalten te vertrekken.[7] Degenen die naar het vliegveld zouden gaan, trokken hun El Al-uniform aan en pakten

de rest van hun spullen in. Nadat de dokter Eichmann grondig had onderzocht, ging Malkin naar zijn cel om hem te vermommen.

Eerder die avond had Eichmann bijzonder geagiteerd gereageerd op Aharoni's mededeling dat ze hem die avond naar Israël zouden overbrengen en dat hij hem dringend aanraadde zich niet te verzetten. Maar nu leek hij ontspannen, verzoend met zijn lot. Malkin verfde Eichmanns haar grijs en bracht make-up aan op zijn gezicht op, waarbij hij hem nog ouder maakte door rimpels te tekenen op zijn voorhoofd en rond zijn mond, en schaduwen aan te brengen op de huid onder zijn ogen. Hij lijmde een wat rommelige snor op Eichmanns bovenlip. Daarna trok hij Eichmann een gesteven wit overhemd aan, een blauwe broek, gepoetste schoenen en zette hem een El Al-pet op met de blauwe davidsster aan de voorkant.

Algauw nadat Malking klaar was met zijn werk, arriveerde Aharoni, samen met Yoel Goren, een van de Mossad-agenten die waren meegekomen op de El Al-vlucht. Goren was degene die, meer dan twee jaar daarvoor, naar het huis in Olivos was gegaan om er een kijkje te nemen en de mogelijkheid had uitgesloten dat Eichmann in zo'n krot woonde. Ondanks die verkeerde inschatting was Goren de meest aangewezen persoon om bij deze laatste fase van de operatie ingezet te worden, vanwege het feit dat hij vloeiend Spaans sprak en Buenos Aires goed kende.

De mannen leidden de gevangene naar beneden, de keuken in, en zetten hem op een stoel. Op tafel lagen een injectienaald en een ampul. Dokter Kaplan kwam de keuken binnen, blij dat hij nu, na tien dagen nietsdoen, van nut kon zijn. Hij rolde Eichmanns rechtermouw op en deed wat alcohol op een doekje. Toen hij aanstalten maakte hiermee Eichmanns arm te desinfecteren, deinsde Eichmann terug.

'U hoeft mij geen injectie te geven,' zei hij. 'Ik zal geen enkel geluid maken… dat beloof ik.'[8]

'Maakt u zich geen zorgen,' zei de dokter. 'Het stelt niets voor – alleen iets om u rustiger te maken.'

Aharoni voegde eraan toe: ‘U heeft een lange reis voor de boeg. Door de medicatie zult u wat minder gespannen zijn.’

De dokter kwam met de naald om Eichmann een injectie in zijn arm te geven.

‘Nee, nee… ik ben helemaal niet opgewonden,’ hield Eichmann vol.

‘Alstublieft,’ zei Malkin. ‘We moeten dit doen. Dat is ons bevolen.’

Eichmann gaf zich gewonnen en legde zijn arm op zijn schoot. De dokter stak de naald in een ader en bevestigde de ampul aan de naald. Daarna gaf hij hem een dosis van het kalmeringsmiddel. Eichmann zakte al snel weg en mompelde: ‘Nee, nee. Niet nodig.’

‘We zijn klaar voor de reis,’ zei de dokter met zijn vinger ter controle op Eichmanns pols.

Om 21.00 uur pakten Yaakov Gat en Rafi Eitan Eichmann onder zijn armen en brachten hem de garage binnen. Hij was bij bewustzijn, maar kon nauwelijks spreken. Hij keek suffig naar de anderen, allemaal in hun El Al-uniformen, en zei: ‘Ik zie er niet correct uit. Ik moet een jasje aan.’ Ze hadden hem geen jasje aangetrokken omdat ze dan niet goed bij zijn arm konden komen, maar het was bemoedigend dat Eichmann daadwerkelijk leek mee te werken.

Gat ging op de achterbank zitten en trok Eichmann naast zich. De dokter zat ook op de achterbank, klaar om zijn patiënt meer kalmeringsmiddel toe te dienen, mocht de situatie dat vereisen.

‘Maakt u zich geen zorgen,’ mompelde Eichmann weer; hij begreep meer dan zijn doffe ogen aangaven. ‘U kunt me vertrouwen. Ik hoef geen injecties meer.’

Aharoni startte de motor en Yoel Goren ging naast hem zitten. Malkin deed het hek voor hen open – hij en Nesiahu bleven achter in ‘Tira’ voor het geval zich een probleem zou voordoen en de rest van het team terug naar het huis moest. Eitan en Tabor zouden in een andere auto volgen. De limousine reed van de oprit af, de nacht in.

Intussen verzamelde gezagvoerder Wedeles de bemanningsleden van El Al, die nog moesten worden ingelicht over het doel van de vlucht, in een afgelegen hoekje van de lobby van Hotel Internacional. Onder de zeven personen bevonden zich de marconisten, pursers en stewardessen. Ze hadden allemaal de laatste vierentwintig uur in Buenos Aires de bloemetjes buiten gezet, flinke Argentijnse steaks gegeten, rondritten door de stad gemaakt en gewinkeld. Ze werden onzeker toen ze zagen hoe ernstig Wedeles keek, maar waren ook benieuwd waarom Yosef Klein en Adi Peleg naast hem stonden.

‘We vertrekken eerder,’ zei Wedeles.[9] ‘Kom alsjeblieft over een uur naar beneden. Geen inkopen meer. Niets. Daarna blijven jullie bij mij. Als ik opsta, staan jullie ook op. Als ik ga zitten, gaan jullie ook zitten – omdat ik jullie de hele tijd om me heen wil hebben.’

‘Jullie zijn onderdeel van een grootse gebeurtenis,’ zei Peleg, die nu naar voren kwam om de situatie uit te leggen. ‘Vraag me niet wat die inhoudt, maar we nemen een heel belangrijke persoon mee terug naar Israël. Ik zal jullie later vertellen wie het is.’

‘We gaan aan boord vanuit drie auto’s op het onderhoudsterrein,’ ging Wedeles verder. ‘In een van de auto’s bevindt zich die man.’

De bemanningsleden waren niet echt verbaasd over de bijeenkomst: de meesten van hen hadden de hele tijd al het gevoel gehad dat er iets ongewoons aan de hand was met deze vlucht. Ze zorgden er allemaal voor dat ze op tijd hun spullen hadden gepakt en klaarstonden. Voor ze vertrokken, arriveerde Luba Volk in het hotel.

Klein schoot haar aan in de lobby. ‘Ga je naar het vliegveld?’[10]

‘Natuurlijk,’ zei Volk. Hoewel ze nu wel wist dat er veel meer achter deze vlucht stak, was ze nog steeds van plan haar vrienden uit te zwaaien.

‘Doe me alsjeblieft, alsjeblieft een plezier. Ga niet naar het vliegveld,’ zei Klein zachtjes. ‘Het is gevaarlijk en ik kan er, jammer genoeg, niet over praten… maar ga niet naar het vliegveld. Absoluut niet. Vergeet niet dat je een zoontje hebt.’

Volk zag dat Klein bijna tranen in zijn ogen had en ze beloofde hem dat ze niet zou gaan. Ze nam afscheid van hem en van de anderen, en ging vervolgens terug naar huis; ze wist heel goed dat háár naam op de stapel papieren stond die op het ministerie van Luchtvaart in het vluchtdossier lagen.

De bemanning klom in de minibus die voor de ingang van het hotel stond te wachten. Niemand stelde vragen. Klein was al vertrokken, in zijn eentje, om te controleren of alles klaar was voor de vlucht.

Op het vliegveld, op het onderhoudsterrein van de nationale luchtvaartmaatschappij van Argentinië, keek Avraham Shalom op zijn horloge.[11] Het was een paar minuten over tien. Gezagvoerder Zvi Tohar, een aantal van zijn bemanningsleden op deze vlucht en de twee mecaniciens waren de laatste twee uur bezig geweest met het controleren van het vliegtuig. Tohar rapporteerde dat alles prima in orde was. Daarna ging Shalom naar de ingangen van het vliegveld om te kijken of er geen speciale veiligheidsbeambten ingezet waren of dat iemand zich ergens verdacht ophield. Toen hij niets verontrustends ontdekte, ging hij naar de terminal en gaf zijn bevindingen door aan Harel. Ten slotte ging hij naar het parkeerterrein van de luchthaven om te wachten op de aankomst van Eichmann.

In het kantoor van de luchtvaartdienst in de verkeerstoren keken de navigators Shaul Shaul en Gady Hassin aandachtig naar de meest recente meteorologische gegevens van het gebied tussen Buenos Aires en Dakar en bestudeerden kaarten met de weersvoorspellingen voor vluchten op grote hoogte: de windrichtingen, de temperaturen en de gebieden waar turbulentie werd verwacht.[12] Een rechtstreekse route tussen twee punten was zelden de meest efficiënte vliegroute. Rugwind die ze aantroffen, tegenwind die ze konden vermijden: dat zou weleens het verschil kunnen betekenen tussen succes en mislukking, met name omdat ze de grenzen van het

maximumvliegbereik van de Britannia toch al opzochten met hun lange non-stopvlucht, iets wat nooit eerder met dit type toestel was gedaan.

Toen ze de definitieve route eenmaal hadden vastgesteld, namen ze de NOTAMS *(notices to airmen* – berichten voor vliegers) zorgvuldig door op verboden vliegzones, hoogterestricties en eventueel te verwachten militaire oefeningen op de route. Daarna vulden ze hun vliegplan in voor de verkeersleiding – een vliegplan dat in de verste verte niet leek op dat wat ze net hadden uitgestippeld. Voor de verkeersleiding waren ze van plan via Recife naar Dakar te vliegen – net als op de heenreis. Elke afwijking van die route zou aanleiding geven tot lastige vragen. Hoewel ze als geplande vertrektijd 2.00 uur op 21 mei hadden doorgegeven, wilde Tohar het landingsgestel al om middernacht van de grond hebben om iedereen die van plan was de vlucht te verhinderen, op het verkeerde been te zetten.

Aharoni reed voorzichtig via een omweg naar het vliegveld om de controleposten op de grote wegen te vermijden.[13] Eichmann hield zich rustig op de achterbank – bijna te rustig, vonden Aharoni en Gat. Ze waren bang dat hij zich meer versuft voordeed dan hij in werkelijkheid was, om zo de dokter ervan te weerhouden hem nog meer van het kalmeringsmiddel toe te dienen; dan zou hij, op een voor hem gunstig moment, misschien wel als ze aan boord van het toestel gingen, om hulp gaan roepen en alles verpesten.

Behalve de escorteauto achter hen in de gaten houden en kijken of er niet ergens steekproefcontroles waren, was er tijdens de rit van anderhalf uur niet veel anders om aan te denken. Ze moesten één keer stoppen bij een spoorwegovergang, maar verder gebeurde er niets bijzonders. De auto’s wisten alle controleposten te vermijden tot ze bij de hoofdingang van het vliegveld waren, maar hier mochten ze doorrijden vanwege hun diplomatieke nummerborden.

Op een van tevoren afgesproken plek op het parkeerterrein ontmoetten ze Peleg en de minibus met de bemanning.[14] Shalom was

er ook. Het was bijna 23.00 uur. Iemand haastte zich weg om Harel te waarschuwen; deze kwam met grote passen het parkeerterrein op gelopen. Hij keek in de limousine. Eichmann leek te slapen, maar dokter Kaplan zei dat hij kon zien en horen, maar niet wakker genoeg was om te weten wat zich rondom hem afspeelde. Wat nog belangrijker was, hij kon zich niet verzetten. Gat was er nog niet gerust op, maar hield zijn bezorgdheid voor zich. Harel gaf bevel naar het onderhoudsterrein te rijden waar het vliegtuig geparkeerd stond.

Peleg nam de escorteauto over waarin Eitan naar het vliegveld was gereden. Shalom zat naast hem op de voorbank. Beiden waren vaak genoeg het vliegveld in- en uitgelopen om de bewakers bij hun voornaam te kennen. Zij zouden het konvooi door de toegangspoorten naar het onderhoudsterrein leiden. Achter hen reed de limousine met Aharoni achter het stuur en als laatste kwam de minibus met de vliegtuigbemanning.

De voertuigen reden achter elkaar terug door de hoofdingang en gingen een paar honderd meter verderop de weg op alvorens een bocht naar rechts te maken. Ze reden vervolgens langs het hek rond het vliegveld tot ze bij een andere toegangspoort kwamen. Harel had gezegd dat ze zich allemaal een tikje aangeschoten en luidruchtig moesten gedragen, wat de reden was waarom een van de bemanningsleden geheel uitgeteld op de achterbank zat, maar Shalom had besloten dit voorstel naast zich neer te leggen. Hij kende de bewakers goed genoeg en ongepast gedrag zou argwaan wekken.

Toen ze bij de toegangspoort stopten, liep een gewapende bewaker naar de eerste auto, waar hij Peleg en Shalom herkende. Hij deed de slagboom omhoog en gaf hun een teken dat ze konden doorrijden, terwijl hij vrolijk ‘Hallo, Israël!’ riep. De limousine en de minibus gingen langzamer rijden, zodat de bewaker een blik naar binnen kon werpen om te controleren of iedereen een El Al-uniform droeg. Ze reden het vliegveld op, waarbij ze de verlichte hangars vermeden, en gingen op weg naar het terrein van de nationale luchtvaartmaatschappij.

‘U moet nu absoluut stil zijn,’ zei Gat vermanend tegen Eichmann toen zij naar de Britannia reden. ‘We gaan zo meteen het vliegtuig in.’[15]

De waarschuwing drong niet eens door tot de gevangene. De limousine stopte aan de voet van de trap, waar Tohar op hen stond te wachten. Omdat hij een politieman op het konvooi af zag komen, sprong Eitan achter uit de escorteauto.

‘Doe iets aan de politieman,’ fluisterde Eitan dringend tegen de gezagvoerder.[16]

Tohar haastte zich naar de beambte en liep samen met hem naar de achterkant van het toestel, vanwaar hij de trap niet kon zien.

Toen de kust veilig was, tilde Gat Eichmann uit de limousine. Omdat deze bijna geen kracht in zijn benen had, ondersteunde Yoel Goren hem aan de andere kant. De El Al-bemanning stapte een voor een uit de minibus.

‘Ga om ons heen staan en volg ons de trap op,’ luidde Eitans bevel.[17]

Wedeles liep direct achter Eichmann terwijl Gat en Goren hem de trap ophielpen.[18] De voeten van de gevangene zwaaiden slapjes en raakten elke tree toen de mannen met hem naar boven liepen. Een zoeklicht van het vliegveld zwaaide over de vliegtuigtrap. Wedeles legde zijn hand op de onderkant van Eichmanns rug om te helpen hem omhoog te duwen. Iedereen stond er op een kluitje omheen waardoor Eichmann praktisch niet te onderscheiden was in de zee van El Al-uniformen. Toen waren ze allemaal aan boord. Op de grond zuchtte Aharoni een paar maal diep van opluchting en Yosef Klein bedacht dat hun deel van de missie er bijna op zat.

In het toestel brachten Gat en Goren Eichmann naar het achterste deel van het vliegtuig en zetten hem op een stoel bij het raam in de eersteklascabine. Gat ging aan de andere kant van het gangpad zitten en de dokter zat pal achter hem – voor het geval dát. Van de vijf resterende eersteklasplaatsen nam Goren er één in beslag, de andere

werden bezet door El Al-bemanningsleden. Een stewardess ging naast Eichmann zitten en legde een deken over hem heen. Ze wist nog steeds niet wie hij was en dacht dat hij misschien een of andere wetenschapper was.

'Doe net of je slaapt,' instrueerde Gat hen allen.[19]

Een purser dimde de bovenlichten en deed het gordijn dicht voor de toegang tot de cabine. Als de douane of de politie aan boord van het vliegtuig kwam vóór het vertrok, zouden ze zeggen dat de reservebemanning al was gaan slapen om naderhand fit te kunnen zijn. Eichmann merkte niets van wat er om hem heen gebeurde.

Om 23.15 uur gingen de deuren van de Britannia dicht en startte Tohar de motoren. Daarna taxiede het toestel naar de terminal.

Toen de Britannia het platform vóór het terminalgebouw naderde, voelde Harel hoe de motoren het raam deden trillen.[20] Ze hadden Eichmann bij zich aan boord. Als de bemanning eenmaal door de douane was en de Mossad-agenten die mee terugvlogen, aan boord waren gegaan, zouden ze klaar zijn om te vertrekken. Dat moment kon voor Harel niet vlug genoeg komen. Hij verwachtte de hele tijd dat de politie of een bende voormalige nazi's het vliegveld op zou stormen en zou eisen dat het toestel tegengehouden werd.

Harel stond van zijn tafeltje in het restaurant op en sprak even met Klein, die hem verzekerde dat alles klaar was voor vertrek.[21] Daarop liep Harel snel de terminal uit, waar Eitan en Shalom net met de auto waren aangekomen van de hangar. Ze meldden dat het overbrengen van Eichmann naar het vliegtuig feilloos was verlopen. Eitan en Shalom zouden samen met Malkin achterblijven om de auto's terug te brengen en de laatste sporen van hun aanwezigheid uit te wissen, voordat ze zelf uit Argentinië zouden vertrekken. Ze schudden elkaar de hand en wensten elkaar succes op hun respectieve reizen.

Harel liep terug naar de passagierslounge, waar zich ook Aharoni, Tabor en de twee Mossad-agenten die waren meegekomen met de El Al-vlucht, bevonden. Medad kwam als laatste de lounge binnen; zijn

auto had op weg naar het vliegveld panne gehad. De agenten hadden stapels bagage bij zich om mee terug te nemen naar Israël.

Klein kwam op Harel af. ‘Wat heb jij een boel mensen bij je!’[22]

‘Het zijn allemaal mijn mensen. Maak je maar geen zorgen,’ stelde Harel hem gerust, hoewel ook hij vond dat zoveel mensen wel wat overdreven was.

Klein liep weg, hij maakte zich nog steeds zorgen. Om 23.30 kreeg hij het bericht dat het vliegtuig op het punt stond te vertrekken. Het bagagepersoneel had de bagage in het vliegtuig geladen, maar de mensen van de douane en de paspoortcontrole waren nog steeds niet verschenen. Pas dan konden zowel Harel en zijn entourage, alsook een paar El Al-bemanningsleden die stonden te wachten, in het vliegtuig stappen. Aangezien er geen andere vluchten op dit late uur zouden vertrekken, was het niet aannemelijk dat de beambten ergens anders aan het werk waren.

Minuut na minuut verstreek en ze waren er nog steeds niet.[23] Toen het tegen middernacht liep, ijsbeerden Harel en Aharoni zenuwachtig in de passagierslounge. Had iemand gezien dat ze Eichmann het vliegtuig in droegen? Hadden de autoriteiten van het vliegveld een tip gekregen dat er iets verdachts was aan de vlucht? Zou het tot een bestorming van het toestel komen? Harel overwoog of hij Tohar bericht zou geven om maar zonder hen te vertrekken, maar hij besloot nog een paar minuten te wachten.

Toen wist Klein een douanebeambte op te snorren. De lange beambte met een volle baard liep de lounge binnen en verontschuldigde zich voor het oponthoud. Door zijn schaapachtig lachje beseften ze dat alles te wijten was geweest aan onduidelijke afspraken. De beambte gaf een teken dat ze naar de uitgang konden gaan, stempelde hun paspoorten en wenste hun een voor een hartelijk *‘Bon viaje!’*

Terwijl Harel naar de Britannia liep en de trap opklom naar het vliegtuig, zag hij dat een man in pak de terminal uitrende via een andere uitgang en gehaast met een functionaris van de luchthaven

sprak.[24] Harel kreeg het weeë gevoel dat er iets mis was. Toen sloten de deuren van het vliegtuig zich achter hem.

In de cockpit nam Tohar de checklist-voor-vertrek door met zijn bemanning. Elektrisch systeem. In orde. Hoeveelheid brandstof. In orde. Alle meters gaven aan dat alles goed functioneerde. In orde. Toen Harel zijn veiligheidsriem vastmaakte op het klapstoeltje in de cockpit, gaf Tohar de boordwerktuigkundige de instructie de motoren te starten. Alle vier propellermotoren startten probleemloos.

Volgens de geijkte procedure nam Tohar contact op met de verkeerstoren. ‘El Al is klaar om te taxiën. Verzoek *take-off clearance* [startvergunning] voor Recife.’[25] Daarna gaf hij hun de controlepunten en de vlieghoogte die Shaul had opgesteld voor hun valse vliegplan naar Recife in Brazilië.

De toren antwoordde. ‘El Al, ga naar startbaan. Wacht op startvergunning voor vlucht naar Recife.’

Ze waren bijna weg, dacht Harel. De man die hij de terminal uit had zien rennen bleek achteraf toch geen probleem te vormen. Desondanks wenste Harel met heel zijn hart dat ze al in de lucht waren.

Tohar liet de remmen los en de Britannia rolde naar voren over de taxibaan naar de startpositie. Toen het vliegtuig het platform bij de terminal van de luchthaven verliet, nam de toren opnieuw contact op. ‘El Al, stop het toestel. Er is een onregelmatigheid geconstateerd in het vliegplan.’

Iedereen in de cockpit verstijfde. Harel was er zeker van dat ze ontmaskerd waren. Tohar vroeg niet om nadere uitleg van de toren, maar zette het vliegtuig stil en draaide zich om in zijn stoel om te zien wat Harel wilde doen. De rest van de cockpitbemanning zweeg en hield de adem in.

‘Wat gebeurt er als we het commando van de toren negeren en naar Dakar vertrekken?’ vroeg Harel.

De cockpitbemanning wist dat Tohar reservepiloot was bij de Israëlische luchtmacht en dat hij genoeg benarde situaties had

meegemaakt om te doen wat nodig was. Tohar betwijfelde of de Argentijnse luchtmacht paraat stond om in actie te komen, maar als het toestel zonder *clearance* vertrok, zou men misschien een gevechtsvliegtuig laten opstijgen. Hij kon de Britannia laag bij de grond houden om onder de radar te vliegen en eerst naar het zuiden koers zetten in plaats van naar het noorden, naar Recife, waarmee hij hun achtervolgers een tijdlang van zich af kon schudden. Maar de risico's, zei hij tegen Harel, waren aanzienlijk.

'Er is nog een andere optie,' zei Tohar, opzettelijk kalm. 'Voor we de Argentijnse luchtmacht achter ons aan krijgen, kunnen we beter nagaan of ze werkelijk weten dat Adolf Eichmann aan boord is. Laten we geen problemen scheppen die er niet zijn.'

Harel knikte, ook al zou verder oponthoud de autoriteiten de tijd geven de luchtmacht te waarschuwen of de Britannia helemaal aan de grond te houden.

Tohar wendde zich tot Shaul. 'Ze zeggen dat er een onregelmatigheid is geconstateerd in het vliegplan. Laten we dus degene die het heeft opgesteld naar de toren sturen om te horen wat er aan de hand is.'

Shaul was de eerste navigator; het was zijn verantwoordelijkheid.

'Als je niet binnen tien minuten terug bent,' waarschuwde Tohar, 'vertrekken we zonder jou.'

Klein stond op het platform naast de luchthaventerminal en had geen idee waarom het vliegtuig gestopt was.[26] Hij had alles vele malen gecontroleerd. Er was geen enkele reden waarom de Britannia niet was opgestegen – tenzij de geheime passagier was ontdekt. Klein probeerde oogcontact te maken met iemand in de cockpit, maar niemand bewoog zich of deed een raam open om zijn hulp in te roepen. Na uren, voor zijn gevoel, zag Klein hoe een van de piloten een teken gaf dat een trap naar de zijkant van het toestel moest worden gerold.

Daarna gingen de deuren van de Britannia open en Shaul kwam naar buiten. Klein trof hem beneden aan de trap. 'Wat is er in

godsnaam aan de hand?'

'De toren wil iets weten in verband met het vliegplan,' zei Shaul.

Klein voelde zich eventjes opgelucht toen hij dit hoorde, ook al wist hij dat het slechts een smoes kon zijn. Het was bijzonder ongebruikelijk dat een vliegtuig werd tegengehouden en de navigator naar buiten moest komen.

'Zal ik met je meegaan?' vroeg Klein.

'Nee, laat maar. Ik doe het zelf wel.'

Shaul ging de toren binnen, niet wetend wat hem te wachten stond, alleen dat, als hij niet binnen een paar minuten terug zou zijn bij het toestel, de Britannia zonder hem zou opstijgen en hij alles over zich heen zou krijgen. De dertigjarige vader van twee kinderen klom de trap op alsof hij de gang naar het schavot maakte.

'Wat is het probleem?' zei hij in het Engels tegen de verkeersleider, terwijl hij om zich heen keek of er politie was.[27] Dat was niet zo.

'Er ontbreekt een handtekening,' zei de verkeersleider met het vliegplan in de hand. 'En wat is uw alternatieve route?'

Shaul werd kalm. Het was gewoon een vergissing. 'Porto Alegre,' antwoordde hij, voor hij dit detail aan het plan had toegevoegd en het document had ondertekend. Daarna rende hij naar beneden, naar buiten.

'Alles is oké. Er stond iets niet in het vliegplan,' zei Shaul tegen Klein op weg naar het vliegtuig.

De opluchting in de cockpit was voelbaar toen Shaul vertelde wat er gebeurd was. De deuren gingen weer dicht en Tohar nam weer contact op met de toren. 'Dit is El Al. Kunnen we vertrekken?'

'Bevestigd.'

Om vijf minuten na middernacht, op 21 mei, denderde het toestel over de startbaan en kwamen de wielen los van de grond.

Om half een 's nachts hoorde Nick Eichmann van iemand in zijn opsporingspatrouille dat een Israëlisch passagiersvliegtuig vanuit

Buenos Aires was vertrokken naar Recife.[28] Nick was er zeker van dat zijn vader zich aan boord bevond. Met behulp van een voormalige SS'er maakte hij een contactpersoon bij de Braziliaanse geheime dienst opmerkzaam op de vlucht en vroeg hem het toestel te onderscheppen wanneer het landde – precies het soort bedreigende situatie dat ze met de non-stopvlucht naar Dakar wilden tegengaan.

Alles wat Eichmann nog van Israël scheidde was een trans-Atlantische vlucht die nog nooit eerder met een Britannia was uitgevoerd – een vlucht met een minieme foutenmarge.

26

TOEN DE BRITANNIA een paar minuten na vertrek het Argentijnse luchtruim had verlaten, heerste er dolle vreugde in de cabine.[1] De ‘El Al-bemanning’ in de eersteklascabine sprong op om elkaar te omhelzen en het succes te vieren. Wedeles en een paar van de andere ‘echte’ bemanningsleden die de identiteit van de speciale passagier kenden, deelden in de feestvreugde. Die spontane uitbarsting verbaasde Harel en hoewel hij nog aarzelde of hij alle anderen die deel uitmaakten van de vlucht, zou inlichten, was geheimhouding nu niet meer nodig. Hij liet de eer aan Adi Peleg.

Het hoofd van de veiligheidsdienst van El Al verzamelde de bemanning en verklaarde: ‘Er is jullie een groot voorrecht gegund. Jullie maken deel uit van een operatie van extreem groot belang voor het Joodse volk. De man die we bij ons in het vliegtuig hebben, is Adolf Eichmann.’[2]

De mededeling bracht weer een schok van opwinding teweeg bij de bemanning. De stewardess die naast Eichmann zat, voelde hoe haar hart ineenkromp. Ze kon niet geloven dat die magere, hulpeloze man, die zenuwachtig aan een sigaret trok en wiens adamsappel op en neer ging van angst, Eichmann kon zijn. Vol afschuw stond ze op en liep van hem weg, terwijl de anderen bleven feestvieren. Aharoni leunde

achterover in zijn stoel en dronk een dubbele whisky. Hij wist precies wie de gevangene was en hoeveel moeite het had gekost om hem te pakken te krijgen.

In de cockpit was de stemming veel nuchterder. Het toestel won hoogte en Tohar zette koers naar het noordoosten, over Uruguay heen richting Atlantische Oceaan, de koers die Shaul had uitgezet en die hun de beste kans gaf Dakar te bereiken. De boordwerktuigkundige en de navigator controleerden elke berekening, die vervolgens opnieuw gecontroleerd werd door hun plaatsvervangers.

De eerste piloot, de beide navigators en Shimon Blanc hadden, eind 1957, de leiding gehad over de testvlucht van de Britannia, tussen New York en Tel Aviv.[3] De non-stopvlucht had in vijftien uur een afstand afgelegd van 9216 kilometer, maar dat was in een toestel zonder stoelen, pantry's en verder alles dat overbodig werd geacht – inclusief passagiers. Ze hadden ook het voordeel gehad van een sterke rugwind van ruwweg honderd kilometer per uur. Voor die vlucht was berekend dat het maximimale vliegbereik van het toestel, bij windstilte, ongeveer 7500 kilometer bedroeg.

De vliegafstand van Buenos Aires naar Dakar bedroeg iets meer dan 7450 kilometer. Ze gingen ervan uit dat het vliegtuig tegen het maximale vermogen zou zitten, op een route waar ze volgens de weersverwachtingen op rugwind konden rekenen. Maar zij hadden wel een extra belasting van ongeveer vier ton, waardoor het toestel zevenhonderd tot duizend meter lager moest vliegen dan op de testvlucht en dientengevolge zo'n vijf procent meer brandstof per uur zou verbruiken. En er was geen garantie dat de windcondities in hun voordeel zouden werken.

Shaul en Tohar waren ervan overtuigd dat ze Dakar konden bereiken, maar ze waren zich er ook van bewust dat er van alles kon gebeuren. Er kon een motor uitvallen, waardoor ze gedwongen zouden worden lager te vliegen en dus meer brandstof zouden verbruiken. De weersverwachtingen hadden een windsnelheid van 65 kilometer per uur voorspeld, maar het kon net zo goed de helft zijn. Het zou ook nog

kunnen dat dit bepaalde type Britannia, de 4X-AGD, meer brandstof verbruikte dan de prestatiegrafieken aangaven. Gedurende een vlucht van dertien tot veertien uur konden lichte afwijkingen alles bij elkaar grote problemen veroorzaken. In het beste geval zouden ze moeten uitwijken naar een andere luchthaven, bijvoorbeeld Abidjan Airport, Ivoorkust. In het slechtste geval zouden ze boven de Atlantische Oceaan zonder brandstof komen te zitten. Er werden voor de veiligheid altijd foutenmarges in vliegplannen ingebouwd, maar die marges waren bij deze operatie aanzienlijk gereduceerd.

Uur na uur verstreek terwijl ze over de eindeloze watervlakte van de Atlantische Oceaan vlogen, eerst in de richting van het vulkaaneilandje Trinidad, 1400 kilometer ten oosten van Rio de Janeiro (Brazilië), vervolgens noordwaarts naar Dakar.[4] Met regelmatige tussenpozen gaven de marconisten veranderde weersvoorspellingen door, de navigators pasten de route aan en Harel stak zijn hoofd om de deur van de cockpit om te vragen of alles goed ging.

In de eersteklascabine bleef Eichmann net zo dociel als hij op het onderduikadres was geweest. De dokter had hem geen kalmeringsmiddel meer toegediend zodra zij aan boord van het vliegtuig waren, maar stond Eichmann alleen kleine maaltijden toe voor het geval hij de gevangene opnieuw een injectie moest geven. Ook gaf Harel zijn bewakers opdracht waakzaam te blijven, ook al had Eichmann handboeien om en zijn motorbril op, bang dat Eichmann een poging tot zelfmoord zou doen. De gevangene rookte aan één stuk door en zat geen ogenblik stil.

Eenmaal in de lucht, hielden de meeste bemanningsleden zich afzijdig van hem. Er deed zich slechts één incident voor waarin de onderliggende emoties ten opzichte van de nazi-oorlogsmisdadiger naar boven kwamen. Toen hij hoorde dat Eichmann zich aan boord bevond, was de eerste mecanicien, Arye Friedman, zo overstuur dat hij alleen nog maar kon huilen. In Polen was zijn zesjarige broertje, Zadok, meegesleurd en vermoord door een Duitse soldaat en Arye had

tijdens de oorlog nog veel meer nachtmerries gekend in getto's en concentratiekampen. Tijdens de vlucht vloog Friedman een van de bewakers van Eichmann aan en schreeuwde tegen hem: 'Jíj geeft hem sigaretten! Híj gaf ons gas!' Eichmann zei niets, hij keek in Friedmans richting maar kon hem niet zien vanwege de motorbril. De mecanicien ging tegenover de gevangene zitten en staarde hem in het gezicht, maar zag alleen het beeld van Zadok en zijn moeder, toen het verleden weer boven kwam. Daarna stond hij op en verliet de cabine.

In Buenos Aires, op de ochtend na het vertrek van het vliegtuig, handelde Yosef Klein zijn zaken af.[5] Hij betaalde de openstaande rekeningen voor de aan El Al verleende diensten en nam een vlucht met Aerolineas Argentinas terug naar New York. Er was geen tijd voor de trip naar Brasilia die hij op de heenreis had gepland. Klein had al genoeg voldoening gevonden toen hij had gezien hoe de staartlichten van de Britannia, met Adolf Eichmann aan boord, in de nacht verdwenen.

Op zijn terugvlucht naar de Verenigde Staten zat Klein naast een verslaggever van de Londense *Daily Express* die druk bezig was op zijn Hermes-typemachine een verhaal te tikken over de wittebroodsweken van prinses Margaret, de zuster van koningin Elizabeth. Het was een 'exclusieve primeur,' zei de verslaggever tegen Klein[6] en hij vertelde dat hij een vliegtuig had gecharterd om over de strandvilla te vliegen. Klein glimlachte betekenisvol en had graag willen zeggen: 'Als je eens wist wat voor "exclusieve primeur" hier vlak naast je zit.'

Vroeg in de ochtend van 21 mei werden Eitan, Malkin, Shalom, Dani en Nesiahu wakker in 'Tira', blij dat ze zich niet langer om Eichmann hoefden te bekommeren en dat hun missie zo goed was verlopen. Ze moesten nog een paar zaken afhandelen: ze wisten alle sporen uit van hun verblijf op de diverse onderduikadressen. Ze verbrandden alles wat ze niet van plan waren mee te nemen of gooiden het weg. En ze brachten de laatste auto terug die nog in hun bezit was.

In de kranten en op de radio werd niets over Eichmann vermeld en Ilani verzekerde hun dat de ambassade niets had gehoord over een zoektocht die door de regering op touw was gezet naar een of andere nazi-oorlogsmisdadiger.

Als laatste klus moesten de agenten het land zien uit te komen.[7] Dani en Nesiahu hadden nog een vlucht voor de volgende dag kunnen boeken, maar vanwege het feit dat de onafhankelijkheidsfestiviteiten in volle gang waren, waren er voor Eitan, Malkin en Shalom geen vluchten meer beschikbaar. Daarom kochten ze tegen de middag drie kaartjes voor een nachttrein die hen naar Mendoza zou brengen, op de grens tussen Argentinië en Chili. Daar zouden ze overstappen op een andere trein die door de Andes naar Santiago ging. Harel had hun verzekerd dat het nieuws over de ontvoering niet bekend gemaakt zou worden tot ze veilig en wel in Israël terug waren.

Rode lichtjes knipperden in de cockpit van de Britannia toen Tohar de daling inzette naar Dakar.[8]

Ze hadden bijna dertien uur gevlogen en een veel grotere afstand afgelegd dan de geplande 7450 kilometer. Shaul had hun vliegroute en vlieghoogte tijdens hun vlucht over de Atlantische Oceaan steeds aangepast om gunstiger winden te vinden. De tijd om grapjes te maken – zoals toen de gezagvoerder door de cabine was gelopen met de vraag of iemand misschien een aansteker bij zich had omdat ze alle brandstof hard nodig hadden – was voorbij. Ze waren allang het punt gepasseerd waarop terugkeren niet meer mogelijk was en ze zouden ofwel de kust bereiken waar de luchthaven Dakar lag of niet. De meters gaven aan dat het toestel verdraaid weinig brandstof over had.

In de cockpit was het stil, iedereen was geconcentreerd. Tohar staarde uit het raam, uitkijkend naar land. De lichtjes bleven knipperen. Het zou een dubbeltje op zijn kant worden. De boordwerktuigkundigen en navigators wisten dat, ook zónder op de meters te kijken. Als zich in Dakar een probleem voordeed, als de landingsbanen om welke reden dan ook gesloten waren, zouden ze

niet genoeg brandstof hebben om in de lucht boven het vliegveld te blijven rondcirkelen in afwachting van de toestemming om te landen of om uit te wijken naar een andere luchthaven. Maar deze problemen zouden pas aan de orde zijn áls ze inderdaad de kustlijn bereikten. Desondanks bleef de cockpitbemanning ervan overtuigd dat hun dat zou lukken, ook al was er nog maar voor een paar minuten brandstof in de tanks.

Het landingsgestel was al uitgeklapt tegen de tijd dat ze land in zicht kregen en ze de verkeerstoren van de luchthaven allang op de hoogte hadden gesteld van hun komst. Tohar verminderde geleidelijk aan de vlieghoogte en zette eindelijk, na dertien uur en tien minuten vliegen, het toestel keurig op de landingsbaan van Dakar aan de grond. Hij schakelde twee van de motoren onmiddellijk uit zodra het toestel genoeg vaart geminderd had, omdat hij er niet zeker van was of ze nog genoeg brandstof hadden om naar de terminal te taxiën.

Harel feliciteerde de cockpitbemanning met de succesvolle vlucht,[9] maar hij maakte zich zorgen dat de Argentijnse autoriteiten intussen contact hadden opgenomen met Dakar en hadden gemeld dat zich wellicht een verdachte passagier aan boord bevond. Als dat het geval was, konden ze erop rekenen dat het vliegtuig grondig doorzocht zou worden. Voordat de steward de deuren opendeed, diende dokter Kaplan Eichmann nog meer van het kalmeringsmiddel toe en Gat ging naast hem zitten.[10] Opnieuw ging het gordijn vóór de eersteklascabine dicht en de lichten werden uitgedaan.

Terwijl een serviceploeg van het vliegveld de Britannia voltankte, kwam een van de bemanningsleden van El Al de cabine binnen om Gat te waarschuwen dat twee inspecteurs van de Senegalese gezondheidsdienst eraan kwamen. Gat hoorde iemand die Frans sprak naderbij komen. Hij legde Eichmanns hoofd op diens schouder en deed zelf ook alsof hij sliep. De inspecteurs wierpen slechts een vluchtige blik in de cabine. De rest van de tussenlanding verliep gladjes.[11] De bemanning haalde meer etenswaar in het vliegtuig en

Shaul en Hassin dienden een vliegplan in naar Rome, ook al gingen ze rechtstreeks naar Tel Aviv.

Voordat ze opstegen waarschuwde Harel de gezagvoerder dat de Senegalezen niet hun laatste bedreiging vormden.[12] Hij wilde per se niet in de buurt van de Noord-Afrikaanse kustlijn vliegen, uit angst dat de Egyptenaren de Britannia ofwel zouden dwingen te landen ofwel het toestel uit de lucht zouden schieten als ze erachter kwamen dat het gebruikt werd om Eichmann naar Israël te brengen. Niemand in de cockpit hoefde eraan herinnerd te worden dat dit kon gebeuren. Pas vijf jaar daarvoor was een El Al-Constellation, die rakelings langs het luchtruim van Bulgarije was gevlogen, neergehaald door een MiG-15, waarbij alle eenenvijftig passagiers en zeven bemanningsleden om het leven waren gekomen.[13]

Shaul en Hassin hadden al een route uitgezet van 7200 kilometer, elf uur vliegen, waarbij ze ver uit de buurt van het Egyptische luchtruim zouden blijven.[14] Ze wisten allebei dat de rugwinden boven de Middellandse Zee veel krachtiger waren dan die boven het zuidelijke deel van de Atlantische Oceaan, wat betekende dat de reis wat de brandstof betrof niet het uiterste van het vliegtuig zou vergen zoals bij de reis naar Dakar het geval was geweest. Niettemin zou de vlucht drie uur langer duren dan bij de rechtstreekse route.

Eén uur en twintig minuten na de tussenlanding vertrok de Britannia weer uit Dakar. Het toestel vloog via de westkust van Afrika naar boven, dan naar het noordoosten, naar Spanje.[15] In de nacht passeerde het vliegtuig de Straat van Gibraltar en kreeg meer snelheid door de rugwinden toen het bijna in een rechte lijn naar het oosten vloog, richting Italië. De cockpit berichtte de verkeersleiding in Rome dat ze naar Athene zouden doorvliegen. Daarna vloog de Britannia in zuidoostelijke richting over de Middellandse Zee, voordat de marconist Athene erop attent maakte dat ze rechtstreeks naar Tel Aviv zouden vliegen. De Israëli’s vlogen over het zuiden van Griekenland, langs Turkije, voor ze richting Israël gingen. Ze waren op een afstand

van meer dan honderdvijftig kilometer van het Egyptische luchtruim gebleven en de vlucht verliep vlekkeloos.

Toen het toestel Israël naderde, waste Harel zijn gezicht, schoor zich en trok schone kleren aan om zich voor te bereiden op de hectische activiteit die hem bij aankomst wachtte.[16] Hij instrueerde zijn mannen wat ze na de landing moesten doen en staarde vervolgens vol verlangen uit het raam om de kust van Israël te zien opduiken in de steeds lichter wordende lucht.

Op zondag 22 mei, om 6.55 uur, zag Zvi Tohar het streepje land aan de horizon.[17] Hij klapte het landingsgestel uit en vijftien minuten later raakten de wielen van de Britannia de grond van Israël. Er heerste geen feestelijke stemming zoals toen ze uit Buenos Aires waren vertrokken.[18] De bemanning had bijna vierentwintig uur aan één stuk door gevlogen en de agenten die Eichmann bewaakt hadden, hadden ook niet geslapen. Er heerste voornamelijk opluchting in het toestel.

Tohar taxiede het vliegtuig naar de terminal om het grootste deel van de bemanning te laten uitstappen. Harel lette erop dat hij iedereen de hand schudde. Ook de gezagvoerder prees de prestatie van de bemanning en dankte elk van hen hartelijk toen ze uit het vliegtuig stapten.[19] Douanebeambten probeerden aan boord te komen, maar ze kregen te horen dat er geen inspectie van de cabine plaats zou vinden.[20] De deuren werden gesloten en Tohar taxiede het toestel naar de onderhoudshangars van El Al, ver weg van de terminal.

Daar stonden twee auto’s op hen te wachten. In de eerste auto bevond zich Mordechai Ben-Ari, het plaatsvervangend hoofd van El Al; in de andere zat Moshe Drori van de Mossad. Drori kwam als eerste aan boord, maar met zijn felicitaties was het al snel gedaan toen duidelijk werd dat hij geen maatregelen had getroffen voor het vervoer en de detentie van Eichmann. ‘Ik heb gewacht tot jij er was en mij instructies kon geven,’ zei Drori zwakjes;[21] Harel was op zijn zachtst

gezegd niet bepaald tevreden met deze uitleg en stormde het vliegtuig uit.

Harel liep met grote passen een van de hangars binnen en vond een vettige telefoon waarmee hij het hoofdkwartier van Sjin Bet belde. ‘Het monster is geketend,’ zei hij tegen een van zijn medewerkers voordat hij een bestelwagen liet komen.[22] Korte tijd later verscheen een zwarte bestelauto zonder ramen bij het toestel. Tabor en Gat hielpen een bevende, geblinddoekte Eichmann de trap af en de achterkant van de bestelwagen in.[23] Harel gaf Gat de instructie Eichmann naar het geheime detentiecentrum van Sjin Bet te brengen, dat gelegen was in een oud Arabisch huis aan de rand van Jaffa. Gat knikte en stelde voor dat ze, aangezien de meeste bewakers overlevenden van de Holocaust waren, zouden zeggen dat het hier een uiterst belangrijke spion betrof. Zijn ware identiteit prijsgeven zou ertoe kunnen leiden dat de bewakers de gevangene te lijf gingen. Harel was het daarmee eens en de bestelwagen reed weg.

Het hoofd van de Mossad haastte zich vervolgens naar Jeruzalem. Hij hoopte dat hij Ben-Goerion zou kunnen spreken voordat diens dagelijkse kabinetsvergadering van tien uur begon. Hij wilde niet de aandacht op zich vestigen door de vergadering te onderbreken.

Yaki, die al sinds jaar en dag zijn chauffeur was, reed met hoge snelheid door de heuvels van Judea naar de stad. De wind die door het open raampje blies, hielp nauwelijks tegen de gloeiende hitte. Ze kwamen een paar minuten voor het begin van de vergadering aan. Een secretaresse bracht Harel naar het kantoor van de premier.

‘Ik heb een cadeautje voor u meegebracht,’ zei Harel.[24]

Ben-Goerion keek op van zijn bureau, dat bezaaid was met papieren, verbaasd om Harel te zien.

‘Ik heb Adolf Eichmann meegebracht. Hij bevindt zich al twee uur op Israëlisch grondgebied, en, als u daar toestemming voor verleent, zal hij worden overgedragen aan de Israëlische politie,’ ging Harel verder.

Ben-Goerion was geroerd door het nieuws en zweeg een tijdje. ‘Weet je zeker dat het Eichmann is?’

Dat was niet de reactie die Harel had verwacht en hij was lichtelijk van zijn stuk gebracht. ‘Uiteraard weet ik het zeker. Hij heeft het zelf toegegeven.’

‘Heeft iemand die hem in het verleden heeft gekend, hem geïdentificeerd?’

‘Nee,’ zei Harel.

‘Als dat het geval is, moet je iemand zien te vinden die hem heeft gekend; laat hem Eichmann in de gevangenis opzoeken. Pas als hij officieel is geïdentificeerd, ben ik ervan overtuigd dat dit de man is die we zoeken.’

Harel begreep Ben-Goerions terughoudendheid omdat hij wist wat de implicaties waren wanneer deze de zaak wereldkundig maakte. Toch was er bij hem zelf geen spoor van twijfel dat ze hun man te pakken hadden. Al een paar uur later werd Moshe Agami, die tijdens de oorlog vertegenwoordiger was geweest van de Jewish Agency en Eichmann in Wenen had ontmoet, naar de cel gebracht waar de gevangene werd vastgehouden.[25] Binnen een paar minuten had Agami bevestigd dat dit de man was die hem in 1938 had bevolen in de houding te gaan staan in het kantoor in paleis Rothschild, terwijl hij pleitte voor toestemming tot de emigratie van de Joden naar Israël. Nadat Agami de cel had verlaten, werd Eichmann ook nog geïdentificeerd door Benno Cohen, de voormalige voorzitter van een zionistische organisatie in Duitsland, halverwege de jaren dertig. Harel belde de eerste minister op en deelde hem het nieuws mee.

Eindelijk stond Ben-Goerion zichzelf toe zich te verheugen over het feit dat de operatie succesvol was verlopen. Hij wilde de vangst de volgende dag bekendmaken. Harel vroeg hem daarmee te wachten: een paar van zijn agenten waren nog in Zuid-Amerika.

‘Hoeveel mensen zijn ervan op de hoogte dat Eichmann in Israël is?’ vroeg Ben-Goerion.[26]

Al meer dan vijftig, bekende Harel.

‘In dat geval wachten we niet. We gaan het bekendmaken!’

De volgende dag, 23 mei – weer zo’n verschroeiend hete, wolkeloze dag – werd Eichmann ’s morgens vroeg in Jaffa voor rechter Emanuel Halevi geleid. Toen de rechter naar de identiteit van de gevangene vroeg, antwoordde deze zonder aarzelen: ‘Ik ben Adolf Eichmann.’[27] Met schorre stem beschuldigde Halevi hem van genocide en vaardigde een officieel arrestatiebevel uit.

Vervolgens stuurde Harel een telegram aan Haim Yitzhaki, zijn contactpersoon met Fritz Bauer in Keulen.[28] Harel en Haim Cohen, die nu rechter was bij het Israëlische hooggerechtshof, vonden allebei dat de procureur-generaal van Hessen het verdiende op de hoogte gesteld te worden van het welslagen van de missie, voordat het nieuws bekend werd.

Later die dag zat Bauer, in een restaurant in het centrum van Keulen, op Yitzhaki te wachten, die weliswaar dringend om een onderhoud had gevraagd, maar nu aan de late kant was. Bauer was bang dat er iets vreselijk fout was gegaan met de missie. Eindelijk kwam Yitzhaki het restaurant binnen en liep rechtstreeks naar de tafel, zijn handen en kleren onder de smeerolie: hij had een lekke band moeten verwisselen. Toen Bauer het nieuws over Eichmann hoorde, sprong hij, met tranen in zijn ogen, op van zijn stoel en kuste Yitzhaki op beide wangen.

Nu was het moment daar om de rest van de wereld op de hoogte te stellen.

Om 16.00 uur betrad Ben-Goerion de zaal van de Knesset. Geruchten deden de ronde dat de premier een speciale mededeling had, maar geen van de parlementsleden noch de pers had enig idee wat hij bekend ging maken. Niettemin was er een opgewonden menigte zowel in de zaal als op de publieke tribune. Net vóór Ben-Goerion opstond om het woord te richten tot de aanwezigen, slopen Isser Harel en Zvi Aharoni de galerij op. Het was de eerste keer dat Aharoni in de

Knesset kwam en hij was enorm onder de indruk van de ingetogen grandeur.

Toen stond Ben-Goerion op het spreekgestoelte en de zaal werd doodstil. Met plechtige stem, schor van emotie, kondigde hij aan: ‘Ik moet de Knesset meedelen dat kort geleden een van de beruchtste nazioorlogsmisdadigers, Adolf Eichmann – die, samen met de nazileiders, verantwoordelijk was voor wat zij de *Endlösung der Judenfrage* [definitieve oplossing van het Jodenvraagstuk] noemden, dat wil zeggen de uitroeiing van zes miljoen Joden in Europa – opgespoord is door de Israëlische veiligheidsdiensten. Adolf Eichmann bevindt zich al in hechtenis in Israël en zal binnenkort in Israël terechtstaan krachtens de wetsbepalingen inzake de berechting van nazi’s en hun helpers.’[29]

Niemand verroerde zich. De Kamerleden zaten aan hun stoel genageld, ofwel omdat ze niet zeker wisten of ze de premier wel goed verstaan hadden, ofwel omdat ze niet konden geloven dat het waar was wat hij had gezegd. Langzaam drong het overweldigende belang van de mededeling tot hen door en het was alsof ze naar adem snakten. ‘Toen zij eenmaal bekomen waren van de ontstellende klap,’ berichtte een Israëlische verslaggever die avond, ‘werden de toehoorders overspoeld door een golf van opwinding, zo groot als men nooit eerder in de Knesset had meegemaakt.’[30] Veel mensen werden bleek. Eén vrouw snikte. Anderen sprongen op van hun stoel en moesten hardop herhalen dat Eichmann in Israël was om het nieuws te kunnen bevatten. De parlementaire verslaggevers renden naar hun telefooncabines om de rede van tweeënzestig woorden, gesproken in Ivriet [in vertaling: drieënzeventig], door te geven.

Daarna stapte Ben-Goerion van het spreekgestoelte en verliet de zaal. Niemand was er helemaal zeker van wat er nu moest gebeuren, terwijl de zaal gonsde van het nieuws. Harel en Aharoni slopen net zo discreet weer weg als ze gekomen waren.

Golda Meir probeerde vervolgens haar geplande speech te houden over een recent onderzoek van het ministerie van Buitenlandse Zaken

inzake de Israëlische internationale betrekkingen, maar er waren weinig mensen die luisterden naar wat ze te zeggen had.

Eichmann. Gepakt. Dat was het enige wat er te horen was in de zaal. Eichmann. Gepakt. Binnen een paar uur zou heel Israël en de rest van de wereld evenzeer in de ban zijn van de spectaculaire mededeling. Alle voorwaarden voor een van de belangwekkendste processen van de eeuw waren aanwezig.

27

OP 25 MEI NAM AVRAHAM SHALOM een bus terug naar zijn hotel in Santiago, Chili.[1] Hij, Eitan en Malkin waren drie dagen daarvoor in het land aangekomen, na een adembenemende reis per stoomtrein, van Mendoza door de Andes. Op de dag van hun aankomst in de hoofdstad had zich een verwoestende aardbeving voorgedaan in het zuiden van Chili, de krachtigste uit de geschiedenis, die duizenden levens had gekost en een tsunami had veroorzaakt in de Stille Oceaan. Shalom had pas die dag een telegram kunnen sturen naar het hoofdkwartier van de Mossad met een bericht aan Harel dat ze veilig waren.

Hij keek terloops over de schouder van een passagier vóór hem, die een krant doorbladerde. Daar zag hij met vetgedrukte letters de naam EICHMANN staan. Verbijsterd wankelde Shalom bij de volgende halte de bus uit. Bij een kiosk op de hoek van de straat kocht hij een hele stapel kranten, waarvan de meeste met grote koppen meldden: BEN-GOERION MAAKT DE VANGST BEKEND VAN ADOLF EICHMANN. Niemand mocht iets over de operatie weten tot ze weer terug waren in Israël… Toen Shalom de kranten aan Eitan en Malkin liet zien, waren ze net zo kwaad, maar ze konden er niets aan veranderen.

Een paar dagen daarna konden ze alle drie vluchten boeken vanuit Chili. Toevallig ging de vlucht van Shalom en Malkin via Buenos Aires en ze brachten een angstig uurtje door op het vliegveld Ezeiza voor het toestel weer opsteeg. Uiteindelijk kwamen ze dan toch in Israël aan.

Toen Shalom thuiskwam bij zijn vrouw, besefte hij dat ze wist dat hij deel had uitgemaakt van de missie.[2] Door een bezoek van Yaakov Gat een paar dagen daarvoor, die haar had verzekerd dat alles goed ging met haar man en dat hij snel thuis zou komen, was het duidelijk geworden. Shalom wist dat ze nooit met een woord zou reppen over zijn betrokkenheid bij de operatie.

Andere teamleden hadden soortgelijke ervaringen, ondanks het feit dat ze alles hardnekkig ontkenden. Op de avond van de bekendmaking zat Tabor met zijn vrouw in de bioscoop in Tel Aviv toen de film werd onderbroken voor het nieuws. Ze keek hem aan en zei: ‘Ik dacht dat jij in India zat?’[3]

Tabor probeerde haar aandacht af te leiden, maar toen vertelde ze hem dat het speelgoedpistool dat hij voor hun zoon had gekocht, in Argentinië afgestempeld was.

Tijdens Malkins eerste sabbatmaal met zijn familie sprak zijn broer over niets anders. Malkin zei dat hij nergens iets van afwist en wilde weten wat er de vorige maand allemaal gebeurd was terwijl hij in ‘Parijs’ had gezeten. Zijn moeder drong er bij hem op aan hun te vertellen waar hij in werkelijkheid was geweest.

‘Zeg, heb je mijn brieven dan niet gekregen?’ vroeg hij.[4]

‘Die waren precies als al je andere brieven. Die konden ook verleden jaar of morgen geschreven zijn… Was je hierbij betrokken?’

Malkin wilde haar dolgraag vertellen dat dat inderdaad zo was en dat hij zijn zuster had gewroken. ‘Alsjeblieft, mama… Genoeg erover. Ik zat in Parijs.’

Aharoni kwam met dezelfde smoes toen zijn broer hem onverwacht belde en wilde weten wanneer hij was teruggekomen. ‘Ik ben echt niet naïef,’ hield zijn broer aan. ‘Ik weet dat je meer dan twee

maanden weg bent geweest en ik heb Ben-Goerion op de radio gehoord. Ik trek gewoon mijn eigen conclusie, dat mag toch wel? Prima gedaan!’[5]

Een secretaresse van Sjin Bet, die Aharoni’s afwezigheid eveneens in verband bracht met het nieuws, omhelsde hem toen hij voor het eerst weer op zijn werk verscheen. Dat sprak boekdelen.

Alle teamleden waren trots op hun succes, maar het lag in de aard van hun werk besloten dat ze het geheim van hun prestatie en de gevaren die ze hadden gelopen mee het graf in zouden nemen.

Eichmann werd even buiten Haifa, in het noorden van Israël, vastgehouden in een versterkt politiebureau dat de codenaam ‘Kamp Iyar’ droeg.[6] Hij zat opgesloten in een cel van drie bij vier meter waarin alleen een stoel, een tafel en een brits stonden. De lampen aan het plafond werden nooit uitgedaan en er was altijd een bewaker bij hem. Een andere bewaker hield steeds toezicht door een opening in de versterkte deur om er zeker van te zijn dat er geen contact was tussen de bewaker in de cel en de gevangene. De gevangeniscommandant was niet alleen bang dat Eichmann zelfmoord zou plegen, maar ook dat er een aanslag op zijn leven zou worden gepleegd. Andere voorzorgsmaatregelen hielden in dat zijn eten altijd voorgeproefd werd voordat het neergezet werd en dat geen van zijn bewakers familieleden had verloren in de Holocaust.

In de middag van 29 mei staken twee mannen om 16.30 uur de binnenplaats over van het politiebureau naar het gevangenisblok.[7] Commandant Ephraim Hofstetter en zijn hoofdinspecteur Avner Less waren leden van Bureau 06, de politie-eenheid die in het leven geroepen was om bewijsmateriaal te verzamelen, getuigen te ondervragen en Eichmann te verhoren voor zijn uiteindelijke proces. Hofstetter, die in een vroeg stadium van de jacht met Lothar Hermann had gesproken, was de eerste die voor de eenheid geselecteerd was en tot plaatsvervangend chef was benoemd. Hij had Less uitgekozen, een

scherpzinnige, in Berlijn geboren rechercheur, wiens vader in Auschwitz was vergast, om de gevangene te ondervragen.

De twee mannen kwamen de verhoorkamer binnen, een grote ruimte met een eenvoudig bureau en verscheidene harde stoelen.[8] Ze hadden zich ingesteld op een langdurige uitputtingsslag om Eichmann aan het praten te krijgen. In het vertrek waren verborgen microfoons aangebracht. Die moesten gebruikt worden als Eichmann niet toestond dat de sessies werden opgenomen. Toen ze zich geïnstalleerd hadden, liet Hofstetter Eichmann binnenroepen. Hij had de gevangene een paar dagen daarvoor al in Tel Aviv ontmoet, waar hij getuige was geweest van de formele identificatie door Moshe Agami en Benno Cohen.

Twee bewakers brachten Eichmann van zijn cel naar de verhoorkamer. De gevangene, in een kakihemd en -broek, zag er gespannen uit en bleef in de houding staan tot hem te verstaan gegeven werd te gaan zitten.

‘U herkent mij, neem ik aan? Ik ben kolonel Hofstetter van de Israëlische politie.’[9]

‘Ja, meneer,’ antwoordde Eichmann met krachtige, afgemeten stem, hoewel beide ondervragers zagen dat zijn handen, onder tafel, hevig beefden.

‘Meneer Eichmann, ik heb gehoord dat u bereid bent – er eigenlijk op gebrand bent – uw versie te geven van uw rol in het zogeheten Derde Rijk? Is dat juist?’ vroeg Hofstetter en hij verwachtte een antwoord waarin dit hevig ontkend werd.

‘Ja, dat is juist.’

‘U bent zich er volledig van bewust dat u nergens toe gedwongen wordt?’

‘Ja, meneer.’

Meegaand als altijd, vond Eichmann het ook goed dat de gesprekken werden opgenomen.

De commandant ging verder: ‘Dan zal kapitein Less hier bij u blijven en uw verklaring optekenen.’

‘Ik denk dat we het beste kunnen beginnen met uw curriculum vitae,’ zei Less.

Tot hun verrassing begon Eichmann uitgebreid te spreken over zijn persoonlijke geschiedenis. Maar na de eerste uren en vervolgens dagen merkte Less dat de gedetineerde in al zijn openheid verre van oprecht was – het was in feite bedrieglijk. Net als tijdens zijn gevangenschap in Buenos Aires was gebeurd, repeteerde Eichmann hoe hij zich tijdens het proces zou gaan verdedigen en volgde daarmee dezelfde koers als zijn landgenoten in Neurenberg. Terwijl hij aan één stuk door rookte, loog hij over zijn persoonlijke aandeel in de gruweldaden tót hij geconfronteerd werd met bewijzen van het tegendeel, en wanneer dat gebeurde, verklaarde hij dat hij slechts bevelen had opgevolgd.

Ondanks zijn rookgordijnen geloofde Eichmann niet dat hij ooit terecht zou staan. Hij verwachtte dat de Israëli’s het soort recht zouden toepassen dat hij zich herinnerde uit de tijd dat hij bij de Gestapo zat. In de tweede week van juni onderbrak een bewaker het verhoor met de mededeling dat hij Eichmann naar de rechter moest brengen. Toen ze hem blinddoekten, zakte Eichmann door zijn knieën en riep hij tegen Less: ‘Maar kapitein! Ik heb u nog niet alles verteld!’[10] Hij kalmeerde pas nadat hem verzekerd was dat de rechter hem moest spreken om de inbewaringstelling te verlengen.

Terwijl Eichmann vastgehouden werd in Kamp Iyar, breidde de schokgolf van Ben-Goerions verklaring zich steeds verder uit. In Israël ging de reactie op de vangst al snel over van trots als gevolg van de geslaagde missie naar de roep om een snelle wraakneming om ten slotte uit te monden in de meer gematigde opvatting dat er slechts recht gesproken kon worden volgens de letter van de wet.[11]

Er waren de meest uiteenlopende opvattingen, die allemaal uitvoerig aan bod kwamen in eindeloze krantenkolommen en in urenlange radiouitzendingen, over wie uiteindelijk Eichmann moest berechten: Israël, West-Duitsland of een internationaal tribunaal. Ben-Goerion was heel duidelijk over zijn intenties. ‘De Joodse staat is de

erfgenaam van de zes miljoen vermoorden, de enige erfgenaam,' schreef hij[12] aan een vertegenwoordiger van de Amerikaanse Joodse gemeenschap die wilde dat Eichmann werd uitgeleverd aan West-Duitsland. Daarom moest het proces, naar zijn mening, in Israël plaatsvinden, om de 'historische plicht' van dat land te vervullen tegenover degenen die omgebracht waren. Wat de half miljoen Israëlische overlevenden van de Holocaust betrof, was de meerderheid het ermee eens dat een proces in Israël moest plaatsvinden.[13] Niettemin waren zij beducht voor de mogelijke consequenties. Sinds de oorlog hadden de meesten datgene wat hun door de nazi's was aangedaan, voor zich gehouden. Ze waren zich er terdege van bewust dat een proces zou betekenen dat oude wonden weer op pijnlijke wijze werden opengereten.

De vangst had ook internationale gevolgen. De Argentijnse regering was in opschudding zodra uit de verslagen in de pers naar voren kwam dat de ontvoering op Argentijns grondgebied was uitgevoerd door 'Israëlische agenten'.[14] Er bleef president Arturo Frondizi geen andere optie over dan te protesteren,[15] aangezien hij al op gespannen voet stond met het leger, dat de actie duidelijk beschouwde als een schending van de Argentijnse soevereiniteit en haar wilde gebruiken om zijn zwakke bewind aan de kaak te stellen. Frondizi stond ook onder druk van rechtse nationalisten en nazisympathisanten in het land.[16]

Op 1 juni ontbood de Argentijnse minister van Buitenlandse Zaken, Diógenes Taboada, de Israëlische ambassadeur Levavi en eiste een officiële verklaring en de terugkeer van Eichmann. 'Ik denk niet dat dit mogelijk is,' zei Levavi.[17] Twee dagen later vaardigde de Israëlische regering een communiqué uit met de verklaring dat een groep 'Joodse vrijwilligers, onder wie enkele Israëli's',[18] verantwoordelijk was voor de opsporing van Eichmann. Deze vrijwilligers hadden 'contact gemaakt' met Eichmann en zijn schriftelijke toestemming gekregen om hem mee te nemen naar Israël,

waar zij hem hadden overgedragen aan de Israëlische veiligheidsdiensten. De brief eindigde met de mededeling dat het Israël speet áls deze vrijwilligers de Argentijnse wet hadden geschonden, maar dat de 'speciale betekenis om de man te berechten die verantwoordelijk was voor de moord op miljoenen mensen, behorend tot het Joodse volk, in aanmerking moest worden genomen'. Na dit formele communiqué schreef Ben-Goerion ook een persoonlijke brief aan Frondizi, waarin hij herhaalde dat er een 'ultieme morele rechtvaardiging'[19] bestond voor de acties van de vrijwilligers.

Het was duidelijk dat de Argentijnen dat dubieuze verhaal niet geloofden.[20] Taboada eiste opnieuw dat Eichmann teruggebracht zou worden en dat degenen die verantwoordelijk waren voor de ontvoering, gestraft zouden worden. De diplomatieke verbale oorlog escaleerde en hoewel Frondizi de zaak wilde laten betijen door deze in alle rust voor te leggen aan de Verenigde Naties, wilden anderen in zijn regering per se dat er scherpere maatregelen werden genomen. Zijn ambassadeur bij de VN, Mario Amadeo, een katholieke nationalist en voormalig aanhanger van Benito Mussoloni, ging in New York in de aanval. Tegen de wens van Frondizi in drong Amadeo krachtig aan op Eichmanns terugkeer en op een motie van afkeuring van de kant van de VN tegen Israël. De VN riepen een spoedvergadering bijeen van de Veiligheidsraad om zijn klacht te bespreken. Ondanks een redevoering van Golda Meir ter verdediging van Israël, die de gemoederen danig in beroering bracht, kreeg Amadeo het niet alleen voor elkaar dat de motie van afkeuring werd aangenomen, maar ook dat Israël gelast werd 'gepaste herstelmaatregelen' te nemen. Maar aan de resolutie werd ook een verklaring toegevoegd dat de VN begrepen dat Eichmann terecht diende te staan. De impasse tussen de twee landen duurde nog tot eind juli, toen Levavi in Argentinië tot *persona non grata* werd verklaard en gedwongen werd het land te verlaten. Uiteindelijk was dit de enige actie die nodig was om Frondizi geen gezichtsverlies te laten lijden.

Desondanks waren er mensen in Argentinië die sterk van mening waren dat de Israëli's gestraft moesten worden. Omdat ze niet in staat waren hen rechtstreeks te raken, begingen rechtse groeperingen een reeks aanslagen op de Joodse gemeenschap in Argentinië.[21] Leden van Tacuara zorgden daarbij voor de ernstigste incidenten. Ze sloegen verscheidene Joodse studenten van de universiteit van Buenos Aires in elkaar onder het roepen van de leus 'Lang leve Eichmann. Dood aan de Joden'. Eén student werd doodgeschoten en later brandden radicale leden van Tacuara bij een boosaardige aanval een hakenkruis op de borst van een tienermeisje, van wie de vader verdacht werd van hulp aan de Israëli's. Nick en Dieter Eichmann hingen een hakenkruisvlag op vóór hun huis in de Garibaldistraat en sloegen dreigende taal uit.

Vera Eichmann deed een beroep op de Argentijnse gerechtshoven om maatregelen te treffen tegen degenen die betrokken waren geweest bij de ontvoering van haar echtgenoot. Op 12 juli willigde een rechter haar verzoek in en stelde vervolgens een onderzoek in, met assistentie van de Argentijnse veiligheidsdiensten.[22] Niemand van Harels team liep gevaar, maar Luba Volk, die tal van documenten met betrekking tot de El Al-vlucht had ondertekend met haar naam, was nog steeds in het land. Op een middag, toen ze naar haar huis in Belgrano reed, merkte ze dat een auto haar volgde.[23] Na een paar keer van richting veranderd te zijn, was ze er zeker van, maar ze wist niet of het politiemensen of burgerwachten waren. Ze reed rechtstreeks naar de Israëlische ambassade, waar veiligheidsfunctionarissen haar aanraadden haar huis 's avonds niet in haar eentje te verlaten en haar zoontje nauwlettend in de gaten te houden.

Volk probeerde de angst die ze voelde, te negeren en ging zo veel mogelijk door met haar dagelijkse activiteiten. Een week later werden zij en haar man ontboden op het kantoor van Joel Baromi, de plaatsvervangende Israëlische ambassadeur. Baromi vertelde hun dat hij uit betrouwbare bron had vernomen dat de Argentijnen, naar aanleiding van de gerechtelijke stappen die Vera Eichmann had

genomen, van plan waren Volk te arresteren op grond van het feit dat zij betrokken was geweest bij de vlucht.

‘Ga zo snel mogelijk het land uit, op welke manier dan ook – legaal of illegaal,’ raadde Baromi hun aan.

De volgende dag stopten Volk en haar gezin hun belangrijkste bezittingen in een paar koffers en stapten in een klein vliegtuig naar Uruguay. Na een paar weken in Montevideo reisden zij en haar zoontje naar Israël. Haar man volgde kort daarna; zijn carrière als zakenman was ten einde vanwege zijn overhaaste vertrek en het gerucht dat hij in werkelijkheid een agent van de Mossad was.

In de herfst was er een verbetering ingetreden in de betrekkingen tussen Argentinië en Israël en de gerechtelijke procedure die door Vera Eichmann was gestart, liep vast.[24] De rechercheurs zagen zelfs geen kans achter de namen te komen van degenen die met de El Al-vlucht naar Israël waren teruggekeerd. De Mossad had haar sporen te goed uitgewist. Bovendien werd het onderzoek meer en meer gedwarsboomd, waardoor de vaart eruit ging, ongetwijfeld omdat diverse Argentijnse diensten, waaronder de politie en de veiligheidsdienst, zich geneerden voor het feit dat de Mossad hen te slim was af geweest.

De andere hoofdrolspeler in dit drama was West-Duitsland. Kanselier Konrad Adenauer hekelde Israël openlijk vanwege de ontvoering en omdat het land erop stond zelf de oorlogsmisdadiger te berechten.[25] Hij werd daarbij gesteund door een heel legertje hoofdredacteuren van toonaangevende dagbladen in zijn land, die eisten dat Eichmann zou worden uitgeleverd en ‘door rechters werd berecht en niet door wrekers’. Maar Adenauer deed nooit een serieuze poging om Eichmann uitgeleverd te krijgen, in de wetenschap dat de Israëli’s nooit afstand zouden doen van hun recht om hem te berechten. Toch begon Adenauer, naarmate het proces naderde, zich steeds meer zorgen te maken over wat Eichmann zou onthullen over de oorlogsactiviteiten van zijn nationale veiligheidsadviseur, Hans Globke.[26] Achter de schermen deden Israëlische en West-Duitse

functionarissen hun best om ervoor te zorgen dat het proces de regering van de kanselier niet in verlegenheid zou brengen.

‘BUCHHALTER DES TODES’ [Boekhouder des doods] en ‘EICHMANN’S STORY, Part 1: I TRANSPORTED THEM TO THE BUTCHER’ [Eichmanns verhaal, deel 1: Ik vervoerde hen naar het slachthuis] – zo luidden de koppen in respectievelijk het Duitse blad *Der Stern* en het Amerikaanse tijdschrift *Life*. In de herfst van 1960 publiceerden beide bladen afleveringen van het vervolgverhaal van Eichmanns memoires, waarmee ze miljoenen lezers over de hele wereld een beeld gaven van de gedachtegang en de persoonlijke geschiedenis van de nazi-oorlogsmisdadiger. In één aflevering werd het verhaal verteld dat zich eind 1941 afspeelde, toen Eichmann getuige was geweest van de eerste voorbereidingen voor de uitroeiing van de Joden: ‘Generaal Heydrich gaf mij het bevel een bezoek te brengen aan Majdanek, een Pools dorp bij Lublin. Een Duitse politiechef liet me zien hoe ze luchtdichte ruimtes hadden weten te bouwen die eruitzagen als gewone Poolse boerenhutten; deze werden hermetisch afgesloten en daarna werden de uitlaatgassen van de motor van een Russische onderzeeër erin gepompt. Ik herinner me dat allemaal heel precies omdat ik nooit had gedacht dat zoiets mogelijk zou zijn, technisch gesproken dan.’[27] Uit dergelijke uitspraken kwam naar voren hoe harteloos Eichmann voorbijging aan het lijden van zijn slachtoffers.

De memoires waren afkomstig van een typescript van 850 pagina’s dat Willem Sassen had gemaakt van zijn op band opgenomen interviews met Eichmann. Al enkele dagen na de verklaring van Ben-Goerion had Sassen uitgevers in de hele wereld benaderd om de rechten van de interviews te verkopen.[28] In ruil voor een aandeel in de opbrengst wist hij zelfs Vera Eichmann over te halen toestemming te geven aan de verkoop. Later verklaarde ze dat ze geen idee had gehad van de aard van de inhoud van de interviews.

Ook vóór publicatie bracht het gerucht van het bestaan van de memoires al een enorme consternatie teweeg. Het hoofd van de Duitse inlichtingendienst BND, Reinhard Gehlen, vroeg de CIA na te gaan of de memoires echt waren[29] en ‘zo ja, hoeveel materiaal dan schadelijk zou zijn voor leden van het West-Duitse kabinet, opdat men zou kunnen verhinderen dat deze memoires verschenen, indien wenselijk en mogelijk.’ Uiteindelijk wist het hoofd van de CIA, Allen Dulles, de redactie van *Life* over te halen elke verwijzing naar Globke te schrappen. De Mossad had een aantal dagen na de ontvoering van het bestaan van de memoires vernomen en had een onvolledige kopie bemachtigd, in de wetenschap dat deze geschriften hun rechtszaak tegen Eichmann des te sterker zouden onderbouwen.[30]

Terwijl Eichmanns schokkende bekentenissen en herinneringen door de rest van de wereld ademloos werden gevolgd,[31] gebruikten Avner Less en zijn collega’s van Bureau 06 de memoires om Eichmanns web van leugens, halve waarheden en ontkenningen tijdens de nog lopende verhoren aan de kaak te stellen. Het onderzoek resulteerde in meer dan 275 uur bandmateriaal, wat neerkwam op een totaal van 3564 pagina’s transcripten. Bureau 06 confronteerde Eichmann ook met honderden documenten die erop wezen dat hij betrokken was geweest bij de volkenmoord. Deze documenten, die deel uitmaakten van een verzameling van meer dan 400.000 pagina’s, waren afkomstig van de meest uiteenlopende bronnen, waaronder oorlogsarchieven in West-Duitsland en de Verenigde Staten, en de verzamelingen van Tuviah Friedman en Simon Wiesenthal.[32]

Op de dag dat Ben-Goerion de Knesset informeerde, ontving Wiesenthal een telegram van Yad Vashem, dat hem op de hoogte stelde van de ontvoering en waarin stond: ‘Gefeliciteerd met uw uitstekende werk.’[33] Nadat hij eerst even had moeten bijkomen van het onverwachte nieuws, wendde hij zich tot zijn tienerdochter Pauline: ‘Je hebt je vader nooit gezien toen je een baby was. Je sliep nog als ik aan het werk ging om naar deze man te zoeken en sliep

alweer tegen de tijd dat ik thuiskwam. Ik weet niet hoe lang ik nog zal leven. Ik weet niet of ik je geld zal nalaten. Maar dit telegram is mijn geschenk aan jou. Omdat ik door dit telegram nu deel uitmaak van de geschiedenis.'[34] In de maanden die volgden, gaf Wiesenthal Hofstetter alles wat hij over Eichmann had.[35] Hij bood aan te zoeken naar verder belastend materiaal. Hij verschafte ook belangrijke informatie over de verdedigingsstrategie van Robert Servatius, Eichmanns advocaat, via een informant die Eichmanns familie goed kende.

Friedman was al even behulpzaam. Op de avond van 23 mei hoorde hij het nieuws via een telefoontje.[36] Zijn vriend in Tel Aviv moest het nieuws herhalen voor Friedman het kon bevatten. Hij voelde zich slapjes toen hij zijn kantoor verliet en naar een kiosk liep waar al een late editie te krijgen was waarop een levensgrote foto van Eichmanns gezicht prijkte. Verscheidene dagen later had Friedman een afspraak met Bureau 06 en overhandigde hij zijn vierhonderd pagina's tellende dossier over Eichmann. Ten langen leste was zijn jarenlange obsessieve zoektocht, waarin hij elk detail dat hij over de man kon vinden aan het licht had gebracht, toch van nut geweest: het bewijs leveren van Eichmanns schuld.

Bij het verzamelen van hun materiaal beperkten de rechercheurs van Bureau 06 zich niet alleen tot belastende documenten en de bekentenissen van Eichmann zelf. Ze wilden getuigen, mensen die tijdens de oorlog contact hadden gehad met Eichmann, mensen die konden vertellen van de gruweldaden die gepleegd waren tegen de Joden in elk land dat door de nazi's was bezet. Een van die getuigen, die Eichmann had gezien in de dagen voor de ontruiming van het getto in Munkács in Hongarije, was Zeev Sapir.

Op 1 november 1960 ging Sapir naar de kantoren van Bureau 06 voor een vraaggesprek.[37] Veel mannen en vrouwen hadden zich uit eigen beweging gemeld, maar dat was bij Sapir niet het geval. Een Israëlisch genootschap van Hongaarse overlevenden had zijn naam genoemd[38]

en pas nadat de rechercheurs van Bureau 06 contact met hem hadden opgenomen om te vragen of hij misschien wilde getuigen, zei hij dat hij wel wilde praten over zijn schrijnende herinneringen van de oorlog.

Nadat hij in januari 1945 was bevrijd door het Rode Leger, had Sapir maandenlang in het ziekenhuis gelegen om te herstellen.[39] Een Russische officier had hem uitgenodigd om met hem terug te gaan naar Moskou om er het Joodse paasfeest te vieren en van daaruit was Sapir naar Boekarest gereisd, waar hij was geholpen door het *American Jewish Joint Distribution Committee*, dat hem wat geld had gegeven en hem toestemming verleende een paar weken door te brengen in hun vluchtelingenkamp. Van het geld had hij een pak gekocht; dankzij zijn nieuwe kleren voelde hij zich weer een beetje mens. Sapir was vervolgens teruggegaan naar zijn geboorteplaats Dobradovo, maar daar had hij niets meer te zoeken. Terug in Boedapest had hij, toen hij zijn naam liet registreren bij de autoriteiten, wat destijds verplicht was, de naam van zijn oudste broer zien staan die een week daarvoor was ingeschreven. Sapir had overal naar hem gezocht; hij was er altijd van uitgegaan dat zijn broer in een Hongaars werkkamp gestorven was. Een paar weken later, in een trein naar Wenen, had hij het gezicht van zijn broer weerkaatst gezien in een spiegel en van toen af waren ze weer samen. De twee broers waren gezamenlijk naar Oostenrijk gereisd en, door tussenkomst van het netwerk van Brichah, per boot naar Palestina gegaan. Sapir was in een kibboets gaan wonen en, zoals veel andere vluchtelingen, had hij deelgenomen aan de strijd voor een onafhankelijke Joodse staat. Later was hij getrouwd, had kinderen gekregen en een baan als leraar. Het viel hem zwaar over het verleden te spreken, maar vergeten was hij het niet.

Nu hij tegenover de rechercheurs van Bureau 06 zat, sprak hij met horten en stoten over zijn herinneringen: de opslagplaatsen van de steenfabriek in Munkács, Auschwitz, de kolenmijnen van Dachsgrube. Hij vertelde hun ook over die keer dat Adolf Eichmann het getto in

Munkács was binnengekomen en had medegedeeld dat de Joden niets te vrezen hadden. Dagen later, verklaarde hij tegen de rechercheurs, waren hij en de rest van het dorp afgevoerd naar het vernietigingskamp.

28

IN HET DAL AAN DE VOET VAN DE OUDE STAD stond Beit Ha'am, het Huis van het Volk, een wit gebouw van drie verdiepingen, opgetrokken uit natuursteen en marmer, midden in het moderne, chaotische Jeruzalem.[1] Op 11 april 1961, om 8.55 uur, werd het gebouw omsingeld door honderd man politie en militaire gardisten, met automatische wapens. Binnen werd Adolf Eichmann, gekleed in een donkerblauw pak met stropdas en een dikke bril met een hoornen montuur op, de rechtszaal binnengebracht en rechtstreeks naar een aparte kooi van kogelvrij glas geleid, aan de linkerkant van de verbouwde aula. Hij zat met zijn gezicht naar de lege getuigenbank. Twee bewakers stonden pal achter hem.

De 750 toeschouwers, die al in de hal hadden plaatsgenomen, staarden naar hem met wijdopen ogen. Direct tegenover hen, op de eerste van de drie treden van een podium, zaten de vijf aanklagers en de twee verdedigers in hun lange toga's naast elkaar aan tafels. Boven hen zaten de justitiestenografen en klerken.

Vijf minuten lang gebeurde er nauwelijks iets in de zaal. Eichmann zat stoïcijns stil en richtte zijn blik zelden verder dan zijn glazen kooi. Er waren gedempte gesprekken te horen toen de aanwezigen probeerden te bevatten hoe deze ene man, met zijn opmerkelijk

alledaagse gezicht en zorgvuldige manier van doen, zoveel dood en verderf had kunnen zaaien. Ze zouden minder van hun stuk zijn geraakt als een monster wild met zijn klauwen aan zijn kettingen had gerammeld. Camera’s en microfoons, verborgen in de akoestisch betegelde muren, namen elk moment op zodat de wereld kon meekijken en -luisteren.

Ten slotte kwamen de drie rechters de rechtszaal binnen en namen op een verhoging plaats op zetels met hoge rugleuningen. In rustig maar streng Ivriet opende de president, Moshe Landau, de zitting.

‘Adolf Eichmann, sta op!’[2]

Eichmann sprong overeind op het moment dat de woorden van de rechter vertaald werden via de koptelefoon die rond zijn nek hing.

‘Bent u Adolf Eichmann, zoon van Adolf Karl Eichmann?’

‘Ja,’ luidde zijn antwoord.

Wanneer hij daartoe de instructie kreeg, wendde Eichmann zich naar de rechters toe, zijn hoofd iets naar rechts, zijn gezicht nog steeds uitdrukkingsloos. Landau begon de tenlastelegging voor te lezen, met gebogen hoofd en de handen gevouwen, alsof hij bad.

‘Eerste punt van de aanklacht. Aard van het delict: misdaad tegen het Joodse volk. Bijzonderheden van het delict: a) De verdachte heeft, in de periode van 1939 tot 1945, samen met anderen, de dood van miljoenen Joden veroorzaakt, als zijnde de personen die verantwoordelijk waren voor de uitvoering van het plan van de nazi’s voor de fysieke uitroeiing van de Joden, een plan dat bekendstaat als *Die Endlösung der Judenfrage* [De definitieve oplossing van het Joodse vraagstuk].’[3]

De woorden vielen uit Landaus mond als druppels water op een steen. Het voorlezen van de tenlastelegging nam een uur in beslag: een aanklacht in vijftien punten, met tal van beschuldigingen binnen elk van die vijftien punten. De verdachte had hele bevolkingsgroepen van huis en haard verdreven. Hij had Joden bijeengebracht in getto’s en hen massaal gedeporteerd. Hij had massamoord begaan in de vernietigingskampen Auschwitz, Chelmno, Belzec, Sobibor, Treblinka

en Majdanek. Hij had Joden slavenarbeid laten verrichten in dwangarbeiderskampen en deze Joden hun mensenrechten ontzegd. Hij was verantwoordelijk voor onmenselijke martelingen en leed. Hij had de bezittingen van Joden afgepakt door middel van roof, terreur en foltering. Hij was direct betrokken geweest bij de dood van honderd kinderen in Lidice, Polen. Hij had in heel Europa geopereerd en ook in de Sovjet-Unie en de Baltische staten, Litouwen, Letland en Estland – altijd, altijd met de intentie 'het Joodse volk te vernietigen'.

Toen de rechter Eichmann vroeg of hij zich schuldig achtte aan de genoemde misdrijven, gaf hij bij elke tenlastelegging hetzelfde antwoord: *'Im Sinne der Anklage nicht schuldig.'* [in de zin van de tenlastebelegging, niet schuldig]. Dit was exact dezelfde formulering die Hermann Göring had gebruikt in Neurenberg.

Direct na Eichmanns verweer begon Gideon Hausner, de vijfenveertigjarige procureur-generaal, een man met een gezet figuur en geloken blauwe ogen, met zijn openingsrede. Hij sprak bloemrijk en met verve, als iemand die wist dat zijn rede opgetekend zou worden in de annalen der geschiedenis.

> Nu ik hier voor u sta, rechters van Israël, om Adolf Eichmann aan te klagen, sta ik niet alleen. Met mij zijn zes miljoen aanklagers. Maar ze kunnen niet opstaan en met een beschuldigende vinger wijzen naar de man die in de beklaagdenbank zit en uitroepen: 'Ik klaag aan'. Want hun as ligt in hopen op de heuvels van Auschwitz en de velden van Treblinka en is uitgestrooid in de bossen van Polen. Hun graven liggen verspreid over de hele lengte en breedte van Europa. Hun bloed klaagt aan, maar hun stem wordt niet gehoord. Daarom zal ik hun woordvoerder zijn.[4]

Het proces was begonnen. Geheel volgens de aanwijzing en het doel van David Ben-Goerion, was het evenzeer bedoeld om het naziprogramma voor de uitroeiing van de Joden aan het licht te brengen als om één enkele man te vervolgen. De volgende zesenvijftig dagen zette Hausner zijn zaak tegen Eichmann uiteen, waarbij hij hem als het ‘zenuwcentrum’ van de Holocaust omschreef. Hij confronteerde Eichmann met de verhoren van Avner Less, met bemachtigde Duitse documenten, met uitspraken van voormalige medewerkers zoals Rudolf Höss, met pagina’s uit de vraaggesprekken met Sassen en met getuigenverklaringen. Tijdens de hele aanklacht bleef Eichmann rustig en alert. Iedere keer dat hij vóór een sessie zijn glazen kooi binnenging, veegde hij zijn tafel en stoel schoon met een zakdoek en rangschikte hij zijn papieren om zich heen alsof hij zich voorbereidde op een werkdag op kantoor. Gewoonlijk hield hij zijn blik gericht op de openbare aanklager. Maar af en toe ging zijn hoofd met een ruk naar links, schijnbaar zonder dat hij daar iets aan kon doen, of zoog hij zijn wangen zo ver naar binnen dat de huid om de jukbeenderen spande. ‘Op dergelijke momenten,’ vertelde een getuige, ‘lijkt hij wel wat op de Eichmann die we eigenlijk willen zien: een onbegrijpelijk, genadeloos gezicht, dat me rillingen over mijn rug bezorgt.’[5]

Op 28 mei werd Zeev Sapir als getuige opgeroepen.[6] Terwijl hij de zaal binnenliep, keek Sapir naar Eichmann en werd plotseling overvallen door een overweldigend gevoel van trots en vreugde toen hij de vijand van zijn volk tussen twee Israëlische bewakers zag zitten. Nadat Sapir de eed had afgelegd, begon de jonge assistent-aanklager Gabriel Bach met het stellen van zijn vragen. De eerste waren gemakkelijk: naam, geboorteplaats, de datum waarop de Duitsers arriveerden. Toen werd hem gevraagd naar de ontruiming van Dobradovo.

‘Hoeveel Joden woonden er in uw dorp?’ vroeg Bach.[7]

‘Honderddrie mensen, inclusief kinderen van alle leeftijden,’ antwoordde Sapir. Hij bleef praten terwijl de herinneringen aan wat hij

daar verloren had, weer bovenkwamen.

Bach vroeg vervolgens wanneer Sapir had gehoord dat een belangrijke SS-officier in Munkács werd verwacht. Sapir beschreef hoe de namenlijst werd afgeroepen bij het appel en hoe de man met de naam Eichmann het getto binnenkwam aan het hoofd van een groep Duitse en Hongaarse officieren.

‘U ziet de beklaagde hier aanwezig. Kunt u hem identificeren als de man die u toen heeft gezien?’

Sapir staarde weer naar Eichmann, die met afgewende blik in zijn kooi zat en iets in zijn aantekenboek schreef. De naam klopte, maar de man tegenover Sapir droeg nu geen uniform, had geen wapen bij zich en miste de aura van de macht. Bovendien waren er zeventien jaar verstreken. ‘Het is moeilijk te zeggen,’ zei Sapir. ‘Hij is anders dan hij was, maar ik zie wel enige gelijkenis.’ De getuige vertelde vervolgens over de gruwelen die hem wachtten nadat Eichmann uit het getto was vertrokken. De herinneringen waren nog altijd vers en rauw.

Sapir vertelde in de rechtszaal dat hij zijn ouders en zijn jongere broertjes en zusje nooit meer had teruggezien na de selectieprocedure in Auschwitz. Hij stortte bijna in toen hij zich de leeftijden herinnerde van de kleintjes: elf, acht, zes en drie. Het was stil in de rechtszaal toen hij vertelde over zijn mars vanuit de kolenmijnen en daarna over SS-officier Lausmann, die voorbereidingen trof om een bloedbad aan te richten onder degenen die niet verder konden lopen: ‘Er werd een gamel het vertrek binnengedragen en we dachten allemaal dat daar eten inzat. Maar hij pakte ons vast, één voor één, duwde het hoofd van elke man in de gamel en gaf hem een nekschot.’

Het kostte Sapir moeite om rechtop te blijven staan in de getuigenbank. Een klerk bracht hem een stoel. Hij ging ongemakkelijk zitten en hield zijn gebogen hoofd in zijn handen. Hij raakte het glas water dat hem werd aangereikt niet aan. De aanklager bood aan niet verder te vragen naar de manier waarop hij uiteindelijk had weten te ontsnappen, maar Sapir wilde zijn verhaal kwijt. Daar had hij recht op, hij had het verdiend. Hij wilde hun vertellen dat hij gedwongen was

geweest bevroren aardappelen te eten om te overleven en over de schietpartijen, in het wilde weg, in het bos. Rechter Landau stond het toe. Toen hij uitgesproken was, deed Sapir zijn mouw omhoog en liet de rechtszaal zijn tatoeage van Auschwitz zien: A3800.

Destijds kon men onmogelijk weten welke rol zijn getuigenverklaring zou spelen bij de uiteindelijke afloop van het proces, maar voor hemzelf telde vooral dat de feiten over wat hij door Eichmanns toedoen had meegemaakt, nu bekend waren. Het was zelfs zo dat als gevolg van de zeer gedetailleerde en uitgebreide verslaggeving van het proces in de kranten en op radio en televisie Sapirs verhaal, net als alle andere aspecten van het proces, over de hele wereld bekend werd.

Verscheidene agenten die het proces mogelijk hadden gemaakt door hun succesvolle operatie, kwamen naar Eichmann in zijn glazen kooi kijken. De meesten vonden één zitting wel genoeg; ze waren bezig met andere operaties. Ze wilden alleen met eigen ogen zien dat zij erin geslaagd waren hem voor het gerecht te brengen.

Toen Hausner eenmaal klaar was met zijn aanklacht, was het de beurt aan de verdediging, die stelde dat de nazistaat verantwoordelijk was geweest voor de misdrijven.[8] Eichmann had slechts bevelen opgevolgd en zijn rol in de gruweldaden was beperkt geweest en uitgevoerd zonder enige speciale bereidheid van zijn kant. Feitelijk, zo bracht Servatius als argument naar voren, had Eichmann in werkelijkheid de Joden willen redden door te pleiten voor emigratie. Ten slotte sprak Eichmann zijn eigen verdedigingsrede uit.

Gelet op zijn afgemeten, militaire toon, zou men duidelijke antwoorden hebben verwacht,[9] maar Eichmann sprak op een langdradige, elliptische manier en de conclusies van zijn uiteenzettingen waren vaak – uiterst verwarrend – in tegenspraak met zijn openingszinnen. Maar zijn argumenten schenen hemzelf volkomen helder en duidelijk voor te komen, net als zijn lange uitweidingen over de ingewikkelde nazihiërarchie, vol onbegrijpelijk SS-jargon. De tolken hadden er een zware taak aan zijn uitspraken te

vertalen. Wat zijn schuld als medeplichtige aan de moord op miljoenen mensen betrof, verklaarde hij:

> Vanuit het oogpunt van menselijke schuld, een kwestie die ik veel serieuzer moet beoordelen, omdat ik in dit opzicht een oordeel moet vellen over mijzelf – in dit opzicht moet ik toegeven dat ik mijn aandeel heb geleverd, hoewel ik mijn orders had. Vanuit gerechtelijk oogpunt, als de ontvanger van bevelen, had ik geen andere keuze dan [ze] uit te voeren. In hoeverre het feit dat ik een deel van de deportaties moest uitvoeren en dat de Joden die aldus gedeporteerd werden de dood vonden, in hoeverre ik daaraan wettelijk schuldig ben is een kwestie die, naar mijn mening, moet blijven rusten tot de kwestie van de verantwoordelijkheid nader onderzocht is.[10]

Eichmann krabbelde zelden terug tijdens de daarna volgende vijftig uur kruisverhoor, zelfs als hij verstrikt raakte in zijn eigen web van leugens. De Sassen-tapes bleken hem de das om te doen, vooral omdat daarmee Eichmanns inzet en daadkracht werden aangetoond bij de uitvoering van zijn taken tegen de Joden. Hij kwam meestal als overwinnaar uit het kruisverhoor tevoorschijn, met name wanneer Hausner probeerde het onderste uit de kan te halen door Eichmanns betrokkenheid bij élk facet van de Joodse genocide te willen bewijzen. Tot ergernis van de regering-Adenauer wees Eichmann de procureur-generaal erop dat Hans Globke daarbij ook een rol had gespeeld, maar omdat Globke nooit als getuige opgeroepen werd, had deze opmerking weinig effect.

Gedurende het hele kruisverhoor was Eichmann een geduchte tegenspeler en gaf hij geen krimp bij de talrijke, soms onbezonnen, pogingen van de procureur-generaal hem tot een bekentenis van

wettelijke schuld te dwingen.[11] Niettemin kon Eichmann niet onder de bewijslast uit van het tegen hem ingebrachte materiaal, in het bijzonder wat zijn acties in Hongarije betrof.

Na de slotredes op 14 augustus verdaagden de rechters het proces. Vier maanden later deden ze uitspraak. Eichmann werd schuldig bevonden op alle punten van de aanklacht, maar hij werd vrijgesproken op verscheidene specifieke beschuldigingen binnen deze punten. Terwijl Eichmann toeluisterde toen de rechters hun 211 pagina's beslaande uitspraak voorlazen, verloor hij langzaam zijn zelfbeheersing. Zijn gezicht vertrok voortdurend en hij keek als uitzinnig alle kanten op.

Aan het eind van de tweede dag legde Eichmann een verklaring af, waarin hij tal van argumenten herhaalde die hij had aangevoerd tijdens zijn verdediging. Op vrijdag 15 december 1961 verzocht rechter Landau Eichmann op te staan en sprak het vonnis uit:

> Het sein tot vertrek, gegeven door de beklaagde, van elke trein naar Auschwitz, of naar welk ander vernietigingsoord dan ook, met duizend mensen aan boord, betekende dat de beklaagde direct medeplichtig was aan duizend moorden met voorbedachten rade. […] Zelfs als we hadden vastgesteld dat de beklaagde uit blinde gehoorzaamheid handelde, zoals hij zelf aanvoerde, zouden we nog hebben gezegd dat een man die jarenlang betrokken was bij misdaden van een dergelijke omvang, de hoogste straf verdient die de wet kent. […] Maar we hebben vastgesteld dat de beklaagde handelde vanuit een innerlijke vereenzelviging met de bevelen die hij kreeg en vanuit de vurige wens het misdadige doel te bereiken. […] Dit hof veroordeelt Adolf Eichmann ter dood.[12]

Het was het eerste – en tot nu toe de enige – doodvonnis, uitgesproken door een Israëlisch gerechtshof.

Eichmann bewoog zich niet, zijn lippen waren samengeknepen alsof hij zichzelf ertoe dwong ook maar de kleinste reactie te onderdrukken.[13] Zijn hals en de kraag van zijn overhemd waren doordrenkt met zweet. Acht minuten nadat de zitting was begonnen, riep de gerechtsdienaar: 'Iedereen opstaan!', en de rechters liepen achter elkaar de rechtszaal uit. Het proces was ten einde.

Eichmann ging in beroep tegen het vonnis en in maart 1962 werden hoorzittingen gehouden. Terwijl hij wachtte op de uitkomst in de gevangenis van Ramleh, het zwaar bewaakte garnizoen buiten Jeruzalem waar hij tijdens de twee processen gedetineerd was geweest, schreef hij zijn tweede autobiografie.[14] Dit was de derde poging zijn verhaal te vertellen. De vraaggesprekken met Sassen waren zijn eerste poging; de memoires die hij opschreef tijdens zijn detentie in Kamp Iyer, tussen de verhoren met Avner Less door, de tweede. Elke keer was het zijn bedoeling geweest zijn rol in de Holocaust te rechtvaardigen en zijn acties in een, volgens hem, zo gunstig mogelijk licht te stellen: drie documenten, opgesteld meer voor zichzelf dan voor wie dan ook.

Eichmann begon gesprekken te voeren met dominee William Hull,[15] een Canadese protestantse missionaris in Jeruzalem. Op eigen initiatief had Hull de Israëli's verzocht hem toestemming te geven te fungeren als Eichmanns geestelijk raadsman. Eerst weigerde Eichmann, maar Hull drong aan en uiteindelijk ontmoetten de twee elkaar in Eichmanns gevangeniscel voor de eerste van dertien sessies. Hull wilde de ziel redden van de nazi-oorlogsmisdadiger door hem ertoe te bewegen berouw te tonen over zijn zonden, zijn daden in het verleden te bekennen en te bevestigen dat 'de Heer Jezus Christus zijn Verlosser was', een onredelijke opgave, gezien het feit dat Eichmann zichzelf de laatste zeventien jaar juist had voorgehouden dat hij geen vergeving nodig had voor wat hij had gedaan.

Eichmann nam aan deze discussies deel met zijn gebruikelijke doelgerichtheid. Hij verklaarde tegen Hull dat hij in God geloofde, maar dat hij zich door zijn bestudering van andere religies en van mensen als Nietzsche en Kant in zijn ‘streven naar gemoedsrust door middel van de waarheid’[16] had afgekeerd van de kerkgenootschappen. Hij geloofde in een pantheïstische Godheid, die te vinden was in de natuur en in alle dingen. Hull haalde Eichmann over zijn studie van de Bijbel opnieuw op te nemen (hij weigerde het Oude Testament te lezen omdat dat alleen maar ‘Joodse fabeltjes’ waren), maar verder had de dominee geen succes, behalve dan dat hij met Eichmann gesprekken kon voeren. Eichmann vreesde Gods oordeel niet: ‘Er bestaat geen hel,’ verklaarde hij.[17] Bovendien weigerde hij te bekennen: ‘Ik heb niet gezondigd.[18] Ik ben met God in het reine. Ik heb het niet gedaan. Ik heb niets verkeerds gedaan. Ik heb nergens spijt van.’ Hull drong verder aan, maar Eichmann bleef onbuigzaam in zijn zelfgeschapen geloof.

Op 29 mei 1962 werd Eichmanns hoger beroep afgewezen. Hij kreeg een kleur van woede toen het vijfkoppige panel van rechters de gronden voor de schuldigverklaring opnieuw uiteenzette. Later diezelfde dag diende hij een gratieverzoek in bij de Israëlische president. Twee dagen daarna, om 19.00 uur, deelde Arye Nir, die twee jaar lang toezicht had gehouden op Eichmanns gevangenschap, de gedetineerde mee dat ook dit verzoek was afgewezen.[19] Eichmann had geen opties meer en Nir zei kort en bondig dat hij om 24.00 uur zou worden opgehangen.

Eichmann verzocht om een fles witte wijn, sigaretten en pen en papier. Gezeten aan zijn tafel in zijn cel, met de eeuwige bewaker vlak bij zich, schreef hij een afscheidsbrief aan zijn vrouw en zoons. Daarna schoor hij zich, trok een bruine broek en een overhemd aan en poetste zijn tanden.

Om 23.20 uur, toen dominee Hull arriveerde, had Eichmann een halve fles wijn gedronken, zijn sigaretten opgerookt en was hij

verbijsterend kalm.

‘Waarom bent u zo bedroefd?’ vroeg Eichmann aan de dominee. ‘Ik ben niet bedroefd.’[20]

Ze brachten twintig minuten samen door, maar een ‘berouw in het uur van de dood’ zat er in Eichmanns geval niet in. ‘Ik heb vrede in mijn hart. Eigenlijk ben ik verbaasd dat ik zo’n vrede voel. […] De dood is slechts de bevrijding van de ziel.’

Twee bewakers en de commandant kwamen de cel binnen. Voordat ze zijn handen vastbonden op zijn rug, vroeg Eichmann of hij even mocht bidden. Hij trok zich een minuut terug in een hoek van de cel en verkondigde toen: ‘Ik ben klaar.’

Samen met Hull werd Eichmann door de gevangenisgang geleid.[21] Hij liep de vijftig meter met stevige pas en Nir moest tegen de bewakers zeggen dat ze rustiger aan moesten doen. De groep betrad de geïmproviseerde executiekamer door een opening die in een van de muren was gemaakt. Eerst was de kamer op de tweede etage het kwartier van de bewakers geweest. Er was een houten platform gebouwd boven een gat dat in de vloer was gemaakt. Aan een ijzeren stellage hing een touw. De hoofdinspecteur van Bureau *06* en Rafi Eitan, die was gekomen om Eichmanns einde mee te maken, stonden op hen te wachten in hun functie van getuigen van de executie. De laatste paar maanden had Eitan Eichmann in Kamp Iyar verscheidene keren ondervraagd over de manier waarop de SS georganiseerd was geweest en had geopereerd.

De bewakers zetten Eichmann op het platform en bonden zijn benen vast. Hij keek Eitan doordringend aan en zei scherp: ‘Ik hoop van harte dat het binnenkort uw beurt is.’[22]

Een witte kap werd tevoorschijn gehaald, maar die weigerde hij. Hij keek naar de vier journalisten die geselecteerd waren om bij de executie aanwezig te zijn, terwijl zij op hun blocnote krabbelden. Een strop, gevoerd met leer om schaafwonden te voorkomen, werd over zijn hoofd geplaatst.

‘Lang leve Duitsland,’ verklaarde Eichmann. ‘Lang leve Argentinië. Lang leve Oostenrijk… Ik was gehoorzaamheid verschuldigd aan de oorlogswetten en mijn vlag. Ik ben klaar.’[23]

Twee bewakers verdwenen achter een gordijn gemaakt van dekens, dat het mechanisme waarmee het valluik geopend kon worden aan het oog van de gevangene onttrok.[24] Het mechanisme was zo geconstrueerd dat slechts door middel van een van de twee knoppen het luik daadwerkelijk openging.

Eichmann glimlachte vaagjes en riep uit: ‘Heren, we zullen elkaar weldra weer zien, dat is het lot van de mens. Ik heb mijn hele leven in God geloofd en sterf gelovend in God.’

Het was precies middernacht. De commandant riep luid: ‘Klaar!’

Eichmann deed zijn ogen halfdicht en keek naar het luik onder zijn voeten. Zijn gezicht was asgrauw.

‘Actie!’

De twee bewakers drukten op hun knoppen en het valluik ging met een klap open. Eichmann viel zonder geluid te maken drie meter naar beneden, in de kamer daaronder. Het touw werd strak getrokken, brak en zwaaide toen heen en weer.

Goldmann tuurde door het gat in de vloer en zei dat Eichmann niet meer bewoog. Een dokter betrad de kamer op de eerste verdieping, onderzocht Eichmann en verklaarde formeel dat de dood was ingetreden.

De getuigen tekenden allen een verklaring waarin zij bevestigden dat zij aanwezig waren geweest bij de ophanging. Daarna gaf Nir de schoorvoetende bewakers bevel het lichaam los te snijden van de strop. Eichmanns gezicht was wit en het touw had een snijwond veroorzaakt in zijn nek. Toen een van de bewakers, Shlomo Nagar, Eichmann oppakte, kwam er nog wat lucht, dat in de longen van de dode man was achtergebleven, naar buiten, met een geluid waardoor Nagar bijna flauwviel; hij zou het nog jarenlang in zijn nachtmerries horen. Samen met een aantal andere bewakers legde hij Eichmann op een draagbaar, bedekte hem met grijze wollen dekens en droeg hem

naar de binnenplaats van de gevangenis. Eitan bleef achter. Hij had genoeg gezien.

Goldmann, die in Auschwitz was gescheiden van zijn ouders en tienjarig zusje, vergezelde Nir en Hull, en samen volgden ze de bewakers en de baar naar buiten, de binnenplaats op.

Er hing mist, en nu er schijnwerpers van de gevangenis door het hek van prikkeldraad schenen, moest Goldmann denken aan het vernietigingskamp waar zijn familie was omgebracht. De bewakers brachten het lichaam door de gevangenispoorten naar een open plek in een sinaasappelboomgaard. Daar stookte een man die ooit gewerkt had in het crematorium van een vernietigingskamp het vuur in een oven op. Toen de bewakers met veel moeite probeerden het lijk met een lange ijzeren hooivork in het smeulende vuur te leggen, verloor een van hen zijn evenwicht en tuimelde het lichaam op de grond. Iedereen verstijfde van ontzetting bij deze aanblik. Goldmann stroopte zijn mouwen op en stapte naar voren om te helpen het lijk de oven in te krijgen. In de gloed van het vuur zag Hull de tatoeage van Auschwitz op de arm van de hoofdinspecteur van Bureau *06*.

Twee uur later werden de asresten uit de zwartgeblakerde oven gehaald. Ze vulden een kleine nikkelen urn voor de helft. Goldmann dacht eraan hoeveel Joden er nodig waren geweest om de bergen as te vormen buiten de crematoria van Auschwitz-Birkenau. In de winter hadden de SS-bewakers hem gedwongen de as uit te strooien over de paden om te voorkomen dat de nazi’s zouden uitglijden op de bevroren ondergrond.

Samen met Hull reden Nir en Goldmann de haven van Jaffa binnen. Ze kwamen daar aan in de nachtelijke uren van 1 juni. Verscheidene andere waarnemers stonden te wachten bij de politiepatrouilleboot *Yarden* en samen voeren ze de haven uit naar open zee. Door de asresten van Adolf Eichmann in het water uit te strooien zou er geen plek zijn waar men hem eer zou kunnen betuigen of een monument zou kunnen bouwen ter nagedachtenis aan hem. Tien kilometer uit de kust, net buiten de Israëlische territoriale

wateren, zette de kapitein de motoren af. De boot dobberde stil op en neer op de golven. Een streepje licht verscheen aan de horizon. Terwijl Hull in stilte een gebed uitsprak, liep Nir naar de achtersteven van de boot en leegde de urn in de kolkende golven. De as ging mee omhoog op de kam van een golf en verdween toen in de diepte. De motoren werden gestart en de kapitein keerde om naar de kust. Ze bereikten de haven op het moment dat de zon langzaam opkwam en Tel Aviv weer tot leven kwam.

Epiloog

ELIE WIESEL, WINNAAR VAN DE NOBELPRIJS, schrijver en overlevende van Auschwitz, woonde het proces tegen Eichmann bij als journalist. Jaren later zei hij dat de gevangenneming en berechting van de nazi-oorlogsmisdadiger aantoonde dat

> de Joodse geschiedenis een geweldige verbeeldingskracht had. Een paar Joden wisten hem te pakken en sleepten hem voor het gerecht. Ze vermoordden hem niet, wat ze in Buenos Aires hadden kunnen doen. Nee, ze namen hem mee naar de vrije, soevereine staat Israël waar rechters hun oordeel over hem konden vellen. Het proces was in educatief opzicht bijna nog belangrijker dan vanuit het oogpunt van de rechtspraak. Het was belangrijk dat de jeugd van Israël wist wat er gebeurd was, waar we vandaan kwamen. En dat is wat het proces tegen Eichmann inderdaad teweegbracht. Maar niet alleen in Israël: de werkelijke omslag in het denken was dat de wereld zich bewust werd van de tragedie van het Joodse volk.[1]

David Ben-Goerion had zijn doel bereikt. Het proces maakte diepe indruk in Israël.[2] Het bevorderde de eenheid in het land, zoals dat niet eerder gebeurd was sinds de Onafhankelijkheidsoorlog van 1948. Het informeerde het grote publiek in Israël, vooral de jeugd, over de ware aard van de Holocaust. En het gaf de overlevenden, na zestien jaar stilte, de gelegenheid openlijk te spreken over hun ervaringen. Het proces sterkte de Israëli's ook in hun overtuiging dat een soevereine staat voor Joden essentieel was om te overleven.

Wat de rest van de wereld betreft, door de zaak-Eichmann kon de Holocaust wortel schieten in het collectieve culturele bewustzijn.[3] De uitvoerige verslaggeving, de stroom biografieën van Eichmann alsook de spectaculaire verhalen van zijn ontvoering leverden hun bijdrage aan dit proces van bewustwording. De discussie die oplaaide na het proces, vooral na de publicatie in 1963 van *Eichmann in Jerusalem van* de hand van Hannah Arendt, voedde en versterkte die bewustwording. Haar opmerkingen over de 'banaliteit van het kwaad' waren nog niets vergeleken met de enorme opschudding die zij verwekte met haar kritiek op het proces en met haar beschuldiging dat veel Joden tijdens de oorlog in wezen medeplichtig waren geweest aan hun eigen uitroeiing. Honderden artikelen en boeken werden gepubliceerd om haar argumenten te ontzenuwen of kracht bij te zetten, wat tot gevolg had dat de geschiedenis van de genocide opnieuw werd belicht, en wel op een diepgaande, hartstochtelijke wijze. In Nederland maakte het zeer persoonlijke ooggetuigenverslag van het historische proces van Harry Mulisch – *De zaak 40/61* – indruk. Hij slaagde er daarbij in 'de ondoorgrondelijke gemoedsgesteldheid van de hoofdpersoon uit te vergroten'. De Holocaust was eindelijk verankerd in het bewustzijn van de wereld – en zal nooit vergeten worden – door de stroom memoires van overlevenden, wetenschappelijke studies, toneelstukken, romans, documentaires, schilderijen, tentoonstellingen en films die op het proces volgde en tot op de dag van vandaag aanhoudt. Dat bewustzijn

is, in Israël en in de hele wereld, de blijvende erfenis van de operatie om Adolf Eichmann te pakken.

De vijftien jaar durende jacht op Eichmann was een ervaring die bij alle betrokkenen blijvende sporen heeft achtergelaten.

Simon Wiesenthal en Tuviah Friedman kregen geweldig veel aandacht vanwege hun bijdrage.[4] Hun rol is vaak opgeblazen, grotendeels door het lange uitblijven van verklaringen van de kant van de Mossad. Aangemoedigd door de hernieuwde interesse van het grote publiek voor oorlogsmisdaden hervatten beide mannen hun jacht op de nazi's, hoewel Wiesenthal zijn doelen met meer daadkracht en meer succes najaagde dan Friedman. Ondanks het feit dat Wiesenthal tegen zijn dochter had gezegd dat zijn naam door de zaak-Eichmann bijgeschreven zou worden in de annalen van de geschiedenis, waren het vooral de vijfenveertig jaren daarná, vol niet aflatende activiteiten, waarin hij pleitte voor 'gerechtigheid, geen wraak', die zijn legendarische reputatie hebben gevestigd.

Fritz Bauer, wiens betrokkenheid bij de operatie twee decennia lang geheim is gebleven, ging onverdroten door met zijn juridische stappen tegen andere oorlogsmisdadigers tegen wie al onderzoeken liepen. In de weken na de bekendmaking van Ben-Goerion arresteerden Bauer en zijn West-Duitse collega's een hoop voormalige nazi's die betrokken waren geweest bij de gruweldaden, onder wie verscheidene naaste medewerkers van Eichmann.[5] Tot vlak vóór zijn dood, in 1968, trad de procureur van Hessen met harde hand op tegen Duitse fascistische groeperingen en voerde hij een felle campagne om voormalige nazi's ten val te brengen, onder wie Globke. Hij ging door met de gerechtelijke vervolging van oorlogsmisdaden, met name in de bekende Auschwitz-processen die in 1963 plaatsvonden.

De familie Hermann, wier contact met Bauer van zo cruciaal belang was bij de jacht, kende na de gevangenneming van Eichmann onthutsende ervaringen.[6] Op de een of andere manier, of dat nu kwam door het bezoek van Ephraim Hofstetter of omdat Joodse

functionarissen in Buenos Aires zijn bewering onderzochten dat hij wist waar Eichmann was, werden verslaggevers in 1961 getipt dat Hermann in werkelijkheid Josef Mengele was. Nadat hij door de politie gearresteerd en daarna prompt weer vrijgelaten was, stelde een Argentijnse krant hem opnieuw aan de kaak door rapporten te publiceren waarin stond dat hij informatie over Mengele en Eichmann achterhield. Voordat de 'operatie-Eichmann' aan het rollen kwam, verliet Sylvia Hermann Argentinië om zich in de Verenigde Staten te vestigen, waar ze tot op de dag van vandaag woont. Nadat Tuviah Friedman persoonlijk een petitie indiende bij de eerste minister Golda Meir, ontving Lothar Hermann in 1971 een beloning voor de informatie die geleid had tot de arrestatie van Eichmann. Tot op dat moment was de rol die hij en zijn dochter hadden gespeeld bij de gevangenneming geheimgehouden.

Wat de familie Eichmann betreft, Vera en haar jongste zoon, Ricardo, reisden een aantal jaren heen en weer tussen Buenos Aires en West-Duitsland voordat ze zich definitief in Osterburken vestigden, vijfenzestig kilometer ten westen van Heidelberg. Vera heeft nooit geaccepteerd dat haar echtgenoot schuldig was aan zijn misdaden en heeft zich ook nooit hersteld van de schok van zijn executie. Ricardo herinnert zich zijn vader nauwelijks en het feit dat hij dezelfde achternaam heeft, is een last die hij nog altijd met zich meedraagt. Hij is nu hoogleraar in de archeologie in Duitsland, erkent dat Adolf Eichmann verschrikkelijke misdaden heeft begaan en wil liever niet over hem spreken.[7] Van de drie oudere zoons woont Horst nog steeds in Buenos Aires en is, volgens sommige berichten, leider van een neonazibeweging.[8] Dieter en Nick remigreerden naar Duitsland, naar het door de Rijn gevoede Bodenmeer. Ze zijn er nog steeds van overtuigd dat hun vader slechts bevelen opvolgde en dat het meeste wat tijdens het proces tegen hem werd ingebracht niet waar is. Verder willen ze het niet over hem hebben.

Er zouden nog zevenenveertig jaar verstrijken voordat zowel de agenten van Sjin Bet en Mossad, net als de El Al-bemanning, openlijk

erkenning zouden krijgen voor hun rol in de operatie. Wat de bemanning betreft, was een eenvoudig maar oprecht gemeend briefje van de eerste piloot, Zvi Tohar, waarin hij hen bedankte voor hun ‘buitengewone plichtsbetrachting’ op deze vlucht – ‘een mijlpaal in de geschiedenis van de Israëlische luchtvaart’ – de enige beloning die zij ooit kregen.[9] Ze gingen allemaal gewoon weer aan het werk en lieten tot voor kort geen woord los over de zaak.

Nadat hij was teruggekeerd naar Israël, werd Zvi Aharoni door Isser Harel overgeplaatst naar de Mossad en belast met de leiding over een nieuw team dat tot taak had oorlogsmisdadigers op te sporen, in de eerste plaats Josef Mengele, Martin Bormann en Heinrich Müller.[10] In 1962, op de dag dat Eichmann werd geëxecuteerd, was Aharoni terug in Zuid-Amerika, op zoek naar Mengele. Hij kreeg een tip van een voormalige SS-officier in Montevideo, Uruguay, dat een Duitser in Brazilië de kamparts van Auschwitz hielp om onder te duiken. Een paar weken later was Aharoni in de jungle, veertig kilometer ten zuiden van São Paulo, toen hij Mengele en twee plaatselijke lijfwachten in het vizier kreeg; ze liepen op een pad. Het enige wat Aharoni te doen stond was hen eenvoudigweg te volgen tot een operatie op touw zou worden gezet om Mengele over te brengen naar de gevangenis in Ramleh. Aharoni was er zeker van dat dit uitvoerbaar was. Maar toen ontving hij een bericht van Isser Harel dat hij zijn missie onmiddellijk moest staken. Eerder dat voorjaar was een achtjarige jongen, Yossele Schumacher, uit Israël ontvoerd door extremistische orthodoxe Joden, die tegen de zionistische staat waren. Harel bracht veel van zijn agenten op de been, onder wie Aharoni, om hem terug te krijgen. Yossele werd uiteindelijk gevonden in New York, maar Mengele wist de dans te ontspringen en voor de rest van zijn leven aan arrestatie te ontkomen. In 1979 verdronk de kamparts van Auschwitz in Brazilië. Aharoni was toen al weg bij de Mossad, werd een geslaagd zakenman en vestigde zich in het zuidwesten van Engeland.

Avraham Shalom bleef werken voor Sjin Bet en klom in 1981 op tot directeur. Drie jaar later werd hij gedwongen ontslag te ‘nemen’, nadat twee Palestijnse jongeren, die met behulp van handgranaten een bus hadden gekaapt en vervolgens werden gearresteerd door het leger, op zijn bevel werden doodgeknuppeld. Het was een eerloos einde van een anderszins moedige en opmerkelijke loopbaan. Shalom kreeg een baan bij een particuliere veiligheidsdienst en woont nu in Tel Aviv en Londen.

Peter Malkin werd hoofd van de operationele afdeling van Sjin Bet. In 1976 verliet hij de spionagewereld om zijn levenslange wens, kunstenaar worden, te verwezenlijken. Zijn bekendste schilderijen zijn de schetsen die hij in Buenos Aires maakte. Malkin overleed in 2005.

Yaakov Gat maakte eveneens carrière bij Sjin Bet. Later kreeg hij een baan bij een particuliere veiligheidsdienst, waar hij tot zijn pensioen bleef werken.

Moshe Tabor, die zich (met vele anderen) vrijwillig had aangemeld om Eichmann op te hangen toen het vonnis was uitgesproken, bleef nog vele jaren werkzaam bij de veiligheidsdiensten tot hij met pensioen ging. Hij overleed in 2006.

Shalom Dani stierf in 1963, aan een hartaanval. Zijn vroegere collega’s spreken nog steeds vol eerbied over hem.

Rafi Eitan heeft een imposante carrière opgebouwd die nog steeds voortduurt.[11] Hij maakte nog vijftien jaar deel uit van de Israëlische veiligheidsdiensten. Daarna werd hij adviseur inzake veiligheid en terrorisme van verscheidene Israëlische premiers. Vervolgens leidde Eitan de spionage-eenheid van het ministerie van Defensie (waar hij de Amerikaanse spion Jonathan Pollard rekruteerde), had de supervisie over de Israëlische chemische staatsindustrie en werd in 2006 gekozen tot lid van de Knesset.

Slechts drie jaar na de operatie-Eichmann, op het toppunt van zijn roem en pas vijftig jaar oud, nam Isser Harel ontslag als chef van de Mossad en Sjin Bet.[12] Sommige mensen binnen de Israëlische machtsstructuur waren bang dat hij te veel invloed kreeg binnen de

regering en zichzelf al zag als opvolger van Ben-Goerion. Nadat Harel een dodelijke, indiscrete campagne op touw had gezet tegen Duitse raketspecialisten die voor Egypte werkten, wisten zijn vijanden te bewerkstelligen dat hij bij de premier uit de gratie raakte. Toen Harel het hoofdkwartier van de Mossad voor de laatste keer verliet, waren veel personeelsleden in tranen. Afgezien van een korte periode in de Knesset bracht hij zijn tijd door met het schrijven van boeken en het geven van adviezen met betrekking tot veiligheidzaken. Hij overleed in 2003.

Harel en al zijn agenten – hoe kort of hoe lang zij ook bij de veiligheidsdiensten bleven werken of hoe hun loopbaan verder verliep – vertelden met onverholen trots over het feit dat zij deel hadden uitgemaakt van de missie om Eichmann te pakken en hem in Israël voor het gerecht te brengen. In een beroep dat bekendstaat om zijn vaak dubieuze daden, morele compromissen en vaak onvoorziene en ongewenste gevolgen, is dat een zeldzaam verschijnsel.

Rafi Eitan verklaarde, zonder blikken of blozen, dat de operatie niet alleen bijna vlekkeloos was verlopen, maar ook dat de gevolgen ervan duidelijk waren: ‘Overal ter wereld, en ook in Israël, begonnen we de Holocaust te begrijpen.’[13]

Voor mensen als Malkin, wier families uitgeroeid waren door de nazi’s, betekende het feit dat ze deel hadden uitgemaakt van de missie, een nog grotere persoonlijke voldoening. In 1967, toen hij een opdracht uitvoerde in Athene, werd Malkin opgebeld door Avraham Shalom, die hem vertelde dat zijn moeder in allerijl naar het ziekenhuis was overgebracht. Malkin keerde onmiddellijk terug naar Tel Aviv en ging linea recta naar haar ziekbed. Haar ogen waren gesloten, haar gezicht kleurloos. Ze reageerde niet toen hij tegen haar sprak.

‘Ze kan niet praten,’ zei de oude vrouw in het andere bed.[14]

‘Mama,’ fluisterde Malkin dicht bij haar oor, ‘’Ik wil je iets vertellen. Ik heb mijn belofte gehouden. Ik heb Eichmann gepakt.’

Zijn moeder deed haar ogen niet open en wendde haar hoofd niet naar hem toe. Het was zeven jaar geleden dat hij Eichmann in de Garibaldistraat overmeesterd had. Malkin had het voor haar geheim gehouden vanwege de eed die hij had gezworen, maar nu kon hij het niet verdragen dat zij zou sterven zonder te weten wat hij had gedaan.

‘Mama, Fruma is gewroken. Het was haar eigen broer die Adolf Eichmann gegrepen heeft.’

‘Ze kan u niet horen,’ zei de oude vrouw, die inmiddels genoeg had van zijn bezoek.

Net op het moment dat Malkin de hoop opgaf, voelde hij een hand op de zijne en zijn moeder verstevigde haar greep.

‘Begrijp je het?’ vroeg Malkin dringend.

Ze knipperde met haar ogen en keek hem toen aan. ‘Ja,’ zei ze. ‘Ik begrijp het.’

Dankwoord

Bij het schrijven van deze geschiedenis, waarvoor research is verricht en vraaggesprekken zijn gehouden op vier verschillende werelddelen in evenzovele talen, heb ik kunnen profiteren van de welwillende hulp van veel personen. Zonder die steun van de hier genoemde personen zou *De jacht op Eichmann* niet voorbij het stadium van onuitgewerkt idee zijn gekomen.

In de eerste plaats ben ik mijn deskundige team van onderzoeksassistenten erkentelijk, die onverdroten doorgingen met het ontsluiten van nieuw materiaal in de archieven en die nieuwe, te interviewen personen vonden en mijn nog-te-doen-lijstjes afwerkten. In Argentinië waren dat: Valeria Galvan, Patricia Delmar en Matias Delmar; in Israël: Nava Mizrahi en Franziska Ramson; in Duitsland maakte mevr. Ramson zich onmisbaar. Dank, dank.

Tijdens mijn onderzoekswerk hebben tal van mensen mij de juiste richting uitgestuurd en in veel gevallen ook de resultaten van hun eigen werk aangeboden. Ron Frank, de producent van *The Hunt for Adolf Eichmann* (1994), en Peter Kessler, de producent van *Adolf Eichmann – Begegnungen mit einem Mörder* (2003), leverden mij de transcripten van de vraaggesprekken van hun documentaires – een essentiële bron, temeer omdat veel van de ondervraagden intussen zijn

overleden. Uki Goñi, de auteur van *The Real Odessa* (2002), leverde kritisch commentaar op mijn onderzoek in Argentinië, net als professor Daniel Lvovich, professor Ignacio Klich, Jorge Camarasa, Kenneth Marty en Richard Wald. Patricia Ambinder hielp mij bij het doorgronden van Peter Malkin. Stan Lauryssens en Roelf van Til wierpen nader licht op de relatie tussen Sassen en Eichmann. In Israël hadden professor Leonardo Senkman en professor Shlomo Shpiro alle tijd voor me om mijn vele vragen te beantwoorden. Karen Broderick en Marvin Goldman waren van wezenlijk belang voor het verzamelen van de buitentekstillustraties. Ook ben ik Zvi Aharoni en Wilhelm Dietl erkentelijk voor foto's van de operatie zelf.

Dit verhaal zou niet tot stand zijn gekomen zonder de herinneringen uit de eerste hand van de betrokkenen bij de operatie. Hoewel ik niet heb kunnen spreken met Isser Harel, Peter Malkin en Zvi Aharoni, waren hun memoires onontbeerlijk om de geschiedenis tot leven te brengen. Ik wil al degenen bedanken die in de bibliografie worden genoemd en die mij tijdens mijn research te woord hebben gestaan. Meer in het bijzonder moet ik Avraham Shalom en Shaul Shaul bedanken. Keer op keer hebben zij, geduldig en pijnlijk precies, mijn vragen beantwoord.

Ik zou nog steeds overhoop liggen met mijn rudimentaire Duits en zou kopje-onder zijn gegaan in het Spaans en het Ivriet, als ik mijn kundige vertalers niet had gehad: Tanja Gonzalez, Olga Cudnik, Dan Shorer, Milagros Simarro, Sari Cohen en Judy Heiblum. Hulde ook aan Melissa Sarver, die veel van mijn vraaggesprekken uitschreef.

Ik zou reddeloos verloren zijn geweest zonder mijn eersteklas uitgeefteam. In de eerste plaats: Liz O'Donnell, mijn eerste verdedigingslinie; zij bewerkte wat ik al te overmoedig een ruwe versie noemde. Ik moet er niet aan denken wat er zonder haar van terechtgekomen zou zijn. Dan: Susan Canavan, mijn redactrice bij Houghton Mifflin, was van onschatbare waarde vanwege haar enthousiasme en kundigheid, waardoor mijn werk kon verschijnen. Dit is ons derde boek. Mijn waardering geldt ook het hele team van

Houghton Mifflin, in het bijzonder Megan Wilson, Lori Glazer, Larry Cooper en mijn bureauredacteur, Barb Jatkola. Ik heb ook veel te danken aan de inspanningen van Scott Manning. Ik dank ook Farley Chase, die ervoor heeft gezorgd dat dit boek overal te verkrijgen is. En last but not least: hulde aan mijn literair agent, Scott Waxman, die mij zoals altijd vanaf het begin terzijde heeft gestaan.

En wat mijn vrouw Diane en mijn dochtertjes Charlotte en Julia betreft: jullie betekenen alles voor me.

Noten

Bij het vermelden van de titels zijn over het algemeen afkortingen gebruikt. Vaak aangehaalde instellingen en archieven worden als volgt aangegeven:

AdsD	Archiv der Sozialen Demokratie der Friedrich Ebert Stiftung, Bonn
AGN	Archivo General de la Nación, Buenos Aires
AI	interview door de auteur
BArch	Bundesarchiv Koblenz
CZA	Central Zionist Archives, Jeruzalem
HAE	*The Hunt for Adolf Eichmann*
HHStAW	Hessisches Hauptstaatsarchiv, Wiesbaden
IMAE	*I Met Adolf Eichmann*
ISA	Israëlisch Staatsarchief, Jeruzalem
NA	National Archives, Washington, DC

OHD	Harman Institute of Contemporary Jewry, Oral History Division, Hebrew University, Jeruzalem
YVS	Yad Vashem, Jeruzalem

HOOFDSTUK 1

1 'Eichmann Memoirs', p. 23; Aschenauer, pp. 332-333.

2 Boyle, p. 5; NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, 'Interrogation of Dieter Wisliceny', 2 december 1946.

3 *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 1768; 'Eichmann Memoirs', p. 24; Hausner, p. 135.

4 'Eichmann Memoirs', p. 23.

5 Cesarani, pp. 162-167.

6 Ibid., pp. 117-158.

7 Zweig, pp. 49-59.

8 Cesarani, pp. 162-169; Braham, *The Politics of Genocide*, pp. 434-437; Aschenauer, p. 336.

9 Cesarani, p. 166.

10 Braham, *The Politics of Genocide*, p. 386; Tschuy, p. 3.

11 Höttl, p. 204; Lozowick, p. 246.

12 Tschuy, pp. 53-54.

13 Wighton, *Eichmann*, pp. 154-155; NA, RG 319, IRR, Eichmann, 'Interrogation of Dieter Wisliceny'.

14 YVS, O.3, doc. 6151, getuigenverklaring van Zeev Sapir, 9 april 1990; Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*; Braham, *The Politics of Genocide*, pp. 590-594; Mermelstein, pp. 2, 74.

15 YVS, getuigenverklaring van Zeev Sapir; Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*. In zijn verslag beschrijft Sapir ook gedetailleerd hoe Eichmann verscheidene gettogevangenen executeert, maar omdat dit nergens, in geen enkel historisch document, wordt gestaafd, heb ik het weggelaten. Los hiervan is het uit andere verhalen duidelijk geworden dat Eichmann in die tijd door Karpatho-Ruthenië trok en dat over die bezoeken in de pers werd bericht. Zie Braham, *The Politics of Genocide*, pp. 606-607; Hausner, p. 139.

16 YVS, getuigenverklaring van Zeev Sapir; Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*; Levai, *Eichmann in Hungary*, pp. 104-107; Nagy-Talavera, p. 289; Lengyel, pp. 6-23.

17 YVS, getuigenverklaring van Zeev Sapir; Levi, pp. 18-19.

18 Erez.

19 Braham, *The Politics of Genocide*, tabel 19.1. Dit getal is gebaseerd op Duitse statistische gegevens; daarin is een aantal Joden opgenomen die al uit Boedapest waren gedeporteerd.

20 Gutman en Berenbaum, pp. 88-89; Braham, *The Politics of Genocide*, p. 676.

21 Hausner, pp. 139-140; Braham, *The Politics of Genocide*, p. 742.

22 Erez.

23 Ibid.

24 Braham, *The Politics of Genocide*, pp. 771-775; Cesarani, pp. 184-185; Braham en Miller, pp. 138-140.

25 Hausner, p. 143.

26 Om het verhaal kort en bondig te houden ben ik niet ingegaan op Eichmanns rol in de beruchte 'bloed voor vrachtwagens'-ruil met Joel Brand (zie hoofdstuk 3). Het is voor mij duidelijk dat Eichmann niet erg geneigd was zich aan zíjn afspraak te houden. Voor de lezer die meer wil weten over deze gebeurtenissen, is er een aantal aan dit onderwerp gewijde boeken, waaronder Brands autobiografie, *Desperate Mission: Joel Brand's Story* (New York: Criterion Books, 1958); André Biss's *A Million Jews to Save*, en van Yehuda Bauer: *Jews for Sale*.

27 *The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 1518-1519.

28 Cesarani, pp. 186-188; NA, RG 319, IRR, Eichmann, 'Interrogation of Dieter Wisliceny'; *The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 1789, 1834, 1855, 1971; Levai, *Black Book*, p. 109.

29 Yahil, p. 517.

30 Ibid., pp. 152-153; Levai, *Eichmann in Hungary*, pp. 14, 164-166; Braham, *The Politics of Genocide*, pp. 834-843.

31 Lauryssens, p. 76.

32 *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 1530.

33 *The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 970-974; YVS, getuigenverklaring van Zeev Sapir; Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*; Gutman en Berenbaum, pp. 50-57.

34 YVS, getuigenverklaring van Zeev Sapir; Z. Sapir vraaggesprek, IMAE*; The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 970-974; Muller, pp. 135-138; Lengyel, pp. 16-20.

35 YVS, getuigenverklaring van Zeev Sapir; Z. Sapir vraaggesprek, IMAE*; The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 970-974.

HOOFDSTUK 2

1 Shirer, p. 1105; Gilbert, *The Day the War Ended*, pp. 8-9; Shephard, p. 7; Botting, p. 10.

2 Shephard, pp. 7-8; Miller, p. 762.

3 F.H. Hinsley, E.E. Thomas, C.F.G. Ransom en R.C. Knight, *British Intelligence in the Second World War: Its Influence on Strategy and Operations*, deel 2 (New York: Cambridge University Press, 1981), pp. 670-673.

4 Nizkor Project, 'Holocaust Almanac – The Weczler-Vrba Report', http://www.nizkor.org/ftp.cgi/camps/auschwitz/ftp.py?camps/auschwitz//auschwitz.07.

5 Conot, p. 9.

6 Overy, p. 6; Bower, p. 82.

7 Overy, p. 8.

8 Botting, pp. 202-206; Bower, pp. 113-124.

9 Overy, p. 28.

10 Ziemke, p. 219; Bower, pp. 111-113.

11 Este, p. 687; Read en Fisher, p. 770; Read, pp. 762-763.

12 Reilly, p. 58.

13 Ibid.

14 Read en Fisher, pp. 261, 317.

15 Aschenauer, pp. 415-416; Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 257-258; *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 140.

16 Höttl, pp. 308-309; Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 256; *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 1520; Farago, p. 160. Eichmann was niet vies van wat bravouregedrag, maar in dit geval lijken zijn uitspraken van na de oorlog op waarheid te berusten, want ze zijn bevestigd door verscheidene SS-collega's, onder wie Wilhelm Höttl en Dieter Wisliceny. Zie NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, 'Summary of Interrogation Reports from Counter Intelligence War Room, London', 19 november 1945, en NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, 'Interrogation of Dieter Wisliceny', 2 december 1946.

17 Eichmann, 'Meine Gotzen – September 6, 1961', p. 536; Aschenauer, p. 416.

18 'Eichmann Memoirs', p. 46; *The Trial of Adolf Eichmann, p.* 1804.

19 Eichmann, ‘Meine Gotzen – September 6, 1961’, p. 538; ‘Eichmann Memoirs’, pp. 48-49; Aschenauer, pp. 416-417; Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 258-261.

20 Botting, pp. 46-47; Read en Fisher, pp. 385-386.

21 Gilbert, *The Day the War Ended*, pp. 41-42; Roper, p. 119; Read, p. 909.

22 Read en Fisher, pp. 257-258.

23 Shirer, p. 1135.

24 Höttl, pp. 301-302; Black, pp. 234-237.

25 Cesarani, p. 31.

26 Ibid., pp. 315-317; ‘Eichmann Memoirs’, pp. 48-51; Aschenauer, pp. 416-420; Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 263-267; Lauryssens, p. 86.

HOOFDSTUK 3

1 ‘Eichmann Memoirs’, p. 56; Lawson.

2 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, ‘Interrogation of Dieter Wisliceny’, 2 december 1946; Pick, p. 114; Cesarani, pp. 23-29, 43-45.

3 Lawson. Er gaan tal van verhalen dat Eichmann honderden kilo’s goud in de bergen rond Altaussee zou hebben verstopt. De meeste van die verhalen zijn afkomstig van Wilhelm Höttl, een SS-officier die Eichmann in Hongarije had meegemaakt en die hem nog zag voordat hij na de oorlog ontkwam. Zie Höttl, pp. 315-317, en ook ISA, 3017/8-a, Report of Höttl Adjunct, 29 oktober 1949. Eichmann had dat goud nooit in zijn bezit (of het moet hem zijn afgepakt), want hij leefde vanaf het moment dat hij in Altaussee arriveerde (mei 1945) tot aan zijn gevangenneming (vijftien jaar later), in armoedige omstandigheden.

4 Ik beschik niet over een specifieke bron voor deze bewering, maar de feiten wijzen erop dat Eichmann en zijn vrouw afspraken hebben gemaakt over wat zij na zijn ontsnapping moest verklaren en doen. In de tijd dat ze in Oostenrijk woonde (zeven jaar), hield ze zich ook bij haar verhaal, bij tal van onderzoeken.

5 Lawson; Aschenauer, p. 423.

6 Matteson, pp. 3-39.

7 ‘Eichmann Memoirs’, pp. 55-58; Cesarani, p. 202.

8 Weissberg, p. 121.

9 Ministerie van Justitie van de Verenigde Staten, officiële stukken, p. 95; Sayer en Botting, pp. 201-205; Ziemke, p. 320.

10 Ziemke, p. 221; Sayer en Botting, p. 225.

11 Bar-Zohar, *The Avengers*, p. 108.

12 Matteson, pp. 31-39; Black, pp. 258-259.

13 Bar-Zohar, *The Avengers, p.* 109.

14 Gilbert, *The Day the War Ended*, pp. 390-391.

15 Overy, pp. 33-35; Bloch, p. 44; Conot, pp. 31, 37, 70-72.

16 Bloch, p. 433.

17 Ziemke, p. 380.

18 Botting, p. 201; Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 56.

19 Briggs, p. 174; Cohen, pp. 188-213; Segev, pp. 140-149; Bar-Zohar, *The Avengers*, pp. 23-26.

20 Overy, p. 37.

21 Eichmann, *Meine Flucht*; Aschenauer, p. 426.

22 Bischof en Ambrose, pp. 7-9.

23 Eichmann, *Meine Flucht.*

24 Cesarani, pp. 1-156. Voor deze levensschets van Adolf Eichmann, voordat hij in Hongarije was, heb ik zwaar geleund op de diepgravende, evenwichtige biografie van David Cesarani, *Becoming Eichmann.* Veel Eichmann-geschiedkundigen schilderen hem af óf als een aan wanen lijdende gek die zijn hele leven uit was op de vernietiging van de Joden, óf, dankzij Hannah Arendt, als een nuchtere, passieloze kantoorbediende. Cesarani kwam met een realistischer beeld. Voor de rest van de levensschets benutte ik verder de volgende bronnen: 'Eichmann Memoirs'; BArch, Sassen Transcripts, *6/110; The Trial of Adolf Eichmann*; Lawson; Reynolds; Von Lang, *Eichmann Interrogated*; Bukey; Wighton, *Eichmann*; Clarke; Yahil; Mulisch; Arendt; Mendelsohn en Detweiler, deel 8, pp. 71-93. Voor citaten zie de afzonderlijke noten.

25 Goldhagen, pp. 28-29.

26 Cesarani, p. 51.

27 *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 1589.

28 Von Lang, *Eichmann Interrogated*, p. 157.

29 Ibid., p. 81.

30 Ibid., pp. 74-77.

31 Cesarani, p. 115; Hausner, p. 11.

32 Roseman, pp. 93-157.

33 *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 1423.

34 ‘Eichmann Memoirs’, p. 14.

35 Ibid., pp. 202-203; Eichmann, *Meine Flucht*; Aschenauer, p. 426.

36 Cesarani, p. 202.

37 Eichmann, *Meine Flucht*; Aschenauer, p. 426.

38 Spender, pp. 21-33, 77, 217; Ziemke, p. 242; Botting, pp. 94-115.

39 Adolf Eichmann, YVS, M.9, dossier 584a, verhoor van Rudolf Scheide door Curt L. Ponger.

40 Aschenauer, p. 426; Eichmann, *Meine Flucht.*

41 Bischof en Ambrose, pp. 219-237; Pearlman, p. 29.

HOOFDSTUK 4

1 Wiesenthal, *The Murderers Among Us, p.* 100.

2 Ibid., pp. 10-14; Pick, pp. 31-98.

3 Pick, p. 86.

4 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 100. Volgens Wiesenthal sprak hij in juli, in Oostenrijk, met Asher Ben-Natan (Arthur Pier), het hoofd van de Haganah en Brichah. Maar omdat Ben-Natan pas in november – noot Pearlman, p. 15 – in Oostenrijk arriveerde, kan Wiesenthal hem in juli onmogelijk gesproken hebben. Overigens is wel duidelijk dat Wiesenthal over deze informatie beschikte; ik neem dus aan dat hij een van Ben-Natans landgenoten heeft ontmoet, Ehud Avriel of Gideon Raphael.

5 Pearlman, p. 14.

6 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 100.

7 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, ‘Summary of Interrogation Reports from Counter Intelligence War Room, London’, 19 november 1945. De geallieerden hadden in juli al SD-agent Werner Goettsch en Wilhelm Höttl verhoord, die beiden Eichmann zeer goed kenden.

8 Wiesenthal, *Justice Not Vengeance*, p. 67.

9 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 25.

10 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, ‘Summary of Interrogation Reports from Counter Intelligence War Room, London’, 19 november 1945; Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 101.

11 Eichmann, 'Meine Gotzen – September 6, 1961', p. 541; Eichmann, *Meine Flucht*; Aschenauer, p. 426.

12 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, 'Interrogation of Dieter Wisliceny', 2 december 1946.

13 Pearlman, p. 30; Wighton, *Eichmann*, pp. 227-228; Aschenauer, pp. 426-427.

14 Aschenauer, pp. 426-427.

15 Conot, pp. 100-105; Maser, p. 187.

16 *Trial of German Major War Criminals*, deel 2, pp. 15-95.

17 Conot, p. 105.

18 *Trial of German Major War Criminals*, deel 2, pp. 96-97; Taylor, p. 166.

19 *Trial of German Major War Criminals*, deel 2, pp. 97-98.

20 *Trial of German Major War Criminals*, deel 3, pp. 501-502.

21 *Trial of German Major War Criminals*, deel 4, pp. 354-373.

22 Wiesenthal, *The Murderers Among Us, p.* 102.

23 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, SHAEF Hoofdkwartier, Militaire Inlichtingen, Adolf Eichmann, 25 september 1945; NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), de Duitse SD en de vervolging van de Joden 1933-1944, 27 augustus 1945; NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, CIC-rapport betr. Adolf Eichmann, 21 oktober 1945.

24 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, SHAEF Hoofdkwartier, Militaire Inlichtingen, Adolf Eichmann, 25 september 1945.

25 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, 'Summary of Interrogation Reports from Counter Intelligence War Room, London', 19 november 1945.

26 Amerikaanse ministerie van Justitie, rapport, p. 41; Botting, pp. 202-206; Bower, pp. 113-124; Zie voor een meer gedetailleerde analyse van de problemen met betrekking tot het onderzoek naar oorlogsmisdadigers: Tom Bower, *Blind Eye to Murder* – een indrukwekkend, onthutsend overzicht. Zoals ik heb aangegeven, kweten onafhankelijke onderzoekers zich vol overgave van hun taak, maar politieke leiders misten de gedrevenheid om oorlogsmisdadigers te achtervolgen, behalve dan de kopstukken die in Neurenberg terechtstonden.

27 Overy, p. 32; Bischof en Ambrose, p. 218.

28 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, CIC-rapport betr. Adolf Eichmann, 10 januari 1946.

29 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), 'SS Obersturmbannführer Adolf Eichmann', 1946.

30 BArch, Sassen Transcripts, 6/96, pp. 57-58; Eichmann, *Meine Flucht*; Pearlman, pp. 31-33; NA, RG 65, dossier Adolf Eichmann (IWG FBI), 'The Chase That Doomed Eichmann', artikel van Zwy Aldouby, geen bronvermelding.

31 Aschenauer, p. 428.

32 BArch, Sassen Transcripts, 6/96, pp. 57-58; Eichmann, *Meine Flucht*; Pearlman, pp. 31-33; NA, RG 65, dossier Adolf Eichmann (IWG FBI), 'The Chase That Doomed Eichmann'.

HOOFDSTUK 5

1 Friedman, *The Hunter*, p. 117.

2 Ibid., pp. 10-98.

3 Ibid., pp. 104-155.

4 Ibid., pp. 117-121.

5 Ibid.; Pearlman, pp. 12-13; Diamant, manuscript; Bar-Zohar, *The Avengers*, p. 71.

6 Friedman, *The Hunter*, pp. 117-124; Bar-Zohar, *The Avengers*, p. 76.

7 OHD, (130)4, vraaggesprek met Asher Ben-Natan; Bar-Zohar, *The Avengers*, pp. 59-62; Reynolds, pp. 27-32; ISA 3017/8-a, rapport van dr. Nagel, ongedateerd.

8 Bar-Zohar, *The Avengers*, p. 61.

9 Reynolds, p. 30.

10 R. Tramer, M. Eggers en U. Schulze vraaggesprekken, *IMAE*; O. Lindhorst vraaggesprek, *IMAE*; Eichmann, *Meine Flucht*; BArch, Sassen Transcripts, 6/96.

11 NA, RG 65, dossier Adolf Eichmann (IWG FBI), 'A Woman Recalls a Friend Called Eichmann', artikel van Fern Eckman, geen bronvermelding; Pearlman, pp. 32-33.

12 R. Tramer, M. Eggers en U. Schulze vraaggesprekken, *IMAE*; Eichmann, *Meine Flucht.*

13 Ben-Natan, pp. 72-74; Friedman, *The Hunter*, pp. 166-169; Diamant, manuscript. Zoals zo vaak het geval is met de geschiedenis van de gevangenneming van Adolf Eichmann, zijn er verschillende versies in omloop over de vraag wie nu precies wat heeft gedaan. Dat geldt met name voor de eerste naoorlogse jaren toen Friedman, Pier, Simon Wiesenthal, Manus Diamant en anderen gezamenlijk opereerden. In het onderhavige geval, het gesprek met Weisl, beweerden zowel Diamant als Friedman dat ze bij het verhoor aanwezig waren. Ik heb een aantal uiteenlopende verslagen bestudeerd en ben tot de slotsom gekomen dat Friedmans beschrijving van de gebeurtenis overtuigender is en ook bevestigd wordt door Arthur Pier (Asher Ben-Natan).

14 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, ‘Interrogation of Dieter Wisliceny’, 2 december 1946; Pearlman, pp. 16-18; Diamant, manuscript.

15 Diamant, manuscript; Briggs, p. 164.

16 NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, CIC-rapport betr. Adolf Eichmann, 7 juni 1947.

HOOFDSTUK 6

1 Eichmann, *Meine Flucht.*

2 Höss, p. 174.

3 BArch, Sassen Transcripts, 6/96; Aschenauer, pp. 429-430; Aharoni en Dietl, p. 47.

4 Eichmann, *Meine Flucht.*

5 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, pp. 109-110.

6 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), ‘SS Obersturmbannführer Adolf Eichmann’, rapport vanuit Berlijn, 17 juni 1946.

7 Adolf Eichmann, YVS, M.9, dossier 584a, verhoor van Rudolf Scheide door Curt L. Ponger; NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, CIC-rapport van Gerald Steiner, 3 december 1946.

8 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, pp. 109-110.

9 Diamant, *Geheimauftrag*, pp. 228-229.

10 Friedman, *The Hunter*, pp. 176-185.

11 George Ginsburg, *The Nurenberg Trial and International Law* (Amsterdam: Martinus Nijhoff, 1990), p. 267.

12 Conot, pp. 516-519; Ashman en Wagman, p. 17.

13 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, pp. 78-81.

14 ‘Eichmann in Germany’.

15 Eichmann, *Meine Flucht*; Aschenauer, p. 429.

16 Goñi, p. 298.

17 O. Lindhorst, vraaggesprek, IMAE.

18 Eichmann, *Meine Flucht*; Aharoni en Dietl, p. 147.

19 Aarons en Loftus, p. 40.

20 Meding, p. 50.

21 Newton, p. xv; Meding, p. 50.

22 Goñi, pp. 1-3, 16-17; Rathkolb, p. 192.

23 Rathkolb, pp. 205-220.

24 Meding, p. 158.

25 Ibid., p. 40; Rein, p. 55.

26 Meding, pp. 46-54; Goñi, pp. 101-115. Niemand kan over de ‘verhuizing’ van oorlogsmisdadigers naar Argentinië schrijven zonder Uki Goñi’s *The Real Odessa* en Holger Medings *Flucht vor Nürnberg?te* noemen. Met name in het geval van Adolf Eichmann geeft Goñi zeer veel informatie over de praktijken waardoor hij Argentinië kon binnenkomen.

27 Meding, pp. 76-83; Rathkolb, pp. 247-249; Klee, pp. 31-34; Lewy, p. xxiv; Goñi, pp. 229-231; Aarons en Loftus, pp. 30-31.

28 NA, RG 59, 800.0128/5-1547, ‘La Vista Report’; Simpson, pp. 185-187; Breitman, pp. 350-420.

29 Goñi, pp. 117, 231-235 ; Meding, pp. 67-88.

30 Eichmann immigratiekaart, Direccion Nacional de Migraciones (DNM), Buenos Aires ; *Giovanni C* passagierslijst, juli 1950, DNM ; Goñi, pp. 292-317; Eichmann, *Meine Flucht.*

31 Eichmann, *Meine Flucht.*

32 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’; Goñi, pp. 299-300.

33 Eichmann, *Meine Flucht.*

34 Angolina Bascelli, AI.

35 Gunther, pp. 170-171; Prendle, pp. 1, 7; Scobie, p. 3.

36 Gunther, p. 171.

37 Eichmann, *Meine Flucht.*

38 *Giovanni C* passagierslijst, juli 1950, DNM.

HOOFDSTUK 7

1 Eichmann, *Meine Flucht*; AGN, Martin Bormann dossier; AGN, Josef Mengele dossier.

2 Goñi, p. 166.

3 Newton, pp. 65-69; Rein, p. 171.

4 Onderzoeksnotities, *HAE.*

5 Freiwald, p. 169.

6 ‘Buenos Aires: Argentina’s Melting Pot’, *National Geographic*, november 1967; Posner en Ware, pp. 96-97; Scobie, pp. 166-167; Prendle, pp. 168-170.

7 Eichmann, *Meine Flucht*; AGN, Martin Bormann dossier; AGN, Josef Mengele dossier; Eichmann, ‘Meine Gotzen – September 6, 1961’, pp. 452-453; Camarasa, pp. 152-153.

8 H. Luehr interview, IMAE*; Clarin*, 12 februari 1992; Scobie, p. 17; Meding, p. 217.

9 Camarasa, pp. 152-157; Meding, pp. 215-216.

10 H. Luehr interview, *IMAE*.

11 Aharoni en Dietl, p. 67.

12 Eichmann, *Meine Flucht*; ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’; Lawson.

13 Fraser en Navarro, pp. 163-165.

14 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’; Lawson; Lauryssens, p. 39.

15 Lawson.

16 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’; Lauryssens, p. 39; Aharoni, *On Life and Death*, p. 118.

17 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, pp. 122-123; Israëlisch Staatsarchief, dossier 3017/8-9, Oostenrijkse politierapporten, 1950-1954.

18 Levy, p. 122.

19 Ibid., p. 123.

20 Friedman, *The Hunter, pp. 185-209.*

21 Ibid., p. 193.

22 Ibid., pp. 208-209; Levy, p. 122.

23 CZA, *Z* 6/842, brief van Simon Wiesenthal aan Nahum Goldmann, 30 maart 1954; Wiesenthal, *The Murderers Among Us, p.* 123.

24 Pick, pp. 131-135; Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 124; Levy, pp. 123-124.

25 CZA, *Z* 6/842, brief van Simon Wiesenthal aan Nahum Goldmann, 30 maart 1954.

26 Pick, pp. 136-137.

27 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), beroep op DCI door Adolph Berle en rabbi Kalmanowitz, 20 oktober 1953. Volgens een geheim CIC-rapport van maart 1952 was hetzelfde gebrek aan belangstelling voor het vervolgen van Eichmann de gedragslijn van de CIC. Toch was de Amerikaanse regering in diezelfde periode ook weer niet zo onverschillig. Het rapport vermeldt: ‘Gezien de reputatie van de bewuste persoon [Eichmann] en de belangstelling die andere groeperingen dan de VS hebben getoond voor zijn verblijfplaats en aanhouding, is men van oordeel dat desinteresse voor zijn arrestatie van de kant van de Amerikaanse autoriteiten thans niet aanbevelswaard is. Bijgevolg kan het, met betrekking tot het verzoek om inlichtingen dat de Oostenrijkse politieautoriteiten

hebben ingediend, raadzaam zijn te bevestigen dat wij nog altijd geïnteresseerd zijn in [de] aanhouding van bewuste persoon.’ Zie NA, RG 319, IRR, Adolf Eichmann, CIC-rapport van het 430e operationele CIC-hoofdkwartier betr. Adolf Eichmann, 31 maart 1952.

28 Wighton, *Adenauer*, p. 310.

29 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), brief van Simon Wiesenthal aan dr. Goldmann, 30 maart 1954.

30 CZA, *Z* 6/863, brief van Simon Wiesenthal aan dr. Goldmann, 21 september 1954.

31 Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, p. 124.

32 Wiesenthal, *Justice Not Vengeance*, p. 74.

HOOFDSTUK 8

1 *Clarin*, 27 mei 1960.

2 Friedman, *The Blind Man*; A. Kleinert, AI.

3 Harel, p. 17.

4 A. Hahn, AI; A. Kleinert, AI.

5 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’.

6 Lauryssens, p. 92.

7 S. Sassen, AI.

8 BArch, Sassen Transcripts, 6/110, pp. 9-10.

9 Hausner, p. 83.

10 ‘Life and Eichmann’.

11 Groeneveld, pp. 358-366; Lauryssens, p. 48; Goñi, pp. 239-240.

12 P. Probierzym, AI; Hausner, p. 10; Rassinier, pp. 144-147 ; Lauryssens, p. 72.

13 Hausner, p. 10.

14 S. Sassen, AI.

15 Lauryssens, p. 77.

16 Cesarani, p. 165.

17 Lauryssens, p. 77.

18 BArch, Sassen Transcripts, 6/95.

19 AGN, Martin Bormann dossier ; ‘Eichmann in Germany’; Goñi, p. 303.

20 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’.

21 Ibid.,; Harris, p. 216.

22 R. Tonet vraaggesprek, *IMAE*.

23 Hull, pp. 99-101.

24 Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 286-290.

25 Lauryssens, p. 101.

26 Lawson.

27 A. Hahn, AI; A. Kleinert, AI; dr. E. Palenzola, AI; Harel, pp. 16-19; Friedman, *The Blind Man.*

28 AdsD, Nachlass Fritz Bauer, box 1, brief van Lothar Hermann aan Fritz Bauer, 25 juni 1960.

29 Fröhlich, pp. 11-14; Perels en Wojak, pp. 9-17.

30 HHStAW, 461/32440/dossier 2, arrestatiebevel voor Adolf Eichmann, 12 december 1956.

31 HHStAW, 461/32440/dossier 2, brief van het Institut für Zeitgeschichte te München aan de Generalstaatsanwalt (procureur-generaal), Frankfurt am Main, 13 mei 1957; HHStAW, 461/32440/dossier 2, brief van de politie van het Bezirk Buchen aan de procureur-generaal, Frankfurt am Main, 31 mei 1957; HHStAW, 461/32440/dossier 2, brief van het Bundeskriminalamt aan de procureur-generaal, Frankfurt am Main, 8 juli 1957; AdsD, Nachlass Fritz Bauer, box 1, brief van Lothar Hermann aan Fritz Bauer, 25 juni 1960.

32 A. Hahn, AI; A. Kleinert, AI; Friedman, *The Blind Man*; Harel, pp. 18-19. *Om* het bezoek van Sylvia Hermann aan de Eichmanns te beschrijven heb ik deze vier belangrijkste bronnen geraadpleegd, die elkaar echter op een aantal punten tegenspreken. Wat vaststaat is dat Sylvia Hermann het adres van Adolf Eichmann achterhaalde en naar het huis ging om vast te stellen of Nicks vader inderdaad de nazi-oorlogsmisdadiger was – een ongelooflijk moedige daad.

* De treinen vertrokken vanuit Westerbork

** Bergen-Belsen was géén vernietigingskamp [Noten van de vertaalster].

HOOFDSTUK 9

1 Vogel, pp. 55, 62.

2 Harel, p. 4.

3 Perels en Wojak, p. 14; Shpiro, *Geheimdienste in der Weltgeschichte*, p. 306.

4 Schwarz, pp. 429-431; Fulbrook, pp. 60-61.

5 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), het Eichmann Trial and Allegations against Secretary State Globke, 7 februari 1961. Dit is een buitengewoon rapport van de Amerikaanse consul in Frankfurt. Er blijkt uit dat Bauer, met steun van Zinn, de Israëli's heeft geholpen bij de gevangenneming van Eichmann. Ook wordt duidelijk dat Bauer hoopte de arrestatie van Eichmann te kunnen benutten om zo Globke ten val te brengen. Bauer hoopte dat Eichmann zou kunnen bevestigen dat Globke betrokken was bij de deportatie van Griekse Joden.

6 Harel, pp. xviii-xix; Wojak, pp. 39-41; HHStAW, 461/32440/dossier 2, brief aan de procureur-generaal, Frankfurt am Main, van het Bundeskriminalamt, 8 juli 1957.

7 Notities van de filmproducent, *HAE*.

8 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, p. 156; Bar-Zohar, *The Avengers*, p. 161.

9 Harel, pp. 1-2.

10 A. Shalom, AI; Fried, pp. 91-96; Bower, pp. 393-394.

11 Fried, pp. 1-4; Douglas, pp. 154-156; Yablonka, p. 12.

12 Zeev Eckstein, Kasztners moordenaar, was een betaalde informant van de Sjin Bet, wat ertoe leidde dat de veiligheidsdiensten ervan werden beschuldigd dat zíj achter de moordaanslag hadden gezeten – een onbewezen, onwaarschijnlijke gang van zaken die door Harel dan ook stellig werd ontkend. Zie Black en Benny, pp. 154-156.

13 Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, pp. 3-40; Black en Benny, pp. 25-47; Steven, pp. 36-46.

14 Deacon, p. 56.

15 Derogy en Carmel, pp. 84-85.

16 Steven, pp. 15-16.

17 Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, p. 98.

18 Thomas, p. 40.

19 Black en Benny, pp. 131, 161-168.

20 Steven, p. 63.

21 Harel, pp. 2-3.

22 Diamant, manuscript; Bower, p. 393.

23 Harel, pp. 2-3.

24 Ibid., pp. 4-9.

25 HHStAW, 461/32440/dossier 2, onderzoek naar Maria Liebl, door de politie te Buchen t.a.v. de procureur-generaal te Frankfurt, 9 juni 1957.

26 Harel, pp. 10-12; Aharoni, *On Life and Death*, p. 117.

27 Harel, pp. 12-13.

28 ISA, 3037/2-a, biografie van Hofstetter, 21 maart 1961.

29 Harel, pp. 14-15.

30 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*; Y. Gat, AI; L. Volk, AI.

31 A. Kleinert, AI.

32 Harel, pp. 16-22; AdsD, Nachlass Fritz Bauer, box 1, brief van Lothar Hermann aan Fritz Bauer, 25 juni 1960.

HOOFDSTUK 10

1 Harel, pp. 24-26; AdsD, Nachlass Fritz Bauer, box 1, brief van Lothar Hermann aan Fritz Bauer, 25 juni 1960; ISA, 6384/4-g, brief van Lothar Hermann aan Tuviah Friedman, 5 juni 1960.

2 Harel, pp. 26-27.

3 A. Shalom, AI.

4 Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, pp. 106-107.

5 CZA, *C* 10/3702, memorandum van het Institute of Jewish Affairs, rapport 8a; NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), Adolf Karl Eichmann, FBI memorandum, 15 september 1948; ISA, 3017/8-a, notitie van 7 juni 1951.

6 Derogy en Carmel, p. 155.

7 Aharoni, *On Life and Death*, pp. 117-122; Y. Gat, AI. Hoewel Isser Harel in zijn autobiografie beweerde dat hij steeds met zijn gedachten bij de tip van Bauer was, blijkt uit het materiaal, en ook uit de getuigenis van de agenten die in 1960 betrokken waren bij de operatie om Eichmann te pakken te krijgen, duidelijk dat Harel het dossier inderdaad in een la heeft opgeborgen.

8 Harel, p. 27.

9 A. Shalom, AI.

10 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), Near Eastern Connections, 19 maart 1958.

11 Breitman e.a.; Simpson. De twee boeken geven een goed beeld van het rekruteren door de CIA en Duitsland van voormalige nazi's; ze trokken veel profijt van een openbaarmakingswet inzake nazi-oorlogsmisdaden, de Nazi War Crimes Disclosure Act (1998), waardoor tienduizenden, tot dan geheime akten van Amerikaanse inlichtingendiensten vrijkwamen.

12 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), Near Eastern Connections, 19 maart 1958.

13 Wojak, pp. 30-31.

14 Het vermoeden dat de BND en de CIA Globke wilden beschermen, is gebaseerd op het feit dat beide organisaties zich na de gevangenneming van Eichmann buitengewoon inspanden om overal de naam Globke te verwijderen uit de memoires van Eichmann die toen zouden verschijnen. Zie NA, RG 263, dossier Adolf Eichmann (CIA), CIA-telegrammen, 16-20 september 1960.

15 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'; *La Razon*, 24 april 1961; *Ahora*, 6 juni 1960; Aharoni en Dietl, pp. 100-102.

16 'Eichmann File', Tribunales Federales de Comodoro Py, Buenos Aires.

17 Weber.

18 Von Lang, *Eichmann Interrogated*, p. 287.

19 Ibid., p. 288.

20 Ibid.

21 P. Probierzym, AI.

22 Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 291-292.

HOOFDSTUK 11

1 Friedman, *The Hunter*, pp. 13-15.

2 Ibid., pp. 208-220.

3 Fulbrook, p. 69.

4 ISA, 6384/4-g, brief van Erwin Schüle aan Tuviah Friedman, 20 augustus 1959; Friedman, *Die Korrespondenz*, brief van Tuviah Friedman aan Erwin Schüle, 13 augustus 1959; ISA, 3086/12-hz, ministerie van BZ brief van T. Miron aan de heer Tzur, 10 oktober 1959.

5 Friedman, *The Hunter*, pp. 236-250; ISA, 3086/12-hz, brief van L. Savir aan dr. Shinar, 23 oktober 1959; Wojak, p. 33.

6 Friedman, *The Hunter, p.* 251.

7 ISA, 6384/4-g, brief van Lothar Hermann aan Tuviah Friedman, 17 oktober 1959.

8 Harel, p. 32.

9 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Aharoni, *On Life and Death*, pp. 123-126; Wojak, pp. 40-41.

10 Ondanks tal van pogingen, in Duitsland en Israël, om de identiteit van de bron te achterhalen, is het me niet gelukt aan te tonen dat de talloze theorieën ten aanzien van zijn of haar identiteit kloppen. Stan Lauryssens, de biograaf van Sassen, suggereert dan Sassen de informant was (voornamelijk gebaseerd op het vaststaande feit dat Sassen later met de Mossad samenwerkte om Mengele te vinden). Zie Lauryssens. Anderen beweren dat de informatie afkomstig was van gevangengenomen nazismokkelaars in Oostenrijk of van een voortvluchtige nazi die nog een appeltje te schillen had met Eichmann in verband met kwalijke praktijken uit het verleden. Zie Derogy en Carmel; Hausner. Ik vermoed dat de informatie afkomstig was van een agent van de Duitse inlichtingendiensten (waarschijnlijk van een voortvluchtige nazi in Argentinië), met name vanwege het nog altijd in acht genomen stilzwijgen wat dit onderwerp betreft.

11 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), betr. uitlevering van de nazi Josef Mengele, 24 juni 1960; AGN, dossier Josef Mengele, Bundespolizei-rapport betr. Mengele, 19 juli 1959; Posner en Ware, pp. 125-132; Astor, p. 169.

12 Goñi, p. 290.

13 Friedman, *Die Korrespondenz*, brief van Erwin Schüle aan Tuviah Friedman, oktober 1959.

14 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Aharoni, *On Life and Death*, pp. 121-125; notities van producent, *HAE*.

15 Aharoni, *On Life and Death*, pp. 142-147; Segev, pp. 263-264.

16 Aharoni, *On Life and Death*, p. 123.

17 Ibid., p. 125.

18 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Harel, pp. 32-37.

19 Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, p. 110.

20 Harel, p. 37.

21 Derogy en Carmel, p. 177.

22 Shpiro, *Geheimdienste in der Weltgeschichte.*

23 Wojak, p. 40; Yablonka, pp. 46-47; Harel, p. 38.

24 Bar-Zohar, *Ben Gurion*, p. 1374.

25 NA, RG 263, nazi's/West-Duitsland/na WO II, Current Intelligence Weekly Summary, 18 februari 1960; Williams, p. 478.

26 Tetens, p. 149.

27 NA, RG 263, nazi's/West-Duitsland/na WO II, Current Intelligence Weekly Summary, 18 februari 1960; *Time*, 20 januari 1960; Fulbrook, p. 63; Tetens, pp. 42-60; Prittie, pp. 278-281.

28 Tetens, p. 222; NA, RG 263, nazi's/West-Duitsland/na WO II, CIA-rapport, 'Growth of Neo-Nazism', 21 maart 1958.

29 Notities van de producent, *HAE*.

30 Y. Gat, AI.

31 ISA, 2354/8-hz, mededeling van het Comité International d'Auschwitz, 14 januari 1960.

32 Friedman, *Die Korrespondenz*, brief van Erwin Schüle aan Tuviah Friedman, januari 1960.

33 OHD, (228)2, vraaggesprek met Joel Baromi; OHD, (228)3, vraaggesprek met Arye Levavi; Haim, 'Jewish Leadership in Times of Crisis', pp. 122-123.

34 Ben-Gurion, p. 574.

35 Notities van de producent, *HAE*.

HOOFDSTUK 12

1 Transcript van de documentaire, *HAE*.

2 Aharoni, *On Life and Death*, pp. 9-102.

3 Black en Benny, p. 138.

4 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Aharoni en Dietl, pp. 88-91.

5 Thomas, p. 68.

6 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Harel, pp. 43-45.

7 Y. Gat, AI.

8 Harel, p. 40.

9 Y. Gat, AI.

10 Ibid.

11 Ibid.; Wiesenthal, *The Murderers Among Us*, pp. 126-129; Pick, pp. 143-146.

12 Pick, p. 144.

13 Wiesenthal, *The Murderers Among Us, p.* 128.

14 Y. Gat, AI.

15 Ibid.; Pick, pp. 144-145.

16 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

17 Aharoni en Dietl, pp. 92-96.

18 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*; Harel, pp. 48-51.

19 Aharoni en Dietl, pp. 88, 97.

20 Ibid., p. 97.

21 Harel, p. 53.

22 Ibid., pp. 98-103.

23 Onderzoeksnotities, *HAE*.

24 Aharoni en Dietl, pp. 103-104.

25 Ibid.; Harel, pp. 59-60.

26 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*.

27 Onderzoeksnotities, *HAE*.

28 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

HOOFDSTUK 13

1 Aharoni en Dietl, pp. 106-107.

2 *La Razon*, 24 april 1961; *Ahora*, 7 juni 1960; Lauryssens, p. 117.

3 Donovan, p. 105; Pearlman, p. 2.

4 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

5 Aharoni en Dietl, pp. 106-107.

6 Harel, p. 61; Weber, pp. 40-41.

7 Kurzman, pp. 410-411; Schwarz, pp. 441-444; Shpiro, 'Intelligence Services and Foreign Policy'.

8 Vogel, pp. 119-120.

9 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), the Eichmann Trial and Allegations Against Secretary of State Globke, 7 februari 1961.

10 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Aharoni en Dietl, pp. 106-112.

11 Onderzoeksnotities, *HAE*.

12 Eichmann, *Meine Flucht.*

13 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'; Ben-Gurion, p. 582; Von Lang, *Eichmann Interrogated*, p. 285.

14 Eichmann, *Meine Flucht*; 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'.

15 Aharoni en Dietl, pp. 109-110.

HOOFDSTUK 14

1 Aharoni en Dietl, pp. 112-113.

2 Harel, p. 76; demo-tape, *HAE*; Thomas, p. 75; Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, pp. 108-109; Rein, pp. 143, 157-159.

3 R. Eitan, AI.

4 Raviv en Melman, pp. 253-254; Black en Benny, pp. 418-419; Thomas, pp. 73-75; Harel, pp. 83-84.

5 Harel, pp. 83-84; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 110-111; Black en Benny, p. 419.

6 Harel, pp. 83-84.

7 R. Eitan, AI; notities producent, *HAE*.

8 Harel, p. 84.

9 Aharoni en Dietl, pp. 116-118.

10 Ben-Natan, pp. 84, 90.

11 Aharoni en Dietl, pp. 118-119.

12 Aharoni en Dietl, p. 120; 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'; AGN, dossier Josef Mengele.

13 J. Moskoviz, AI.

14 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; Harel, pp. 73-77.

15 Y. Gat, AI.

16 Onderzoeksnotities, *HAE*.

HOOFDSTUK 15

1 A. Shalom, AI.

2 Ibid.

3 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 122.

4 Steven, p. 39; Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, pp. 66-67.

5 A. Shalom, AI.

6 Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, p. 106.

7 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; demo-tape, *HAE*.

8 A. Shalom, AI; Harel, pp. 79-81.

9 Yablonka, p. 46; Papadatos, pp. 52-62; Robinson, pp. 103-106.

10 Steven, p. 111 ; A. Shalom, AI.

11 A. Shalom, AI; Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 128.

12 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 120.

13 A. Shalom, AI.

14 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 124.

15 Ibid.; A. Shalom, AI.

16 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 125-127.

17 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*.

18 Harel, p. 89; *New York Times*, 16 maart 1960.

19 R. Eitan, AI.

20 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 127.

21 Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive; McKechnie en Howell; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 19-72.

22 McKechnie en Howell.

23 A. Shalom, AI.

24 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 54.

25 Harel, pp. 38-39.

26 B. Tirosh, AI; D. Alon, AI; Goldman, pp. 23-29.

27 Yaakov Medad vraaggesprek, Massuah Institute; A. Shalom, AI; Harel, pp. 94-95.

28 Harel, p. 86.

29 Ibid., p. 87; Y. Klein, AI.

30 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 140.

31 Demo-tape, *HAE*.

32 A. Shalom, AI; Steven, p. 38.

33 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 140-141.

HOOFDSTUK 16

1 Y. Gat, AI; Harel, pp. 102-103.

2 Aharoni en Dietl, p. 126.

3 A. Shalom, AI; Davies, p. 111.

4 A. Shalom, AI.

5 Ibid.

6 Ibid.; Y. Gat, AI.

7 Y. Gat, AI.

8 Harel, pp. 86-89, 99-100.

9 Y. Klein, AI; S. Shaul, AI; D. Alon, AI.

10 B. Tirosh, AI.

11 Ibid.; S. Alony, AI; Goldman, pp. 44, 56, 61.

12 B. Tirosh, AI.

13 Harel, p. 109.

14 B. Tirosh, AI.

15 S. Shaul, AI.

16 B. Tirosh, AI.

17 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; Aharoni en Dietl, pp. 128-129.

18 Harel, pp. 116-119.

19 A. Shalom, AI; notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*.

20 A. Shalom, AI; J. Moskoviz, AI.

21 Y. Klein, AI.

22 L. Volk, AI.

HOOFDSTUK 17

1 Harel, p. 111.

2 Aharoni en Dietl, p. 7; Shpiro, *Geheimdienste in der Weltgeschichte*, p. 305; Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 129.

3 Demo-tape, *HAE*.

4 Bar-Zohar, *Ben Gurion*, p. 1375; Derogy en Carmel, p. 176.

5 Harel, pp. 94, 111-113; Bar-Zohar, *Spies in the Promised Land*, p. 65.

6 Harel, pp. 210-211; NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), betr. uitlevering van de nazi Josef Mengele, 24 juni 1960; Amerikaans ministerie van Justitie, rapport, p. xx.

7 A. Shalom, AI.

8 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 122.

9 Aharoni en Dietl, p. 131.

10 Yaakov Medad vraaggesprek, Massuah Institute; notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*. A. Shalom, AI.

11 Harel, p. 121.

12 A. Shalom, AI.

13 Harel, p. 122.

14 Y. Klein, AI.

15 Harel, pp. 123-125.

16 Y. Klein, AI.

17 L. Volk, AI.

18 Y. Klein, AI.

19 Harel, p. 135.

20 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 168; A. Shalom, AI.

21 Malkin, *The Argentina Journal*, p. 48; Harel, p. 132.

22 A. Shalom, AI; Harel, p. 130.

23 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 153-156.

24 Cesarani, pp. 68-72.

25 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 132-138; Malkin, *The Argentina Journal*, p. 11; McKechnie en Howell.

26 Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 155-156.

27 Aharoni en Dietl, pp. 130-131; Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*.

HOOFDSTUK 18

1 Thomas, pp. 74-75.

2 R. Eitan, AI.

3 A. Shalom, AI; Harel, pp. 147-148.

4 Harel, pp. 131-132.

5 Y. Gat, AI.

6 Y. Klein, AI; Harel, p. 138.

7 L. Volk, AI.

8 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 163-164.

9 Harel, pp. 136-137.

10 Steven, p. 112; Black en Benny, p. 177.

11 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*.

12 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 210.

13 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 163-164; Malkin, *The Argentina Journal*, p. 28.

14 A. Shalom, AI; Harel, p. 148.

15 Yaakov Medad vraaggesprek, Massuah Institute; Aharoni en Dietl, p. 132.

16 Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive; Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 132.

17 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 158.

18 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; A. Shalom, AI.

19 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI.

20 Malkin, *The Argentina Journal*, p. 31; Y. Gat, AI.

21 Harel, pp. 142-143.

22 A. Shalom, AI; Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 169.

23 D. Sasson, AI.

24 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 169-170.

25 Harel, p. 160.

26 A. Levavi, AI; OHD, (228)3, vraaggesprek met Arye Levavi.

27 A. Levavi, AI.

28 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 143.

29 Ibid., pp. 175-177; Harel, p. 147.

30 P. Malkin vraaggesprek, *HAE*.

31 Harel, p. 147; Aharoni en Dietl, pp 133-134; A. Shalom, AI; M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; P. Malkin vraaggesprek, *HAE*.

HOOFDSTUK 19

1 R. Eitan, AI.

2 Harel, pp. 147-149.

3 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 179-180.

4 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; A. Shalom, AI.

5 AdsD, Nachlass Fritz Bauer, box 1, brief van Haim Cohen aan Fritz Bauer, 10 mei 1960.

6 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'; Eichmann, *Meine Flucht.*

7 Lawson.

8 Y. Klein, AI.

9 Ibid.

10 Ibid.; Harel, pp. 152-153.

11 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; notities van de producent, *HAE*; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 168-169.

12 Aharoni en Dietl, p. 138.

13 A. Shalom, AI.

14 Harel, p. 150.

15 Aharoni en Dietl, p. 183.

16 Ibid., p. 136; A. Shalom, AI.

17 Harel, p. 150.

18 R. Eitan, AI.

19 Y. Gat, AI.

20 Harel, p. 150.

21 A. Shalom, AI.

22 P. Malkin vraaggesprek, *HAE*; Malkin, *The Argentina Journal*, p. 77.

23 P. Malkin vraaggesprek, *HAE*.

HOOFDSTUK 20

1 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 181-183.

2 Lawson; Pearlman, p. 1.

3 'Eichmann File', Tribunales Federales de Comodoro Py, Buenos Aires.

4 Ibid.; *Clarin*, 27 mei 1960; Pearlman, p. 4.

5 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 184; Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive.

6 Y. Gat, AI.

7 A. Shalom, AI.

8 Aharoni en Dietl, pp. 136-137; M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*.

9 Aharoni en Dietl, p. 137; Malkin, *The Argentina Journal*, p. 102.

10 Peter Malkin vraaggesprek, Spielberg Archive; P. Malkin vraaggesprek, *HAE*; M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Pearlman, p. 53.

11 A. Shalom, AI.

12 Harel, p. 162; Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

13 Peter Malkin vraaggesprek, Spielberg Archive; P. Malkin vraaggesprek, *HAE*; McKechnie en Howell.

14 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI.

15 R. Eitan, AI.

16 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*.

17 Harel, pp. 160-161.

18 Demo-tape, *HAE*; A. Shalom, AI.

19 Harel, p. 161.

20 A. Shalom, AI; Peter Malkin vraaggesprek, *HAE*; Peter Malkin vraaggesprek, Spielberg Archive; onderzoeksnotities, *HAE*; M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Y. Gat, AI; R. Eitan, AI; Aharoni en Dietl, pp. 136-139; Harel, pp. 163-165; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 185-187.

21 R. Eitan, AI.

HOOFDSTUK 21

1 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive; Malkin, *The Argentina Journal*, p. 105.

2 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 188.

3 Aharoni en Dietl, p. 140.

4 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), General Expansiveness of [verwijderd], 24 augustus 1961.

5 Eichmann, *Meine Flucht.*

6 Peter Malkin vraaggesprek, Spielberg Archive.

7 Aharoni, *On Life and Death*, pp. 98-101.

8 Aharoni en Dietl, pp. 142-143; Harel, pp. 166-167; Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*; onderzoeksnotities, *HAE*; Peter Malkin vraaggesprek, Spielberg Archive; A. Shalom, AI; Friedman, *The Blind Man.* Een exact transcript van het verhoor is niet beschikbaar. Aharoni

en Harel presenteerden hun versie als definitief. Ik heb me gebaseerd op deze twee teksten en ook op de herinneringen van een aantal andere mensen.

9 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI.

10 A. Shalom, AI; Aharoni en Dietl, pp. 143-144; Yaakov Medad vraaggesprek, Massuah Institute.

11 Harel, p. 161.

12 Notities van de producent, *HAE*.

13 A. Shalom, AI; Aharoni en Dietl, pp. 143-144.

14 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*.

15 Harel, pp. 169-170.

16 Lawson; Lauryssens, p. 125.

17 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 192.

18 Malkin, *The Argentina Journal*, p. 74.

19 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; Aharoni en Dietl, p. 155.

20 Harel, p. 199.

21 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*.

22 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 193.

HOOFDSTUK 22

1 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI.

2 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 194.

3 Harel, p. 190.

4 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

5 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 194.

6 Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

7 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'.

8 Ibid.; AGN, dossier Martin Bormann. Klaus Eichmann herinnerde zich, zoals hij tegen het tijdschrift *Quick* zei, dat hij had gezegd dat hij die dag naar zijn vaders 'beste vriend' was gegaan, niet naar Carlos Fuldner. Niettemin is in de Argentijnse archieven, in een politierapport/vraaggesprek met Fuldner, te lezen dat de zoons van Eichmann bij hem zijn gekomen, al zei hij dat dit pas gebeurde, toen bekend was gemaakt dat Eichmann door de

Israëli’s was meegenomen. Dat latere tijdstip klinkt verdacht en mijn conclusie is dan ook dat Fuldner en die ‘beste vriend’ een en dezelfde persoon zijn.

9 S. Sassen, AI.

10 ‘Eichmann File’, Tribunales Federales de Comodoro Py, Buenos Aires; Weber, pp. 135-139.

11 Anderson, p. 98.

12 Y. Klein, AI.

13 Ibid.

14 Ibid.; M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Aharoni en Dietl, pp. 156-160.

15 A. Shalom, AI.

16 Harel, p. 185.

17 B. Tirosh, AI.

18 Malkin, *The Argentina Journal, p. 57.*

19 Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive.

20 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*. Nesiahu was orthodox: *Intelligence and Terrorism Information Bulletin* (Israël), januari 2004; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 96-97.

21 Ibid., p. 155.

22 Ibid., p. 198.

23 Ibid., p. 199; Malkin, *The Argentina Journal*, pp. 13, 18, 19, 31, 84.

24 Harel, pp. 209-210; *Clarin*, 13 mei 1960.

25 Harel, pp. 170-171.

26 Bar-Zohar, *Ben Gurion*, pp. 1374-1375.

27 Yablonka, p. 30.

HOOFDSTUK 23

1 S. Sassen, AI; Lauryssens, pp. 125-126.

2 P. Probierzym, AI.

3 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’.

4 Anonieme leden van Tacuara, AI; Gutman; Kenneth Marty, ‘Neo-Fascist Irrationality or Fantastic History? Tacuara, the Andinia Plan and Adolf Eichmann in Argentina’ (proefschrift, Princeton University, 1996).

5 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'; anonieme leden van Tacuara, AI; demo-tape, *HAE*; Gutman. In het interview van *Quick* noemde Klaus Eichmann een 'peronistische jongerengroep' die hen zou hebben geholpen. Maar uit vraaggesprekken met verscheidene Tacuara-leden, alsook uit het onderzoek van Marty en Gutman, blijkt duidelijk dat het om de Tacuara gaat. Later ging de fascistische jeugdbeweging een belangrijker rol spelen in de zaak-Eichmann. Zie hoofdstuk 27 voor meer bijzonderheden.

6 L. Volk, AI.

7 Y. Klein, AI.

8 A. Shalom, AI.

9 Aharoni en Dietl, pp. 149-150; A. Shalom, AI; R. Eitan, AI.

10 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 170-172; Posner en Ware, pp. 134-142.

11 Aharoni en Dietl, pp. 150-151.

12 Aharoni en Dietl, p. 152.

13 Harel, pp. 194-198; Z. Aharoni vraaggesprek, *IMAE*.

14 Levai, *Eichmann in Hungary*, pp. 67-69; *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 2014; Levai, *Black Book*, pp. 86-88, 108; Hausner, p. 137; Nagy-Talavera, p. 286.

15 Cesarani, p. 180.

16 Harel, p. 184.

17 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 236.

18 Notities vraaggesprekken uit de documentaire, *HAE*; Harel, pp. 212-214.

19 Harel, p. 215.

20 A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; Harel, pp. 194-198.

21 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; Aharoni en Dietl, pp. 157-158.

22 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 223.

23 Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive; P. Malkin vraaggesprek, *HAE*; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 201-204. Er is het een en ander te doen geweest over de vraag of Malkin deze gesprekken wel kon voeren. In zijn memoires vertelt Isser Harel dat Malkin uitgebreid met Eichmann heeft gesproken, maar Aharoni wees die mogelijkheid af omdat ze geen gemeenschappelijke voertaal hadden. Andere teamleden hebben gezegd dat Malkin wel degelijk met Eichmann sprak. Daar komt bij dat Malkins herinneringen aan die gesprekken redelijk consistent zijn – dat blijkt zowel uit zijn memoires als uit de hierboven geciteerde vraaggesprekken. Ik heb getracht alleen die

gesprekken weer te geven die ik heb aangetroffen in zowel zijn boek als in de interviews, al heb ik ze wel wat moeten bewerken om ze begrijpelijk te laten klinken voor de lezer.

HOOFDSTUK 24

1 Eban, pp. 306-313; Kurzman, p. 424.

2 Bar-Zohar, *The Avengers*, pp. 24-25.

3 Harel, pp. 221-226; S. Alony, AI; D. Alon, AI; ‘Eichmann File’, Tribunales Federales de Comodoro Py, Buenos Aires.

4 Reynolds, p. 9.

5 S. Shaul, AI.

6 Harel, pp. 216-217.

7 A. Shalom, AI.

8 *La Nacion*, 19 mei 1960; *La Razon*, 19 mei 1960.

9 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’; anonieme leden van Tacuara, AI; S. Sassen, AI; A. Levavi, AI.

10 ‘Vraaggesprek met Klaus Eichmann’.

11 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 218.

12 Ibid., p. 218.

13 Ibid., p. 220.

14 Peter Malkin vraaggesprek, Steven Spielberg Jewish Film Archive; Harel, pp. 208-209; Y. Gat, AI; Yaakov Medad vraaggesprek, Massuah Institute; Aharoni en Dietl, pp. 152-153. De ondertekening van Eichmanns verklaring heeft geleid tot tegenstrijdige berichten: Volgens Aharoni was hij degene die Eichmann overhaalde te tekenen; hij werd hierin gesteund door Avraham Shalom en Yaakov Gat. Malkin daarentegen hield vol dat hij zorgde voor de ondertekening en wordt daarin bijgevallen door het verslag van Isser Harel. Gegeven het feit dat Harel naderhand alle verslagen van de operatie kon inzien, heb ik voor de versie van Malkin gekozen, al sluit ik niet uit dat het eerder om een gezamenlijke inspanning ging. Zo zou in de herinnering van Rafi Eitan de ondertekening ook te werk zijn gegaan.

15 ISA, 2150/4-hz, brief van Michael Comay, Israëls vertegenwoordiger bij de VN, aan de voorzitter van de VN-Veiligheidsraad, 21 juni 1960.

16 Hausner, p. 275.

17 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 232; Yaakov Medad vraaggesprek, Massuah Institute.

18 Gezamenlijke verklaring van de El Al-bemanning, AI.

19 B. Tirosh, AI; S. Shaul, AI; D. Alon, AI.

20 A. Shalom, AI; Aharoni en Dietl, p. 161.

21 L. Volk, AI.

22 Y. Klein, AI.

23 S. Shaul, AI.

24 Y. Klein, AI.

25 L. Volk, AI.

26 Harel, p. 228.

27 A. Shalom, AI; Aharoni en Dietl, pp. 161-162.

28 Harel, pp. 230-231.

29 A. Shalom, AI; D. Alon, AI.

30 Y. Gat, AI; A. Shalom, AI.

31 Harel, p. 235; Aharoni en Dietl, p. 162.

HOOFDSTUK 25

1 A. Shalom, AI; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 235-241.

2 Harel, pp. 243-244.

3 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*; R. Eitan, AI.

4 A. Shalom, AI.

5 Harel, p. 240.

6 Ibid., pp. 244-245; 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'.

7 Y. Gat, AI; Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 240-241.

8 Malkin, *Eichmann in My Hands*, pp. 241-243; Aharoni en Dietl, p. 163; A. Shalom, AI; Y. Gat, AI; R. Eitan, AI.

9 S. Shabtai, AI; D. Alon, AI; D. Sasson, AI.

10 L. Volk, AI.

11 Harel, p. 249; A. Shalom, AI.

12 S. Shaul, AI.

13 Aharoni en Dietl, p. 164; Y. Gat, AI.

14 Harel, pp. 250-251.

15 Y. Gat, AI.

16 R. Eitan, AI.

17 D. Alon, AI.

18 Y. Gat, AI; Y. Klein, AI; Harel, pp. 251-252.

19 D. Alon, AI; S. Shabtai, AI; D. Sasson, AI.

20 Harel, pp. 254-255.

21 A. Shalom, AI.

22 Y. Klein, AI.

23 Aharoni en Dietl, p. 165.

24 Harel, p. 255.

25 S. Shaul, AI; B. Tirosh, AI; O. Kabiri, AI.

26 Y. Klein, AI.

27 S. Shaul, AI.

28 'Vraaggesprek met Klaus Eichmann'.

HOOFDSTUK 26

1 S. Shabtai, AI.

2 Harel, p. 260.

3 O. Kabiri, AI; S. Shaul, AI; D. Alon, AI.

4 S. Shaul, AI; Harel, pp. 260-266.

5 Y. Klein, AI.

6 Ibid.

7 A. Shalom, AI; R. Eitan, AI.

8 D. Sasson, AI; D. Alon, AI; O. Kabiri, AI; S. Shaul, AI; Y. Gat, AI.

9 Harel, pp. 268-269.

10 Y. Gat, AI.

11 A. Shalom, AI.

12 S. Shaul, AI.

13 Goldman, p. 51.

14 S. Shaul, AI.

15 Ibid.; D. Alon, AI.

16 Harel, p. 269.

17 Aharoni en Dietl, p. 116.

18 S. Shabtai, AI.

19 S. Shaul, AI.

20 M. Tabor vraaggesprek, *HAE*; Y. Gat, AI; B. Tirosh, AI.

21 Aharoni en Dietl, p. 166.

22 B. Tirosh, AI.

23 Y. Gat, AI; Reynolds, pp. 10-11.

24 Harel, p. 271; Bar-Zohar, *Ben Gurion*, pp. 1374-1377.

25 ISA, 3039/1-a, Hofstetter memo; Harel, p. 274.

26 R. Eitan, AI.

27 Yablonka, p. 31. Merkwaardig genoeg vaardigde Halevi het arrestatiebevel uit op grond van het Internationale Verdrag inzake de Voorkoming en Bestraffing van Genocide (onderdeel van het VN-Charter), dat alleen betrekking had op na 1949 begane misdaden. Hij had zich moeten baseren op Israëls 'Nazi and Nazi Collaborators Law' uit 1950.

28 AdsD, Nachlass Fritz Bauer, box 1, brief van Haim Cohen aan dr. Fritz Bauer, 22 mei 1960; Harel, pp. 274-275.

29 'The Beast in Chains', *Time*, 6 juni 1960; Robinson, p. 105.

30 Robinson, p. 106.

HOOFDSTUK 27

1 A. Shalom, AI.

2 Ibid.; Y. Gat, AI.

3 M. Tabor vraaggesprek, *IMAE*.

4 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 250.

5 Aharoni en Dietl, p. 167.

6 Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. xix-xx; S. Nagar vraaggesprek, *IMAE*.

7 Yablonka, pp. 66-67.

8 ISA, 3039/1-a, Hofstetter memo.

9 Von Lang, *Eichmann Interrogated*, pp. 4-5.

10 Ibid., p. viii.

11 Yablonka, p. 36.

12 Cesarani, p. 239.

13 Yablonka, pp. 36-37.

14 *Time*, 1 juni 1960.

15 A. Levavi, AI.

16 Rein, pp. 177-179 ; Cesarani, p. 238.

17 A. Levavi, AI.

18 ISA, 2150/4-hz, brief van de permanente vertegenwoordiger van Israël aan de voorzitter van de Veiligheidsraad, 21 juni 1960.

19 Ibid.

20 Rein, pp. 179-181.

21 Ibid., pp. 206-207; Haim, 'Jewish Leadership in Times of Crisis'.

22 'Eichmann File', Tribunales Federales de Comodoro Py, Buenos Aires.

23 L. Volk, AI.

24 'Eichmann File'.

25 Wolffsohn, p. 25.

26 Gardner-Feldman, pp. 134-135; Lavy, pp. 87-88; Vogel, pp. 125-126. Hoewel er geen openlijke overeenkomst was, hebben functionarissen van beide zijden aangegeven dat er zo'n stilzwijgende afspraak bestond.

27 Eichmann, 'Memoirs'.

28 Lauryssens, p. 128.

29 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), Existence of Eichmann Memoirs, 13 september 1960; NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), *Life* and Eichmann Memoirs, 16-20 september 1960.

30 NA, RG 263, namendossier Adolf Eichmann (CIA), Adolf Eichmann Case, 15 augustus 1960; ISA, 3039/1-a, Hofstetter memo.

31 M. Gilead vraaggesprek, *IMAE*; Cesarani, p. 243.

32 Yablonka, p. 73.

33 Levy, p. 89.

34 Ibid.

35 ISA, 3039/1-a, Hofstetter memo.

36 Friedman, *The Hunter*, pp. 255-256.

37 YVS, TR.3, dossier 1052, getuigenverklaring van Zeev Sapir, 11 januari 1960.

38 Yablonka, p. 95.

39 YVS, TR.3, dossier 1052, getuigenverklaring van Zeev Sapir, 11 januari 1960. Zeev Sapirs getuigenverklaring tijdens het proces Eichmann, Steven Spielberg Jewish Film Archive; Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*; YVS, O.3, dossier 6151, getuigenverklaring van Zeev Sapir, 9 april 1990.

HOOFDSTUK 28

1 Musmanno, pp. 11-13; Arendt, p. 3.

2 Guri, p. 2.

3 *The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 3-10.

4 Ibid., p. 62.

5 Mulisch, p. 37.

6 Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*.

7 *The Trial of Adolf Eichmann*, pp. 970-974; Zeev Sapirs getuigenverklaring tijdens het proces Eichmann, Steven Spielberg Jewish Film Archive; Z. Sapir vraaggesprek, *IMAE*.

8 Cesarani, pp. 272-274.

9 Mulisch, p. 127.

10 *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 1575.

11 Cesarani, pp. 272, 282-305. Het Israëlisch hof stond slechts een gering deel van de Sassen-documenten als bewijsmateriaal toe: alleen handgeschreven pagina's van Eichmann of bladzijden die hij van commentaar had voorzien toen hij in Argentinië aan zijn memoires werkte.

12 *The Trial of Adolf Eichmann*, p. 2218.

13 Guri, p. 299.

14 Eichmann, 'Meine Gotzen – September 6, 1961'; Eichmann, 'Meine Memoiren – 16 juni 1960'; BArch, Sassen Transcripts, 6/95, map 1.

15 Hull, xi-xiv.

16 Ibid. p. 35.

17 Ibid. p. 24.

18 Ibid. p. 83.

19 M. Gilead vraaggesprek, *IMAE*.

20 Hull, p. 155.

21 Ibid., pp. 155-160; R. Eitan, AI; M. Gilead vraaggesprek, *IMAE*; S. Nagar vraaggesprek, *IMAE*.

22 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 173.

23 Hull, p. 159; Arye Wallenstein, ‘Eichmann Dies on the Gallows’, Reuters, 1 juni 1962.

24 Hull, pp. 160-169; M. Gilead vraaggesprek, *IMAE*; Hausner, p. 446.

EPILOOG

1 E. Wiesel vraaggesprek, *HAE*.

2 Yablonka, pp. 250-251.

3 Cesarani, pp. 324-357.

4 ‘The Eichmann Chase’; Pick, pp. 151-327.

5 NA, RG 263, Nazis/West-Duitsland/Na WO II, Current Intelligence Weekly Summary, 7 juli 1960; Cesarani, p. 335.

6 OHD, (228)4, vraaggesprek met Nathan Lerner; CZA, *Z* 6/2412; A. Kleinert, AI; *Clarin*, 25 maart 1961; Goñi, p. 318; Friedman, *The Blind Man.*

7 Ricardo Eichmann, brief aan de auteur, december 2006.

8 Aharoni en Dietl, pp. 176-177.

9 Brief van Zvi Tohar aan Daniel Sasson, 24 mei 1960.

10 Aharoni en Dietl, pp. 179-181; brief aan de auteur van Wilhelm Dietl, 14 september 2008. In tegenstelling tot nieuwsberichten van september 2008, die zich baseerden op een interview met Rafi Eitan, kreeg de auteur van andere agenten niet de bevestiging dat de Mossad het adres van de (kamp)arts achterhaalde tijdens de operatie om Eichmann gevangen te nemen. Avraham Shalom was tegenover de auteur heel stellig: ze wisten Mengele in die tijd niet te lokaliseren.

11 Thomas, pp. 42-91; Aharoni en Dietl, p. 181.

12 Thomas, pp. 42-46; *Guardian*, 20 februari 1993.

13 R. Eitan, AI.

14 Malkin, *Eichmann in My Hands*, p. 258; Peter Malkin vraaggesprek, Steven Speilberg Jewish Film Archive.

Bibliografie

ARCHIEVEN EN BIBLIOTHEKEN

Archiv der Sozialen Demokratie der Friedrich Ebert Stiftung, Bonn

Archivo General de la Nación, Buenos Aires

Biblioteca Nacional, Buenos Aires

Bundesarchiv, Koblenz

Central Zionist Archives, Jeruzalem

Columbia University Library, New York

Dirección Nacional de Migraciones, Buenos Aires

Harman Institute of Contemporary Jewry, Oral History Division, Hebrew University, Jeruzalem

Hessisches Hauptstaatsarchiv, Wiesbaden

Israel State Archives, Jeruzalem

Massuah Institute for the Study of the Holocaust, kibboets Tel Itzhak, Israël

National Archives and Records Administration, Washington, DC

New York Public Library, New York

New York University Library, New York

Steven Spielberg Jewish Film Archive, Hebrew University, Jeruzalem

Tribunales Federales de Comodoro Py, Buenos Aires

Yad Vashem, Jeruzalem

YIVO Institute for Jewish Research, New York

VRAAGGESPREKKEN EN MATERIAAL UIT DOCUMENTAIRES

The Hunt for Adolf Eichmann, regie Dan Setton, 1998. Transcripten van vraaggesprekken met Zvi Aharoni, Manus Diamant, Michael Gilead, Isser Harel, Peter Malkin, Moshe Tabor en Elie Wiesel.

I Met Adolf Eichmann, regie Clara Glynn, 2003. Transcripten van vraaggesprekken met Zvi Aharoni, Martha Eggers, Micheal Gilead, Otto Lindhorst, Heinz Lühr, Shlomo Nagar, Zeev Sapir, Ursula Schulze, Moshe Tabor, Roberto Tonet en Ruth Tramer.

VRAAGGESPREKKEN DOOR DE AUTEUR (AI)

Roberto Alemann, Dan Alon, Shmuel Alony, anonieme leden van Tacuara, Angolina Bascelli, Rafi Eitan, Yaakov Gat, Amelia Hahn, Oved Kabiri, Yosef Klein, Anthony Kleinert, dr. Leonhardt, Arye Levavi, Jose Moskoviz, dr. Ernesto Palenzola, Pedro Probierzym, Saskia Sassen, Daniel Sasson, Shamri Shabtai, Avraham Shalom, Shaul Shaul, Baruch Tirosh en Luba Volk

EICHMANN PRIMAIRE BRONNEN

Eichmann, Adolf. *Meine Flucht.* Hessisches Hauptstaatsarchiv, processen van de geallieerden, 6/247, map 1.

Eichmann, Adolf. '*Meine Gotzen – September 6, 1961*'. Israel State Archives, Jeruzalem. Ook te bekijken op: http://www.mazal.org/various/eichmann.htm.

Eichmann, Adolf. 'Meine Memoiren – June 16, 1960'. In: *The Trial of Adolf Eichmann: Record of Proceedings in the District Court of Jerusalem*, deel 9. Jeruzalem: Trust for the Publication of the Proceedings of the Eichmann Trial, 1992. Microfiche.

Sassen transcripts. Verzameling van Robert Servatius. Hessisches Hauptstaatsarchiv, processen van de geallieerden, 6/95-111.

Daarop gebaseerde werken:

a. Aschenauer, Rudolf. *Ich, Adolf Eichmann: Ein historischer Zeugenbericht.* Augsburg: Druffel-Verlag, 1980. Een selectie uit de Sassen-transcripts.

b. 'Eichmann Memoirs'. National Archives and Records Administration, CIA Records Search Tool.

c. Eichmann, Adolf. 'Memoirs'. *Life*, 28 november en 5 december 1960.

‘Interrogation of Adolf Eichmann’ door Avner Less, Bureau 06, in: *The Trial of Adolf Eichmann: Record of Proceedings in the District Court of Jerusalem*, delen 7 en 8. Jeruzalem: Trust for the Publication of the Proceedings of the Eichmann Trial, 1992.

Daarop gebaseerd werk:

Lang, Jochen von (red.). *Eichmann Interrogated.* New York: Farrar, Straus & Giroux, 1983.

BOEKEN EN ARTIKELEN

Aarons, Mark en John Loftus, *Unholy Trinity: How the Vatican’s Nazi Networks Betrayed Western Intelligence to the Soviets.* New York: St. Martin’s Press, 1991.

Aharoni, Zvi, *On Life and Death: The Tale of a Lucky Man.* Londen: Minerva, 1998.

Aharoni, Zvi en Wilhelm Dietl, *Operation Eichmann: The Truth About the Pursuit, Capture and Trial of Adolf Eichmann.* Londen: Orion, 1998.

Ambrose, Stephen, *The Supreme Commander: The War Years of D.D. Eisenhower.* New York: Doubleday, 1970.

Anderson, Jack, *Peace, War, Politics: An Eyewitness Account.* New York: Forge, 2000.

Andrus, Burton, *The Infamous of Nuremberg.* Londen: Leslie Frewin, 1969.

Arendt, Hannah, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil.* New York:

Penguin Books, 1987 (Ned. vert.: *Eichmann in Jeruzalem: de banaliteit van het kwaad.* Amsterdam: Olympus 2007).

Aronson, Shlomo, *Hitler, Allies, and the Jews.* New York: Cambridge University Press, 2004.

Ashman, Charles en Robert Wagman, *Nazi Hunters.* New York: Pharos Books, 1988.

Astor, Gerald, *The Last Nazi: The Life and Times of Dr. Joseph Mengele.* New York: Donald I. Fine, 1985.

Bar-Zohar, Michael, *The Avengers.* New York: Hawthorn Books, 1968.

–, *Ben Gurion: A Biography.* Tel Aviv: Biblioteka-Aliia, 1987.

–, *Spies in the Promised Land: Iser Harel and the Israeli Secret Service.* Boston: Houghton Mifflin, 1972.

Bauer, Yehuda, *Jews for Sale: Nazi-Jewish Negotiations, 1933-1945.* New Haven, CT: Yale University Press, 1994.

Ben-Gurion, David, *A Personal History.* New York: Funk & Wagnalls, 1971.

Ben-Natan, Asher, *The Audacity to Live: An Autobiography.* Tel Aviv: Mazo, 2007.

Bernstein, Victor, *Final Judgment: The Story of Nuremberg.* New York: Boni & Gaer, 1947.

Bischof, Gunter en Stephen Ambrose, *Eisenhower and the German POWs.* Baton Rouge: Louisiana State University Press, 1992.

Biss, Andre, *A Million Jews to Save: Check to the Final Solution.* Londen: A.S. Barnes, 1975.

Black, Ian en Morris Benny, *Israel's Secret Wars: A History of Israel Intelligence.* Londen: Hamish Hamilton, 1991.

Black, Peter, *Ernst Kaltenbrunner: Ideological Soldier of the Third Reich.* Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984.

Bloch, Michael, *Ribbentrop.* New York: Crown, 1993.

Botting, Douglas, *In the Ruins of the Reich.* Londen: George Allen & Unwin, 1985.

Bower, Tom, *Blind Eye to Murder: Britain, America and the Purging of Nazi Germany – A Pledge Betrayed.* Londen: Andre Deutsch, 1981.

Boyle, Kay, *Breaking the Silence: Why a Mother Tells Her Son About the Nazi Era.* New York: Institute of Human Relations Press, 1962.

Braham, Randolph, *Eichmann and the Destruction of Hungarian Jewry.* New York: Twayne, 1961.

–, *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary.* New York: Columbia University Press, 2000.

Braham, Randolph en Scott Miller (red.), *The Nazi's Last Victims: The Holocaust in Hungary.* Washington, DC: United States Holocaust Memorial Museum, 1998.

Breitman, Richard e.a., *U.S. Intelligence and the Nazis.* New York: Cambridge University Press, 2005.

Briggs, Emil, *Stand Up and Fight.* Londen: George G. Harrap, 1972.

Bukey, Evan Burr, *Hitler's Hometown: Linz, Austria 1908-1945.* Bloomington: Indiana University Press, 1986.

Camarasa, Jorge, *Odessa al Sur: La Argentina Como Refugio de Nazis y Criminales de Guerra.* Buenos Aires: Planeta, 1995.

Cesarani, David, *Becoming Eichmann: Rethinking the Life, Crimes, and Trial of a 'Desk Murderer'.* New York: Da Capo Press, 2006.

Clarke, Comer, *Eichmann: The Man and His Crime.* New York: Ballantine Books, 1960.

Cohen, Rich, *The Avengers.* New York: Alfred A. Knopf, 2000.

Conot, Robert E., *Justice at Nuremberg.* New York: Harper & Row, 1983.

Cookridge, E.H., *Gehlen: Spy of the Century.* New York: Random House, 1972.

Crassweller, Robert, *Peron and the Enigmas of Argentina.* New York: W.W. Norton, 1987.

Davies, Howell (red.), *The South American Handbook 1960.* Bath, Engeland: Trade and Travel Publications, 1960.

Dawidowicz, Lucy S., *The War Against the Jews, 1933-1945.* New York: Bantam Books, 1986.

Deacon, Richard, *The Israeli Secret Service.* Londen: Hamish Hamilton, 1977.

Derogy, Jacques en Hesi Carmel, *The Untold History of Israel.* New York: Grove Press, 1979.

Diamant, Manus, *Geheimauftrag: Mission Eichmann.* Wenen, 1995.

–, Manuscript. Massuah Archives, Israël.

Donovan, John, *Eichmann: Man of Slaughter.* New York: Avon, 1960.

Douglas, Lawrence, *The Memory of Judgment: Making Law and History in the Holocaust.* New Haven, CT: Yale University Press, 2001.

Dwork, Deborah en Robert Jan van Pelt, *Auschwitz, 1270 to the Present.* New York: W.W. Norton, 1996.

Eban, Abba, *Personal Witness.* New York: G.P. Putnam's Sons, 1993.

'The Eichmann Chase', *Newsweek*, 25 juli 1960.

'Eichmann in Germany', *Der Stern* 13, nrs. 25-27, 1960.

Eichmann in the World Press, Jeruzalem: ministerie van Buitenlandse Zaken van Israël, 1960.

Eisenhower, David, *Eisenhower at War.* New York: Random House, 1986.

Elkins, Michael, *Forged in Fury.* New York: Ballantine Books, 1971.

Erez, Tsvi, 'Hungary – Six Days in July'. *Holocaust and Genocide Studies* 3, nr. 1 (1988): pp. 37-53.

Eshed, Haggai, *Reuven Shiloah: The Man Behind the Mossad.* Londen: Frank Cass, 1997.

Este, Carlo, *Eisenhower: A Soldier's Life.* New York: Henry Holt, 2002.

Farago, Ladislas, *The Aftermath: Martin Bormann and the Fourth Reich.* New York: Simon & Schuster, 1974.

Fitzgibbon, Constantine, *Denazification.* New York: W.W. Norton, 1969.

Fraser, Nicholas en Marysa Navarro, *Eva Peron.* New York: W.W. Norton, 1985 (Ned. vert. *Evita: de echte levens van Eva Perón.* Amsterdam: Bert Bakker, 1996).

Freiwald, Aaron, *The Last Nazi: Josef Schwammberger and the Nazi Past.* New York: W.W. Norton, 1994.

Fried, Tal, 'Official Israeli Institutions in Pursuit of Nazi War Criminals, 1945-60' (dissertatie). Universiteit van Haifa, 2002.

Friedlander, Henry, *The Origins of Nazi Genocide: From Euthanasia to the Final Solution.* Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1995.

Friedman, Tuviah, *The Blind Man Who Discovered Adolf Eichmann in Argentina.* Haifa: Institute of Documentation in Israel, 1987.

–, *Die Korrespondenz.* Haifa: Institute of Documentation in Israel, 1993.

–, *Die Korrespondenz der zwei Nazi-Forscher Tuwiah Friedman und Simon Wiesenthal in den Jahren 1946-1950, Part I.* Haifa: Institute of Documentation in Israel, 2005.

–, *The Hunter.* Red. en Eng. vert. van David C. Gross. Haifa: Institute of Documentation in Israel, 1961 en New York: Doubleday, 1961.

Fritzsche, Hans, *Sword in the Scales.* Londen: Allan Wingate, 1953.

Fröhlich, Claudia, *Wider die Tabuisierung des Ungehorsams – Fritz Bauers Widerstandsbegriff und die Aufarbeitung von* NS-*Verbrechen.* Frankfurt: Campus Verlag, 2006.

Fulbrook, Mary, *German National Identity After the Holocaust.* Cambridge, Engeland: Polity Press, 1999.

Gardner-Feldman, Lily, *The Special Relationship Between West Germany and Israel.* Londen: George Allen & Unwin, 1984.

Gilbert, G.M., *Nuremberg Diary.* New York: Da Capo Press, 1995.

Gilbert, Martin, *The Day the War Ended: May 8, 1945; Victory in Europe.* New York: Henry Holt, 1995.

–, *The Holocaust: A History of the Jews of Europe During the Second World War.* New York: Holt, Rinehart & Winston, 1985.

Goldhagen, Daniel, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust.* New York: Alfred A. Knopf, 1996 (Ned. vert. *Hitlers gewillige beulen.* Amsterdam/Antwerpen, 8e druk 2002).

Goldman, Marvin, *El Al: Star in the Sky.* Miami, Fl: World Transport Press, 1990.

Goñi, Uki, *The Real Odessa: How Perón Brought the Nazi War Criminals to Argentina.* Londen: Granta, 2003.

Groeneveld, Gerard, *Kriegsberichter: Nederlandse* SS-*oorlogsverslaggevers 1941-45.* Nijmegen, Vantilt, 2004.

Gunther, John, *Inside South America.* New York: Harper & Row, 1966.

Guri, Haim, *Facing the Glass Booth: The Jerusalem Trial of Adolf Eichmann.* Detroit: Wayne State University Press, 2004.

Gutman, Daniel, *Tacuara: Historia de la Primera Guerrilla Urbana Argentina.* Buenos Aires: Vergara Grupo Zeta, 2003.

Gutman, Yisrael en Michael Berenbaum (red.), *Anatomy of the Auschwitz Death Camp.* Bloomington: Indiana University Press, 1994.

Haim, Avni, *Argentina and the Jews: A History of Jewish Immigration.* Tuscaloosa: University of Alabama Press, 1991.

–, 'Jewish Leadership in Times of Crisis: Argentina During the Eichmann Affair'. In: *Studies in Comtemporary Jewry*, (red.) Peter Medding, deel II, *Values, Interests and Identity*, pp. 117-123. New York: Oxford University Press, 1995.

Harel, Isser, *House on Garibaldi Street.* Londen: Frank Cass, 1997 (Hebreeuse editie 1975; Ned. vert. *Operatie Eichmann.* Amsterdam: Keesing, 1975).

Harris, Whitney, *Tyranny on Trial: The Trial of the Major German War Criminals.* Dallas: Southern Methodist University Press, 1999.

Hausner, Gideon, *Justice in Jerusalem.* New York: Harper & Row, 1966.

Höss, Rudolf, *Commandant of Auschwitz.* Londen: Pan Books, 1959 (Ned. vert. *Commandant van Auschwitz: zelfportret van een beul.* Amsterdam: Elsevier, 1980).

Hohne, Heinz en Hermann Zolling, *Network: The Truth About General Gehlen and His Spy Ring.* Londen: Secker & Warburg, 1972.

Höttl, Wilhelm, *The Secret Front: The Story of Nazi Political Espionage.* Londen: Weidenfeld & Nicolson, 1953 (oorspr. – onder het pseudoniem Walter Hagen – *Die geheime Front: Organisation, Personen und Aktionen des deutschen Geheimdienstes.* Linz: Nibelungen Verlag, 1950).

Hull, William, *The Struggle for a Soul.* New York: Doubleday, 1963 (Duitse vert. *Kampf um eine Seele: Gespräche mit Eichmann in der Todeszelle.* Wuppertal: Sonne und Schild, 1964).

'Interview with Klaus Eichmann', *Quick*, januari 1966.

Klee, Ernest, *Persilscheine and Falsche Passe.* Frankfurt: Fischer Taschenbuch Verlag, 1996.

Korey, William, 'Reporting the Eichmann Case'. *Survey* nr. 39 (december 1961).

Kurzman, Dan, *Ben-Gurion: Prophet of Fire.* New York: Simon & Schuster, 1983.

Lang, Jochen von, *The Secretary: Martin Bormann, the Man Who Manipulated Hitler.* New York: Random House, 1979 (oorspr.: *Der Sekretär: Martin Bormann: der Mann, der Hitler beherrschte.* Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt, 1977).

Lauryssens, Stan, *The Eichmann Diaries.* Niet-gepubliceerde Engelstalige versie door de auteur ter beschikking gesteld.

–, *De Eichmann-erfenis.* Brussel/Den Haag: Manteau, 1976.

Lavy, George, *Germany and Israel: Moral Debt and National Interest.* Londen: Frank Cass, 1996.

Lawson, Colin, 'Eichmann's Wife Speaks'. *Daily Express*, 12 december 1961.

Lengyel, Olga, *Five Chimneys: The Story of Auschwitz.* New York: Howard Fertig, 1995 (Ned. vert. *Leven met de dood: een vrouw overleeft Birkenau.* Laren: Verbum, 2005).

Levai, Eugene, *Black Book on the Martyrdom of Hungarian Jewry.* Zürich: Central European Times, 1948.

Levai, Jeno (red.), *Eichmann in Hungary: Documents.* New York: Howard Fertig, 1987.

Levi, Primo, *Survival in Auschwitz: The Nazi Assault on Humanity.* New York: Collier Books, 1961 (oospr.: *Se questo è un uomo*, 1958; Ned. vert. *Is dit een mens?* Amsterdam: Meulenhoff, 1987 / *Eens was ik een mens*, Amsterdam: Arbeiderspers, 1963).

Levy, Alan, *The Wiesenthal File.* Londen: Constable, 1993.

Lewy, Gunter, *The Catholic Church and Nazi Germany.* New York: Da Capo Press, 1964.

'*Life* and Eichmann', *Newsweek*, 5 december 1960.

Lozowick, Yaacov, *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil.* New York: Continuum, 2002.

Malkin, Peter, *The Argentina Journal.* New York: VWF Publishing, 2002.

–, *Eichmann in My Hands.* New York: Warner Books, 1990 (Ned. vert. *De arrestatie van Eichmann.* Utrecht: Veen, 1990).

Marwick, Arthur, *The Sixties: Cultural Transformation in Britain, France, Italy, and the United States.* New York: Oxford University Press, 1999.

Maser, Werner, *Nuremberg: A Nation on Trial.* New York: Charles Scribner's Sons, 1979.

Matteson, Robert, *The Capture and the Last Days of* SS *General Ernst Kaltenbrunner.* Zonder plaatsaanduiding: R.E. Matteson, 1993.

McKechnie, Gary en Nancy Howell, 'Double Exposure'. *Orlando*, december 1988.

Meding, Holger, *Flucht vor Nürnberg? Deutsche und Österreichische Einwanderung in Argentinien, 1945-1955.* Keulen: Böhlau Verlag, 1992.

Mendelsohn, John en Donald Detweiler, *The Holocaust.* New York: Garland, 1982.

Mermelstein, Mel, *By Bread Alone: The Story of A-4685.* Los Angeles: Crescent Publications, 1979.

Miller, Merle, *Ike the Soldier: As I Knew Him.* New York: Putnam, 1987.

Mulisch, Harry, *De zaak 40/61 – een reportage.* Amsterdam: De Bezige Bij, 1962/17e druk 2006 (Eng. vert. *Criminal Case 40/61: The Trial of Adolf Eichmann.* Philadelphia: University of Philadelphia Press, 2005).

Muller, Filip, *Eyewitness Auschwitz: Three Years in the Gas Chambers.* New York: Stein & Day, 1979.

Musmanno, Michael, *The Eichmann Kommandos.* Philadelphia: Macrae Smith, 1961.

Naftali, Timothy, 'New Information on Cold War CIA Stay-Behind Operations in Germany and on the Adolf Eichmann Case'. Nazi War Crimes Interagency Working Group, Washington, DC, 2006.

Nagy-Talavera, Nicholas, *The Green Shirts and the Others: A History of Fascism in Hungary and Romania.* Oxford: Center for Romanian Studies, 2001.

Newton, Ronald, *Nazi Menace in Argentina, 1931-47.* Stanford, CA: Stanford University Press, 1992.

Overy, R.J., *Interrogations: The Nazi Elite in Allied Hands.* New York: Viking Press, 2001.

Padfield, Peter, *Donitz: The Last Fuehrer.* New York: Harper & Row, 1984.

Page, Joseph, *Peron: A Biography.* New York: Random House, 1983.

Papadatos, Peter, *The Eichmann Trial.* New York: Praeger, 1964.

Pearlman, Moshe, *The Capture of Adolf Eichmann.* Londen: Weidenfeld & Nicolson, 1961.

Perels, Joachim en Irmtrud Wojak (red.), *Fritz Bauer: Die Humanität der Rechtsordnung.* Frankfurt: Campus Verlag, 1998.

Pick, Hella, *Simon Wiesenthal: A Life in Search of Justice.* Boston: Northeastern University Press, 1996 (Ned. vert. *Simon Wiesenthal: een leven voor gerechtigheid.* Houten: Van Reemst, 1997).

Posner, Gerald en John Ware, *Mengele: The Complete Story.* New York: McGraw-Hill, 1986.

Potash, Robert, *The Army and Politics in Argentina, 1945-1962.* Stanford, CA: Stanford University Press, 1980.

Prendle, George, *Argentina.* Oxford: Oxford University Press, 1963.

Prittie, Terence, *Konrad Adenauer, 1876-1967.* Ann Arbor, MI: Tom Stacey, 1972.

–, *Willy Brandt: Portrait of a Statesman.* New York: Schocken Books, 1974.

Rassinier, Paul, *The Real Eichmann Trial, or, The Incorrigible Victors.* Torrance, CA: Steppingstones Publications, 1979.

Rathkolb, Oliver, *Revisiting the National Socialist Legacy.* Innsbruck: Studien Verlag, 2004.

Raviv, Dan en Yossi Melman, *Every Spy a Prince: The Complete History of Israel's Intelligence Community.* Boston: Houghton Mifflin, 1990.

Read, Anthony, *The Devil's Disciples: Hitler's Inner Circle.* New York: W.W. Norton, 2003 (Ned. vert. *Discipelen van de duivel: Hitler en zijn handlangers.* Amsterdam: Balans, 2004).

Read, Anthony en David Fisher, *The Fall of Berlin.* New York: Da Capo Press, 1992 (Ned. vert. *De val van Berlijn: 1936-1945.* Amsterdam: Balans, 1993).

Reilly, Joanne, *Belsen: The Liberation of a Concentration Camp.* New York: Routledge, 1998.

Rein, Raanan, *Argentina, Israel, and the Jews: Peron, the Eichmann Capture and After.* Bethesda: University Press of Maryland, 2003.

Reynolds, Quentin, met Zwy Aldouby en Ephraim Katz, *Minister of Death: The Adolph Eichmann Story.* New York: Viking Press, 1961.

Robinson, Jacob, *And the Crooked Shall Be Made Straight: The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative.* New York: Macmillan, 1965.

Rojer, Olga, *Exile in Argentina, 1933-45: A Historical and Literary Introduction.* New York: Peter Lang, 1989.

Roper, Hugh Trevor, *The Last Days of Hitler.* New York: Macmillan, 1947.

Roseman, Mark, *The Wannsee Conference and the Final Solution.* New York: Metropolitan Books, 2003. (In Ned.: *De villa, het meer, de conferentie: Wannsee, 20 januari 1942.* Amsterdam: Balans, 2002).

Sayer, Ian en Douglas Botting, *America's Secret Army: The Untold Story of the Counter Intelligence Corps.* Londen: Grafton, 1989.

Schwarz, Hans-Peter, *Konrad Adenauer: A German Politician and Statesman in a Period of War.* Oxford: Berghahn Books, 1991.

Scobie, James, *Argentina: A City and a Nation.* Oxford: Oxford University Press, 1964.

Segev, Tom, *The Seventh Million: The Israelis and the Holocaust.* New York: Hill & Wang, 1993.

Shephard, Ben, *After Daybreak: The Liberation of Belsen, 1945.* Londen: Jonathan Cape, 2005 (Ned. vert. *Na zonsopgang: de bevrijding van Bergen-Belsen.* Amsterdam: Contact, 2005.

Shields, Stephen, 'Triumph and Tragedy'. *American Heritage*, december 1989, pp. 82-93.

Shirer, William, *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany.* New York: Simon & Schuster, 1990 (Ned. vert. *Opkomst en ondergang van het Derde Rijk: een geschiedenis van Nazi-Duitsland.* Alphen a/d Rijn: Atrium, 1993).

Shpiro, Shlomo, *Geheimdienste in der Weltgeschichte: Spionage und verdeckte Aktionen von der Antike bis zur Gegenwart.* München: Verlag C.H. Beck, 2003.

–, 'Intelligence Services and Foreign Policy', *German Politics* 11 (april 2002): pp. 23-42.

Silverstein, Ken, *Private Warriors.* New York: Verso, 2000.

Simpson, Christopher, *Blowback: America's Recruitment of Nazis and Its Effect on the Cold War.* Londen: Weidenfeld & Nicolson, 1988.

Skorzeny, Otto, *Skorzeny's Secret Mission: War Memoirs of the Most Dangerous Man in Europe.* New York: E.P. Dutton, 1959.

Smith, John, *The Plot to Save Eichmann.* Chicago: Domino Publications, 1961.

Spender, Stephen, *Europeam Witness.* Londen: Hamish Hamilton, 1946.

Steven, Stewart, *The Spymasters of Israel.* New York: Macmillan, 1980.

Szita, Szabolcs, *Trading in Lives? Operations of the Jewish Relief and Rescue Committee in Budapest, 1944-45.* New York: Central European University Press, 2005.

'Tale of Epic Capture', *Life*, 20 juni 1960.

Taylor, Telford, *The Anatomy of the Nuremberg Trials.* New York: Alfred A. Knopf, 1992.

Teicholz, Tom, *The Trial of Iwan the Terrible: State of Israel vs. John Demjanjuk.* New York: St. Martin's Press, 1991.

Tetens, T.H., *The New Germany and the Old Nazis.* Londen: Secker & Warburg, 1961.

Thomas, Gordon, *Gideon's Spies: The Secret History of the Mossad.* New York: St. Martin's Press, 2000 (Ned. vert. *Operatie-Mossad: een onthullend beeld van de Israëlische geheime dienst.* Utrecht: Het Spectrum, 1999).

Toland, John, *The Last 100 Days: The Tumultuous and Controversial Final Days of World War II in Europe.* New York: Random House, 1966 (Ned. vert. *De slag om Europa 1945: de beslissende strijd, de laatste honderd dagen van Hitler.* Baarn: Hollandia, 5e druk 1981.

The Trial of Adolf Eichmann: Record of Proceedings in the District Court of Jerusalem, 9 dln. Jeruzalem: Trust for the Publication of the Proceedings of the Eichmann Trial, 1992.

Trial of German Major War Criminals: Proceedings of the International Military Tribunal, Nuremberg, November 14, 1945–October 1, 1946. Londen: Published Under Authority of Her Majesty's Attorney, 1946.

Tschuy, Theo, *Dangerous Diplomacy: The Story of Carl Lutz, Rescuer of 62,000 Hungarian Jews.* Grand Rapids, MI: William B. Eerdmans, 2000.

U.S. Department of Justice. Office of Special Investigations. 'In the Matter of Josef Mengele: A Report to the Attorney General of the United States, October 1992'. Rapport en openbare stukken, 1992.

Vat, Dan van der, *The Good Nazi: The Life and Lies of Albert Speer.* New York: Weidenfeld & Nicolson, 1997.

Vogel, Rolf, *The German Path to Israel.* Londen: Oswald Wolff, 1969.

Wald, Richard, 'The Tolerated Kidnapping: The Impact of the Eichmann Affair on Argentina' (dissertatie), University of Edinburgh, 1993.

Weber, Gaby, *La Conexion Alemana: El lavado del Dinero Nazi en Argentina.* Buenos Aires : Edhasa, 2005.

Weissberg, Alex, *Advocate for the Dead: The Story of Joel Brand.* Londen: A. Deutsch, 1958.

Wiesenthal, Simon, *Justice Not Vengeance.* New York: Grove-Weidenfeld, 1989 (oorspr.: *Recht, nicht Rache.* Berlijn: Ullstein, 1988; Ned. vert. *Geen wraak maar gerechtigheid: herinneringen van Simon Wiesenthal.* Haarlem: Becht, 1988).

–, *The Murderers Among Us: The Simon Wiesenthal Memoirs.* New York: McGraw-Hill, 1967 (= *Doch die Mörder leben*; Ned. vert. *Moordenaars onder ons: verslag van 35 jaar jagen op oorlogsmisdadigers.* Amsterdam: Elsevier, 1967/1980).

Wighton, Charles, *Adenauer: A Critical Biography.* New York: Coward-McCann, 1963.

–, *Eichmann: His Career and Crimes.* Londen: Odhams Press, 1961.

Williams, Charles, *Adenauer: The Father of the New Germany.* Boston: Little, Brown, 2000.

Wojak, Irmtrud, *Eichmann Memoiren: Ein kritisches Essay.* Frankfurt: Campus Verlag, 2001.

Wolffsohn, Michael, *Eternal Guilt? Forty Years of German-Jewish-Israeli Relations.* New York: Columbia University Press, 1993.

Yablonka, Hanna, *The State of Israel vs. Adolf Eichmann.* New York: Schocken Books, 2004.

Yahil, Leni, *The Holocaust: The Fate of European Jewry, 1932-1945.* New York: Oxford University Press, 1990.

Ziemke, Earl, *The U.S. Army in the Occupation of Germany, 1944-46.* Washington, DC: Center of Military History, 1975.

Zweig, Ronald W., *The Gold Train: The Destruction of the Jews and the Looting of Hungary.* New York: HarperCollins, 2002.